

ЗМІСТ

Історія, філософія, право

<i>Богачук А. Р., Амелічева Л. П.</i> Деякі проблеми правового регулювання матеріальної відповідальності у трудовому праві	5
<i>Булега К. І., Чарських І. Ю.</i> Цифрова дипломатія як елемент зовнішньополітичної діяльності держав	9
<i>Гловацька С. І., Іваницька О. П.</i> Публічна дипломатія як фактор поглиблення відносин між державами на сучасному етапі (на прикладі України)	13
<i>Годованець Д. С., Антонюк О. І.</i> Процесуальні строки як гарантія ефективного цивільного судочинства	17
<i>Грабик В. В., Коваль І. Ф.</i> Поняття речових прав	21
<i>Григор'єва О. О., Іваницька О. П.</i> Зарубіжна пресова інформація про причини та початок російсько-української війни 2014–2018 рр.: компаративний аналіз	24
<i>Грідіна Д. О., Темірова Н. Р.</i> Мемуарна література в дослідженні Другої світової війни на території України	28
<i>Дончик М. П., Коваль І. Ф.</i> Щодо поняття і складу збитків	31
<i>Жердєв О. А., Михайліна Т. В.</i> Межі застосування адміністративного розсуду	36
<i>Зозуля Є.</i> Висвітлення проблем безпритульності та бездоглядності дітей на Поділлі на сторінках періодичних видань (1920-ті – початок 1930-х років)	42
<i>Іщук М. О., Іваницька О. П.</i> Розвиток американо-китайських відносин за президенства Дж. Буша-молодшого	45
<i>Колотуха К. А., Михайліна Т. В.</i> Проблемні аспекти ефективності покарань в контексті діяльності органів їх виконання	49
<i>Пирогов В. С., Щebetун І. С.</i> Конституційна скарга та її місце у механізмі захисту прав і свобод людини	55
<i>Помазанов М. О., Петренко Г. О.</i> Щодо розмитнення транспортних засобів, ввезених на митну територію України з країн ЄС	60
<i>Сахарова М. А., Амелічева Л. П.</i> Деякі проблеми правового регулювання державної соціальної допомоги при народженні дитини	65
<i>Соць В. А., Мартинчук І. І.</i> Фактори формування традиційного чоловічого костюму гуцулів та долинян	68
<i>Сторожук Р. І., Іваницька О. П.</i> Вихід Великобританії з ЄС (за матеріалами щотижневика «Дзеркало тижня»)	72
<i>Толмачова Ю. І., Кузіна К. В.</i> Історична політика Польщі у ХХІ ст.	75
<i>Хак Сіддікі Н., Мовчан Р. О.</i> Криптовалюти та Blockchain-технології у сучасній протиправній діяльності	78
<i>Чорний С. О., Антонюк О. І.</i> Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці	83
<i>Ящук А. В., Писарева Е. А.</i> Правова природа та предмет договору сурогатного материнства	88

Філологія

<i>Вдовиченко А. В., Ситар Г. В.</i> Фонетичні особливості говірки міста Гнівані Вінницької області: підсистема приголосних	93
---	----

<i>Дубенко Д. С., Домрачева І. Р.</i> Особливості етикетного мовлення в епістолярії Василя Семеновича Стуса.....	97
<i>Єрмакова О. М., Залужна О. О.</i> Базові типи каузативної ситуації в дієсловах каузації правовою та протиправною дією в англійській мові.....	102
<i>Куца М. О., Залужна О. О.</i> Семантика директивної каузації в екзистенційних дієсловах із семою заперечення (на матеріалі англійської мови)	106
<i>Мойсеєва В. О., Ситар Г. В.</i> Статус поняття «словниковий маркетинг» у сучасній лексикографії	110
<i>Решетник Н. В., Коцаренко Є. В.</i> Зміна знаку оцінки в контексті (на матеріалі твору Р. Ріггза «Дім дивних дітей»).....	113
<i>Степова О. О., Загнітко А. П.</i> Терміни поштової служби в сучасному науковому дискурсі.....	117
<i>Телецька А. О., Загнітко А. П., Надутенко М. В.</i> Класифікація інформаційно-пошукових мов	120
<i>Щегловська Т. В., Кокорська О. І.</i> Краудфандинг у світовому медіапросторі	123

Інформаційне забезпечення процесів та систем управління

<i>Гурняк В. В., Анісімова О. М.</i> Специфіка використання особових даних на основі технології web-mining.....	128
<i>Дідур І. П., Ковальська Л. А.</i> Потреби користувачів архіву та новітні форми використання архівної інформації.....	131

Економічні науки

<i>Бабкіна А. Ю., Сидорова А. В.</i> Державний зовнішній борг України: статистична оцінка й перспективи його зміни.....	137
<i>Габ М. І., Сидорова А. В.</i> Статистичний аналіз експорту продукції рослинництва.....	141
<i>Головащенко В. П., Сидорова А. В.</i> Сучасне бізнес-середовище України	145
<i>Гончарук С. А., Латишев М. В.</i> Аспекти фінансової діяльності футбольних топ клубів Європи	148
<i>Горбачова Л. В., Іонін Є. Є.</i> Облік основних засобів: вітчизняний та зарубіжний досвід.....	153
<i>Громко Є. О., Матвійчук В. І.</i> Бюджетний дефіцит: причини та методи його подолання. 157	
<i>Кюрджиев А. С., Іонін Є. Є.</i> Дебіторська заборгованість підприємства.....	164
<i>Пытайло С. В., Таранич А. В.</i> Латеральний маркетинг как технология инновационного развития предприятия.....	169
<i>Пюро В. Г., Бей Г. В.</i> Теоретичні аспекти управління трудовими конфліктами на підприємстві	173
<i>Сапун К. В., Селезньова Р. В.</i> Концепція інклюзивного зростання в економіці.....	177
<i>Серженік Я. С., Гевлич Л. Л.</i> Порівняльний аналіз обліку нематеріальних активів у Німеччині та Україні	181
<i>Шатківська А. С., Біленко Д. В.</i> Системний аналіз інвестиційної діяльності України	185
<i>Щербіна А. О., Іонін Є. Є.</i> Аналіз інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості підприємства.....	188

ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, ПРАВО

УДК 349.233

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

А. Р. Богачук, Л. П. Амелічева

Анотація: статтю присвячено дослідженню проблем правового регулювання матеріальної відповідальності у трудовому праві. Уточнюються характерні ознаки матеріальної відповідальності в трудовому праві, що дозволяють відмежовувати її від майнової відповідальності у цивільному праві.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, пряма дійсна шкода, межі матеріальної відповідальності.

Актуальність: В науці трудового права традиційно вважається, що сукупність правових норм інституту матеріальної відповідальності сприяє поновленню цілісності майна, вихованню в працівників дбайливого ставлення до майна, зміцненню гарантій збереження заробітної плати [1]. Отже, важливість чи значимість його на практиці доводити не приходиться, тому норми цього інституту постійно змінюються, доповнюються відповідно до умов сучасної дійсності. Варто зазначити також, що матеріальна відповідальність як і дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, тому притягнення працівника до матеріальної відповідальності не виключає можливості накладення на нього дисциплінарного стягнення. Вказане також підсилює значимість норм цього інституту як важливого регулятора відповідних відносин між сторонами трудового договору. Проте, проблемними залишаються питання підстав, розміру та порядку відшкодування сторонами заподіяної шкоди, врегулювання строків позовної давності з питань матеріальної відповідальності та ін.

Таким чином, інститут матеріальної відповідальності в науці трудового права завжди був і є в центрі уваги науковців-правознавців, що обумовлено недосконалістю його понятійного апарату в певній мірі, а також існуючими прогалинами чинного законодавства в сфері матеріальної відповідальності й деякими іншими проблемами правового регулювання відносин нормами цього інституту.

Дослідники: Зазначеній проблематиці присвячені праці вчених трудового права радянського періоду: О. А. Абрамової, О. В. Абрамової, М. Й. Бару, О. Т. Барабаша, Е. С. Белінського, М. І. Данченка, Є. О. Кленова, Р. З. Лівшиця, В. Г. Малова, А. Р. Мацюка, В. І. Нікітінського, О. І. Процевського, А. В. П'ятакова, З. К. Симорота, В. М. Смирнова, П. Р. Стависького, Л. О. Сироватської, Г. І. Чанишевої та ін. У роки незалежності України проблемами матеріальної відповідальності в трудовому праві займалися В. С. Венедиктов, І. В. Зуб, Д. О. Карпенко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, М. П. Стадник, Л. І. Суровська, Н. М. Хуторян та ін. Незважаючи на ґрунтовні дослідження зазначених науковців, проблематика матеріальної відповідальності в трудовому праві не втратила своєї актуальності, адже динаміка розвитку суспільних відносин потребує відповідні зміни до сучасного законодавства про працю, особливо під час його реформування й гармонізації з європейськими стандартами праці.

Метою цієї статті є виявлення деяких проблем формальної визначеності категорій у понятійному апараті інституту матеріальної відповідальності та розробка пропозицій щодо удосконалення правового регулювання відносин нормами цього інституту.

Мета конкретизується у наступних **завданнях**: а) систематизація і аналіз законодавства, спеціальної юридичної літератури і судової практики за темою дослідження;

б) використання методології трудового права під час проведення дослідження;
в) формулювання власних висновків за темою дослідження. Автором роботи використано загальнонаукові і спеціальні методи такі, як: аналізу та синтезу, формально-логічний, порівняльно-правовий й ін.

Починаючи дослідження, слід зауважити, що у ст. 130 чинного КЗпП України зазначено загальні підстави та умови відповідальності працівників: пряма дійсна шкода; протиправна поведінка працівника; вина в діях чи бездіяльності працівника; прямий причинний зв'язок між протиправною і винною дією чи бездіяльністю працівника і шкодою, яка настала. Детальнішої регламентації ці підстави зазнають у листі ВСУ про практику застосування судами законодавства, що регулює матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну роботодавцю від 11 грудня 2015 року [2, с. 422].

Варто погодитись із думкою В. В. Костіна, що матеріальна відповідальність у трудовому праві може виникнути лише за умови, що між особою, що завдала шкоди, та потерпілою особою існують трудові відносини. Тобто виникнення підстав матеріальної відповідальності можливе лише під час дії трудового договору [3, с. 95]. Підставою застосування матеріальної відповідальності працівників є трудове майнове правопорушення, а конкретніше його склад, в якому, в першу чергу, завжди перевіряється наявність прямої дійсної шкоди. Чинний КЗпП України, на жаль, не розкриває зміст поняття прямої дійсної шкоди, таке визначення передбачено у постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 року. Так, під прямою дійсною шкодою, слід розуміти втрату, погіршення або зниження цінності майна, необхідність для підприємства, установи, організації провести затрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей або провести зайві, тобто викликані внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, грошові виплати [4].

Враховуючи, що трудове законодавство сьогодні активно реформується, слід зауважити, що у ст. 353 проекту Трудового кодексу України також передбачено визначення прямої дійсної майнової шкоди, а саме, – це втрата, погіршення або зниження цінності майна роботодавця, а також витрати роботодавця на відновлення, придбання майна чи інших цінностей, що сталися внаслідок порушення працівником трудових обов'язків. Слід зауважити, що законодавець оперує терміном не просто «пряма дійсна шкода», а «пряма дійсна майнова шкода», що несе в собі певну новизну. Хоча можливо правильніше за правилами юридичної техніки було б називати «пряма дійсна матеріальна шкода».

У ст. 190 ЦК України зазначено, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [5]. Тобто, аналізуючи статтю та зміст правової норми проекту Трудового кодексу України, можна погодитись із думкою Н. Л. Полішко, що моральна шкода працівникові може бути завдана як немайновим правопорушенням з боку роботодавця (переведення на іншу роботу без зниження заробітної плати, незаконне накладення дисциплінарного стягнення), так і майновим правопорушенням (незаконне звільнення з роботи, незаконне переведення на оплачувану нижче роботу та ін.). Відповідальність же за немайнову шкоду настає для роботодавця у вигляді виплати працівникові певних сум, які співвідносяться із заробітною платою працівника залежно від тяжкості заподіяної немайнової шкоди. Отже, підставою матеріальної відповідальності є не лише трудове майнове правопорушення, як це зазначено у вказаному проекті, а й немайнове трудове правопорушення, що призвело до немайнової шкоди [6, с. 61].

Далі в контексті даного дослідження необхідно зауважити, що межі матеріальної відповідальності працівників диференціюються залежно від форми вини працівника, характеру допущеного ним порушення обов'язків, виду майна, якому заподіяна шкода, і трудової функції, що виконується працівником [7, с. 62]. Так, у листі ВСУ про практику застосування судами законодавства, що регулює матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну роботодавцю від 11 грудня 2015 року зазначено, що матеріальна відповідальність за трудовим законодавством настає незалежно від форми вини працівника:

умислу чи необережності. Форма вини впливає на вид та межі матеріальної відповідальності. Відповідно до п.1 ч.1 ст.133 КЗпП встановлюється обмежена матеріальна відповідальність за зіпсуття або знищення через недбалість матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), в тому числі при їх виготовленні, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих працівникові в користування. За умисне знищення та умисне зіпсуття того ж майна п. 5 ч. 1 ст. 134 КЗпП встановлена повна матеріальна відповідальність [8]. Згідно із п. 1 ст. 134 КЗпП працівник несе повну матеріальну відповідальність коли між працівником і підприємством, установою, організацією укладено письмовий договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей. При укладанні такого договору слід керуватись Переліком посад і робіт, що заміщаються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення збереження цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування у процесі виробництва № 447/24 від 28 грудня 1977 року. Враховуючи, що зазначений Перелік було затверджено ще у 1977 році, визначені в ньому посади, які існували більше 40 років тому, в деяких випадках не відповідають сучасним назвам посад, зазначених у Національному класифікаторі України «Класифікатор професій ДК 003:2010», затвердженому та введеному в дію з 1 листопада 2010 року наказом Держспоживстандарту України № 327 від 28 липня 2010 року. Слід зауважити, що перелік посад не є єдиною підставою укладення письмового договору про повну матеріальну відповідальність. При вирішенні справ суду також слід враховувати трудові обов'язки працівника що визначаються законодавством, трудовим договором, посадовою інструкцією, наказами керівника тощо. В проекті нового Трудового кодексу України передбачено, що письмові договори про повну матеріальну відповідальність можуть укладатися з працівниками, які виконують певні, перелічені безпосередньо в самому Трудовому кодексі (ст. 356) або до трудового договору включено відповідну умову. Таке нововведення, перш за все, має на меті захистити інтереси роботодавця, а не працівника, оскільки у роботодавця буде більше підстав підписувати з працівником письмовий договір про повну матеріальну відповідальність.

Недоліком положень ст. 137 чинного КЗпП з питань матеріальної відповідальності є норма у якій зазначається, що обставина, коли шкода стала наслідком не лише винної поведінки працівника, але й відсутності умов, що забезпечують збереження матеріальних цінностей, не виключає застосування до нього матеріальної відповідальності. Слід зауважити, що у разі невиконання власником цього обов'язку та за наявності вини працівника розмір покриття шкоди, заподіяної працівником, згідно з частиною першою статті 137 КЗпП повинен бути зменшений. Якщо ж власник зазначені обов'язки не виконав, а вини працівника в незабезпеченні збереження майна власника немає, працівник взагалі не може нести матеріальну відповідальність. Однак судова практика в цьому питанні неоднозначна. Так, Подільський районний суд м. Києва при ухваленні рішення 26 червня 2014 року про відмову в задоволенні позову ПП «Лукойл-Україна» до відповідача Особи 1 про відшкодування шкоди, завданої під час виконання трудових обов'язків, виходив із того, що у порушення вимог закону позивачем не вказано, якими неправомірними діями відповідача завдано шкоду підприємству, які трудові обов'язки нею були порушені, що призвело до завдання шкоди, у чому конкретно полягала вина відповідача, не вказано ступінь її вини та пропорційну їй частку загальної шкоди, не зазначено, в якій конкретно обстановці було заподіяно нею шкоду.

Слід зазначити, що матеріальна відповідальність у трудовому праві містить ряд переваг порівняно із майновою відповідальністю у цивільному праві, а саме: 1) працівники відшкодовують розмір заподіяної шкоди у межах балансової вартості матеріальних цінностей з урахуванням зносу, а не за ринковими цінами; 2) відсутність деліктної (позадовірної) відповідальності; 3) відповідальність настає тільки за пряму дійсну шкоду.

Проте законодавець передбачив і деякі винятки із загального правила. Так, відповідно до ч.1 ст. 132 КЗпП посадові особи можуть нести матеріальну відповідальність поза межами прямої дійсної шкоди (а саме, відшкодувати неoderжані прибутки), що суперечить основним принципам трудової матеріальної відповідальності, зазначеним у ст. 130 КЗпП. Проблемним залишається й само питання розмежування понять посадової і службової особи, оскільки ці поняття вживаються в різних галузях права по-різному. Так у Кримінальному кодексі України, вживається лише поняття «службова особа». Натомість Кодекс України про адміністративні правопорушення оперує поняттям «посадова особа». В трудовому законодавстві взагалі відсутнє визначення цих категорій, що в свою чергу негативно позначається на практиці застосування норм про матеріальну відповідальність.

Висновки. Дослідивши норми інституту матеріальної відповідальності у трудовому праві можна зробити наступні висновки. 1. В понятійному апараті трудового права «матеріальна відповідальність» є однією із складних правових конструкцій, яка потребує подальших досліджень у науці трудового права у зв'язку із розвитком суспільних відносин. 2. Виявлені проблеми формальної визначеності категорій у понятійному апараті інституту матеріальної відповідальності таких, як: «пряма дійсна шкода», «посадова особа» й ін., які також вимагають проведення окремого сучасного дослідження. 3. Недосконалість деяких нормативно-правових актів з питань матеріальної відповідальності ускладнює процес об'єктивного вирішення судових справ щодо притягнення сторони трудового договору до матеріальної відповідальності. 4. Все зазначене обґрунтовує передбачити нові норми у чинному КЗпП, в яких слід зазначити чіткі визначення правових категорій, зокрема «пряма дійсна шкода», «посадова особа», а також окрему статтю, в якій бажано систематизувати усі підстави та умови як обмеженої, так і повної матеріальної відповідальності для більшої зручності користування нею юристами на практиці.

Анотація: стаття посвячена дослідженню проблем правового регулювання матеріальної відповідальності в трудовому праві. Уточнюються характерні ознаки матеріальної відповідальності в трудовому праві, дозволяючі відокремити її від майнової відповідальності в цивільному праві.

Ключеві слова: матеріальна відповідальність, прямої дійсної шкоди, межі матеріальної відповідальності.

Abstract: The article is devoted to the study of problems of legal regulation of liability in labor law. Specific signs of material responsibility in the labor law that allow to separate it from property responsibility in civil law are specified.

Key words: material responsibility, direct actual damage, borders of material responsibility.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Правознавство: Підручник. А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, В. І. Осадчий. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 792 с. URL: http://pidruchniki.com/10480304/pravo/materialna_vidpovidalnist_storin_trudovogo_dogovoru.
2. Прокопенко В. І. Трудове право України. Харків, 2002. 312с.
3. Костін В. В. Щодо ознак матеріальної відповідальності працівників. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2014. С. 94-99.
4. Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1992 № 14 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/tu/v0014700-92>.
5. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № № 40-44. Ст. 356.
6. Полішко Н. Л. Трудове правопорушення як підстава матеріальної відповідальності працівника. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_1_8
7. Лега О. В. Економіко-правові аспекти матеріальної відповідальності облікових працівників. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3 (53). С.150–151.
8. Про практику застосування судами законодавства, що регулює матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну роботодавцю: інформаційний лист Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.02.2015 № 24-253/0/4-15. URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag1515.
9. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ

К. І. Булега, І. Ю. Чарських

Анотація. Дане дослідження містить інформацію про такий елемент зовнішньополітичної діяльності держав, як електронна дипломатія. Надано стислу інформацію про історію виникнення явища, варіанти назв та дефініцій, з ним пов'язаних, а також основні цілі та напрями використання цифрової дипломатії. На основі системного підходу, з використанням методу критичного аналізу досліджено різні способи розуміння феномену е-дипломатії, окреслено основні напрями та головні завдання, що виконує web-diplomacy.

Ключові слова: електронна дипломатія, дефініція, інтернет, дипломатія.

Вступ. Людина XXI сторіччя живе в інформаційному суспільстві, де одним з найголовніших поставників інтелектуального ресурсу є світова мережа Інтернет. За допомогою Інтернету можна роздобути інформацію стосовно будь-якої події, країни, особистості, будь-чого. Більш того, за допомогою Інтернету та всіх його складових будь-хто може створити та розповсюдити власну інформацію, – як правдиву, так і фейкову, – яка має шанс за певних умов перетворитися на інформаційну бомбу. При вмілому, прорахованому використанні, мережа допоможе донести її до широкої публіки.

Інтернетом користується більшість країн світу, представники всіх верств населення, від найбідніших, до представників бізнес- та політичних еліт. Останні вже давно розпочали використовувати сучасні ІКТ у власних інтересах, на користь своїх держав та корпорацій, як на внутрішній, так і на зовнішньо-політичній арені.

Першими масовано користуватися всесвітньою мережею з метою посилення впливу та вирішення інших дипломатичних завдань розпочали представники Сполучених Штатів Америки. Саме там з'явилися перші персональні комп'ютери, там зародився Інтернет, і тому не диво, що саме в цій країні ІКТ були вперше перетворені на інструмент дипломатії публічної. Сталося це у 1996 році, коли в мережі з'явився перший інтернет-журнал, Washington Files.

Актуальність даного дослідження впливає з популярності використання порівняно нового зовнішньополітичного інструменту – цифрової дипломатії – провідними країнами світу. Натомість, українські дипломати досі приділяли недостатню увагу електронному чиннику. На це вказують слабо розвинені державні інформаційні портали, сайти державних відомств тощо. Інформація на них подається здебільшого українською, іншими мовами (найчастіше – англійською, російською) надані лише основні відомості. Що ж стосується новинних стрічок на офіційних сторінках, – то публікації перекладаються вибірково та нерегулярно. Простежити таку тенденцію можна, наприклад, проглянувши Офіційне інтернет-представництво Президента України [1], Міністерства закордонних справ [2] тощо.

Враховуючи нагальність та затребуваність імплементації ІКТ у сферу дипломатичних відносин, питання е-дипломатії доволі активно досліджується науковою спільнотою. Серед сучасних науковців в Україні питання цифрової дипломатії в своїх роботах розглядали такі дослідники, як Я. Турчин, Н. Грущинська, Д. Гайдай, Б. Гуменюк, Л. Літра, Ю. Кононенко, Ю. Фальке, О. Сагайдак. На пострадянському просторі тему е-дипломатії в своїх працях намагалися розкрити також російські вчені, такі як Е. Пантелєєв, Л. Пермьков, Н. Цветкова, Є. Зиновьева, інші. Здебільшого, вчені займалися розробкою найменувань та визначень дипломатії, яка використовує ІКТ, зокрема Інтернет, як один з робочих інструментів.

Серед іноземних дослідників, питанням цифрової дипломатії займаються Ф. Хансон, Г. Гербнер, Дж. Грюніг, Л. Пай.

Західні науковці більш ґрунтовно підходять до питання е-дипломатії. Вони не тільки працюють над визначенням явища, але і вивчають особливі риси, шляхи та цілі використання, аналізують моделі та політику країн світу щодо використання інтернету та ІКТ в рамках зовнішньополітичних цілей та інтересів. Більш широко дивляться і на завдання NetDiplomacy, зокрема, пов'язуючи їх з розповсюдженням та підтримкою демократичних цінностей, налагодженням партнерських контактів, збиранням інформації про прибічників та ворогів, протистоянням авторитарним режимам.

Основна частина. Дати визначення новому науковому явищу – непросте завдання, вирішення якого вимагає роботи десятків спеціалістів та довгого проміжку часу. Сьогодні дипломатію, що включає в себе елементи інтернет-активності з використанням електронних девайсів, називають декількома іменами:

- цифрова дипломатія;
- електронна дипломатія;
- е-дипломатія;
- дипломатія соціальних мереж;
- Twitter-дипломатія;
- дипломатія Web 2.0.

Зустрічаються й інші формулювання, проте наведені вище – найбільш розповсюджені. Серед них найчастіше використовують словосполучення «електронна дипломатія». Це пов'язано з роботою Ф. Хансона, співробітника австралійського інституту Лові, яку він написав під час перебування в Інституті Брукінгса в США. Дослідження складалося з двох праць: «Революція та Держдепартамент: розповсюдження е-дипломатії» [3] та «Свіжоспечений та відправлений: е-дипломатія та Держдепартамент» [4], що були опубліковані з проміжком у півроку.

Головною метою науковця була спроба систематизації програмної роботи в царині е-дипломатії, що впродовж декількох років провадилася Держдепартаментом Сполучених Штатів. Хансон визначив електронну дипломатію як можливість використання інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій задля досягнення та лобювання зовнішньополітичних цілей та інтересів держави. Більш того, він виділив 8 пріоритетних напрямів діяльності е-дипломатії: управління знаннями, публічна дипломатія, управління інформацією, консульська підтримка, реагування у надзвичайних ситуаціях, свобода інтернету, зовнішні ресурси і політичне планування. Публікації викликали пошук інтересу науковців до тематики електронної дипломатії по всьому світу [5]. З документів Уряду США можна зрозуміти, що управлінська верхівка визначає електронну дипломатію як використання соціальних мереж в дипломатичній практиці для забезпечення взаємодії американських дипломатів з іноземними інтернет-користувачами [6].

Визначення Хансона є загальновідомим та вживаним у Західному світі, проте не можна вважати його дефініцію єдиною та офіційно затвердженою. Наприклад, вчені пострадянського простору, зокрема Російської Федерації, пропонують свої схожі, проте дещо відмінні визначення та найменування цифрової дипломатії. Так, Е. Пантелеєв оперує таким поняттям, як «інноваційна дипломатія», що є інструментом зовнішнього впливу держави, спрямованим на вироблення суспільної думки за допомогою використання сучасних ІКТ.

Інший представник російської науки, Л. Пермяков, вживає термін «цифрова дипломатія», вкладаючи в нього подібне визначення. Однак, дослідник зазначає, що однією з головних характеристик держав, які живуть у інформаційному просторі є вимушена відкритість. І якщо не наповнити цей простір об'єктивною інформацією, то його наповнять інші учасники світових відносин, що може негативно вплинути на реалізацію зовнішньополітичних завдань [7]. Ще одна росіянка, що проводить дослідження в царині електронної дипломатії, Н. Цветкова, користується терміном «публічна дипломатія Web 2.0» та відзначає, що основними її методами є розміщення «радіо- і телепередач в мережі інтернет, розповсюдження у відкритому доступі літератури про США в цифровому

форматі, моніторинг блог-простору, створення персоніфікованих сторінок членів Уряду США в соціальних мережах, а також розсилка інформації за допомогою мобільних телефонів [8]. Можна навести ще багато прикладів тлумачення одних й тих самих термінів різними науковцями. Проте, під різними назвами та у різних формулюваннях, дослідники схоже один на одного визначають сутність цифрової дипломатії.

Зібравши найголовніше з усіх наведених дефініцій можна сказати, що цифрова дипломатія в загальних рисах – це використання інформаційно-комунікаційних технологій задля досягнення поставлених зовнішньополітичних цілей, серед яких – захист інтересів, суверенітету та цілісності держави, формування та підтримка її іміджу як сучасної, надійної країни-партнера.

З визначення можна виділити і основні цілі такої дипломатії, а саме:

- Виконання зовнішньополітичних завдань та цілей;
- Захист інтересів держави на міжнародній арені;
- Ведення пропаганди та анти-пропаганди;
- Чинення впливу або тиску на інших акторів;
- Дискредитація опонентів;
- Укріплення відносин з прибічниками;
- Формування та підтримка позитивного іміджу;
- Підвищення обізнаності світової спільноти про державу;
- Інші цілі.

Е-дипломатія тільки набирає обертів. Все частіше інтернет використовують як засіб зв'язку між дипломатичними представництвами, місце збору інформації, ведення пропаганди, стимулювання змін, пошуку підтримки з тих чи інших питань, чинення тиску на уряди інших держав тощо.

Основними суб'єктами цифрової дипломатії є державні відомства, серед яких Адміністрація Президента, різноманітні міністерства, серед яких – Міністерство закордонних справ, Уряд, окремі політичні постаті. Також, до суб'єктів можна віднести недержавні відомства та організації, що займаються справами міжнародного гатунку. Окрім того, в своїх цілях використовують мережу і такі негативні актори, як терористичні угруповання, екстремістські рухи, тощо.

Щодо об'єктів е-дипломатії, то ними виступають іноземні уряди та інші органи владної структури, окремі політичні сили або постаті, міжурядові та неурядові міжнародні організації, та головне – іноземна спільнота, як загалом, так і окремих держав.

Електронна дипломатія – багатоплановий інструмент, який можна ефективно використовувати за декількома напрямками:

- 1) Перенесення заходів класичної публічної дипломатії на онлайн-аудиторію;
- 2) Формування нових інструментів зв'язку дипломатичних представництв, урядових та неурядових організацій з цільовими аудиторіями;
- 3) Налагодження міжнародних контактів за декількома алгоритмами: «держава-громадяни», «громадяни-держави», «держави-держави», «громадяни-громадяни»;
- 4) Збір і обробка великих об'ємів інформації з інтернет-ресурсів різноманітних країн, яка може використовуватися у досягненні політичних цілей і завдань, стратегічному плануванні, тощо;
- 5) Встановлення контактів між державою та громадянами, що знаходяться за кордоном, встановлення стабільного зв'язку з діаспорами у різних країнах;
- 6) Спрощення консульської діяльності, зокрема – онлайн-подання документів на отримання візи, тощо;
- 7) Зв'язок між посольствами та з посольствами інших держав [9].

Більше того, з кожним днем цей список стає все більш розгалуженим. Реалізує себе мережева дипломатія через такі ресурси, як блоги та мікро-блоги, соціальні мережі, відомчі

та невідомчі портали та сайти, онлайн-радіо та телебачення, електронна пошта та інші загальнодоступні та поширені медіа-майданчики.

Висновки. Цифрова дипломатія є новим та неоднозначним явищем на світовій політичній арені. З одного боку, вона надає державам нові можливості та інструменти для участі у міжнародних відносинах, проте, з іншої – висуває низку особливих вимог до своїх користувачів. З наявних досліджень цього питання є очевидним, що між населенням світу та державами існує зворотній зв'язок, зумовлений реаліями інформаційного суспільства. Цей зв'язок, доповнений низкою медіа-факторів, диктує умови того, як має подаватися інформація на офіційних сторінках дипломатичних представництв. Завдяки соціальним мережам та інтернет-ресурсам сучасна дипломатія стає глибоко публічною, а також менш стриманою [10]. Так, цифрова або електронна дипломатія є технологічним інструментом держави, за допомогою якого вона може реалізовувати свої цілі та інтереси у зовнішній політиці, поліпшувати та підтримувати свій імідж, формувати своє обличчя для світу.

E-diplomacy відкриває нові можливості в розвитку та провадженні «м'якої сили», а також для напрацювання стратегій з попередження або вирішення політико-соціальних або економічних криз, спираючись на хвилювання та реакції соціуму на ті чи інші новинні вкидання.

Аннотация. Данное исследование содержит информацию о таком элементе внешнеполитической деятельности государств, как электронная дипломатия. Представлена краткая информация об истории возникновения явления, вариантах названий и определений, а также основных целях и направлениях использования цифровой дипломатии. На основе системного подхода, с использованием метода критического анализа изучены различные способы понимания феномена электронной дипломатии, определены основные направления и главные задачи, которые выполняет web-diplomacy.

Ключевые слова: электронная дипломатия, дефиниция, интернет, дипломатия.

Abstract: This study contains information about such an element of state foreign policy as electronic diplomacy. Brief information is provided on the history of occurrence of the phenomenon, names and definitions, as well as the main goals and directions of using digital diplomacy. On the basis of the system approach, using the method of critical analysis, various modes of understanding the phenomenon of e-diplomacy have been explored. The main directions and main tasks that web-diplomacy is fulfilling are outlined.

Key words: digital diplomacy, definition, internet, diplomacy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <http://www.president.gov.ua/>
2. Міністерство закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua/ua>
3. Hanson F. Revolution @State: The Spread of Ediplomacy. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/03_ediplomacy_hanson.pdf
4. Hanson F. Baked In and Wired: eDiplomacy@State. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/baked-in-hansonf-5.pdf>
5. Див.: Літра Л., Кононенко Ю. Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? URL: <https://glavcom.ua/publications/119759-%C2%ABtviter-diplomatija.-jak-novitni-tehnologiji-mozhut-posiliti-mizhnarodni-pozitsiji-ukrajini-%C2%BB-doslidzhennja.html>
6. Dipnote. Офіційний блог Держдепартаменту США. URL: <https://blogs.state.gov/>
7. Гайдай Д. Twitter-політика, або революція у політичному процесі. URL: <http://obozrevatel.com/abroad/07924-twitter-politika-abo-revoljutsia-v-politishnomu-protsesi.htm>
8. Цветкова Н. А. Программы Web 2.0 в публичной дипломатии США. *США. Канада: экономика, политика, культура: научный и общественно-политический журнал*. 2011. № 3. С. 109–122.
9. Пермякова Л. Цифровая дипломатия: направления работы, риски и инструменты. URL: <http://politnauka.livejournal.com/296679.html>
10. Сурма И. Цифровая дипломатия в дискурсе глобальной политики. URL: http://vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/006_internetpolitika_surmaiv.pdf

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ФАКТОР ПОГЛИБЛЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВАМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

С. І. Гловацька, О. П. Іваницька

Анотація. У статті на прикладі України з'ясовується теоретичні і прикладні аспекти розвитку і становлення публічної дипломатії, її механізмів, форм та перспектив, аналізується історіографія проблематики, пропонуються дефініції, окреслюються перспективи подальшого поглибленого вивчення теми.

Ключові слова: дипломатія, публічна дипломатія, міжнародні відносини, актори, «м'яка сила».

Публічна дипломатія набуває все більшого значення в світовій політиці як ефективний інструмент, використання якого сприяє формуванню так званої «м'якої сили» і реалізації її суб'єктами своїх національних інтересів. Сучасна система міжнародних відносин характеризується різноманітністю акторів, серед яких, окрім національних держав, є недержавні утворення (транснаціональні корпорації, неурядові організації тощо). Глобалізація породжує значні виклики у сфері зовнішньої політики, що змушує світових акторів знаходити нові форми та методи взаємодії з іншими учасниками міжнародних відносин. Саме на це спрямована публічна дипломатія, метою якої є просування національних інтересів держави та забезпечення її національної безпеки шляхом вивчення урядами країн іноземної громадської думки, інформування зовнішньої аудиторії про власну політику та впливу на тих, хто дану думку формує [2, с. 108].

Історіографія проблематики публічної дипломатії у системі міжнародної та зовнішньої політики досить розлога. Серед зарубіжних авторів, які займаються теоретичними й прикладними аспектами публічної дипломатії визначимо: Дж. Ная [2], Х. Тача [3], Є. Хейвуда [4], Г. Сонді [5] та інших. Так, американський дослідник Дж. Най стверджує, якщо до «твердої сили» держав належать економічна та військова міць, то у структурі «м'якої сили» є три основні компоненти: по-перше, культура (набір значимих для суспільства цінностей, що не зводяться до сучасної масової культури); по-друге, політична ідеологія, по-третє, зовнішня політика. Тобто, на думку Дж. Ная, публічна дипломатія - це здатність переконувати, спираючись на бездоганну репутацію, а також на ідеологічну, культурну та інституційну привабливість [2, с. 192]. Е. Джуліан – викладач університету Тафта, протягом своєї наукової діяльності, запропонував декілька визначень цього терміну. На його думку «публічна дипломатія» – це «...процес встановлення зв'язку між державою та іноземною громадськістю з метою пояснення національних ідей та ідеалів, державних інституцій, культури, а також національних інтересів та політичних спрямувань» [6].

Серед вітчизняних науковців слід виокремити значний внесок у дослідження загального політичного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на політичну діяльність держави з боку О. Розумної [7], Д. Кулеби [8], Т. Пересунька [9] та інших. Дослідженню безпосереднього впливу міжнародної інформаційної політики на зовнішньополітичні комунікації держави, використання методології зв'язків з громадськістю у міжнародних відносинах, культурної та віртуальної дипломатії, брендінгу держав присвячені роботи Є. Макаренка [10], О. Кучмія [10], К. Балабанова [11], В. Ціватого [12] та інших.

За словами вітчизняного науковця В. Ціватого, публічна дипломатія - це інструмент довгострокової дії, який створює сприятливий клімат для зовнішньої політики та дипломатії загалом. Вона спрямована на масову аудиторію і виходить з того, що громадська думка справляє вплив на зовнішню політику національних держав. Публічна дипломатія не замінює собою класичної дипломатії, а допомагає підготувати підґрунтя для проведення офіційних заходів на зовнішньополітичній арені [12]. В свою чергу,

Є.Макаренко та О.Кучмії стверджують, що публічна дипломатія охоплює вимір міжнародних відносин за рамками традиційної дипломатії [10, с. 356]. Загалом зауважимо, що вивчення моделей, форм публічної дипломатії в Україні потребує подальшого вивчення.

Метою та завданням статті є: розгляд феномену публічної дипломатії як важливого інструменту міжнародної діяльності держав; здійснення історичного екскурсу в досліджувану проблематику; вивчення особливостей становлення та розвитку публічної дипломатії незалежної України.

Аналізуючи становлення публічної дипломатії в Україні, доводиться визнати, що в нашій державі фактично відсутня публічна дипломатія, яка спрямована на створення та просування позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Після проголошення Україною незалежності і до початку президентської виборчої кампанії 2004 р. формування іміджу країни відбувалося під впливом низки суперечливих чинників та не визнавалося самостійною складовою державної політики. Помаранчева революція мала стати потужним стимулом і підґрунтям позиціонування України на міжнародній арені. Тодішній уряд, не використав наявні можливості, і відповідна стратегія так і не була напрацьована [1, с. 111].

З приходом до влади нової політичної команди в Україні в 2010 р. відродився певний інтерес щодо формування позитивного міжнародного іміджу України. Водночас фактично єдиними документами у сфері формування сприятливого іміджу України була Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 роки (жовтень 2003 р.), що так і не була реалізована, а сьогодні це Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки [13] та відповідна Програма [14]. Втім, аналіз змісту та побудови насамперед Концепції вказує на значні концептуальні та змістовні недоліки, серед яких відсутність чіткого формулювання проблеми та системного підходу до її вирішення. В документі проблема зводиться до того, що «недостатня представленість України в інформаційному просторі... є наслідком впливу ряду факторів, зокрема низького рівня інтегрованості у світовий інформаційний простір внаслідок слабкого розвитку необхідної для цього матеріально-технічної бази». Така постановка питання є надто аморфною і не базується на попередньому дослідженні комплексності питання [1, с. 111]. Затверджена Державна цільова програма може вирішити лише обмежене коло питань, здебільшого щодо певного рівня інформування світової громадськості про Україну, але не здатна сприяти створенню позитивного міжнародного іміджу нашої держави. На жаль, в Україні цій проблематиці не приділялося належної уваги з боку органів влади, а інформаційно-комунікативна діяльність за кордоном зводилася переважно до певних акцій, але не мала системного характеру. І навіть сьогодні можна поки що констатувати відсутність належної державної підтримки цієї царини. Сучасний розвиток у сфері міжнародних відносин вимагає набагато складніших механізмів успішної реалізації зовнішньої політики через публічну дипломатію з метою зайняття гідного місця на світовій арені [1, с. 112].

Також варто зазначити, що є трохи вузький, ніж публічна дипломатія термін, але не менш важливий інструмент зовнішньої політики держав з арсеналу « м'якої сили» – культурна дипломатія. Адже використовуючи її, держава може не лише представити культуру як складову формування державного бренду та подолати упередженість у ставленні до країни, а й підвищити ефективність зовнішньої політики, сформувати позитивний економічний клімат для іноземних інвестицій [15]. У випадку України пріоритетним завданням за нинішніх умов є формування у стислий термін ефективної державної культурної політики задля визначення ціннісних пріоритетів суспільного розвитку в умовах економічної кризи і зовнішньої агресії; нейтралізація і протидія розповсюдженню деструктивних ідеологічних установок у громадській свідомості; формування ідентичності в теперішніх умовах [16, с. 22].

Виступаючи 9 березня 2015 року на церемонії вручення Національної премії України імені Т. Шевченка, Президент України П.Порошенко зазначив, що «... аби вести дієву боротьбу з агресором, утверджувати незалежність, маємо виробити ефективну модель

культурної політики – модерна культурна політика стане і зброєю для перемоги над ворогом, і інструментом реформ» [17].

За словами О. Розумної, оскільки організацію роботи культурно-інформаційних центрів покладено не лише на Міністерство закордонних справ України, а й на Міністерство культури України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Державний комітет телебачення та радіомовлення України, – варто посилити їхню участь у плануванні роботи відповідних культурних представництв Української держави закордоном [7].

Але на жаль, чим більше відповідальних інституцій у цій сфері, тим менша їх ефективність. Тож експерти Національного інституту стратегічних досліджень України стверджують, що не ефективна робота таких центрів показала – вони не відповідають визначеним цілям і поки не здатні належним чином посилювати інтеграцію України до європейського культурного простору. До того ж, заходів культурної дипломатії, здійснюваних у рамках діяльності культурно-інформаційних центрів, теж виявляється недостатньо для ефективної промоції української культури [7]. Ймовірною причиною нерідко непродуманої й досить пасивної діяльності культурних інформаційних центрів при дипломатичних установах є різниця у підходах до розуміння самого питання культури та культурної дипломатії у країнах Європейського Союзу та Україні [16, с. 23].

Беручи до уваги вищезазначене та зважаючи на реалії українського сьогодення, зовсім не дивно, що в час, коли Україна перебуває на перших шпальтах іноземних засобів масової інформації, щоправда, не завжди у позитивному світлі, як ніколи актуальним є старт запуску державних інструментів публічної дипломатії України відповідною діяльністю профільних міністерств – Міністерства культури України, Міністерства закордонних справ України, а також Міністерства інформаційної політики України [16, с. 24].

«Кращого моменту для широкомасштабної наступальної операції годі й шукати. Цей заклик я адресую не лише державі, а й небайдужому українському бізнесу», – зауважив Д. Кулеба [8].

На сьогоднішній день, для того, щоб просувати українську культуру міжнародному співтовариству, згідно із затвердженим у 2006 році та доповненим у 2008 та 2012 роках Переліком закордонних дипломатичних установ України, у складі яких були утворені культурно – інформаційні центри, у т. ч. 27 при дипломатичних представництвах України і 4 при Генеральних консульствах України [18]. Але на практиці діяльність цих центрів є малоефективною. Наприклад, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, підсумовуючи роботу культурних представництв України за кордоном упродовж 2011–2013 років, автори окреслюють такі тенденції у їхній діяльності: малочисельність штату та відсутність фахівців із культурного менеджменту ускладнює презентацію національної культури та її промоцію на міжнародній арені; спеціалізація центрів лише на поширенні загальної інформації про Україну; відсутність проектів культурного співробітництва призводить до доволі вузького «коридору», в якому проведення заходів культурної дипломатії стає неможливим; тематика поширюваної інформації про Україну здебільшого присвячена історії та минулій славі українського народу, його традиційній культурі, в той час, як сучасна українська культура залишається поза увагою дослідників та пропагандистів, що суттєво ускладнює іноземцям сприйняття та розуміння сучасного українця; у більшості випадків дипломатичні представництва України демонструють формальний підхід до культурної дипломатії, пов'язуючи її лише з обмінами делегаціями, велику частину яких становлять чиновники дипломатичних служб чи профільних міністерств, що лише створює видимість роботи та ставить під сумнів змістовну частину та доцільність культурної дипломатії як такої [19].

Також, потрібно зазначити, що багато робиться для розвитку культурного діалогу та підтримки українських митців через різноманітні проекти, міжнародні культурні організації та фонди (наприклад, PinchukArtCentre в Києві, «Альфа Джаз Фест» у Львові). Із прикрістю констатуємо, що українська культурна дипломатія більше спрямована на

«споживання» культурного здобутку інших країн, аніж на промоцію та «продаж» власного [20, с. 97].

Таким чином, публічна дипломатія, розмаїття її форм та напрямів є важливим інструментом поглиблення та вдосконалення зовнішньополітичної діяльності держав на міжнародній арені. Розвиток публічної дипломатії в незалежній Україні не отримав належної організаційної та державної підтримки і не набув достатньої реалізації у політичній площині. Водночас, можемо констатувати просування цього виду дипломатії у культурній царині через втілення у життя різноманітних проектів, фондів, міжнародних обмінів, фестивалів тощо. Досліджувана нами проблематика потребує подальшого вивчення, залучення широкого поля нових документів та джерел.

Анотація. В статті на прикладі України вивчаються теоретичні та прикладні аспекти розвитку та становлення публічної дипломатії, її механізмів, форм та перспектив, аналізується історіографія проблематики, пропонуються визначення, визначаються перспективи подальшого углибленого вивчення теми.

Ключові слова: дипломатія, публічна дипломатія, міжнародні відносини, актори, «м'яка сила».

Abstract. The article explores the theoretical and applied aspects of the development and formation of public diplomacy, on the example of Ukraine, its mechanism, the forms and perspectives, historiography of the problems is analyzed, the definitions, the prospects for further deepened study of the topic are outlined.

Key words: diplomacy, public diplomacy, international relations, actors, "soft power".

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуцал, Світлана Анатоліївна. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 4. С. 106–113.
2. Nye, Joseph. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004. 192 p.
3. Tenschler, Jens (Hg.), Viehrig H. *Politische Kommunikation in internationalen Beziehungen*: монографія Berlin: Lit, 2007. 233 p
4. Хейвуд Э. Политология: Учеб. для студ. вузов: Пер. с англ. / Под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Вельского. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. (Сер. «Зарубеж. учеб.»). 544 с.
5. Szondi G. *Public Diplomacy*. URL: Encyclopedia of Public Relations. Mode of access: <https://books.google.com.ua/books?id=AgpzAwAAQBAJ&pg=PA980&dq=encyclopedia+of+public+relations&hl=ru&sa=X&ei=7hXSVcK4HoaLsAGfo4HQDg&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q=encyclopedia%20of%20public%20relations&f=false>
6. Glassgold S. M. *Public Diplomacy: the evolution of literature*. *The International Search Association*. URL: www.allacademics.com/pd_theory_and_notion.pdf
7. Розумна О. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1522/>.
8. Кулеба Д. Публічна дипломатія – нова зброя України в умовах гібридної війни. *Європейська правда*. – URL: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038633/>.
9. Пересунько Т. Єжи Онух: «Культурна дипломатія – це продаж іміджу країни засобами культури» / LB.ua. URL: http://culture.lb.ua/news/2015/11/25/321735_iezhi_onuh_kulturna_diplomatiya_tse.html/.
10. Макаренко Є. А., Кучмій О. П. Публічна дипломатія. Українська дипломатична енциклопедія: у 2–х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т.1.
11. Балабанов К. «Публічна дипломатія» як відповідь на виклики сучасності. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 989–1021
12. Цвігатий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України). *Зовнішні справи*. URL: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertnadumka/view/article/publiczna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/>.
13. Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року. Затверджена Постановою КМУ від 3 червня 2009 р. № 554. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
14. Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 778-р від 28 травня 2016 р.
15. Ошитко О. Сучасні тенденції міжкультурного співробітництва в Європі. *Віче*. URL: <http://www.viche.info/journal/2519/>
16. Процюк М. В. Публічна і культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 21–28.

17. Валецький О. Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/>

18. Перелік закордонних дипломатичних установ України, у складі яких утворюються культурно-інформаційні центри, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2006 р. №213-р. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142/2006>

19. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2014, травень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1522/>

20. Шамборовський Григорій, Мусієнко Наталя. Завдання і можливості культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та інститутів громадянського суспільства в Україні. *Агора*. Вип. 14. 2017 рік. С. 91–100.

УДК 347.9

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Д. С. Годованец, О. І. Антонюк

Анотація: в статті розглядається питання процесуальних строків у контексті своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи у розумні строки; аналізуються зміни до цивільного процесуального законодавства щодо процесуальних строків і їх недоліки; обґрунтовується вплив оперативності розгляду справ у суді на ефективність цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільний процес, процесуальні строки, розумні строки, строк судового розгляду, ефективність судочинства.

Недосконалість судового захисту прав і свобод людини і громадянина (недостатня правова визначеність, недотримання розумних строків розгляду справ, обмеження права доступу до суду, недостатнє дотримання принципів незалежності і безсторонності суду тощо) є однією з нагальних проблем в нашій країні, на яку неодноразово вказував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд). Саме тому підвищення ефективності правосуддя є одним з пріоритетних напрямків стратегічного розвитку України. З цією метою була розпочата судова реформа, метою якої є формування такої судової системи, яка відповідатиме стандартам і передовим практикам Європейського союзу, працюватиме продуктивно, скоординовано, оперативно, і як наслідок – ефективно (Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2016 роки) [1].

На продуктивність судочинства впливає багато чинників, серед яких законність, справедливість, публічність, доступність та *оперативність*. Саме своєчасність захисту прав, свобод та інтересів осіб, що беруть участь у справі є одним з найважливіших факторів, що визначає ефективність його здійснення. Встановлення та дотримання процесуальних строків відіграє одну з першочергових ролей при забезпеченні ефективного судового захисту. Тому питання щодо суті і значення процесуальних строків у цивільному процесі, їх правового регулювання є вкрай важливим.

Інститут процесуальних строків досліджували багато вчених, в тому числі, О. В. Адрійчук, М. С. Шакарян, О. Р. Михайленко, В. І. Тertiшніков, С. Я. Фурса, С. І. Чернооченко, М. Й. Штефан та інші.

Але, враховуючи зміни у процесуальному законодавстві, запроваджені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII (далі – Закон № 2147-VIII) [2], актуальність питань застосування інституту процесуальних строків у цивільному судочинстві значно підвищилася.

Метою статті є встановлення ефективності новел цивільного процесуального законодавства щодо строків розгляду та вирішення справи у суді в порядку цивільного судочинства, а також визначення напрямів підвищення такої ефективності та формулювання на цій основі пропозицій щодо внесення змін до ЦПК України, спрямованих на більш ефективне та дієве забезпечення дотримання процесуальних строків.

ЦПК України у поточній редакції (як і у попередній) не містить поняття «процесуальні строки», але у статті 120 ЦПК України «Види процесуальних строків» зазначається, що ними є строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії, що встановлюються законом (або судом, якщо такі строки законом не визначені) [3].

Науковці по-різному розкривають зміст поняття процесуальних строків. Наприклад, М. Й. Штефан розглядав *процесуальні строки як період часу, визначений для здійснення процесуальних дій учасниками процесу і судом або іншими особами за вказівкою закону або за приписом суду*. М.Й.Штефан виділив дві категорії строків: *момент часу* (наприклад останній день строку триває до 24-ї години) та *проміжок часу* (наприклад строк обчислюється роками, місяцями, днями). Я. П. Зейкан визначає процесуальний строк яке встановлений законом або призначений судом проміжок часу, з яким процесуальний закон пов'язує можливість або необхідність вчинення конкретних процесуальних дій або настання певних правових наслідків. При цьому Я. П. Зейкан вважає, що строки, встановлені для судді або суду, не є процесуальними, та їх слід називати службовими [4].

Разом з тим, норми щодо процесуальних строків викладені у Главі 6 «Процесуальні строки» Розділу I «Загальні положення» застосовуються до всіх суб'єктів цивільних процесуальних відносин. Законодавець поділяє їх на ті, що встановлюються судом, та ті, що встановлюються законом, у тому числі і для суду (наприклад, строк відкриття провадження у справі, строк підготовчого провадження, строк розгляду справи по суті тощо).

Аналізуючи питання змісту поняття процесуальних строків, не можна оминати і таке поняття як «розумні строки». Після внесення останніх змін у законодавство (прийняття Закону № 2147-VIII) основні засади судочинства, визначені статтею 129 Конституції України [5] та ч. 3 ст. 2 ЦПК України, «поповнилися» засадою розумних строків розгляду справи. Законодавець *зобов'язав суд встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій*, і закріпив у ч. 3 ст. 2 нової редакції ЦПК України вищезгадане поняття таким чином: «Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства». Таким чином, оціночне поняття «розумний строк» визначається через поняття «достатній строк» без розкриття критеріїв визначення такої «розумності» (достатності).

Як свідчить практика Європейського суду, саме недотримання розумних строків розгляду справ є найпоширенішою підставою для констатації порушення Україною права на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [6].

Як приклад можна навести рішення в справах «N.V. проти України», «Саєнко та інші проти України» [7, 8], в яких Європейський суд констатував порушення Україною пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та зазначив, що розумність тривалості судового розгляду повинна оцінюватися в світлі обставин справи та з урахуванням таких критеріїв: *складність справи, поведінка заявників і відповідних органів влади, а також важливість предмета спору для заявників*.

Враховуючи досвід європейської судової практики, доцільно закріпити у законодавстві певні критерії (межі) визначення розумного строку, що дасть змогу судам оцінювати складність конкретної справи та відповідно доцільну тривалість судового провадження, інакше, як зазначає Ю. В. Навроцька, необмеженість «розумного строку» на

практиці призводитиме до судової тяганини, до унеможливлення своєчасного захисту прав особи [9].

Окремої уваги заслуговують й інші зміни щодо строків у процесуальному законодавстві:

1. В попередній редакції ЦПК України у статті 157 зазначалось, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але *не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі*, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. Стаття 210 нової редакції ЦПК України передбачає, що *суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження - не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку*. Частина друга цієї ж статті передбачає: «Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті». За новою редакцією ЦПК *двомісячним строком обмежене лише спрощене позовне провадження, яке передбачене для розгляду малозначних справ, спорів, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності*. Загальне ж позовне провадження, передбачене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні, таким строком не обмежено.

2. Новою редакцією ЦПК України передбачено підготовче провадження, яке починається відкриттям провадження у справі і закінчується закриттям підготовчого засідання (ч. 2 ст. 189), що має бути проведене *протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі*. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду. За попередньою редакцією ЦПК України (ст. 129) попереднє судове засідання повинно було бути проведеним протягом *10 днів* з дня відкриття провадження у справі. Отже, цей строк збільшили з 10 до 60 днів.

3. Також у ЦПК була запроваджена нова процедура – врегулювання спору за участю судді до початку розгляду справи по суті, яке *проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення (ст. 205 ЦПК України)*. Це також збільшує загальний строк розгляду справи у суді.

Отже, відповідно до внесених змін передбачається така ситуація, при якій суд вправі почати розглядати справу через 60 днів з дня відкриття провадження у справі (до цього здійснюється підготовче провадження), а у випадку продовження підготовчого провадження на 30 днів – після спливу цього строку, і розглядати справу по суті ще 30 днів, що в сукупності складає 120 днів (4 місяці). А за умови здійснення врегулювання спору за участю судді до початку розгляду справи по суті в 30-денний строк та подачі після його спливу заяви про припинення врегулювання спору за участю судді, загальний строк може відповідно збільшитися і скласти 150 днів (5 місяців). І це тільки в кращому випадку, бо не враховуємо численні випадки відкладення судових засідань з інших причин (неявка учасників у судове засідання, виникнення технічних проблем, необхідність витребування нових доказів тощо). У порівнянні зі строками за старою редакцією ЦПК: 10-денним строком проведення підготовчого засідання з дня відкриття провадження у справі та 2-місячним (в деяких випадках 1-місячним) строком розгляду справи по суті.

З наведеного можна зробити висновок, що закріплені законодавцем процесуальні строки розгляду справ у ЦПК України у новій редакції та проаналізовані вище, суперечать меті, задля якої вони запроваджувались, адже не сприяють забезпеченню своєчасності розгляду спорів судами, а навпаки – ще більше затягують тривалість розгляду справ.

Підсумовуючи все вищевикладене та враховуючи думки науковців та останні зміни у процесуальному законодавстві, зокрема щодо процесуальних строків, робимо висновок, що внесені законодавцем зміни до процесуального законодавства не є досконалими, оскільки:

1. Законодавець, зобов'язавши суд встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій, не закріпив критеріїв визначення «розумності» цих строків. Тому доцільно, з урахуванням європейських стандартів забезпечення права на справедливий суд, закріпити у законодавстві критерії (межі) визначення розумного строку (зокрема, характер справи та її значення для заявника, поведінка заявника та інших учасників справи, дії суду), що дасть змогу судам оцінювати складність конкретної справи та відповідно доцільну тривалість судового провадження.

2. У новій редакції ЦПК України передбачене збільшення строків проведення окремих процесуальних дій, внаслідок чого збільшується загальний строк судового розгляду спору, що суперечить меті та завданням закону, яким вносились зміни до ЦПК України, – забезпечення своєчасності розгляду спорів судами.

Прагнення наблизити національне законодавство до стандартів Європейського союзу є ефемерним, бо процесуальні норми, які регулюють питання процесуальних строків, суперечать проголошеному у Конституції України принципу «розумності строків розгляду справи», сприяють затягуванню тривалості судових проваджень, а тому не забезпечують своєчасний захист прав, свобод та інтересів осіб, що беруть участь у справі, та як наслідок, ефективно здійснення цивільного судочинства.

Анотація: в статті розглядається питання процесуальних строків в контексті своєчасного розгляду та розв'язання цивільних справ в розумні строки; аналізуються зміни в законодавстві о процесуальних строках та їх недоліки; обґрунтовується вплив оперативності розгляду справ в суді на ефективність цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільний процес, процесуальні строки, розумні строки, строк судового розгляду, ефективність судочинства.

Abstract: The question of procedural terms in the context of timely consideration and resolution of civil cases within a reasonable time are considered in the article. Changes to civil procedural legislation regarding procedural terms and their disadvantages are analyzed. The impact of efficiency judicial trial on the effectiveness of civil procedure are substantiated.

Key words: civil litigation, procedural terms, reasonable time period of the trial, the effectiveness of justice.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Стратегію реформування судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента від 20 травня 2015 року № 276/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 92.
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Проект Закону від 23 березня 2017 року № 6232. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=614 15.
3. Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004 р., № 1618-IV (в редакції від 24.02.2018 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. С. 1530. Ст. 492.
4. Захарова О. С. Процесуальні строки як гарантія своєчасного розгляду цивільної справи. *Форум права*. 2014. № 4. С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_27
5. Конституція України від 28.06.1996 р. (із змін та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
7. Рішення Європейського суду у справі «Саєнко та інші проти України» від 23 березня 2017 року. URL: [http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/ Саєнко%20та%20інші%20проти%20України.pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tiny_mce/files/Саєнко%20та%20інші%20проти%20України.pdf).
8. Рішення Європейського суду у справі «N.V. проти України» від 03 квітня 2008 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_321.
9. Навроцька Ю. В. Строки судового розгляду в цивільному процесі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 3. С. 149–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2013_3_20

ПОНЯТТЯ РЕЧОВИХ ПРАВ

В. В. Грабик, І. Ф. Коваль

Анотація: в статті проведено аналіз поняття речових прав та обґрунтовано пропозиції щодо уточнення даного поняття. Розкрито поняття речових прав в об'єктивному та суб'єктивному розумінні, досліджено основні підходи до визначення речових прав. Обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: речове право, поняття речових прав, абсолютність права, майнові права, цивільне право.

Постановка проблеми. Зміни в соціально-економічному житті суспільства, які відбулися наприкінці ХХ сторіччя, кардинально вплинули на розвиток речового права України. Беззаперечним являється той факт, що речове право є одним із найважливіших факторів у визначенні свободи й економічного процвітання для країни. Доктрина речових прав є складовою загальної правової доктрини, об'єднує домінуючі у правовій науці погляди вчених на речові права, а тому їх аналіз завжди у центрі уваги. Однак, незважаючи на інтерес науковців до цієї тематики, існують неоднозначні погляди щодо ключових питань речового права, зокрема, поняття речового права. Речовим відносинам присвячена книга третя Цивільного кодексу України. Проте слід зауважити, що речові права недостатньо повно врегульовані в чинному цивільному законодавстві України, а легальне визначення речових прав наразі відсутнє.

Значимість порушених питань, а також те, що досі відсутні єдині підходи науковців до визначення речових прав, зумовлюють актуальність теми дослідження, зокрема у світлі останніх суспільних трансформацій та законодавчих змін.

Аналіз публікацій та досліджень. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці відомих українських і зарубіжних учених: Г. Г. Харченка, С. І. Шимона, О. В. Яворської, О. Е. Харитоновна, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, Л. В. Щеннікової та інших. Разом з тим розвиток законодавства, наукових досліджень підвищує дискусійність проблематики речових прав, зокрема поняття речового права, що обумовлює доцільність подальших досліджень цього поняття.

Мета. Метою дослідження є уточнення визначення речових прав та напрацювання теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення положень цивільного законодавства з цих питань.

Завдання. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: проаналізувати норми законодавства, наукову літературу щодо поняття речового права, співвідношення понять «речові права», «право власності».

Виклад результатів дослідження. Аналіз праць науковців свідчить, що зазвичай при визначенні поняття речового права виходять з розуміння права власності, як такого різновиду речових прав, який розкриває їх найбільш повно. Однак не слід ототожнювати дані поняття.

Як слушно зауважує Г. Г. Харченко, розмежування правових категорій «речове право» і «право власності» умовно має відбуватися по лінії теорії та практики. Поняття речового права – це, перш за все, теоретична позиція, що дає можливість на практиці виявляти різні речово-правові режими у вигляді, зокрема, окремих видів речових прав. Право власності, з іншого боку, має передусім практичний вимір, є тим речово-правовим режимом присвоєння, у якому потенціал речового права розкривається найбільш повно, але не всебічно [1, с. 22].

Розглядаючи поняття речових прав необхідно звернути увагу на такі специфічні риси, які дають змогу відокремити речове право від інших прав. Насамперед, об'єктом речового права може бути лише річ. Саме за цією ознакою речові права вирізняються з-поміж інших цивільних прав. Речове право надає своєму носієві можливість вчиняти будь-які дії щодо речі у межах, встановлених законом. Речові права традиційно вважають абсолютними, тобто такими, що покладають пасивний обов'язок на всіх третіх осіб, не перешкоджати управомоченій особі у здійсненні її права. Отже, речовими правами є ті права, які забезпечують для суб'єкта владу над

виділеною зі світу матеріальних цінностей річчю. Всі речові права є абсолютними, їх істотна відмінність між собою полягає в правовому режимі об'єкта права – речі.

При визначенні речового права має значення розуміння речового права в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. За визначенням Г. Г. Харченка суб'єктивне речове право – це абсолютне майнове право, здійснення якого відбувається через самостійне та самодостатнє правове панування особи над об'єктом безпосередньо або опосередковано у порядку та в межах, встановлених законом [1, с. 22].

Речове право в об'єктивному значенні можна визначити як сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з впливом особи на річ.

В Україні наразі крім традиційних різновидів речових прав – право власності, право володіння, право користування (сервітут) тощо, окремо у ч. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) закріплено, що майнові права визнаються речовими правами [2].

Зазначена стаття неоднозначно була сприйнята науковим середовищем. Так, Шимон С. І. зауважує, що будь-яке майнове право є або правом на річ, або правом вимоги щодо речі (речей, коштів). Практично майнове право – це або наявне, або майбутнє речове право, звідси – всі майнові права є речовими правами. З цієї точки зору, положення ст. 190 ЦК України, яка визнає майнові права неспоживною річчю, та зазначає, що майнові права визнаються речовими правами видаються вказаному автору теоретично обґрунтованими [3, с. 209].

Згаданий підхід критично оцінюється в науці. Так, О. Яворська стверджує, що майнові права не можуть ототожнюватися з річчю, тому вказані норми ЦК України є некоректними [4, с. 226]. На підтримку даного твердження можна звернутись до особливостей майнових прав на результати інтелектуальної діяльності. Такі права не залежать від права власності на річ, в якій втілений результат творчої діяльності особи (ст. 419 ЦК України), і можуть брати участь в цивільному обігу незалежно від обігу такої речі. Безумовно, право власності на майно (речове право) і право інтелектуальної власності, хоча і є різновидами одного правового феномена, але мають певні відмінності, що неодноразово підкреслювалося в літературі.

О. Розгон зазначає, що найбільш суттєва відмінність полягає в тому, що «звичайне» право власності встановлюється на матеріальні об'єкти – предмети навколишнього середовища. Об'єктами права інтелектуальної власності можуть бути лише нематеріальні об'єкти – речі, які в римському приватному праві називались безтілесними. Відмінністю права інтелектуальної власності від «звичайного» права власності є також здатність об'єкта інтелектуальної власності до тиражування, чого не можна сказати про матеріальні об'єкти власності. Ідеї, образи, звуки, символи тощо мають здатність до багаторазового втілення в матеріальному об'єкті. Книга, наприклад, у якій втілено інтелектуальну власність її автора, може бути тиражована в будь-якій кількості. Те ж стосується й інших об'єктів інтелектуальної діяльності. Проте при цьому слід мати на увазі, що право інтелектуальної власності встановлюється і діє лише щодо цієї нематеріальної «речі» (ідеї, образу, символу, сполучення звуків тощо), а не стосовно матеріальних носіїв, у яких втілено задум автора [5, с. 170].

Також слід зазначити що законодавець не закріплює поділу речей на тілесні і безтілесні оскільки згідно зі ст. 179 ЦК України річ має бути предметом лише матеріального світу. Таким чином приписи ЦК України чітко встановлюють, що речові права можуть виникати лише на річ.

Подібна правова позиція відображена у постанові Верховного Суду України від 30.03.2016 р. у справі № 6-3129цс15, у якій зазначається, що майнові права на нерухомість – об'єкт будівництва (інвестування) не вважаються речовими правами на чуже майно, оскільки об'єктом цих прав не є чуже майно, а також не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, а тому не може існувати й право власності на нього [6].

О. А. Мірошніченко досліджуючи право власності в розумінні європейського суду з прав людини зазначає, що аналіз практики застосування ст. 1 Першого протоколу, Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод, до майна, крім рухомих і нерухомих речей, відносяться: позови про відшкодування збитків за внутрішнім законодавством; право на пенсію (якщо протягом якогось періоду робилися внески до

пенсійного фонду або інші соціальні внески); господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи, тощо.), клієнти компанії (завдяки власній праці була створена клієнтська база компанії, яка є активом, відповідно є «майном» в сенсі ст. 1). Таким чином, концепція «майна» в сенсі ст. 1 Протоколу не означає виключно володіння речовими об'єктами [7, с. 372].

Підхід законодавця до обмеження майнових прав лише правами речової природи може призвести, зокрема, до помилкового поширення на договірні відносини щодо розпорядження майновими правами іншої природи (інтелектуальної власності) положень про договори, які стосуються речей.

На підставі аналізу поглядів науковців, положень чинного законодавства можна зробити висновок, що наведене твердження в ч. 2 ст. 190 ЦК України, яким майнові права визнаються речовими являється є не зовсім коректним, не в повному обсязі відображає правову природу різних майнових прав, внаслідок чого виникає неоднозначне тлумачення цивільного законодавства. З огляду на це, доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 190 ЦК України шляхом виключення речення « Майнові права визнаються речовими правами». Також необхідно доповнити главу 13 ЦК України окремою статтею з визначенням речових прав, яку викласти у такій редакції:

«1. Речовим правом є право особи на річ, яке включає в себе право власності та інші речові права, які забезпечують задоволення інтересів уповноваженої особи шляхом безпосереднього впливу річ.

2. Речове право особа здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, окрім випадків, передбачених законом».

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що річ, як об'єкт речових прав зумовлює їх головну ознаку – панування над об'єктом. Самостійність і самодостатність у пануванні над об'єктом виявляється відповідно у можливості здійснювати речові права на власний розсуд і безсторонньої допомоги. При визначенні речового права треба розрізняти речове право в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. Речове право є абсолютним правом. Також встановлено, що будь-яке речове право є майновим правом, але не кожне майнове право є речовим.

Аннотація: в статті проведено аналіз поняття речових прав і обґрунтовано пропозиції щодо уточнення даного поняття. Розкрито поняття речових прав в об'єктивному і суб'єктивному розумінні, досліджено основні підходи до визначення речових прав. Обґрунтовано і сформульовано пропозиції щодо вдосконалення діючого законодавства України.

Ключові слова: речове право, поняття речових прав, абсолютність права, майнові права, цивільне право.

Abstract: in the article the analysis of concept of material rights is conducted and suggestions are grounded in relation to clarification of this concept. The concept of material rights is exposed in the objective and subjective understanding, investigational basic going near the decision of material rights. Grounded and suggestions are formulated in relation to perfection of current legislation of Ukraine.

Key words: property rights, concept of material rights, an absoluteness is right, property rights, civil law.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2018. 32 с..
2. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356
3. Шимон С. І. Сутність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: спроба теоретичного осмислення. *Держава і право : Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 208–213.
4. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид.* 2011. Вип. 53. С. 225–231.
5. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016, № 10, С. 168–171.
6. Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. по справі № 6-3129цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846>
7. Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371–374.

ЗАРУБІЖНА ПРЕСОВА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРИЧИНИ ТА ПОЧАТОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2018 рр.: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

О. О. Григор'єва, О. П. Іваницька

Анотація. У статті проаналізовано інформацію, яка міститься у зарубіжній газетній періодиці, з'ясовано її види, жанри та походження. На основі газетної інформації вивчені у компаративному ключі причини та початок російсько-української війни 2014–2018 років.

Ключові слова: російсько-українська війна, газетна періодика, РФ, США, компаративний аналіз.

Усебічне вивчення причин, початку та перебігу російсько-української війни 2014–2018 років було й залишається важливим завданням вітчизняної історичної та політичної наук. Важливим чинником у комплексному та системному дослідженні цієї проблематики є пошук, систематизація та аналіз джерельної бази. Пресова інформація є невід'ємною і вагомою складовою частиною історичних джерел, яка у поєднанні й співставленні з іншими джерелами дозволяє простежити крок за кроком розвиток тієї чи іншої події. Фундаторами вітчизняних теоретичних та прикладних джерелознавчих студій є А. В. Санцевич, М. Я. Варшавчик, М. Ф. Дмитрієнко, зарубіжних – І. Д. Ковальченко та інші. Всі вони акцентують нашу увагу на значущості преси як джерела. Так, наприклад, З. В. Ждановська, М. Ф. Дмитрієнко підкреслюють, що преса є «комплексним» джерелом, «сховищем» інших видів джерел [1]. Актуальність і необхідність аналізу матеріалів преси полягає також у наявності латентної (навмисної і ненавмисної) інформації, яка здебільшого міститься у газетних статтях. Як вважає М. Я. Варшавчик, така інформація розкриває мотиви і мету публікації, концепцію автора і газети у цілому [2].

Історіографія російсько-української війни 2014–2018 р.р. перебуває на стадії свого становлення. Вона репрезентована низкою українських науковців, таких як С.С. Троян [3], Л. Л. Залізник [4], В. В. Головка [5], А. А. Соболев [6], П. Гай-Нижник [7], Л. В. Чупрій [7], А. М. Дацюк [8], А. С. Баскакова [9], які в своїх дослідженнях висвітлюють історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни, українсько-російські відносини в контексті геополітичного протиборства, політичні чинники московської агресії проти України та становище України в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії. Водночас в українській історіографії відсутні наукові статті, які б з'ясовували причини та початок російсько-української війни 2014–2018 рр. на базі компаративістського аналізу пресової інформації зарубіжних періодичних видань.

Мета і завдання статті полягають у компаративістському співставленні фактів, інтерпретацій, оцінок, почерпнутих із американської та російської газетної періодики, стосовно причин та початку російсько-української війни 2014–2018 рр.

У проаналізованій нами зарубіжній газетній періодиці («Foreign Policy», «Foreign Affairs», «The Washington Post», «Красная звезда», «Аргументы и факты» «РИА Новости», «Известия») друкувались матеріали, різноманітні за видами, жанрами та походженням. Особливо цінним є газетно-публіцистичний жанр, до якого відносяться замітки, кореспонденція, репортажі, звіти, інтерв'ю, статті (передові, редакційні, пропагандистські тощо), нариси, фейлетони та інше. Вони різняться не лише певними літературно-стилістичними засобами, а й переважанням у них різних шарів інформації.

В американській періодиці присвячувались окремі випуски під загальним заголовком «Путінська Росія», окремі статті, замітки та інтерв'ю поміщались на шпальтах під назвами «Чому Путін захопив Крим», «Зовнішня політика Путіна», «Раптово неминучий «суверенітет» Криму», «Російський новий план для Криму: Вегас на Чорному морі?» та «Путін каже, що його анексія Криму є стратегічною, і Росія не буде ізольована».

Відомості про російсько-українську війну 2014–2018 рр., її різні аспекти у російські періодиці друкувались під заголовками пропагандистського спрямування: «Віддайте майдан Януковичу», «Боротьба за євроінтеграцію довела до крові», «Тепер це точно війна», «Крим готовий сказати своє слово», «Крим: день перемоги», «Відновлення єдності».

При огляді американської та російської преси ми враховували щорічні незалежні дослідження та супроводжуючі рейтинги про стан свободи преси в країнах світу. Рейтинг свободи преси 2014 від Freedom House, міжнародної правозахисної неурядової організації, фіксує свободу преси в США у категорії «вільна» (21 бал при найкращому результаті 0 – «вільна»), а Росії – «невільна» (81 бал) з їх розривом у 60 балів [10]. Всесвітній індекс свободи преси від впливової міжнародної неурядової організації Репортери без кордонів у 2015 році розмістив США на 49 місці, Росію на 152 місці зі 180 країн світу [11].

Ці дані засвідчують, що країни посідають місця у різних половинах рейтингів. ЗМІ Росії залежні від уподобань своїх власників, а насильство, погрози, залякування і переслідування працівників та організацій ЗМІ тривають. Американська преса вважається однією з прогресивних за оперативністю, актуальністю аналізу подій та об'ємом пропонованого матеріалу, масштабами читацького загалу та об'єктивністю. Політологи стверджують, що пресова інформація є м'якою силою США, за допомогою якої Вашингтон здійснює вплив на інших акторів міжнародних відносин (країни, інформаційні агентства, аналітичні центри, бізнесові кола тощо) та приваблює чисельну аудиторію як власну, так і зарубіжну.

Разом з тим медіа-ресурси застосовуються як механізм маніпуляції поглядами на зовнішню політику, її суть та зміст. Один із засновників так званої медіа-психології і телевізійних досліджень, німецький психолог Джо Гребел писав: «Сучасним війнам потрібні ЗМІ; ЗМІ необхідні війни» [12]. Він пояснював, що більшість урядів не виграють війни без підтримки населення, яка залежить від переконань і віри громадян у необхідність та доцільність ведення військових дій у царині захисту національних інтересів. Відомо, що переважна більшість сучасного молодого покоління не має військового досвіду, тому їх знання про війни формуються здебільшого із засобів масових комунікацій. Таким чином, пресові матеріали є одним із найбільш важливих засобів та елементів військової стратегії кожної держави. Підтвердженням цього може слугувати сучасна російсько-українська війна.

Одне з дискусійних питань досліджуваної нами проблематики полягає у визначенні дати початку нинішньої російсько-української війни. В українському законодавстві чітко визначена дата та події, які вважаються відліком військових дій між РФ і Україною. Ухвалений Верховною Радою України закон визначає офіційну дату початку окупації півострова Крим військами Російської Федерації. Це сталося, відповідно до закону, 20 лютого 2014 року. В пояснювальній записці до закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» наголошується, що «фактичне захоплення Верховної ради АРК сталося 26 лютого 2014 року, а порушення Збройними силами РФ порядку перетину державного кордону та незаконне перебування на українській території, з метою окупації півострова – ще 20 лютого 2014 року» [13].

У законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» акцентується на тому, що збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки сепаратистської і терористичної діяльності всередині країни [14].

Матеріали, які розміщувались на шпальтах «Foreign Affairs», зокрема у № 3 за 2016 рік, пропонують історичний екскурс щодо підготовки російської агресії проти України. На думку одного з активних дописувачів цього журналу, російського політолога Дмитра Треніна, директора Московського центру Карнегі, її розпочав Кремль ще у 2008 році. Саме тоді В. Путін ініціював військові реформи і суттєве збільшення витрат на ЗС РФ. Автор у статті «Відновлення російської військової потуги» зазначає, що одразу

після масових протестів українців на Євромайдані та втечі В. Януковича з України у лютому 2014 р. Москва дислокувала солдатів в немаркованій уніформі для захоплення стратегічної інфраструктури півострова Крим, який було анексовано 18 березня 2014 року. Згодом демонстрації проросійських груп в Донбасі переросли в збройний конфлікт між урядом України та підтримуваними Росією сепаратистськими силами самопроголошених Донецької і Луганської Народних Республік. У американських ЗМІ російське втручання охрестили «гібридною війною»: забезпечення матеріально-технічної і розвідувальної підтримки проросійських сепаратистів на Донбасі та проведення військових навчань поруч з українським кордоном з метою дестабілізації центральної української влади [15].

Тема окупації Криму у російській періодиці практично не висвітлювалась, на відміну від проблеми Євромайдану. Російська газета «Аргументи і факти» пропонує наступну хроніку подій «Кримської весни»: 16 березня 2014 року в Криму і Севастополі відбувся референдум, за результатами якого близько 97% виборців республіки і 95,6% виборців міста проголосували за возз'єднання півострова з Росією. Через два дні, 18 березня, в Георгіївському залі Кремля був підписаний договір про включення Криму і Севастополя до складу РФ [16].

Сили спеціальних операцій РФ, які вторглися на територію півострова, були названі таким узагальнюючим і аморфним терміном як зелені «ввічливі люди». «27 лютого на території Криму з'явилися озброєні люди в камуфляжній формі без розпізнавальних знаків. Вони взяли під свій контроль Верховну Раду Криму і блокували ряд адміністративних будівель» [17]. Лейтмотивом «Кримської промови» В. Путіна від 18 березня 2014 р. було те, що анексія Криму виправдовувалась фальшуванням спільної історії з «братським» українським народом та захистом російськомовного населення на споконвічно російській землі [18]. Під час прес-конференції 17 квітня 2014 року президент РФ В. Путін повідомив, що ці «ввічливі люди» були представниками ЗС РФ. Вторгнення на територію України Кремль також пояснював захистом російськомовного населення від радикально налаштованих українських націоналістів [19].

На противагу цьому американські експерти, зокрема на шпальтах найбільшої газети «The Washington Post» та «Foreign Policy», наголошують на умовності та безпідставності тверджень щодо утисків російськомовного населення, заперечують пропагований російською пресою поділ України на російськомовний Схід та проєвропейський Захід [20].

Співробітники російського Центра європейських досліджень запропонували експертну оцінку щодо політичного та соціально-економічного становища України. «Процес вестернізації України, ініційований ззовні і який перейшов в активну фазу в грудні 2013 року, викликав у країні масштабну кризу, яка стосується усіх життєвих сфер українського суспільства... Найбільш рельєфно це появилось у царині української зовнішньої заборгованості, зокрема перед Росією, яка виникли через «війну» на Сході України, яку, як стверджують на Заході, генерувала Росія» [21].

На шпальтах газети «Красная звезда» знаходимо порівняльний аналіз військових потенціалів РФ та України станом на 2013–2014 роки. Становище ЗС РФ оцінювався в очевидно перебільшеному та оптимістичному ключі. Зокрема йшлося про закупівлю озброєння, воєнної і спеціальної техніки, підвищення інтенсивності воєнної підготовки, медичного обслуговування військовослужбовців, при цьому зазначалося, що план набору на контрактну службу виконаний на 127 відсотків [22]. Натомість щодо України йшлося про несвоєчасне прийняття держбюджету України, яке відбулося без обговорень і участі парламентської опозиції. Автор статті «Військовий бюджет в дефіциті» зазначає, що витрати на оборону в Україні скоротились майже на 5 відсотків, а фінансування виробництва озброєнь і військової техніки – на 39 відсотків у порівнянні з 2013 роком. Скорочувалась і загальна чисельність ЗС України, за даними автора, на 2,5 тис. офіцерів у 2014 році [23]. Підсумовуючи цей сюжет, зауважимо, що характеристика оборонної спроможності України у винятково негативному ключі провокувала Кремль на реалізацію своїх агресивних планів щодо України.

На відміну від російської преси, у американській різноаспектно розкриваються питання подальшого правового статусу кримських татар на Кримському півострові. На сторінках «The New York Times» та «Washington Post» знаходимо фактологічне підтвердження російського шантажу та залякування національної меншини, аби та визнала результати референдуму та російську окупацію Криму [24]. Застосовуючи таку форму журналістського жанру як інтерв'ю з кримськотатарськими політичними діячами Мустафою Джемілевим та Рафатом Чубаровим, газетні матеріали засвідчують глибоке занепокоєння кримськотатарського народу перспективою повернення російського правління та аналогіями про примусові депортації сталінського режиму мусульманських татар сімдесят років тому до Центральної Азії [25].

Таким чином, досліджувана нами проблематика, яка базується на матеріалах періодичних видань є перспективною і потребує подальшого глибокого дослідження. Пресова інформація є незамінним джерелом до вивчення причин, початку та перебігу сучасної російсько-української війни. Компаративний метод дослідження, здійснений у статті, дозволив з'ясувати різні підходи, тлумачення та оцінки щодо різних аспектів російської агресії проти України. Водночас аналіз газетних матеріалів дозволяє стверджувати, що від рівня демократичності політичного режиму великою мірою залежить всебічність та об'єктивність пресової інформації.

Аннотація. В статті проаналізовано інформацію зарубіжної газетної періодики, определены её виды, жанры и происхождение. На основе газетной информации изучены в компаративном ключе причины и начало русско-украинской войны 2014–2018 годов.

Ключевые слова: российско-украинская война, газетная периодика, РФ, США, компаративный анализ.

Abstracts. The information of the newspaper periodicals is analyzed in this article, its types, genre and origin are studied out. Based on newspaper information the preconditions and the beginning of the events of the Russian-Ukrainian war of 2014-2018 are studied within a comparative method.

Key words: The Russian-Ukrainian war, the newspaper periodicals, Russia, the USA, comparative analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрієнко М.Ф. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. К., 1967. С.8; Ждановская З. В. Большевитская переодическая печать как источник при изучении КПСС (1900–1917). М., 1965. С. 9.
2. Варшавчик М. А. Источниковедение истории КПСС. М., 1989. С.187.
3. Троян С. Сучасні українсько-російські відносини в контексті конфлікту 2013–2015 рр. *Історія в рідній школі*. 2015. № 5. С. 16–20.
4. Залізник Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3. С. 26–39.
5. Головки В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 176–193.
6. Соболев А. Нова зовнішня політика Кремля на українському напрямку. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 14–22.
7. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4. С. 103–121.
8. Дацюк А. Політичні чинники московської агресії проти України. *Молода нація*. 2015. № 53. С. 85–89.
9. Баскакова А. «Кримські проблеми» в українсько-російських відносинах: теорія та методологія дослідження. *Грані*. 2015. червень. № 6. С. 185–191.
10. Freedom of the Press 2014. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2014>.
11. 2015 World Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/ranking/2015#>.
12. Groebel Jo The Role of the Mass Media in Modern Wars. *War: A Cruel Necessity?: The Bases of Institutionalized Violence* / edited by Robert A. Hinde, Helen E. Watson. Tauris Academic Studies, 1995. P.143.
13. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/paran2#n2>.
14. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
15. Trenin D. The revival of the Russian military. *Foreign Affairs*. 2016. № 3. P. 23–29.

16. Шевальє Е. Как Крым вошёл в состав России: хроника событий. *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1466832>.
17. Что такое День «вежливых людей»? *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1336933>.
18. Мохов В. Восстановление единства. *Красная звезда*. № 47. 2014. 19 марта. Ст. 1, 3.
19. Snyder T. Dear Kremlin: Careful with Crimea. *Foreign Policy*. 2014. February 26.
20. Kozłowska H. All (Not) Quiet on Ukraine's Eastern Front. *Foreign Policy*. 2014. February 25.
21. Невская А., Олеченко В. Украина: факторы инвестиционных перспектив. *Международная жизнь*. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1457>.
22. Тихонов А. Главные задачи года. *Красная звезда*. № 4. 2014. 15 января. Ст. 1.
23. Александров А. Военный бюджет в дефиците. *Красная звезда*. № 7. 2014. 18 января. Ст.3.
24. Shevel O. To strengthen claims on Crimea, Russia and Ukraine woo Crimean Tatars. 2014. March 25. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/>.
25. Crimean Tatars Ponder the Return of Russian Rule. *The New York Times*. 2014. March 3. URL: <https://www.nytimes.com/2014/03/02/world/europe/crimean-tatars-ponder-the-return-of-russian-rule.html>.

УДК 930.2 (447) «1939 – 1945»

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА В ДОСЛІДЖЕННІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Д. О. Грідіна, Н. Р. Темірова

Анотація. Мемуарна література має важливе значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, яка відсутня в інших видах джерел, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників та очевидців подій Другої світової війни на українських теренах. Вони об'єднані у групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Руху опору; особисті записи остарбайтерів; спогади «дітей війни». За своїм характером мемуари близькі до художньої літератури, вони яскравіше за інші джерела відображають колорит, дух часу, його героїку, настрої, а також поведінку конкретних людей. У мемуарах реалізується історична самосвідомість особистості, що зумовлює їхню специфіку: ретроспективний характер відтворення дійсності, високий рівень суб'єктивності, виразне емоційне забарвлення.

Ключові слова: мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

У межах антропологічного повороту до постаті «звичайної людини» в історії, що відбувся в останні десятиліття в гуманітарних науках, особливого значення набули матеріали особового походження. Через це свідки та учасники історичних подій отримали право «власного голосу» в історії, що дозволяє переглянути, доповнити чи навіть подивитися заново на традиційні історичні сюжети. Сьогодні за джерелами особового походження все частіше закріплюється таке поняття як «я-документи» або «его-документи», хоча вони можуть стосуватися не тільки «себе», але ще «інших» [1]. У вивченні історії Другої світової війни загалом особові матеріали набувають надзвичайно важливого значення, адже багато десятиліть людська історія була виключена з офіційного дискурсу про Другу світову війну. Спогади очевидців драматичних подій років війни дозволяють, по-перше, заповнити «білі плями» в історії, що утворилися за тоталітарної доби в історичній науці, а, по-друге, різні види особових матеріалів уможливають актуалізацію індивідуального і колективного досвіду різних людей, їхні стереотипні і неординарні вчинки, стратегії виживання і самопрезентації.

Джерелознавчому опрацюванню мемуарів присвячені нечисленні статті та дисертаційні роботи з окремих питань мемуаристики відповідно до мети їхнього конкретного дослідження та навчальні посібники, які більшою мірою концентрують увагу на практичному джерелознавстві [2, с. 67]. Тобто спеціальних досліджень із зазначеної нами проблеми не виявлено. На сьогодні мемуарні джерела до вивчення історії Другої світової війни проаналізовані достатньо фрагментарно.

Метою статті є аналіз інформативних можливостей мемуарної літератури для вивчення історії Другої світової війни. Автор ставив завданням: класифікувати спогади за походження; дати зовнішню характеристику кожній з цих підгруп, проаналізувати інформативну цінність мемуарних творів.

Нині за джерелами особового походження все частіше закріплюється поняття «я-документи» або «его-документи», хоча вони можуть стосуватися не тільки «себе», але й «інших» [1 с. 287]. З піднесенням уваги до людини в історії, до історико-культурного виміру минулого значення подібних джерел для історичного дослідження підвищується. Вони стають головним матеріалом для розуміння того, як відчують, як мислять себе люди в історії, як сприймають історичні події, що саме відбувалося з ними [1 с. 287].

Мемуари (від лат. *memoria* – пам'ять) – це письмове історичне джерело, що представляє собою написані від першої особи, спогади автора про минулі події, учасником або очевидцем яких він був [3]. Часто терміни «мемуари», «мемуаристика», «мемуарна література» в науковій літературі вживаються як синонімічні. Тотожними також вважають поняття «мемуари» і «спогади». Спогади (мемуари) є найчисленнішим різновидом джерел особового походження. Їхня цінність як джерела залежить від багатьох чинників: від того, яку роль відігравав автор у подіях, що їх описує, від гостроти сприйняття ним дійсності, від його здатності запам'ятати перебіг подій, від часу написання мемуарів та ін. Спогади, створені за живими слідами подій, як правило, точніше передають їх характер і зміст. У спогадах, написаних через багато років, на характер авторської оповіді негативно впливають не лише притуплення гостроти пам'яті автора, а й ті зміни, що відбулися за минулий час у його поглядах, сприйнятті дійсності [4].

Можна виділити групи спогадів за політичними та ідеологічними ознаками (радянські мемуари та спогади супротивників радянської влади, переважно емігрантів), за країнами (вітчизняні і спогади іноземців), за соціальними і професійними ознаками (спогади державних діячів, дипломатів, військових, письменників, акторів, інженерів, робітників тощо). Хоча кожній з цих груп притаманні певні риси, важливо підкреслити умовність подібних класифікацій, неможливість створити загальної класифікаційної схеми, особливо стосовно до мемуарів. Стосовно мемуарів дуже важко говорити про їхнє значення для певних періодів і напрямків історичних досліджень. При цьому поділ історії на періоди не завжди співпадає з життєписом [1].

Події Другої світової війни – героїка різних сил опору українського народу окупаційному режимові, воєнні і партизанські дії на території України, діяльність підпільників, трудові будні трудящих – висвітлюються в численних спогадах, які продовжують друкуватися і в наші дні. Відповідно до характеру інформації мемуари умовно були поділені на чотири групи: 1) спогади військових і представників головнокомандування СРСР; 2) спогади учасників Руху опору; 3) спогади остарбайтерів; 4) спогади «дітей війни».

Чимало полководців, які керували військами, що обороняли або звільняли Україну, відтворили цікаві подробиці воєнних дій і становище в Україні в роки війни [5]. Таких мемуарів багато. Наприклад, спогади Г. Жукова «Спогади і роздуми», О. Голованова «Дальня бомбардувальна». Значно менше відображений погляд на війну «з окопу» [5].

У мемуарній літературі висвітлена підпільна та партизанська боротьба українського народу проти окупантів. Публікація спогадів діячів Руху Опору в СРСР та за кордоном розпочалася в 40–50-ті рр. ХХ ст. у вигляді окремих видань (розповіді про окрему подію, особу) і журнальних, газетних статей. Це спогади Д. Медведева «Сильні духом», спогади «Від Путівля до Карпат» С. Ковпака, спогади О. Кошової «Повість про сина». Серед них – спогади солдатів та офіцерів Червоної армії, опубліковані в умовах радянської дійсності та створені учасниками українського руху, які опинилися в еміграції, так звану «діаспорну мемуаристику» [5].

Спогади учасників національного руху почали виходити з 1944 р. Серед них: спогади Василя Романа «Моя праця й боротьба (Спогади члена ОУН)»; Є. Стахів «Останній молодогвардієць». Крім періодичних видань, брошур і листівок, ОУН видавала певну

кількість матеріалів мемуарного характеру. Уже перші публікації в діаспорі викликали гостру дискусію в емігрантському середовищі і стали фундаментом для появи бандерівського, двійкарського та мельниківського напрямів в мемуаристиці про ОУН та УПА. Найбільш помітним явищем видавничої справи української еміграції стала діяльність «Літопису УПА» [5]. «Літопис УПА» – видавництво і спільне літературне видання Об'єднання колишніх Вояків УПА США і Канади та Товариства колишніх Вояків УПА ім. Генерала Тараса Чупринки в США і Канаді. В 1973 р. з'явився перший том Літопису. У 1992 р. було створено спільне підприємство «Літопис УПА» у місті Львові. До 2012 р. було видано 100 томів у чотирьох серіях, у яких публікуються документи і матеріали з історії ОУН та УПА. Кожний том або група томів присвячені окремим темам. «Нова серія» започаткована у 1992 р. угодою між Інститутом української археографії та джерелознавства (м. Київ, Україна) і видавництвом «Літопис УПА» (м. Торонто, Канада). Група науковців Інституту працює над виданням у тісному співробітництві з держархівом Києва, Рівного, Галузевим державним архівом Служби безпеки України, численним регіональним дослідниками. Робота продовжується до сьогодні.

У воєнні часи та повоєнні роки з'явилися перші публікації джерел з історії війни та окупації, була видана низка публіцистичних видань і мемуарної літератури, присвячена примусовій праці в Німеччині. Серед них такі видання: «Советские люди на немецкой каторге», «В фашистском аду. Рассказы советских людей, побывавших в гитлеровской неволе» (вийшли друком у 1943 р.), «В родные края. Рассказы и очерки о советских людях, освобожденных Красной Армией из немецкой неволи» (1945 р.)). Статті побудовані на уривках з листів оstarбайтерів, у більшості молодих дівчат, до своїх рідних, які тим чи іншим чином потрапили до рук доповідачів і коментарів останніх, а також розповіді тих, кому пощастило повернутися на Батьківщину, при чому в них не вказується, яким чином їм вдалося в 1943 р. повернутися додому, зазначається лише, що «дивом». Такі репатріанти закликають до помсти та порятунку заради тих, хто залишився. Другу групу складають публічні виступи на мітингах, розповіді очевидців окупаційного режиму, в яких містяться розповіді колишніх невільників Третього Райху, які в 1945 р. вже масово поверталися до СРСР в процесі репатріації.

Мемуарна література радянської доби пронизана духом патріотизму. Збірки спогадів, що виходили у цей час, акцентують увагу на антифашистській боротьбі та особистій мужності радянських військовополонених і примусових робітників і робітниць в самому серці гітлерівської катувальної машини – концтаборах Бухенвальд, Равенсбрюк, Дахау та інших таборах смерті. Ряд збірок з'явилися під час пошукових проектів останніх десятиліть.

З кінця 1980-х рр. до сьогодні мемуарні твори сучасної епохи створювалися в нових, відмінних від радянських чи еміграційних умов, які визначили деякі їхні особливості: відбулося зближення мемуарів з сучасною дійсністю. Мемуаристи з тих, що пишуть «для себе» («про себе», «для друзів», «для нащадків»), перетворилися на авторів, які безпосередньо беруть участь у процесі суспільно-політичного життя, презентують для своїх сучасників «мемуари-сучасні історії»; помітні зміни форм і спрямування мемуарних творів; зросла кількість опублікованих спогадів.

Спогади «дітей війни» стали публікуватися у збірках до визначних дат. Серед них: збірка спогадів Валентини Анякиної «Діти війни – свідки війни»; «Живі свідки історії: спогади-інтерв'ю свідків нацистського окупаційного режиму 1941–43 рр. на Луганщині» (збірка була розроблена в рамках проекту «Живі свідки історії: збереження та вшанування історичної пам'яті про жертви нацистського окупаційного режиму на Луганщині»); робота В. Крамар «Спогади дітей війни Печенізького краю» (видана у 2012 р.). Переважно цей масив мемуарів відноситься до початку ХХІ ст. Більшість спогадів належать жінкам, які були під час війни дітьми. Це невеликі за обсягом розповіді про життя їхніх сімей, родичів і сусідів.

Таким чином, мемуарна література є унікальним історичним джерелом, в якому суб'єктивність є не недоліком, а характерною рисою. Мемуари – це не лише фіксація подій минулого, а й сповідь, виправдання чи звинувачення щодо своїх сучасників, суспільства, роздуми їхніх авторів. Особлива цінність їх полягає в тому, що вони містять «приховану»

інформацію, тобто не оприлюднену в офіційних документах, яка дозволяє поглибити розуміння драматизм воєнного лихоліття.

Анотація. Мемуарна література має велике значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, якої немає в інших видах джерел, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників і очевидців подій Другої світової війни на українській території. Вони об'єднані в групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Движення опору; особисті записи старобійців; спогади «дітей війни». За своєю природою мемуари близькі до художньої літератури, вони краще інших джерел відображають колорит, дух епохи, героїку, настрій, а також поведінку конкретних людей. В мемуарах реалізується історичне самосвідомість особистості, що визначає їх специфіку: ретроспективний характер творчості, високий рівень суб'єктивності, виразну емоційну окраску.

Ключові слова: Мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

Abstract. Memoir literature is important to study history because it provides information that is missing in other types of sources and it is often unique. Focuses on the memoirs of participants and eyewitnesses of the events of Second World War on Ukrainian territory. They are united in groups: the memoirs of military-political; memoirs of participants of the resistance movement; personal records of veterans; memories of "children of war". By their nature, memoirs are close to fiction literature. They are brighter than other sources reflect the flavor, the spirit of the time, their heroics, mood and behavior of specific people. In the memoirs are realized historical self-consciousness of personality, which determines their specificity: the retrospective nature of recreating reality, a high level of subjectivity, expressive and emotional.

Key words: Memoir literature, memories, The Second World War.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соколов А. К. и др. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика. М.: Высш. шк., 2004. 687 с.
2. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. 2010. № 7. С. 66–104.
3. Сиренов А. и др. Источниковедение. М.: Ютрайт, 2015. 396 с.
4. Калакура Я. та ін. Историчне джерелознавство. К.: Либідь, 2002. 488 с.
5. Денисюк М. Ю. Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. 24 с.
6. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. Дніпро: Вид-во Дніпров. ун-ту, 2003. 336 с.
7. Кашеварова Н. Г. Документи оперативного штабу рейхслайтера Розенберга як джерело з історії.
8. Коваль М. В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні). К., 1965. 112 с.
9. Коваль М. В. Україна в Другій світовій війні і Великій вітчизняній війні (1939–45 рр.). К.: «Альтернативи», 1999. 366 с.
10. Данилевский И. Н. и др. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. М.: Российск. гуманит. ун-т, 1998. 702 с.

УДК 347.1

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СКЛАДУ ЗБИТКІВ

М. П. Дончик, І. Ф. Коваль

Анотація: стаття присвячена дослідженню поняття та складу збитків в цивільному праві України. Визначено сутність поняття «збитки» з юридичної і економічної точок зору, наведено різницю між термінами «збитки» і «школа», проаналізовано склад збитків за цивільним і господарським законодавством України. Запропоновано зміни до Цивільного кодексу України шляхом уточнення поняття «збитки» і складу збитків.

Ключові слова: школа, збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода

Постановка проблеми. Відшкодування збитків є одним із найбільш поширених способів захисту цивільних прав та інтересів, який за своєю сутністю, одночасно, є і мірою відповідальності. Для правильного застосування механізму відшкодування збитків важливим є дослідження теоретико-правової природи збитків та їх складових. В цивільному законодавстві України існує ряд недоліків, які стосуються категорії збитків. Зокрема, через

відсутність визначення поняття «збитки», ототожнення термінів «школа» і «збитки» у юридичній науці виникає чимало дискусій. Також існують колізії норм щодо складу збитків за цивільним і господарським законодавством.

Мета. Метою роботи є обґрунтування положень щодо уточнення поняття «збитки», складу збитків за цивільним законодавством України.

Завдання. Завданням даного наукового дослідження є розкриття сутності збитків з економічної і юридичної точок зору, розмежування термінів «збитки» і «школа», аналіз складу збитків за цивільним і господарським законодавством, формування рекомендацій щодо внесення змін до Цивільного кодексу України шляхом визначення поняття «збитки» і удосконалення наявного складу збитків.

Аналіз публікацій та досліджень. Питання сутності збитків досліджено в працях таких вчених, як Л. М. Баранова, Д. А. Красніков, Т. Є. Крисань, В. І. Новошицька, І. В. Подколзін, А. В. Янчук та ін.

Виклад результатів дослідження. Поняття «збитки» слід розглядати в юридичному і економічному значенні. Як зазначає І. В. Подколзін, дані поняття в юридичній науці не розглядаються як тотожні, але є взаємопов'язаними. «Чистими» економічними збитками автор вважає негативні наслідки у формі зменшення майнових благ як обумовлені, так і не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати. Збитками, як юридичною категорією, дослідник вважає лише ті, які виникають внаслідок порушення в межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків [1, с. 6].

Т. Є. Крисань також вважає, що якщо економічне розуміння збитків – це зменшення майна, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного порушення права [2, с. 12].

З наведених вище поглядів слідує, що економічне і юридичне поняття збитків взаємопов'язані, але мають різне навантаження. Так, економічна сутність збитків означає, що для потерпілої особи настають негативні наслідки у вигляді додаткових майнових втрат або неотриманих доходів, які мали б бути отримані за звичайних обставин. З юридичної ж точки зору збитки – це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

Аналіз норм Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) свідчить, що термін «збитки» застосовується в цьому законодавчому акті не лише в юридичному, але й в економічному значенні [3]. Наприклад, в ч. 2 ст. 140 ЦК України закріплено, що учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів; за ч. 2 ст. 152 ЦК України акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах вартості акцій, що їм належать. З аналізу зазначених норм стає зрозумілим, що мова йде не про збитки як наслідок правопорушення, вчиненого учасником (акціонером), а про збитки як наслідок зменшення матеріальних благ такого учасника (акціонера).

Наступним неоднозначним аспектом у розумінні поняття «збитки» є його співвідношення з поняттям «школа». У законодавстві та теорії України не вироблено єдиного підходу до цього поняття. Розглядаючи різницю між зазначеними поняттями Д. А. Красніков зазначає, що під шкодою прийнято розуміти втрати, яких зазнала потерпіла сторона у формі знищення або пошкодження майна внаслідок протиправної поведінки іншої особи. Іншими словами, школа – це зменшення кількості майнового блага (внаслідок знищення майна втрата можливості отримати майно, яке особа неодмінно отримала б за нормального перебігу подій) або погіршення його якості (пошкодження речі, зіпсуття, приведення її у стан, у якому вона не здатна виконувати всі свої функції). Збитки – це грошова оцінка (еквівалент) заподіяної матеріальної шкоди. Таким чином, терміни «збитки» та «школа» слід вирізняти під час їх застосування [4, с. 2].

Наведена позиція розмежовує поняття «шкоди» і «збитки» за одним із критеріїв, однак слід зазначити, що шкода може виражатись не лише в майновому, але і в немайновому вигляді. Про таку особливість шкоди згадано у праці Л. М. Баранової, яка визначає шкоду в цивільному праві як будь-який утиск особистого немайнового чи майнового блага. Залежно від того, чи має шкода вартісну форму, що виражається в грошових одиницях, її поділяють на майнову й немайнову (моральну) [5, с. 2].

Наступна відмінність між зазначеними поняттям полягає у способах відшкодування. За ЦК України шкода відшкодовується в такі способи: відшкодування завданих збитків; відшкодування в натурі (передання речі того ж роду і такої ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо). Тобто збитки є одним із способів відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого; «шкода» є родовим поняттям щодо поняття «збитки» [6, с. 102–103].

А. І. Луцький зазначає, що у науці цивільного права «шкода» розглядається як наслідок неправомірної дії та невід'ємна умова цивільно-правової відповідальності, елемент об'єктивної сторони правопорушення; шкода також розглядається не лише у звуженому, суто цивілістичному (приватно-правовому) розумінні, а й у публічно-правовому значенні, якщо ця шкода заподіюється незаконними діями державних органів або включає в себе інші елементи публічно-правового характеру [7, с. 20].

З вищезазначених досліджень можна зробити висновок про те, що поняття «шкода» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «збитки», оскільки збитки відшкодовуються, як правило, в майнових відносинах і мають грошовий вираз. Шкода ж може виражатись як в майновому, так і в немайновому вигляді. Збитки завдаються протиправними діями саме майну, в той час як шкода може бути завдана безпосередньо особі, її здоров'ю, діловій репутації. Також шкода включає в себе такі способи відшкодування як відшкодування збитків і відшкодування в натурі (передання речі того ж роду і такої ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Як зазначає Т. Є. Крисань, в нормах, що містяться в книзі першій, третій, п'ятій ЦК України, які присвячені загальним положенням, суб'єктам цивільного права, праву власності, зобов'язальному праву і загальним положенням про договори, а також в главах розділу III, книги V про окремі види зобов'язань, йдеться, як правило, про збитки, відшкодування «збитків». І лише в декількох статтях використовується термін „шкода”. При цьому, відповідний термін, зазвичай, використовується у випадках, коли регулюються питання спричинення життю, здоров'ю або майну фізичної особи шкоди, яка повинна відшкодовуватися за правилами гл. 82 ЦК України [2, с. 12].

З огляду на підхід законодавця категорія «збитки» здебільшого вживається в Главі 51 ЦК України («Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання»), тоді як в Главі 82 ЦК України («Відшкодування шкоди») мова йде про відшкодування саме шкоди, що свідчить про розмежування вказаних понять залежно від виду правовідносин: в договірних правовідносинах необхідно вживати поняття «збитки», а в недоговірних – «шкода». Проте такий поділ є умовним і чіткі розмежування в законодавстві відсутні. В ч.4 ст.22 ЦК України передбачено два способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого: в натурі і відшкодування збитків. Прямої заборони стягнути «збитки», а не «шкоду» в деліктних правовідносинах немає.

В цивільному законодавстві і в юридичній науці відсутнє єдине визначення збитків. В ч.2 ст. 22 ЦК України наводяться лише складові елементи збитків (реальні збитки і упущена вигода). В доктрині цивільного права поняття збитків розглядають по-різному. Зокрема, І.В. Подколзін визначає збитки як грошове вираження втрачених, додатково втрачених або недоотриманих майнових благ особою внаслідок порушення відповідного цивільного права іншою особою, зокрема, стороною договірною зобов'язання, які підлягають відшкодуванню [1, с. 6].

На думку А. В. Янчук, збитками є вартість втраченого особою матеріального блага, а також грошова сума, на яку зменшилась вартість матеріального блага внаслідок часткової

втрати ним цінності (зокрема, в разі пошкодження), або вартість відновлення матеріального блага (реальні збитки) [8, с. 8].

Т. Є. Крисань доходить висновку, що під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчинення проти нього цивільного правопорушення, але на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазначених негативних наслідків [2, с. 6].

Л. О. Єсіпова зазначає, що під збитками у цивільному праві слід розуміти будь-яку майнову шкоду, майнові втрати особи, спричинення яких тягне виникнення встановлених законом правових наслідків [9, с. 35].

Узагальнюючи наведені поняття можна виділити такі основні ознаки збитків:

- 1) мають грошове вираження,
- 2) є результатом порушення цивільного права іншою особою,
- 3) їх змістом є негативні наслідки для потерпілої особи в майновій сфері (втрати, витрати, недоотримані майнові блага).

З наведених вище ознак збитків вбачається доцільним сформулювати таке визначення збитків в ч. 2 ст. 22 ЦК України: «Збитки – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів».

Наступним питанням для розкриття сутності збитків як категорії цивільного права є аналіз складу збитків.

За ч. 2 ст. 22 ЦК України склад збитків включає: а) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; б) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права; в) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Реальними збитками за наведеною нормою є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі і витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Крім терміну «реальні збитки» в законодавстві України застосовується поняття «фактична шкода» (напр., ч. 3 ст. 13 Закону України «Про транспорт»). Однак сутність цих термінів полягає в тому, що це фактичні витрати, вже зроблені потерпілим.

Упущеною вигодою є доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. В цьому випадку мова йде не про реальні втрати, а про доходи, які потерпіла особа мала б реально отримати, якби її права не було порушено.

В Господарському кодексі України (далі – ГК України) використано дещо інший підхід і термінологія щодо складу збитків. Відповідно до ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [10].

Отже, ЦК України використовує поняття «реальні збитки» і «упущена вигода», а ГК України перераховує фактично понесені стороною збитки (вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткові витрати) та «неодержаний прибуток (втрачена вигода)».

Відмінності між підходами ЦК і ГК України до складу збитків визначені в дослідженнях науковців. Для їх порівняння можна зробити узагальнення щодо переваг і недоліків змісту норм ЦК від норм ГК України.

Серед переваг ЦК України можна виділити такі:

1) до складу збитків включаються не тільки ті витрати, які вже понесені стороною, внаслідок порушення зобов'язання другою стороною, але і майбутні витрати. Як зазначає Л. М. Баранова, включення до складу реальних збитків витрат, які особа мусить понести в майбутньому для відновлення свого порушеного права, є новелою чинного ЦК України. Останні ж справедливо відносять до реальних збитків. Хоча витрати будуть зроблені лише в майбутньому (тобто вони ще фактично не зменшили майнової сфери особи), але їх здійснення об'єктивно необхідне для усунення негативних наслідків правопорушення [5, с. 5];

2) за ЦК України в розумінні упущеної вигоди закладено термін «доходи». За ГК України – «неодержаний прибуток (втрачена вигода)». З огляду на податкове право термін «прибуток» становить лише частину доходу [1, с. 7].

Серед недоліків ЦК України можна виокремити наступні:

1) до збитків за ЦК України відносяться втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а за ГК України, крім знищеного і пошкодженого майна виділяють втрачене майно;

2) до складу збитків відноситься вартість знищеного та пошкодженого майна, а не лише речі. На думку Л. М. Баранової, оскільки до складу майна входять не тільки окрема річ чи їх сукупність, а й майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК України), оперування саме цим терміном, як таким, що має більше змістовне навантаження, є логічнішим [5, с. 5].

Л. М. Баранова серед недоліків зазначає також а) втрати, яких зазнала особа у зв'язку з юридичною неможливістю повернення свого майна від добросовісного набувача (ст. 388 ЦК України); б) позбавлення майна в результаті злочинних дій третіх осіб, які не були встановлені [5, с. 5].

В.І. Новошицька виділяє таку характерну для господарського права відмінність: «відшкодування збитків не може бути застосовано за ухилення від зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, натомість сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку». Такий підхід законодавця дає змогу віднести зазначену відмінність між ЦК і ГК України до переваг ЦК України, так як потерпіла особа може відшкодувати збитки, обґрунтувавши їх заподіяння [11, с. 12].

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що поняття «збитки» розглядаються в економічному і юридичному сенсі. Економічна сутність збитків означає, що для потерпілої особи настають негативні наслідки у вигляді додаткових майнових втрат або неотриманні доходів, які мали б бути отримані за звичайних обставин. З юридичної ж точки зору збитки – це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

Щодо співвідношення поняття «школа» і «збитки» встановлено, що поняття «школа» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «збитки», оскільки збитки відшкодовуються, як правило, в майнових і договірних відносинах і мають грошовий вираз шкоди. Школа може виражатись як в майновому, так і в немайновому вигляді (моральна школа). Збитки завдаються протиправними діями саме майну, в той час як школа може бути завдана особі, її здоров'ю, діловій репутації. Також відшкодування шкоди включає в себе такі способи як відшкодування збитків і відшкодування в натурі.

Уточнено поняття збитків і запропоновано закріпити його в ч. 2 ст. 22 ЦК України: «Збитки – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів».

Встановлено, що положення про склад збитків за ЦК і ГК України мають як спільні, так і відмінні ознаки в термінології; визначено переваги і недоліки складу збитків за ЦК і ГК України.

З метою удосконалення визначення складу збитків за ЦК України пропонується викласти п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України в такій редакції: «Втрати, яких особа зазнала у зв'язку із втратою, пошкодженням або знищенням майна, а також втрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки)».

Анотація: стаття посвящена дослідженню поняття і складу збитків в громадянському праві України. Визначено сутність поняття «збитки» з юридичної та економічної точок зору, наведено відміння між поняттями «збитки» і «ущерб», проаналізовано склад збитків за громадянським та господарським законодавством України. Предложено зміни в Громадянський кодекс України шляхом уточнення поняття «збитки» і удосконалення складу збитків.

Ключові слова: збиток, збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода

Abstract: the article is devoted to the study of the concept and composition of damages in civil law of Ukraine. The essence of the concept of «losses» from the legal and economic point of view is determined, the difference between the terms «losses» and «damage» is shown, the composition of damages under civil and economic legislation of Ukraine is analyzed. It is recommended to amend the Civil Code of Ukraine by clarifying the notion of «losses» and improving the existing composition of damages.

Key words: damage, losses, damages, real losses, lost profits

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.
2. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44, ст.356.
4. Красніков Д. А. Еволюція поняття «збитки» та регулювання їх відшкодувань в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Кіровоград, 2012. Вип. 22, Ч. II. С. 1–5.
5. Баранова Л. М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 1–21.
6. Гринько (Русу) С. Д., Заверуха С. В. Шкода і збитки як умови цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий аналіз. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2012. № 4. С. 101–109.
7. Луцький А. І. Особливості класифікації шкоди та збитків за цивільним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 1(7). С. 20–23.
8. Янчук А. В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 22 с.
9. Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. Одеса, 2015. Вип. 18. С. 33–36.
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22, ст.144.
11. Новошицька В. І. Відшкодування збитків у сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2017. 22 с.

УДК 340.132.83:342.9

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ

О. А. Жердєв, Т. В. Михайліна

Анотація. Визначено поняття та проаналізовано призначення адміністративного розсуду. Досліджено підходи до визначення меж адміністративного розсуду. Зазначено необхідність обмеження адміністративного розсуду як складового елемента принципу верховенства права.

Ключові слова: адміністративний розсуд, межі застосування, орган публічної влади, верховенство права.

Конституція України в ч. 2 ст. 19 визначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Однак, зважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій, а також глобалізаційні процеси та темпи розвитку суспільно-політичних явищ, доволі часто невідкладного розв'язання потребують проблеми, що виходять за межі формальних

повноважень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування. Опрацювання таких проблем і оперативне прийняття рішень органом публічної влади на основі і в межах його повноважень є вкрай необхідним. З огляду на це, логічним є розширення спектру правовідносин, які допускають застосування адміністративного розсуду органами публічної влади.

Зважаючи на те, що Україна є правовою, демократичною державою, права людини сьогодні є універсальним критерієм оцінки функціонування органів публічної влади. А тому обмеження сваволі органів публічної влади щодо прав людини при застосуванні адміністративного розсуду під час реалізації власних повноважень, шляхом встановлення меж такого розсуду, є чи не найсуттєвішим елементом принципу верховенства права і потребує чіткого визначення.

Дослідженням та аналізом меж адміністративного розсуду у своїх роботах займалися В. М. Венгер, М. О. Стефанчук, Я. Грель, Л. В. Аллахвердова, Т. М. Фуфалько, М. Б. Рісний, Д. Б. Абушенко, Ю. В. Старих, Ф. В. Веніславський тощо. Роботи зазначених та інших вчених здебільшого стосуються адміністративного розсуду суб'єктів владних повноважень, однак питання меж авторами досліджено опосередковано. Тому виникає необхідність аналізу меж адміністративного розсуду, зважаючи на їх очевидне науково-практичне значення.

У радянській науці адміністративного права майже не використовувалося поняття адміністративного розсуду. Мова переважно йшла про підзаконну діяльність органів управління і посадових осіб та укріплення законності. На сьогоднішній день органи публічної влади дуже часто наділені дискреційними повноваженнями, а отже, застосовують у своїй діяльності адміністративний розсуд. Проте чіткого визначення даного поняття наразі не існує, внаслідок чого відсутнє чітке узгоджене розуміння його сутності, що, в свою чергу, ускладнює встановлення меж адміністративного розсуду.

Н. А. Бааджи визначає адміністративний розсуд як дозволену законом інтелектуально-вольову діяльність компетентного суб'єкту, змістом якої є здійснення вибору одного з декількох варіантів рішення, встановленого правовою нормою для забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності адміністративного регулювання з метою ухвалення оптимального рішення у справі, максимально повно забезпечуючи досягнення встановлених правом цілей [2, с. 141].

О. Семеній розкриває адміністративний розсуд як владу суб'єктів публічної адміністрації здійснювати аналітичну, інтелектуальну, творчу діяльність у межах і способами, установлені законодавством, через оцінювання фактичних обставин справи на виконання законної мети з дотриманням принципів верховенства права, справедливості, розсудливості, оперативності, з подальшим вибором оптимального рішення в конкретній адміністративній справі [3, с. 137].

Можна підсумувати, що на думку вищезгаданих науковців, адміністративний розсуд (свобода) є вибір між двома або декількома варіантами можливої поведінки у реалізації власних повноважень, які не виходять за межі законодавчої визначеності.

Для з'ясування сутності і формування єдиного поняття адміністративного розсуду необхідно виокремити ознаки, які наповнюють його зміст. Так, адміністративний розсуд є владою суб'єктів публічної адміністрації приймати рішення, здійснювати діяльність (бездіяльність). Він реалізовується відповідним колом осіб, яких уповноважено на це законодавством. Обсяг компетенції таких суб'єктів обмежений рамками закону. Важливою ознакою адміністративного розсуду є те, що цей процес є інтелектуальною, аналітичною, творчою діяльністю, оскільки посадова особа, приймаючи рішення в конкретному випадку, повсякчас здійснює розумовий аналіз зовнішніх обставин і творчий пошук найбільш оптимального варіанта для врегулювання певної ситуації шляхом вибору одного з наявних альтернативних варіантів рішення, що запропоновано законодавством.

Також характерною властивістю розсуду є свобода вибору та гнучкість під час прийняття рішень, що відбувається через оцінювання фактичних обставин справи та врахування загальних і публічних інтересів.

Окрім того, для прийняття найбільш оптимального рішення та здійснення найефективнішої діяльності суб'єкт публічної адміністрації спирається на правові й позаправові загальносоціальні фактори розсуду. Позаправовими факторами, які впливають на застосування розсуду, є мораль (моральні правила), рівень правосвідомості суб'єкта правозастосування, публічний інтерес, громадська (суспільна) думка, фактичні обставини, економічні цінності тощо [4, с. 159, 161].

Слід звернути увагу на те, що адміністративний розсуд обумовлюється дотриманням основоположних засад демократичного характеру, а саме принципів законності, справедливості, доцільності, розумності, обґрунтованості та пропорційності.

Ще однією, не менш важливою, ознакою адміністративного розсуду є його відповідність належній меті, задля якої здійснюється таке застосування розсуду, а також розумний строк його здійснення з огляду на фактичні обставини справи.

Таким чином, можна надати таку дефініцію адміністративного розсуду: це діяльність уповноваженого законом суб'єкта щодо використання можливого варіанта поведінки, шляхом здійснення аналітичної, інтелектуальної і творчої діяльності, у межах і у спосіб визначений законом, через оцінювання фактичних обставин справи задля виконання законної мети з дотриманням принципів верховенства права, справедливості, розсудливості, оперативності, з подальшим вибором оптимального рішення в конкретній ситуації.

Існування інституту адміністративного розсуду у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування зумовлює цілий ряд причин. Першопричиною, яка викликає практичну необхідність даного інституту, є динаміка розвитку та значне ускладнення суспільних відносин, які потребують правової регуляції і як наслідок – поява не індивідуально-конкретизованих, а абстрактних правил поведінки. Змістовне наповнення їх відбувається у процесі застосування адміністративним органом норми права. Іншою причиною, що спонукає до існування інституту адміністративного розсуду, виступає безпосередньо методика управлінської діяльності, яка постійно перебуває в динаміці. Серед причин наявності досліджуваного інституту є й велика кількість НПА, які за своєю суттю впливають на такий самий предмет регулювання. Іноді такий вплив проявляється у суперечності та протиріччі норм правових актів, які мають однакову правову силу і діють нарівні. В такому разі, єдиним виходом з правового казусу є застосування адміністративного розсуду, доки проблема не буде усунута законотворчим органом, адже ефективність управлінської діяльності, за певних ситуацій, визначається її оперативністю. Не менш значною причиною є велика кількість оціночних категорій, таких як: доцільність, необхідність, поважні причини, суспільні потреби тощо, що веде до прямої необхідності застосування власного (адміністративного) розсуду.

Крім вищезазначених причин, які обумовлюють існування і призначення адміністративного розсуду, варто додати, що досліджуваний інститут дозволяє:

- визначити недоліки в роботі системи управління;
- усунути негативні причини виникнення адміністративного розсуду в діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- забезпечити роботу апарату управління відповідно до принципів оперативності та ефективності її реалізації.

Однак, виходячи з аналізу чинного законодавства існує багато недоліків і проблем, пов'язаних із тим, що межі застосування адміністративного розсуду органами, яким надано дискреційні повноваження, встановлені не чітко або відсутні взагалі.

Типовим прикладом невизначеності меж такого розсуду є визначення термінів оренди земельних ділянок. Відповідно до ст. 93 Земельного кодексу України право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності. За цією ж статтею строк оренди земельної ділянки не може перевищувати 50 років [5]. Тобто, законодавець наділив органи, уповноважені вирішувати питання передачі земельних ділянок в оренду, адміністративним розсудом, не визначаючи при цьому

критеріїв оцінки тих або інших випадків відносно визначення термінів оренди. І такі недоліки в українському законодавстві, на жаль, непоодинокі.

Також на практиці часто постає питання про право на подальше користування земельними ділянками суб'єктами господарювання, які побудували на орендованих земельних ділянках капітальні будівлі та споруди. Це питання виникає тоді, коли органи місцевого самоврядування, уповноважені розпоряджатися землями комунальної власності, укладають договори оренди земельних ділянок для будівництва капітальних будівель і споруд на короткий термін – два, три роки. У таких випадках після закінчення терміну оренди орендар стикається з юридичною проблемою подовження (переукладення) договору оренди на новий строк. Процедура надання земельної ділянки в оренду повторюється знову, як і вперше, а, крім того, взагалі подальша «доля» орендаря з його власністю на будівлю знаходиться в руках орендодавця, який може відмовити орендареві в подовженні дії договору. З цього приводу слід зазначити, що земельне законодавство не передбачає права на користування земельною ділянкою після закінчення терміну договору оренди у разі розташування на цій ділянці споруд, що належать орендареві (незалежно від їх призначення). Вказане свідчить про те, що на законодавчому рівні це питання віднесено до дискреційних повноважень органів, уповноважених надавати земельні ділянки в користування (власність), шляхом застосування адміністративного розсуду.

Ще одним випадком відсутності визначення меж адміністративного розсуду в Земельному кодексі України є приписи ст. 120, яка передбачає перехід права на земельну ділянку під час переходу права на будівлю та споруду. Недосконала правова конструкція цієї статті унеможливорює чітке визначення наявності права у власника нерухомості й одночасно обов'язку власника землі на отримання (передачу) земельної ділянки, на якій нерухомість побудована, у власність або користування. Надання органам місцевого самоврядування права на суб'єктивний підхід до вирішення цього питання на практиці породжує зловживання правом і обмежує власника нерухомості у можливості отримання земельної ділянки у користування або власність.

Виходячи з цього, особливо важливим стає питання меж застосування розсуду суб'єктом владних повноважень. Адже суть закріпленого Конституцією спеціально-дозвільного принципу, на якому ґрунтується діяльність органів публічної влади, якраз передбачає встановлення чітких та однозначних правил і процедур.

Як зазначає Ф. Веніславський: «суттєво обмежуючи поведінку суб'єктів владних повноважень, фактично встановлюються правові межі державно-владної діяльності в цілому, чим охороняє людину, інститути громадянського суспільства та й усе суспільство від необґрунтованого втручання у сферу їх свободи з боку держави та її органів» [6, с.61]. Погоджуючись з цією думкою, зауважимо, що саме обмеження адміністративного розсуду є способом встановлення його меж.

Наприклад, Європейський суд, перш ніж здійснювати судочинство, неодноразово аналізує наявність, межі, спосіб і законність застосування адміністративного розсуду національними органами, їх посадовцями. У більшості випадків він вирішує справи із застосуванням аналізу меж такого розсуду, його відповідності принципу верховенства права. З практики Європейського суду, зокрема справи «Волохи проти України» (Заява № 23543/02) витікає наступне: в національному праві має бути передбачено засіб правового захисту від довільних втручань органів державної влади в права, гарантовані Конвенцією. Будь-яка законна підстава для застосування адміністративного розсуду може створити юридичну невизначеність, що є несумісною з принципом верховенства права без чіткого визначення обставин, за яких компетентні органи здійснюють такий розсуд, або, навіть, спотворити саму суть права. Отже, законом повинно з достатньою чіткістю бути визначено межі та порядок здійснення розсуду, з урахуванням легітимної мети певного заходу, аби забезпечити особі адекватний захист від довільного втручання в здійснення її діяльності. Конкретна норма закону повинна містити досить чіткі положення про рамки і характер здійснення відповідних дискреційних повноважень, наданих органам державної влади. У

разі, якщо закон не має достатньої чіткості, повинен спрацьовувати принцип верховенства права [7].

Л. Аллахвердова, цитуючи дослідження А. Барака, наводить як приклад шість основних обмежень розсуду органів публічної влади: «1) зона розумності; 2) фундаментальні проблеми в нормативній системі; 3) фундаментальні проблеми в інституціональній системі; 4) взаємовідносини між інституціональними системами; 5) правозастосовна політика та моделі правозастосування; 6) подолання прецеденту» [8, с. 36]. Запропонована модель є доволі комплексною та охоплює засади управління загалом, а також ключові принципи адміністративного права та процесу. Проте видається доцільним додатково звернути увагу на критерій поваги до прав людини щонайменше в аспекті надання адміністративних послуг фізичним особам або ж крізь призму принципу пропорційності обмеження прав та свобод.

Т. Фуфалько, аналізуючи механізми обмеження адміністративного розсуду, акцентує увагу на статусі, ролі та значенні самих інститутів публічної влади. Зокрема, автор пропонує виділення двох основних сфер: визначення змісту та обсягу розсуду (матеріальна), встановлення процедурних меж (процесуальна сфера обмеження). Розкриваючи систему відповідних інструментів, Т. Фуфалько вважає, що дискреційні повноваження, а в свою чергу, і розсуд органів публічної влади обмежуються «ієрархією органів влади, чітким визначенням компетенції, системою стримувань і противаг між гілками влади тощо» [9, с. 57]. Органи публічної влади, з цього погляду, повинні функціонувати в ефективній системі взаємодоповнення та взаємоконтролю, коли повноваження одного органу чи посадової особи будуть критерієм оцінки належного застосування повноважень іншим органом чи посадовою особою. За такого підходу втрачається динамічний елемент розвитку суспільних відносин та необхідності органів публічного управління і їх посадових осіб оперативно реагувати на виклики в кожній конкретній ситуації.

Сучасні політико-правові реалії спонукають окремих авторів аналізувати питання обмеження адміністративного розсуду навіть крізь призму формування і реалізації державної антикорупційної політики. Так, Л. Белкін досить детально розглядає «корупціогенний потенціал адміністративного розсуду», що, на його думку, має у своїй основі «етатистську» ідеологію конкретних адміністративних процедур та адміністративного акта [10, с. 95]. З точки зору антикорупційної експертизи, такі дослідження, напевно, можуть бути корисними для планування та реалізації заходів запобігання та протидії корупції, проте для більш глибокого аналізу підґрунтя адміністративної дискреції та її реалізації цей підхід видається надто формалізованим та абстрактним, адже дає можливість сприймати інструменти обмеження розсуду органів публічної влади виключно в площині загального нормативно-правового регулювання.

З нашої точки зору, для встановлення меж адміністративного розсуду, найбільш доцільним є застосування міжнародних стандартів обмеження дискреційних повноважень. Вони досить чітко та лаконічно сформульовані в Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2. Так, адміністративний орган влади, приймаючи конкретне рішення, має прагнути досягнення мети, задля якої його наділено відповідними повноваженнями; дотримуватися принципу об'єктивності й безсторонності, враховуючи лише ті фактори, які мають відношення до цієї конкретної справи; дотримуватися принципу рівності перед законом, не допускати несправедливої дискримінації; забезпечувати належну рівновагу (пропорційність) між метою рішення та його негативними наслідками для прав, свобод чи інтересів осіб; приймати рішення в межах розумного строку з урахуванням характеру справи; послідовно та узгоджено застосовувати загальні адміністративні приписи, враховуючи конкретні обставини кожної справи [11].

Слід зауважити, що більшість із зазначених у цих Рекомендаціях вимог досить ефективно імплементовані до національного законодавства України. Однак, здебільшого

вони сформульовані в законах України також у рекомендаційному характері та наповнені оціночними поняттями.

На даний момент чи не найефективнішим нормативно-правовим інструментом обмеження адміністративного розсуду при прийнятті рішень є положення частини другої статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Ця норма закріплює повноваження адміністративних судів перевіряти рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень на предмет того, чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципів добросовісності, неупередженості, розсудливості тощо [12]. Проте цей інструмент, по-перше, стосується всіх діянь органів публічної влади і тільки частково застосовується до адміністративного розсуду, не визначаючи його специфіки; по-друге, може бути використаним виключно ретроспективно, тобто під час оскарження в судовому порядку адміністративного акта.

Таким чином, функціонування органів публічної влади та реалізація ними адміністративного розсуду має бути предметом досить жорсткого нормативного регулювання та внутрішньо-адміністративного контролю. Разом з тим, динамічний розвиток суспільних відносин, глобалізаційні процеси та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій ставлять нові завдання щодо напрацювання та імплементації правових механізмів обмеження адміністративної дискреції. Такі правові механізми мають базуватись на вимогах принципу верховенства права, ключовою серед яких у цій сфері є повага до прав та свобод людини та міжнародних стандартів обмеження дискреційних повноважень.

Разом з тим, зауважимо, що міжнародні стандарти обмеження дискреційних повноважень, а тим самим розсуду суб'єктів владних повноважень можна розширити за рахунок додаткових процедурних гарантій, що мають на меті забезпечення не тільки ефективного правозастосування та формулювання суті остаточного рішення в конкретній справі, а й дотримання належних стандартів у процесі прийняття такого рішення. Ідеться про принципи прозорості та відкритості в діяльності органів публічної влади. Серед нещодавно прийнятих відповідних нормативно-правових актів, в цьому контексті, чи не найважливіше місце посідають питання регулювання електронного урядування, доступу до адміністративних послуг за допомогою інформаційних технологій тощо.

Анотація. Определено понятие и проанализировано предназначение административного усмотрения. Исследованы подходы к определению границ административного усмотрения. Указана необходимость ограничения административного усмотрения как составляющий элемент принципа верховенства права.

Ключевые слова: административное усмотрение, границы применения, орган публичной власти, верховенство права.

Abstract. The concept was defined and appointment of administrative discretion was analyzed. The approaches to determining the limits of administrative discretion was investigated. The necessity of limiting administrative discretion as an integral component of the rule of law was indicated.

Key words: administrative discretion, limits of application, public authority, rule of law

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. ВВРУ. 1996. № 30. Ст.141.
2. Бааджи Н. А. Гарантії законності застосування адміністративного розсуду в діяльності органів публічної адміністрації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 140–143.
3. Семеній О. Ознаки адміністративного розсуду в діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С.136–139
4. Головін А. П. Вплив адміністративного розсуду на формування девіантних установок працівника міліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 4. С. 154–162.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. – 2002. № 3–4. Ст. 27.
6. Веніславський Ф. Спеціально-дозвільний принцип у конституційно-правовому регулюванні. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 57–67.
7. Справа Європейського суду з прав людини «Волохи проти України» (Заява №23543/02). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138.

8. Аллахвердова Л. В. Обмеження дискреційних повноважень як вимога верховенства права / Л.В. Аллахвердова // Наукові записки НаУКМА. 2015. № 2. С. 34–36
9. Фуфалько Т. М. Обмеження дискреційних повноважень як складова принципу пропорційності. *Вісник Харківського національного ун-ту внутрішніх справ.* – 2012. – № 1. – С. 52–59.
10. Белкін Л. М. Дискреційні повноваження органів влади як чинник корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2011. № 24. С. 91–100.
11. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 від 11 березня 1980 року стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами. URL: www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/doporuceni-vyboru-ministru-rady-evropy-80-2-a-rezoluci-vyboru-ministru-rady-evropy-77-31/@download/attachment1.
12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. №35–36, № 37. Ст. 446.

УДК 94(477.72)

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ДІТЕЙ НА ПОДІЛЛІ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ (1920-ті – початок 1930-х років)

Зозуля Єлизавета (м. Вінниця)

Анотація. У статті досліджуються та аналізуються матеріали двох вінницьких газет – «Робітничка газета» та «Червоний край», які дають змогу дослідити повсякденне життя безпритульних дітей Поділля та проаналізувати дії місцевої влади щодо подолання цієї проблеми.

Ключові слова: дитяча безпритульність, газети, Поділля.

У якості джерел для дослідження проблем безпритульності та бездоглядності дітей на Поділлі можна залучити періодичні видання. З цією метою нами було проаналізовано матеріали двох вінницьких газет – «Червоний край» (1924) та «Робітничка газета» (1928, 1929, 1930 рр.). Звичайно, радянська преса 1920-х рр. сповнена ідеологічних штампів та кліше. Цей факт треба враховувати при використанні цього виду джерела для дослідження означеної проблеми. І в той же час, матеріали преси у поєднанні з іншими видами історичних джерел дозволяють скласти більш повну картину про повсякденне життя безпритульних Поділля, про умови їхнього перебування у дитколоніях та інтернатах, про заходи, до яких вдавалась губерньська влада з метою допомогти цим дітям.

За змістом інформацію можна поділити на кілька груп: висвітлення діяльності комісій та товариств, які допомагали безпритульним дітям; інформаційні матеріали про умови життя дітей у спеціальних виховних закладах; проблеми підлітків-випускників цих закладів; оголошення.

Найбільше статей та нотаток присвячено збору коштів допомоги дітям, а також висвітлення діяльності комісій, які займались організацією допомоги дітям. На Поділлі комісія під назвою «Губдопомогдітям» була організована у вересні 1923 р., про що повідомила газета «Червоний край». Комісія збрала 117 374 крб, які були витрачені на утримання ясел та дитячих майданів, 4 дитколоній, дотації дитячим будинкам, санаторіям тощо [1].

Слід також відзначити діяльність осередків товариства «Друзі дітей». Ці осередки організовувались на підприємствах та установах, по селах, інколи навіть при військових частинах. У Подільській губернії нараховувалось 16 439 членів, причому у сільській місцевості – 11 461 (або майже 70 % від загальної чисельності). Всі осередки «Друзів дітей» були прикріплені до дитячих будинків, яким вони надавали матеріальну допомогу. Наприклад, всіма осередками товариства, що діяли на Поділлі, було зібрано 28 000 крб [2].

Газети Поділля повідомляли, що селяни здійснювали патронат над дітьми, починаючи з 1921 р. Станом на 1923 р. таких дітей нараховувалось 400. Але в умовах голоду початку 1920-х рр. селяни не мали можливості надавати допомогу безпритульним. Товариство «Друзі дітей» агітувало селян залишати у себе тих дітей, яких вони патронують, «не допускати поповнення кадру безпритульності». Загалом у Подільській губернії станом на 1924 р. нараховувалось 6 417 безпритульних дітей. Причому, 746 – діти з «голодних губерній» (наприклад, Поволжя), які мали повернутися додому [3].

ЗМІ агітували у першу чергу робітниць та селянок опікуватися долею безпритульних, брати активну участь у господарчій справі дитячого будинку. Так, газета «Червоний край» закликала робітниць «дбати про влаштування безпритульної дитини де-небудь на виробництві».

Кореспонденти видань брали до уваги заходи допомоги безпритульних, які організовували місцеві активісти. Наприклад, на Могилівщині з 16 по 30 вересня 1924 р. був організований двотижневик допомоги дітям. План проведення двотижневика передбачав добровільні збори, театральні вистави, збір із яких мав піти на допомогу дітям [4].

Губернські ЗМІ оприлюднювали інформацію не лише про місцеві заходи допомоги безпритульним, а також публікували дані загальносоюзного значення. Так, «Робітничка газета» у 1929 р. повідомляла, що Президія ВЦВК із фонду ім. Леніна виділила 1 226 000 крб на запровадження заходів для боротьби з безпритульністю [5].

Помітне місце серед інформаційних матеріалів посідали статті про діяльність закладів для безпритульних. Як правило, кореспонденти звертали увагу на матеріальний стан цих закладів. Публікувались як схвальні статті, так і ті, в яких луна критика на адресу керівництва. У якості позитивного прикладу наводилась стаття про діяльність Дашівської райтрудошколи у 1924 р. Кореспондент «Червоного краю» запевняв, що це одна з найкращих на всій Гайсинщині: «ремонтовано її в цьому році цілком, палива є запас на цілий рік, чого здається немає ні на одну школу на всю Гайсинщину. В шкільному фонді є запас збіжжя в кілька тисяч пудів, що залишилося від торішньої умови з селянами про утримання школи». На погляд сучасних читачів, це видається обов'язковою мінімальною необхідністю для функціонування будь-якого закладу для дітей. Але на фоні загального зубожіння закладів для бездоглядних на Поділлі, це дійсно було досягненням. До цього слід також додати, що колонія мала клуб та сцену. Автор статті повідомляв, що у школі діяло дитяча самоврядування, а навальний процес організований по дальтоновському плану [6].

Гостра критика на адресу керівника та вихователів Вінницького інтернату для хворих дітей містилась у статті під назвою «Дефективні діти і дефективні вихователі», надрукованої у «Робітничій газеті» у 1928 р. Тут перебувало 18 дітей, штат працівників складався з вихователів, лікаря та прачки. Автор статті засуджував методи виховання дітей. Зокрема, його оборювало, що «вихователь застосовує старі засудливі методи, щоб відзначити позитивний учинок дитини – дає їй гроші (звичайно не свої). А друга вихователька до схвильованих дітей вживає якихось таємничих обливань водою. Щоб покарати дітей, їх заводять до льоху». Кореспондент помітив і зловживання з боку адміністрації. Наприклад, син директора цього закладу «жив, вдягався і взувався за рахунок будинку», а бухгалтер «рахувався в будинкові за прачку» [7].

Знайшли висвітлення на сторінках газет проблеми, з яким стикались випускники дитячих інтернатів та колоній. «Робітничка газета» повідомляла про 26 дівчат-робітниць з Тиврівської дитколонії. 15 з них були працевлаштовані у Вінниці. Одна частина дівчат працювала у кравецькій майстерні, інша – у панчішній. Окрдопмдіт звернувся проханням до комунгоспу «терміново надати 2 кімнати, в яких потрібно розмістити 15 підлітків». Але ця ініціатива так і залишилась нереалізованою. Дівчата ночували у хліві на вул. Свердлова біля «будинку для дефективних» (тобто інтернат для дітей з обмеженими можливостями) [8].

Серед іншого обговорювались проблеми використання праці дітей до 12 років. Про це мова йшла у статті під назвою «Добитись кращого обслуговування та захисту підлітків», що з'явилась на шпальтах «Робітничої газети» у 1930 р. Редколегія видання обурювався, що «Сільробітком штампує умови по найму сиріт від 8 до 12 років трудогодую, а сільради, не вважаючи на те, що ці договори незаконні, реєструють їх... В деяких селах Літинського району чимало таких прикладів, коли ці підлітки пасуть коней та рогату худобу, гонять коней на ніч в поле та, навіть ходять за плугом, за бороною» [9].

З одного боку, це суперечило чинному на той час радянському законодавству, яке забороняло наймати дітей у віці до 12 років. Підлітки з 12 років підпадали під закон щодо охорони праці і скороченого робочого дня. Але з іншого боку, для дітей-сиріт це була реальна можливість прогодувати себе. Так, «вдови та опікуни й скаржаться, що «не дають сиротам заробити».

На сторінках вінницьких газет публікувались оголошення різного змісту і направленості. Вони мали на меті проінформувати містян про події буденного життя міста. Деякі з них стосувались дітей – вихованців дитячих закладів для безпритульних. Їхній зміст наступний: «Крадіжка в інтернаті. З інтернату для неповнолітніх вихованців, коли вони пішли на гулянку, викрадено рівного одягу на 144 крб.» [10]; «Підкинули дитину. На вулиці Козицького, коло будинку немовляти під лавкою знайдено підкинута немовля. В записці, що була при дитині, матір її скаржитися на свою тяжку долю і прохає, щоб її дитину прийняли до будинку немовляти» [11].

Таким чином, проаналізувавши матеріали періодичних видань Вінниччини, датованих 1920-ми роками та на початку 1930-х рр., можна зробити висновок, що проблеми безпритульних та бездоглядних дітей Поділля отримали висвітлення. Це свідчить про те, що ця проблема мала резонанс у суспільстві. Через місцеві ЗМІ влада та громадськість Поділля інформувала про проблеми цієї категорії дітей та намагалась залучити населення до подолання.

Анотація. В статье исследуются и анализируются материалы двух винницких газет – «Робітничая газета» и «Червоний край», которые позволяют исследовать повседневную жизнь беспризорных детей Подолья и проанализировать действия местных властей по преодолению этой проблемы.

Ключевые слова: детская беспризорность, газеты, Подолье.

Abstract. The article investigates and analyzes the materials of two Vinnitsa newspapers – «Robitnichaya Gazeta» and «Chervony kray», which will help us more fully study the everyday life of homeless children in Podillya and explore the actions of local authorities in overcoming this problem.

Key words: children's homelessness, newspapers, Podillya.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Червоний край. 1924. № 184.
2. Червоний край. 1924. №№ 184, 189.
3. Червоний край. 1924. № 189.
4. Червоний край. 1924. № 149.
5. Робітничая газета. 1929. № 40.
6. Червоний край. 1924. № 167.
7. Робітничая газета. 1928. № 49.
8. Робітничая газета. 1928. № 57.
9. Робітничая газета. 1930. № 50.
10. Робітничая газета. 1928. № 12.
11. Робітничая газета. 1928. № 56.

РОЗВИТОК АМЕРИКАНО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА ДЖ. БУША-МОЛОДШОГО

М. О. Іщук, О. П. Іваницька

Анотація. У статті вивчаються американо-китайські стосунки як головні системоутворюючі елементи сучасної системи міжнародних відносин; робиться екскурс в історію відносин США та КНР; з'ясовуються особливості економічних та торговельних суперечностей Вашингтона і Пекіна; досліджуються військово-політичні аспекти та проблемні питання в американо-китайських відносинах у 2001–2009 роках; визначаються перспективні напрями наукових досліджень з проблематики сучасних відносин США і КНР.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон, зовнішня політика, Стратегія національної безпеки США, КНР, «залучення» Китаю.

Нинішні відносини США і КНР, тобто на початку XXI століття, все більше сприймаються як головні системоутворюючі елементи перехідної системи міжнародних відносин і як такі, які мають найпотужніший вплив на динаміку міжнародних відносин. Це стосується практично всіх вимірів цих відносин – геостратегічного, військово-силового, політичного, економічного, культурно-цивілізаційного, ресурсно-екологічного тощо.

Проблематика американо-китайських відносин характеризується розлогою історіографією. Серед зарубіжних китаєзнавців, зокрема американських, відзначимо Е. Даунс [1], Т. Крістенсена [2], Е. Прасада [3], які досліджували економічні та політичні аспекти американо-китайських відносин, аналізували зовнішню політику США стосовно Пекіна та КНР щодо Вашингтона. Із вітчизняних вчених проблематикою відносин США і КНР займалися Городня Н. Д. [4], Шевчук О. В. [5], Пронь С. В. [6], які з'ясовували особливості, рівень взаємозалежності та сфери суперництва між Вашингтоном та Пекіном. Серед російських науковців варто виділити М. Л. Вишневського [7], А. Ю. Давидова [8], Е. С. Гребенщиков [9], які вивчали різні аспекти американо-китайських відносин. Особливе місце у досліджуваній нами проблематиці займає науковець Б. А. Ширяєв [10], який розглядає рушійні сили, учасників та механізми зовнішньополітичного процесу США на Азійському континенті, при цьому особливу увагу приділено формуванню зовнішньополітичного курсу США після розпаду біполярної системи. Разом з тим, необхідно наголосити на тому, що у вітчизняній історіографії відсутні спеціальні дослідження американо-китайських відносин за президентства Дж. Буша-молодшого.

Мета і завдання статті полягають в аналізі витоків американської зовнішньої політики на Азійському континенті; з'ясуванні першопочатків відносин між Вашингтоном та Пекіном; дослідженні політичних, торговельних аспектів у стосунках США і КНР; систематизації і виокремленні проблемних питань в американо-китайських відносинах за президентства Дж. Буша-молодшого.

З початком періоду стабілізації відносин між США та КНР у 1970-х та до початку 2000-х років американському уряду не вдалося розробити єдиного підходу у ставленні до КНР. США підтримували реформи, розпочаті Ден Сяопіном, та прагнули лібералізації китайської економіки, що спрямувало б КНР на шлях розвитку демократії та зробило б її їхнім союзником. Події 1989 року, а саме, жорстке придушення китайським урядом студентських маніфестацій на площі Тяньаньмень спричинили погіршення відносин між обома країнами [11, с. 16]. Протягом 1989–1993 років китайський напрям у зовнішній політиці США не був провідним. Через трансформаційні процеси у Центральній і Східній Європі та СРСР, основну увагу Вашингтон акцентував на Європі [12, с. 2]. За президентства Б. Клінтона здійснювалися кроки до політичного та економічного зближення США та Китаю. Економічні цілі демократичної адміністрації США зводилися до «залучення» КНР в інституційні структури світової економіки шляхом її форсованого прийому до СОТ для перетворення його на «нормального» учасника глобальної економічної інтеграції [13, с. 88].

З приходом до влади республіканців на чолі з Дж. Бушем-молодшим окреслилися нові підходи до військової стратегії в АТР. Головна причина і водночас звідси головна тенденція – зростання ролі китайського фактору у військово-політичній стратегії США в регіоні.

З початком XXI століття зовнішня політика США в АТР була репрезентована в низці офіційних та напівофіційних документів, які засвідчують зміну підходів у військовій сфері стосовно КНР. Китай розглядався як імовірний супротивник США [14, с. 74]. В одному з американських документів зазначалося, що «існує поява в регіоні військового конкурента зі значними ресурсами» [15, с. 25]. Найяскравіша зміна підходів Вашингтона щодо КНР простежується в щорічних звітах Пентагону. Так, у доповіді за 2000 рік йшлося навіть про силове стримування Пекіна. Проте прихильники силових методів боротьби з Китаєм не знайшли беззаперечної підтримки в адміністрації Дж.Буша-молодшого. Адже США очолили на той момент боротьбу з міжнародним тероризмом і були зацікавлені в підтримці КНР. На додачу, Китай перемістився на третє місце за обсягами торгівлі з Вашингтоном, відтіснивши Японію [14, с. 75]. Підтвердженням бажання США налагодити тісну співпрацю з Пекіном на початку 2000-х років став візит Дж.Буша-молодшого до Шанхаю для участі в саміті АСЕАН, на якому головне місце було відведено проблемам боротьби з тероризмом. У ході саміту відбулася зустріч Дж.Буша –молодшого з китайським лідером Цзянь Цземінем, на якій відносини між двома державами були названі «конструктивним стратегічним партнерством» [10, с. 357].

Водночас, Вашингтон прагнув, щоб Китай розвився політично та економічно за західним зразком, оскільки в іншому випадку КНР розглядалася як загроза для США. У 2002 році була опублікована Стратегія національної безпеки (СНБ) США, яка викликала велику дискусію серед конгресменів і «отримала позитивну оцінку як документ з ясною, далекоглядною та переконливою відповіддю на загрози, з якими зіштовхувалася Америка. З іншого боку, СНБ піддавалася критиці за радикальний відступ від «зовнішньоамериканської традиції» [16, с. 287]. У Стратегії вказувалось на необхідність демократичного розвитку Китаю. Також зазначалося, що КНР продовжує нарощувати військову міць. У Стратегії наголошувалося, що США прагнуть до конструктивних відносин з Пекіном. Відрадно було те, що існувало співробітництво між обома країнами у питаннях боротьби з міжнародним тероризмом та підтримці стабільності на Корейському півострові. У СНБ також зазначалося на необхідності вступу КНР у СОТ, що сприятиме становленню в Китаї верховенства права. У документі згадувалося про проблемні питання у двосторонніх стосунках: зокрема, проблема Тайваню та дотримання прав людини [17, с. 26–27].

За словами відомого американського політолога Ф. Фукуями, «Китай завжди був для Вашингтона великою головоломкою. З державами такого типу Америці найважче мати справу: Китай не можна однозначно назвати ні ворогом, ні другом; для Сполучених Штатів він одночасно і стратегічна загроза, і ключовий торговельний та інвестиційний партнер» [18].

У свою чергу, Пекін змінив у 2001 році свою стратегію щодо Америки в бік зниження конфронтації та посилення кооперації. У китайських публікаціях значно зменшилася кількість критичних публікацій щодо зовнішньополітичного курсу США [19, с. 87]. Покращення відносин засвідчували дві китайські делегації, що прибули до Вашингтона і провели переговори щодо стабілізації двосторонніх відносин. Отже, політичний курс США під час першої каденції Дж. Буша-молодшого був спрямований передусім на покращення умов для двостороннього співробітництва [20, с. 13].

За часів другої каденції Дж.Буша-молодшого відбулося поглиблення антикитайської риторики. Як заявив на слуханнях в сенаті 16 лютого 2005 року директор ЦРУ П. Гросс, «...зростаючі військові можливості Китаю представляють загрозу американським збройним силам в регіоні». У 2005 році ставилася під сумнів інформація про військове відставання КНР від США. В американській пресі з'явилися дані, що директору національної служби розвідки Дж.Негропонтте була передана доповідь, в якій зазначалося, що американська розвідка упродовж десятиріччя пропустила стрімкий ривок КНР у військовій сфері [14, с. 75]. Ключову роль у стримуванні Китаю США відводили контролю за енергоресурсами

та шляхами їх транспортування, враховуючи стрімке економічне зростання КНР, що зумовило попит на сировину, особливо, на нафту. Військові стратеги США навіть розглядали варіант блокування Малаккської протоки, через яку надходило 80% імпортованої нафти. Це мало б катастрофічні наслідки для економіки Китаю та його військових сил [4, с. 387].

Варто зазначити, що 2006 року була ухвалена нова Стратегія національної безпеки США. У ній Китай згадується як приклад виняткового економічного зростання, та інтеграції у світову економічну систему. Згідно з документом, Китай повинен, на думку США, діяти як відповідальний член світового співтовариства. Вашингтон закликав Китай рухатися шляхом реформ та відкритості і китайським лідерам не дотримуватися таких принципів, як поширення військової присутності Китаю в регіоні, використання елементів меркантилізму у торгівлі, підтримка країн незалежно від їхнього політичного режиму. Крім того, США закликали КНР і Тайвань до мирного розв'язання тайванської проблеми [21, с. 37].

Варто зазначити, що у період другої каденції Дж.Буша-молодшого відбулося зіткнення американських та китайських інтересів в Африці. У січні 2006 року в Пекіні було опубліковано доповідь про африканську політику КНР, лейтмотивом якої було те, що основою відносин Китаю з країнами Африки є імпорт сировини та інших товарів і ресурсів. Китай вдався до використання свого постійного членства в Раді Безпеки ООН з метою захисту деяких африканських режимів, які були піддані міжнародним санкціям. Серед таких країн можна виділити Зімбабве та Судан. У спеціальній заяві МЗС Китаю йшлося про те, що китайське керівництво повністю довіряє уряду Зімбабве і впевнене у тому, що її народ має всі можливості для самостійного вирішення власних проблем без зовнішнього втручання. Результатом такої політики КНР стало надання Пекіну політичними лідерами Зімбабве режиму «найбільшого сприяння» на внутрішньому ринку. Це дозволило китайським компаніям розробляти без будь-якої конкуренції корисні копалини цієї країни [22, 40-41]. Такі дії КНР викликали спротив керівництва США. Особливо, зважаючи на те, що в американській СНБ 2006 року підкреслювалося «зростаюче геостратегічне значення Африканського континенту» для США та «висока пріоритетність» розвитку відносин з африканськими державами для адміністрації Дж.Буша-молодшого. Також в цьому документі містилося попередження уряду Китаю стосовно того, що США не погоджуються зі «старим способом мислення та поведінкою» КНР на міжнародній арені, коли замість «відкриття» ринків робляться спроби «забезпечити контроль» над ними [21, с. 41]. Протидіючи китайській конкуренції на африканських ринках, США спиралися не тільки на військово-політичні методи впливу, але й застосовували широкий спектр економічних та політичних заходів [22, с. 44].

Головною проблемою у торговельних американо-китайських відносинах стали значне від'ємне сальдо США, низька якість китайської продукції та порушення КНР багатьох норм права інтелектуальної власності [11, с. 19]. Дефіцит торговельного балансу США у торгівлі з Китаєм у 2010 році склав 273,1 млрд. дол. Це рекордна сума дефіциту, яка коли-небудь фіксувалася у США з окремо взятою країною. Зростання експорту США в КНР у 2011 році, який складав 32% (91,9 млрд. дол.), випередив імпорт на 23,1% (364,9 млрд. дол.) [23, с. 2]. Не варто забувати також про протиріччя між країнами в економічній царині, які можна поділити на дві категорії: ті, які стосуються китайського капіталу в економіці США; та ті, які стосуються взаємодії Пекіна на глобальному економічному рівні. Таким чином, до першої групи можна віднести суперечності, пов'язані з купівлею китайцями боргових обов'язків США та пакетів акцій відомих американських компаній. До другої групи відносяться суперечності в рамках міжнародних фінансово-економічних інститутів та на світовому ринку енергоносіїв. Слід зазначити, що певні кроки задля усунення цих суперечностей були зроблені обома сторонами. У 2006 році була створена Американо-китайська стратегічна економічна рада, покликана сприяти вирішенню всіх торговельних та економічних спорів між Вашингтоном та Пекіном. Крім того, було створено багато

галузевих рад, які розв'язували найбільш гострі проблеми в американо-китайській торгівлі з позицій інтересів окремо взятих підприємств [11, с. 20].

Таким чином, зовнішня політика Дж. Буша-молодшого відносно Китаю характеризується двозначними оцінками. З одного боку, простежувалася політика «залучення» КНР до міжнародних організацій та світових політичних, економічних та культурних процесів. З іншого боку, Китай ідентифіковувався як стратегічний суперник США. Між Вашингтоном та Пекіном існувало чимало проблемних питань у різних царинах. Двосторонні відносини між Китаєм та США одразу погіршувалися у тих випадках, коли КНР створювала в певних регіонах загрозу гегемонії та лідерству Вашингтона. Разом з тим в період президентства Дж. Буша-молодшого США займали більш м'яку позицію щодо Китаю, оскільки існувала нагальна необхідність створення сприятливих умов для боротьби з міжнародним тероризмом та розвитку двосторонньої торгівлі. Загалом існує потреба подальших наукових пошуків щодо особливостей двосторонніх американо-китайських відносин та їхнього суперництва у глобальному контексті.

Аннотація. В статті вивчаються американо-китайські відносини як головні системообразуючі елементи сучасної системи міжнародних відносин; робиться екскурс в історію відносин США і КНР; вивчаються особливості економічних і торговельно-розногласій Вашингтона і Пекіна; досліджуються воєнно-політичні аспекти і проблемні питання в американо-китайських відносинах 2001–2009 років; визначаються перспективні напрями отриманих досліджень з проблематики сучасних відносин між США і КНР.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон, зовнішня політика, Стратегія національної безпеки США, КНР, «вовлечення» Китаю.

Abstract: In this study it is examined the US-Chinese relations as the main system-forming elements of current international relations' system; it is made overview of relations between the USA and China; it is founded out economic and trade disputes of Washington and Beijing; it is researched military and political aspects and problem issues in US-Chinese relations during 2001–2009; it is detected perspective directions of obtained researches on dimension of current relations between the USA and China.

Key words: Asia-Pacific region, foreign policy, National security strategy of the USA, China, «engagement» of China.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Downs E. China's Role in the World: Is China a Responsible Stakeholder, Brookings Institution. August 4. 2006. 50 p.; Downs E. How Oil Fuels Sino-U.S. Fires, *Brookings Institution*. 2006. URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0904china_downs.aspx (Date of access: 17.04.2018); Downs E. National Energy Security Depends on International Energy Security, *Brookings Institution*. 2006. URL: http://www.brookings.edu/opinions/2006/0317china_downs.aspx (Date of access: 17.04.2018).
2. Christensen T. The Advantages of an Assertive China: Responding to Beijing's Abrasive Diplomacy. *Brookings Institution*. 2011. URL: http://www.brookings.edu/articles/2011/03_china_christensen.aspx. (Date of access : 17.04.2018).
3. Prasad E., Gu G. An Awkward Dance: China and the United States. *Brookings Institution*. 2009. URL: http://www.brookings.edu/articles/2009/1111_us_china_prasad.aspx. (Date of access: 17.04.2018).
4. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013): монографія. К.: «Прінт-Сервіс», 2014. 528 с.
5. Шевчук О. В. Китай у зовнішньополітичній стратегії США (1990-ті – 2000-ні рр.). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2010. Т. 131, Вип. 118. С.157–162.
6. Пронь С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914–1991 роки: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. 140 с.
7. Вишне夫斯基 М. Л. О доктрині «американського мирового лідерства». *США, Канада : економіка, політика, культура*. 2005. № 9. С. 68–82.
8. Давыдов А. Ю. Внешняя торговля США и ее государственное регулирование. *США, Канада: экономика, политика, культура*. 2009. № 1. С. 13–28.
9. Гребенщиков Э. С США – АСЕАН : новое испытание и грани сотрудничества. *США, Канада : экономика, политика, культура*. 2002. № 4. С. 50–68.
10. Ширяев Б. А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы. *Курс лекцій*. 2-е изд. СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2007. 442 с.
11. Витковский С. М. Политика США в отношении КНР в период президентства Дж. Буша-младшего: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Минск. Белорусский Государственный университет, 2013. 29 с.

12. Kissinger H. A. The Future of US-China Relations. *Foreign Affairs*. March/April 2012. 60 p. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/137245/henry-a-kissinger/the-future-of-us-chinese-relations>. (Date of access : 17.04.2018).
13. Буравкова А. Г. Американська політика стримування і залучення КНР за президентства В. Клінтона і Дж. В. Буша. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 116 (частина 1), 2013. С. 86–92.
14. Володин Д. США, Китай и новое военно-стратегическое уравнение в АТР. *Мировая экономика и международные отношения*. 2006, № 2. С. 74–81.
15. Quadrennial Defense Review Report. *US Department of Defense*. 2001. 79 p. URL: <http://www.dod.gov/pubs/qdr2001.pdf>. (Date of access: 17.04.2018).
16. Тихвинский С. Л. Век стремительных перемен. М.: Наука, 2005. 541 с.
17. National Security Strategy of the United States of America. *The White House*. September 2002. 35 p. URL: <http://nssarchive.us/NSSR/2002.pdf>. (Date of access: 17.04.2018).
18. Фукуяма Ф. Новый взгляд на Азию. *Россия в глобальной политике*. 17 февраля 2005 г. URL: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/12/3643.html>. (Date of access: 17.04.2018).
19. Shambough D. The New Stability in U.S.-China Relations: Causes and Consequences. “US-China Relations in the Mid-Term: Scenarios and Implications”, ed. J.D. Pollack. *Newport*, RI: US Naval War College, 2004. – 389 p.
20. Воскресенский А. Китай в контексте глобального лидерства. *Международные процессы*. 2015, № 1. – 23 с.
21. National Security Strategy of the United States of America. *The White House*. March 2006. P. 56. URL: <http://nssarchive.us/NSSR/2006.pdf>. (Date of access: 17.04.2018).
22. Вишневецкий М. Вашингтон – Пекин : новое соперничество в Африке. *Азия и Африка сегодня*. 2006. №11. – С. 40–45 .
23. Аксенов П. А. Торгово-экономические отношения США и Китая в начале XXI века. *Электронный научный журнал «Россия и Америка в XXI веке»* № 3, 2011. 9 с.

УДК 343.8:343.241

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОКАРАНЬ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЇХ ВИКОНАННЯ

К. А. Колотуха, Т. В. Михайліна

Анотація. У даному дослідженні виявлено проблеми реформування органів та установ, що виконують покарання, запропоновано шляхи вирішення цих проблем, надано декілька напрямів вдосконалення системи цих органів. Розглянуто вплив таких органів на ефективність покарання, їх співвідношення. Висвітлено основні проблемні питання пенітенціарної системи та їх безпосередній зв'язок з діяльністю органів виконання покарання. Методологію дослідження становлять порівняння, системний та діалектичний методи, методи аналізу та синтезу, а також формально-юридичний метод.

Ключові слова: органи та установи виконання покарань, покарання, ефективність покарання, Міністерство юстиції України, Державна пенітенціарна служба.

Вступ. Однією з головних проблем для України на сучасному етапі є протидія злочинності, як складному соціальному явищу. В Україні за період із січня по червень 2017 року було скоєно 317 633 злочини, з них 36 % – тяжкі та особливо тяжкі. Політика держави у боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких головну роль виконують заходи соціального, економічного, політичного, правового, організаційного та культурно-виховного характеру. В системі цих заходів певне місце займає і покарання. Воно є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань. Виконання цієї ролі здійснюється як за допомогою погрози покаранням, яка існує в санкції кожної кримінально-правової норми, так і шляхом його реалізації, тобто примусового впливу на осіб, що вже вчинили злочини. Одним з критеріїв забезпечення ефективності покарання є ефективність діяльності органів що його виконують.

Ефективність реалізації державної політики у сфері виконання покарань пов'язана з тим, наскільки ефективно та злагоджено здійснюється управління безпосередніми виконавцями такої політики – органами й установами виконання покарань. Управління

ними є складною й багатоаспектною діяльністю, що містить велику кількість різноманітних елементів (суб'єкт й об'єкт управління; заходи, за допомогою яких таке управління здійснюється тощо), і тому може розглядатися як системне явище, що має структурне наповнення. На сьогодні органи й установи виконання покарань перебувають у стані значного реформування, що відбивається й на системі управління ними. Тому актуальним є дослідження реформування органів та установ, що виконують покарання та їх вплив на ефективність покарання.

Розгляду окремих проблемних аспектів щодо управління органами й установами виконання покарань присвячували увагу у своїх наукових працях такі вчені, як І. Г. Богатирьов, О. Ю. Дрозд, С. В. Зливко, І. В. Іваньков, М. М. Ребкало, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Д. В. Ягунов та інші. Однак в умовах реформування пенітенціарної служби в Україні особливого значення набуває удосконалення системи управління органами й установами виконання покарань, що б забезпечило його ефективність.

Метою статті є виявлення шляхів удосконалення діяльності органів та установ виконання покарань та аспектів підвищення його ефективності.

На основі аналізу норм чинного законодавства України, можна зазначити, що першим напрямом удосконалення системи управління органами й установами виконання покарань слід вважати вдосконалення правового статусу суб'єктів таких правовідносин. На даний час триває реформа як органів та установ виконання покарань, так і державної політики у сфері виконання кримінальних покарань загалом. У межах реформи було ліквідовано Державну пенітенціарну службу України (далі – ДПтС України). Зокрема, КМУ було видано постанову «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 року, № 343, відповідно до положень якої ДПтС України ліквідується, а її завдання та функції покладаються на Міністерство юстиції України. При цьому до сфери управління Міністерства юстиції України було віднесено й цілісні майнові комплекси державних підприємств, установ та організацій [1]. Потім Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження «Питання Міністерства юстиції» від 22 вересня 2016 року, № 697-р, яким було припинено діяльність Державної пенітенціарної служби України [2]. Її ліквідація є вкрай поспішним кроком із декількох причин. Однією з них є те, що чинна система виконання кримінальних покарань і попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів і не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму та поваги до прав і свобод людини в процесі виконання покарань, не відповідає сучасним міжнародним стандартам. А перенесення повноважень одного органу на інший аж ніяк не вирішує даних проблем. По-друге, слід відзначити, що даний орган, по суті, є третім органом, який було ліквідовано з передачею повноважень до сфери Міністерства юстиції України в межах реформування цього відомства. Тут мова йде про те, що Постановою КМУ «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 21 січня 2015 року, № 17 було ліквідовано Державну реєстраційну службу та Державну виконавчу службу, а функції з реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) було покладено на Міністерство юстиції України [3].

Отже, аналіз матеріалу свідчить про те, що сьогодні Міністерство юстиції України наділено дуже широким колом повноважень у сфері здійснення виконавчої влади, які в тому числі пов'язані зі здійсненням управління органами й установами виконання покарань, а також реалізацією державної політики у сфері виконання кримінальних покарань загалом. Така ситуація має багато негативних аспектів, серед яких:

по-перше, Міністерство юстиції України буде на власний розсуд розпоряджатися бюджетними коштами, спрямованими на утримання наведених вище ліквідованих органів, у тому числі й органів та установ виконання кримінальних покарань. Такий стан справ може

спричинити як великі корупційні ризики, так і неефективність розподілу та використання фондів коштів;

по-друге, ліквідація ДПтС України є поспішним кроком, адже на даний час не досягнуто успіхів в контексті ліквідації Державної виконавчої служби країни та Державної реєстраційної служби. Таким чином, можна зауважити, що перш ніж ліквідувати її, необхідно було повноцінно налагодити роботу Міністерства юстиції України у сферах, що перейшли до нього внаслідок ліквідації Державної виконавчої служби України та Державної реєстраційної служби України. При цьому необхідно не просто налагодити таку роботу, а й вийти на новий рівень функціонування цього відомства, коли можна говорити про якісь позитивні здобутки, про підвищення ефективності такої роботи.

На ефективність виконання завдань органами й установами виконання покарань вкрай негативно впливає плінність кадрів, пов'язана з низькою заробітною платою персоналу органів установ виконання покарань, слідчих ізоляторів і підприємств установ виконання покарань, низьким рівнем соціальної захищеності персоналу та пенсіонерів Державної кримінально-виконавчої служби України та членів їхніх сімей, що робить професію непрестижною та створює умови для виникнення корупційних ризиків, а також недостатня чисельність персоналу зі спеціальною освітою та нерозвиненість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу установ виконання покарань і слідчих ізоляторів [4]. Вирішення цієї проблеми планується шляхом перегляду чисельності управлінського персоналу в окремих органах виконання покарань у бік їх зменшення, але залишення незмінної чисельності персоналу установ виконання покарань. Необхідно звернути увагу на окремі аспекти вдосконалення правових засад функціонування системи управління органами й установами виконання покарань. Насамперед мова йде про те, що сьогодні фактично відсутні норми, положення яких визначали б конкретні напрями вдосконалення системи управління органами й установами виконання покарань, а також конкретні заходи, спрямовані на реалізацію таких напрямків. Звичайно, деякою мірою вищенаведені напрями згадуються в зазначеній раніше Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, що затверджена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року, № 631/2012 [4]. При цьому слід відзначити, що положення цієї Концепції сьогодні вже є застарілими в частині суб'єктів правовідносин щодо управління органами й установами виконання кримінальних покарань. Зокрема, в цьому НПА мова про ліквідацію Державної пенітенціарної служби взагалі не йде, і цей центральний орган виконавчої влади розглядається як повноцінно функціонуючий. А тому важливо оновити вищенаведену концепцію в частині зміни її положень щодо системи управління органами й установами виконання покарань.

Окремою проблемою, пов'язаною із визначенням правових засад функціонування системи управління органами й установами виконання кримінальних покарань, слід вважати скасування нормативних актів, що регламентували відповідний правовий аспект, за відсутності нового НПА. У такій ситуації виникає правовий вакуум. Так, з метою реформування Державної кримінально-виконавчої служби, вдосконалення її діяльності щодо дотримання прав і свобод людини в процесі виконання кримінальних покарань, приведення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, у відповідність до європейських стандартів, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, здобуття ними освіти і набуття професії було ухвалено Державну цільову програму реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки, яка була затверджена постановою КМУ від 29 квітня 2013 року, № 345. Цей акт визначав підходи щодо: 1) підвищення ефективності управління у сфері виконання кримінальних покарань; 2) забезпечення в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах порядку та умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, відповідно до міжнародних і національних правових норм; 3) забезпечення розвитку матеріально-технічної та виробничої бази,

оновлення інженерної інфраструктури установ виконання покарань і слідчих ізоляторів; 4) удосконалення практики виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі [5].

Отже, одним із засобів вдосконалення діяльності системи органів та установ виконання кримінальних покарань варто вважати визначення конкретних правових засад функціонування даної системи, насамперед у частині її реформування із зазначенням чітких напрямів і засобів реалізації такої діяльності.

Тепер, оскільки вже досліджено систему органів і установ виконання покарань, запропоновано способи для їхнього вдосконалення, необхідно проаналізувати їх вплив на ефективність покарання і протидію злочинності.

Варто відрізнити поняття ефективності покарання від ефективності діяльності органів, що його виконують, оскільки ці поняття мають як спільні, так і відмінні риси. Так, якщо виходити з того, що основним цільовим призначенням органів, що виконують покарання, є виконання покарання, а покарання, як відомо, має визначену законом мету, то стає очевидним, що ці органи мають досягти мети покарання. В цьому й виявляється спільне, що є характерним як для ефективності покарання, так і для ефективності органів, що його виконують (якщо під ефективністю розуміти ступінь досягнення поставлених цілей).

Проте, крім ступеня досягнення поставлених перед покаранням завдань, ефективність діяльності органів, що виконують покарання, має інші властиві ознаки. Так, для установ, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, до таких ознак відносяться: виконання підприємством виробничого плану й основних виробничо-економічних показників; виконання плану щодо впровадження нової техніки й технології; стан дисципліни та режиму утримання; використання оперативно-режимними службами інженерно-технічних засобів і нових методів роботи; стан та подальший розвиток матеріальної бази для проведення виховної роботи з засудженими; організація загальноосвітнього навчання та професійно-технічної підготовки тощо. В ефективності покарання, на відміну від ефективності діяльності органів, що його виконують, необхідно відрізнити не лише ефективність покарання на стадії його виконання, але й на стадії його призначення та через певний проміжок часу після його відбуття, а також ефективність усієї системи покарань, так само як і ефективність окремих його видів та розмірів, і, нарешті, ефективність конкретних кримінально-правових санкцій за вчинення конкретного складу злочину.

Ефективність діяльності установ та органів, що виконують кримінальні покарання, визначається успішністю цієї діяльності у досягненні мети покарання. Оскільки метою покарання є виправлення засуджених, спеціальне та загальне запобігання злочинам, то основними критеріями ефективності досягнення означеної мети служать: 1) рівень злочинності серед засуджених у період відбування покарання; 2) досягнення законної поведінки звільнених від відбування покарання.

Допоміжними показниками, що характеризують діяльність установ виконання покарань щодо досягнення мети покарання, показниками процесу карально-виховного впливу є такі дані:

- 1) про виробничу діяльність;
- 2) про дисципліну і показники загальноосвітнього та професійного навчання;
- 3) про характер та якість вжитих виховних заходів і т.д.

Незважаючи на реформування кримінально-виконавчого законодавства, практики виконання покарання, як і раніше серед учених і практиків у галузі кримінально-виконавчого права, є чимало фахівців, які вважають, що головна мета покарання у вигляді позбавлення волі – виправлення і перевиховання засуджених, а основним критерієм ефективності діяльності установ виконання покарання – рівень рецидивної злочинності. Важливим критерієм ефективності органів, що виконують покарання є зменшення рецидивної злочинності, злочинності неповнолітніх. У першому випадку (щодо зменшення

числа осіб, які після відбуття покарання за вчинення злочину вчиняють новий) йдеться про ефективність виправлення осіб, які вчинили злочин і відбули покарання, і про їх подальшу соціальну адаптацію після відбуття покарання. У другому випадку (вчинення злочинів неповнолітніми) можна говорити про кримінологічну (профілактичну) політику взагалі. Про підвищений ступінь суспільної небезпечності злочинності свідчить її організований характер. Виявлення злочинних організацій є важливим показником, що характеризує як ефективність покарання, так і діяльності правоохоронних органів [6, с. 158–159]. Робиться висновок, що вдосконалення відбування і виконання покарання може у кінцевому рахунку покращити показники його ефективності.

Ефективність системи виконання покарання сьогодні визначається ресоціалізацією та соціальною адаптацією осіб після звільнення, під якою слід розуміти тривалий процес, що має в своїй основі складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних і організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здібності й готовності до включення після відбуття покарання у звичайні умови життя суспільства. Цей процес припускає засвоєння елементарних норм, цінностей і знань, необхідних і достатніх для того, щоб бути включеним в життя суспільства [7, с. 44].

Основними проблемними питаннями пенітенціарної системи, незважаючи на реформування, залишаються перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів засудженими; неналежні матеріально-побутові умови; відсутність фінансування на будівництво нових установ. Такі умови повинні бути забезпечені органами та установами виконання покарань. Лише при їх забезпеченні можливе досягнення ефективності покарання. Необхідно прийняти державні програми, відповідно до яких здійснювалося б це забезпечення, виділення на це коштів та контроль за їх належним розподілом. Переповненість пенітенціарних установ означає на практиці те, що різноманітні види корекційних програм застосовуються стосовно невеликої частки ув'язнених [8, с. 158]. Істотне перевищення ліміту наповнення колоній і слідчих ізоляторів ускладнює організацію нормальної роботи цих установ і суперечить міжнародним стандартам поводження із засудженими. Тривале перебування засуджених за ґратами не сприяє виправленню, навпаки, у суспільство повертається, як правило, нездорова, морально знівечена особа.

Практика виконання покарання виявляє, що, з одного боку, більш суворі вимоги кримінального законодавства (зокрема, збільшення строків за окремі склади злочинів) не відображаються на зниженні рецидивної злочинності. Малоефективність суворих покарань зумовлена ще й змінами в умовах і стандартах життя людей, що впливають на сприйняття покарань. З іншого боку, наближення умов тримання у місцях позбавлення волі до звичайних умов (як це, наприклад, відбувалося у ФРН і США), використання значних коштів для реконструкції діючих і будівництво сучасних кримінально-виконавчих установ істотно не вплинуло на рівень рецидивної злочинності.

Тому найправильнішою є позиція тих кримінологів та пенологів, які вважають, що установи виконання покарання можуть сприяти ефективності покарання лише тією мірою, в якій вони забезпечують ізоляцію засуджених від суспільства, відхиляючи різноманітні фантазії з приводу перевиховання, «перековки» особи. Колонії призначені насамперед для запобігання злочинній діяльності, для захисту суспільства від злочинних посягань. Тому до основних показників ефективності діяльності установ виконання покарання необхідно віднести не лише рівень рецидиву злочинів у середовищі перебування засуджених чи серед звільнених від покарання, а ефективну ізоляцію засуджених, дотримання порядку та умов відбування покарання, розвиток у засуджених почуття відповідальності за свої вчинки, досягнення законослухняної поведінки.

Ідея захисту суспільства від злочинів та ефективності покарання відбита у ст. 58 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, прийнятих ООН: «Метою та обґрунтуванням вироку до тюремного ув'язнення чи взагалі до позбавлення волі є в остаточному підсумку захист суспільства і запобігання злочинам, що загрожують

суспільству» [9]. Постановка завдання захисту суспільства від злочинних посягань дозволяє дати об'єктивну оцінку ефективності діяльності установ виконання покарання, визначити чіткі орієнтири для кримінально-виконавчого законодавства.

Висновки. Таким чином, аналіз вищенаведених позицій надав змогу дійти таких висновків: під системою управління органами й установами виконання покарань слід розуміти сукупність закріплених на нормативно-правовому рівні ієрархічно розташованих суб'єктів та об'єктів управління, між якими в межах їхньої взаємодії виникають субординаційні та координаційні відносини, дія яких спрямована на забезпечення функціонування органів та установ виконання покарань за окремими напрямками.

Ефективність діяльності органів, що виконують покарання, безпосередньо впливає на ефективність покарання, є одним з критеріїв її забезпечення. Деякі вчені оцінюють ефективність діяльності таких органів та ефективність покарання за одним критерієм – рівнем рецидивної злочинності, інші – вважають, що органи виконання покарань можуть лише впливати на середовище перебування засуджених, сприяти створенню нормальних умов перебування, що певною мірою впливає на перевиховання засуджених. Отже, ефективність покарання безпосередньо залежить від ефективності діяльності органів виконання покарань, але це не єдиний чинник, що впливає на їх ефективність.

Аннотація. В данном исследовании определены проблемы реформирования органов и учреждений, исполняющих наказания, предложены пути решения этих проблем, предоставлено несколько направлений совершенствования системы данных органов. Рассмотрено их влияние на эффективность наказания, их соотношение. Освещены основные проблемные вопросы пенитенциарной системы и их непосредственная связь с деятельностью органов исполнения наказания. Методологию исследования составляют сравнение, системный и диалектический методы, методы анализа и синтеза, а также формально-юридический метод.

Ключевые слова: органы и учреждения исполнения наказаний, наказание, эффективность наказания, Министерство юстиции Украины, Государственная пенитенциарная служба.

Abstract. In this study, problems of reforming bodies and institutions that execute punishment were identified, ways of solving these problems were proposed, several directions of improvement of the system of these bodies were provided. The influence of such bodies on the effectiveness of punishment, their correlation is considered. In this paper, the main problems of the penitentiary system and their direct connection with the activity of the enforcement authorities are highlighted. The methodology of the study consists of comparisons, systemic and dialectical methods, methods of analysis and synthesis, as well as a formal legal method.

Key words: penal organs and institutions, punishment efficiency, punishment, Ministry of Justice of Ukraine, State Penitentiary Service.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р., № 343. *Офіційний вісник України*. 2016. № 42. Ст. 1578.
2. Питання Міністерства юстиції: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р., № 697-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 184.
3. Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р., № 17. *Офіційний вісник України*. 2015. № 6. Ст. 127.
4. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листопада 2012 р., № 631/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 87. Ст. 3531.
5. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р., № 345. *Офіційний вісник України*. 2013. № 38. Ст. 1341.
6. Федоров М. П. Проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики в сучасній Україні. *Науковий вісник Львів. комерц. академ.* 2015. № 1. С. 152–172.
7. Саленков І. В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2011. 215 с.
8. Борисов В. І., Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2014. – № 1(2). – С. 156–161.
9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ТА ЇЇ МІСЦЕ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

В. С. Пирогов, І. С. Щебетун

Анотація. Статтю присвячено дослідженню актуальних питань функціонального призначення конституційної скарги та її місця у юридичному механізмі захисту прав та свобод особи. З'ясовано ключові функції цього правового феномену в демократичній та правовій державі, запропоновано та обґрунтовано їхню класифікацію за критерієм впливу суб'єктів права на реалізацію його функціональних напрямів. Акцентовано увагу на визначальній ролі цього інституту в системі юридичних гарантій забезпечення конституційних прав і свобод особи та відзначено його переваги у порівнянні з іншими правозахисними інструментами, що були доступними до запровадження в Україні прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Методологічну основу дослідження становлять емпіричний, системний методи, а також метод юридичної герменевтики.

Ключові слова: конституційна скарга, інструмент захисту, Конституційний Суд України, основні права та свободи особи, конституційна юстиція, ефективний механізм захисту, функції конституційної скарги.

Актуальність теми. Вагому роль в забезпеченні прав людини в демократичних країнах відіграють органи конституційної юстиції, втім ефективність функціонування цих інституцій у правозахисній сфері залежить від юридичних інструментів, які може використовувати особа для захисту своїх прав та свобод. Чільне місце серед гарантій конституційно-правового захисту в країнах сталої демократії відведено інституту конституційної скарги, однак, донедавна таким інструментом громадяни України скористатися не могли. Законом України від 2 червня 2016 року «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя) розширено перелік юридичних засобів захисту прав особи в спосіб надання громадянам прямого доступу до конституційного правосуддя через впровадження інституту індивідуальної конституційної скарги, проте залишаються питання щодо функціонального призначення конституційної скарги та її місця у юридичному механізмі захисту прав та свобод особи. Це, а також висока практична значущість окреслених проблем, зумовлюють актуальність порушеної проблематики.

Стан досліджень. Помітний внесок у розвиток досліджень в сфері функціонування інституту конституційної скарги зробили такі вітчизняні вчені як Ю. Барабаш, П. Євграфов, В. Кампо, М. Козюбра, А. Крусян, В. Лемак, О. Петришин, В. Погорілко, А. Портнов, М. Савенко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Скомороха, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, А. Стрижак, В. Тацій, І. Тимченко, В. Тихий, П. Ткачук, Т. Цимбалістий, В. Шаповал, С. Шевчук та ін. Водночас, недостатньо дослідженими є питання, пов'язані із з'ясуванням напрямів впливу цього інституту на суспільні відносини в Україні, а також проблеми визначення його місця в системі юридичних гарантій прав та свобод особи з огляду на обрання Україною вектору, в основі якого лежить концепція демократизації суспільних інститутів. Крім того, існує необхідність проведення комплексного дослідження проблематики функціонування цього інституту як в Україні, так і у зарубіжних державах з огляду на необхідність вдосконалення його правового регулювання, а також пошуку оптимальної національної моделі, яка забезпечить реалізацію ключової функції цього феномену – ефективного захисту основних прав та свобод особи засобами конституційного правосуддя.

Метою статті є визначення ключових функцій інституту конституційної скарги у демократичній та правовій державі, з'ясування ролі цього правового феномену в системі юридичних гарантій забезпечення конституційних прав і свобод особи, обґрунтування його переваг у порівнянні з іншими правозахисними інструментами, що були доступними до запровадження в Україні прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя.

Викладення основного матеріалу. Вагоме значення для закладення доктринальних основ та безпосереднім поштовхом до активних наукових досліджень у сфері функціонування інституту конституційної скарги в Україні стали напрацювання

українських учених. Так, А. Селіванов відзначав: «Сучасні теорія і практика конституціоналізму стверджують, що Основний Закон України повинен передбачити право людини і громадянина на конституційну скаргу» [1, с. 81], що свідчить про однозначне сприйняття вченими неповноти системи ефективних засобів юридичних захисту фундаментальних прав та свобод особи. П. Євграфов вказував, що право громадян на конституційну скаргу виступає не тільки як правовий інструмент захисту конституційних прав і свобод, але й як орієнтир для держави, яка зобов'язана дбати про людину, сприяти формуванню громадянського суспільства і відповідати за його безпеку [1, с. 85]. На думку М. Гультая, у науці конституційного права суттєво недооцінюється багатоманітність функціональних напрямів інституту конституційної скарги, різноаспектність його теоретико-прикладного значення в умовах становлення та розвитку сучасного конституціоналізму [2, с. 187]. Як інститут права він потребує ґрунтовного аналізу з погляду теоретико-методологічних уявлень про систему права та її структурні елементи, тому що такі дослідження майже відсутні у вітчизняній науці конституційного права, і це стосується не лише інституту конституційної скарги, а й інститутів конституційного судочинства в цілому [2, с. 187]. М. Вітрук, досліджуючи конституційне судочинство, запропонував віднести до правових інститутів судового конституційного процесу: 1) принципи конституційного судочинства; 2) стадії конституційного судочинства; 3) окремі види конституційного провадження за конкретними категоріями справ [3, с. 16–18]. А. Портнов до цього переліку запропонував додати інститут учасників провадження у справах конституційної юрисдикції [4, с. 284–288].

Особливим функціональним напрямом інституту конституційної скарги виступає значення останнього як інструменту впливу особи на систему права та державну політику, що обумовлює виняткову роль конституційної скарги у тріаді «особа, право, держава». У широкому розумінні конституційна скарга дає змогу особі «скерувати» діяльність держави у напрямі забезпечення суспільних потреб та інтересів, в основі яких лежать фундаментальні права і свободи, що веде до утвердження верховенства права. За своїми юридичними наслідками конституційна скарга виступає одним із засобів реалізації принципу взаємної відповідальності особи та держави [2, с. 188]. Важливо зазначити, що конституційна скарга дає особам можливість впливати на зміст і межі законів як актів вищої юридичної сили на відміну від адміністративної юстиції, яка обмежується питаннями законності підзаконних актів, які є менш значущими елементами в ієрархічній структурі системи законодавства. Отже, ще одним напрямом функціональної характеристики інституту конституційної скарги виступає її значення як юридичної гарантії конституційної законності діяльності органів державної влади [5, с. 188].

Як зазначає польський вчений Б. Банашак, у переважній більшості російськомовної наукової літератури увага акцентується лише на тій обставині, що конституційна скарга є важливим засобом захисту конституційних прав і свобод особистості, втім за допомогою конституційної скарги захищається публічний інтерес, оскільки вона надає Конституційному Суду можливість контролю за дотриманням Основного Закону всіма державними органами, чим сприяє легітимізації держави [5, с. 31–32]. Інститут конституційної скарги відіграє важливу роль у запобіганні та вирішенні суспільних конфліктів, тим самим він сприяє інтеграції суспільства навколо конституційних цінностей. Розгляд конституційних скарг відіграє значну роль у тлумаченні норм Конституції, що допомагає адаптувати основний закон до мінливих соціальних реалій і знімає необхідність вносити зміни в текст Конституції [5, с. 31–32].

На багатоаспектності та багатогранності конституційної скарги акцентують увагу О. Петришин, Ю. Барабаш та С. Серьогіна, які зауважують, що індивідуальна конституційна скарга виступає не тільки як гарантія захисту основних прав людини і громадянина від свавілля властей, але й як важливий засіб забезпечення й розвитку конституційної демократії, основу якої становлять права людини; сприяє реалізації одного з головних принципів правової держави – принципу зв'язаності всіх гілок влади

Конституцією і Законом, що гарантують права людини. Крім того, конституційна скарга, будучи специфічним інструментом захисту конституційних прав особи, надає громадянину право в якості сторони вступати у правовий спір з державою та її органами, навіть із самим законодавцем, тим самим сприяючи інтеграції громадян у процес управління державою і суспільством [6, с. 31].

Важливою функцією конституційної скарги в контексті принципу прямої дії норм Конституції є переведення конституційних положень, які визначають зміст фундаментальних прав людини і громадянина із категорії «декларативних та ілюзорних» в розряд «практичних та ефективних» у спосіб надання Конституційним Судом їх тлумачення у процесі розгляду конституційних скарг. Слід погодитися з думкою Судді Конституційного Суду України С.Шевчука, який підкреслив, що ратифікація конвенції (Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод – *уточн. наше В. П.*) заклала потужну зміну мислення юристів і суддів. Стало зрозуміло, що права людини є діючими, а зміст цих прав і свобод розкривається через правозастосування, через судову діяльність, мотивувальні частини рішень, які мають нормативний характер. Водночас, з розвитком юриспруденції ці критерії обмеження права будуть розвиватись. Для цього й потрібні якісні конституційні скарги, на розгляді яких розроблятиметься доктрина. Саме за такою концепцією працює Європейський суд: є текст конвенції і 99 % судової практики [7]. Отже, як важливу функцію конституційної скарги слід також визначити «формування доктрини захисту прав людини засобами конституційного контролю».

Систематизувавши наведені вище доктринальні погляди, пропонуємо класифікацію всіх функцій інституту конституційної скарги за критерієм впливу суб'єктів права на реалізацію наведених вище напрямів впливу цього інституту на суспільні відносини, які можна сформулювати у дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних функцій пропонуємо віднести: 1) захист прав та свобод людини; 2) вирішення конституційно-правових спорів. Об'єктивними функціями слід назвати такі: 1) формування доктрини захисту прав людини засобами конституційного контролю; 2) надання Конституційним Судом практичного змісту основних прав та свобод у спосіб здійснення тлумачення відповідних положень Основного Закону України, що їх визначають; 3) забезпечення становлення та розвитку конституційної демократії; 4) залучення громадян до управління державними справами (інструмент демократизації суспільства).

Проголошення України правовою державою у 1996 році згідно зі ст. 1 Основного Закону зумовлювало необхідність створення дієвого механізму захисту прав та свобод особи, про що свідчить ст. 3 Конституції України, в якій закладено концептуальні засади людиноцентристського підходу до діяльності держави. Саме з цією метою було створено спеціальну інституцію – Конституційний Суд України, на який було покладено завдання забезпечувати верховенство Конституції України на всій її території, що за свою основу має дієве впровадження концепції обмеження державної влади, в основі якої лежать права людини.

Судова реформа 2016 року, яка стосувалася і змін у сфері конституційної юстиції, спрямована на створення ефективних гарантій захисту прав та свобод особи і головним її досягненням стало впровадження у національну правову систему інституту конституційної скарги. На нашу думку, пріоритетною функцією конституційної скарги є саме правозахисна, і далі ми наведемо аргументи на користь цієї тези.

Як зазначає М. Гецько, суди загальної юрисдикції також захищають порушені права і свободи громадян, гарантовані не тільки законами, підзаконними актами, але й Конституцією, однак розглянути скаргу з позиції оцінки застосованого або що підлягає застосуванню у відношенні даного заявника закону на відповідність Конституції, вправі тільки Конституційний Суд. Саме тому тільки до Конституційного Суду можна оскаржити закон, який стосується виключно основних прав і свобод громадян, закріплених Конституцією. Виключно Конституційним Судом припиняється дія закону, який визнано цим судом неконституційними та таким, що порушує конституційні права і свободи громадян, і водночас здійснюється захист прав і свобод не тільки конкретних заявників, але

й конституційного правопорядку в цілому [8, с. 60]. С. Шевчук відзначає, що у судів загальної юрисдикції є своя специфіка: вони часто не бачать фундаментальної природи конституційних прав і свобод та застосовують лише закони. У свою чергу Конституційний Суд – це суд над законами та іншими нормативно-правовими актами. Завдяки цій особливості він не є класичним судовим органом, він захищає верховенство Конституції і верховенство установчої влади народу над владою установленою, тобто державною [7]. Отже особливість цього інструменту в порівнянні із захистом прав судами загальної юрисдикції полягає в такому: 1) позиціонування судів загальної юрисдикції у суспільстві як органів, які захищають саме «законні права», а не передусім конституційні; 2) нерозуміння переважною більшістю суддів судів загальної юрисдикції правової природи конституційних прав, а також незастосування конституційних принципів та цінностей як норм вищого порядку. Така ситуація полягає у рівні правосвідомості та світоглядно-ціннісних орієнтирах правника, адже природно, що Судді Конституційного Суду мають захищати конституційні права виходячи саме із принципів права та завдань конституційного судочинства, і не можуть обґрунтовувати свої висновки на суто формальному тлумаченні та застосуванні положень Основного Закону. Крім того, як слушно зауважують вчені, найчастіше конфлікти між державою та громадянами виникають через ігнорування державою конституційних прав і свобод громадян, шляхом прийняття антиконституційних законів. Конституційний Суд у справах за скаргами громадян виявляє чимало порушень їх соціально-економічних прав і свобод (житлових, освітніх, трудових та ін.). Значна кількість цих справ стосується захисту права власності та права займатися підприємницькою діяльністю. Предметом захисту в Конституційному Суді неодноразово були політичні права громадян, включаючи виборчі, право на об'єднання та інше [8, с. 61–62].

У світі інститут конституційної скарги підтвердив свою дієвість саме як правозахисний інструмент. Так, у Польщі під конституційною скаргою розуміється особливий правовий засіб, що дозволяє суб'єкту (фізичній або юридичній особі) звертатися до органу конституційного контролю з проханням перевірити прийняте відносно нього остаточне рішення публічних властей, якщо воно порушує його конституційні свободи і права [9, с. 365]. Німецькі конституціоналісти наголошують, що конституційна скарга є основним правовим засобом захисту індивідуально-суб'єктивних основних прав і свобод громадянина, що порушені державою, при цьому вона також називається специфічною скаргою громадянина проти держави [10, с. 151]. Фактично конституційна скарга є дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, оскільки уможливорює особі безпосередній доступ до конституційного правосуддя. На відміну від інших скарг та позовів, рішення по конституційній скарзі має не індивідуальний, а загальний характер, тобто поширюється на всіх осіб, права яких можуть бути порушені дією неконституційного акту. Будучи важливою процесуальною гарантією прав і свобод приватних осіб, конституційна скарга служить одночасно засобом захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому [8, с. 63].

Висновки. Основним функціональним напрямом інституту конституційної скарги виступає значення останньої як інструменту впливу особи на систему права та державну політику, адже за умови задоволення зазначеної скарги стає можливим вилучити з масиву юридичних норм, закріплених державою в чинному законодавстві ті, які скасовують або обмежують права людини, тобто які за своїм змістом є неправовими. Забезпечення можливості особи брати активну участь у контролі за діяльністю вищих органів державної влади, яка реалізується у відповідних правових формах, дає підстави для визнання конституційної скарги одним із сучасних інститутів демократії.

Важливою функцією конституційної скарги в контексті принципу прямої дії норм Конституції є переведення конституційних положень, які визначають зміст фундаментальних прав людини і громадянина, із категорії «декларативних та ілюзорних» в розряд «практичних та ефективних» у спосіб надання Конституційним Судом їх тлумачення у процесі розгляду конституційних скарг. Слід також визначити функцію конституційної скарги щодо

«формування доктрини захисту прав людини засобами конституційного контролю», адже під час розгляду та вирішення справ за конституційними скаргами Конституційний Суд формуватиме правові позиції, які закладатимуть підвалини для наукових досліджень у сфері захисту основних прав людини, визначення їх змісту, реалізації гарантій тощо.

Отже, враховуючи вказане вище, пропонуємо таку класифікацію всіх функцій інституту конституційної скарги за критерієм впливу суб'єктів права, поділивши їх на дві групи: суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних функцій пропонуємо віднести: 1) захист прав та свобод людини; 2) вирішення конституційно-правових спорів. Об'єктивними функціями слід вважати такі: 1) формування доктрини захисту прав людини засобами конституційного контролю; 2) надання Конституційним Судом практичного змісту основних прав та свобод у спосіб здійснення тлумачення відповідних положень Основного Закону України, що їх визначають; 3) забезпечення становлення та розвитку конституційної демократії; 4) залучення громадян до управління державними справами (інструмент демократизації суспільства).

На нашу думку, пріоритетною функцією конституційної скарги є саме правозахисна, оскільки тільки до Конституційного Суду можна оскаржити закон, який стосується винятково основних прав і свобод громадян, закріплених Конституцією. Особливість цього інструменту характеризується таким: 1) позиціонування судів загальної юрисдикції у суспільстві як органів, які захищають саме «законні права», а не передусім конституційні; 2) нерозумінням переважною більшістю суддів судів загальної юрисдикції правової природи конституційних прав, а також незастосування конституційних принципів та цінностей як норм вищого порядку.

Фактично конституційна скарга є ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян, оскільки на відміну від інших скарг та позовів, рішення по конституційній скарзі має не індивідуальний, а загальний характер, тобто поширюється на всіх осіб, права яких можуть бути порушені дією неконституційного акту.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню актуальних питань функціонального призначення конституційної скарги та її місця в юридичному механізмі захисту прав і свобод особи. Виявлено ключові функції цього правового феномена в демократичному та правовому державстві, запропоновано і обґрунтовано їх класифікацію за критерієм впливу суб'єктів права на реалізацію його функціональних напрямлений. Акцентовано увагу на визначальній ролі цього інституту в системі юридичних гарантій забезпечення конституційних прав і свобод людини і відзначено його переваги порівняно з іншими правозахисними інструментами, які були доступні в Україні прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Методологічну основу дослідження становлять емпіричний, системний методи, а також метод юридичної герменевтики.

Ключові слова: конституційна скарга, інструмент захисту, конституційний суд України, основні права і свободи особи, конституційна юстиція, ефективний механізм захисту, функції конституційної скарги.

Abstract. The article is devoted to the study of topical issues of the functional purpose of the constitutional complaint and its place in the legal mechanism for the protection of individual rights and freedoms. The key functions of this legal phenomenon in a democratic and lawful state were clarified, their classification based on the criterion of the influence of subjects of law on the realization of its functional directions was proposed and justified. Attention is focused on the determining role of this institution in the system of legal guarantees for ensuring constitutional rights and individual freedoms and noted its advantages over other human rights instruments that were available for the introduction of direct individual access to constitutional justice in Ukraine. The methodological basis of the research is made up of empirical, systemic methods, as well as the method of legal hermeneutics.

Key words: constitutional complaint, instrument of protection, Constitutional Court of Ukraine, fundamental rights and freedoms of the person, constitutional justice, effective protection mechanism, functions of constitutional complaint.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Селіванов А. О., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності. *Право України*. 2003. № 4. С. 80–85.
2. Гультай М. М. Функціональні характеристики інституту конституційної скарги та модель його впровадження в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5 С. 185–193.

3. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. М. Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 376 с.
4. Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні і практичні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2009. 474 с.
5. Banaszak B. Modele skargi konstytucyjnej. *Skarga konstytucyjna. Praca zbiorowa pod red. Janusza Trzcinskiego*. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2000. 230 s.
6. Петришин О. В., Барабаш Ю. Г., Серьогіна С. Г., Бодрова І. І. Проблеми і перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні: монографія. К.: Атіка-Н, 2010. 108 с.
7. Суддя Конституційного Суду України Станіслав Шевчук : Суди загальної юрисдикції часто не бачать фундаментальної природи конституційних прав та застосовують лише закони URL: http://zib.com.ua/ua/126549-suddya_ksu_stanislaw_shevchuk_suddi_chasto_ne_bachat_fundame.html
8. Гецько М. М. та ін. Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз; за заг. ред. Гецько М. М., Бисаги Ю. М., Белова Д. М.; *Міністерство освіти і науки України; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»*. Ужгород: «Гельветика», 2015. 228 с.
9. Garlicki Leszek. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykladu. Wyd. 12. Warszawa, 2008. 431 s.
10. Maunz T., Schmidt-Bleibtreu B., Klein F., Bethge H. Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Loseblatt. Stand, 2005. 463 s.

УДК: 342.9

ЩОДО РОЗМИТНЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ, ВВЕЗЕНИХ НА МИТНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ З КРАЇН ЄС

М. О. Помазанов, Г. О. Петренко

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання переміщення транспортних засобів на митну територію України у митному режимі тимчасового ввезення. Зокрема, проаналізовано митне законодавство, а також судову практику щодо оскарження постанов посадових осіб митниці ДФС про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил. Запропоновано шляхи вирішення проблем щодо розмитнення транспортних засобів з іноземною реєстрацією.

Ключові слова: транспортний засіб, тимчасове ввезення, розмитнення, нерезидент, резидент.

Вступ. Постановка проблеми. Переміщення транспортних засобів на митну територію України у різних митних режимах є одним із найбільш поширених способів придбання громадянами таких транспортних засобів для особистого використання, однак, наслідки такого переміщення та постійне порушення митних правил призвело до невизначеності статусу таких засобів. Для ефективного застосування механізму розмитнення транспортних засобів з іноземною реєстрацією важливим є дослідження теоретико-правової природи митних режимів та їх складових.

Метою статті є обґрунтування положень щодо уточнення порядку переміщення транспортних засобів на митну територію України у митному режимі тимчасового ввезення та застосування відповідальності за порушення митних правил.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вагомий внесок у дослідження проблем переміщення товарів та транспортних засобів у митних режимах тимчасового ввезення та транзиту здійснили такі відомі фахівці в галузі митного права як: К. К. Сандровський, В. П. Науменко, О. М. Козирін, Б. А. Кормич, С. В. Ківалов, А. В. Мазур, Є. В. Додін, Ю. М. Дьомін, Л. В. Калаянова, В. В. Коваленко, М. І. Костін, П. С. Матишевський, О. М. Омельчук.

Виклад основного матеріалу. Реалії сьогодення складаються таким чином, що значна кількість автомобілів з іноземною реєстрацією наразі перебувають на митній території України з порушенням митних правил.

Використовуючи статистичні дані Державної фіскальної служби, слід акцентувати увагу на те, що тільки за період січень-жовтень 2017 року на митну територію України було

ввезено 865 тис. транспортних засобів з іноземною реєстрацією. З них майже 681,6 тис. авто ввезено у режимі «тимчасового ввезення» та майже 183,4 тис. автомобілів – у режимі «транзиту». Станом на 1 листопада 2017 року на території України загалом перебуває понад 383,3 тис. транспортних засобів з іноземною реєстрацією, з них з порушенням терміну – майже 236,6 тис. автомобілів [1].

Існування такої ситуації обумовлено значним податковим тиском при здійсненні процедури щодо розмитнення автомобілів. Так, вартість офіційно розмитненого транспортного засобу суттєво збільшується на суму податкових платежів, таких як мито (ставка мита в залежності від товарної позиції становить біля 10%), акцизний збір з урахуванням Закону № 1389-VIII, який діятиме лише до 31.12.2018 року, податок на додану вартість – 20%, а також пенсійний збір – 3%. Порівнюючи та аналізуючи досвід Республіки Молдова слід зазначити, що вартість аналогічного розмитненого авто у цій країні, де податкові платежі складаються з акцизу, митного збору і екологічного збору та є незначними, буде відрізнятися десь на одну тисячу євро у сторону зменшення, що має суттєве значення для громадян з середнім та низьким рівнем доходів [2, 3].

Тому, у зв'язку з високим митом, податками та зборами для розмитнення транспортного засобу, використовуються прогалини митного законодавства для пошуку шляхів легального ввезення автомобілів з країн ЄС. З метою подолання таких прогалин слід удосконалити механізм реалізації митного режиму тимчасового ввезення на законодавчому рівні.

Так, Митним кодексом України визначено, що митний режим тимчасового ввезення – це митний режим, відповідно до якого, іноземні товари, транспортні засоби (далі – ТЗ) комерційного призначення ввозяться на митну територію України для конкретних цілей з умовним повним або частковим звільненням від митних платежів і заходів нетарифного регулювання ЗЕД з подальшим реекспортом за закінченням строку, на який такий товар чи ТЗ було ввезено. Ключовим словосполученням у цьому визначенні є «комерційне призначення», яке тлумачиться у п. 59 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України (далі – МКУ), а саме, для платного перевезення товарів чи пасажирів, тобто використання у підприємницькій діяльності [4].

Саме це поняття виключало б можливість масового ввезення на митну територію України автомобілів з іноземною реєстрацією, якби статтею 380 МКУ не було передбачено певні особливості тимчасового ввезення громадянами транспортних засобів особистого користування на митну територію України. Неоднозначне тлумачення термів, таких як «громадяни-нерезиденти», «громадяни-резиденти», «комерційне призначення» та «для особистого користування» на сьогодні дозволило створити існуючі схеми «продажу», а точніше передання у користування таких транспортних засобів.

Завдяки застосуванню вищезазначеної норми, громадянин-нерезидент може ввезти на митну територію України транспортний засіб для особистого користування на строк до одного року без письмового декларування та сплати митних платежів і грошової застави [5]. Проте існують деякі умови такого переміщення. Вони передбачені передусім у п. б) ст.5 Додатку С (Додаток щодо транспортних засобів) Конвенції про тимчасове ввезення від 26.06.1990 року (далі – Стамбульська Конвенція), де визначено, що такі транспортні засоби повинні бути зареєстрованими на території, яка не є територією тимчасового ввезення, на ім'я особи, яка зареєстрована або постійно проживає за межами території тимчасового ввезення, і ввозитись та використовуватись особами, які постійно проживають на такій території [6].

Зі змісту цієї норми вбачається, що для реалізації на території України транспортного засобу, країна походження якого є, наприклад, Литва, потрібно: громадянину-нерезиденту фізичній особі зареєструвати на себе транспортний засіб або створити юридичну особу та реєструвати на неї вживані транспортні засоби, при цьому і резиденти також можуть створювати юридичні особи за кордоном і реєструвати на них транспортні засоби; знайти покупця в Україні, який, як показують результати досліджень,

самостійно знаходить юридичну особу або фізичну особу, за допомогою якої буде здійснено ввезення замовленого ТЗ на митну територію України; здійснити юридичне оформлення документів, а саме довіреності на право користування транспортним засобом, якою і здійснюють удаваний продаж автомобіля; передати користувачу страховий поліс та свідоцтво про реєстрацію ТЗ. В результаті вартість ввезеного таким чином автомобіля в декілька раз є меншою від аналогічних ТЗ, які є офіційно зареєстрованими на митній території України, що спонукає громадян використовувати такі механізми придбання авто.

Розглядаючи питання щодо довіреності нерезидента довірителю-резиденту на транспортний засіб з іноземною реєстрацією, зазначимо, що Конституційний Суд України у справі № 1-4/2015 від 31 березня 2015 року за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України зазначив, що користування або розпорядження транспортними засобами особистого користування, які поміщені в митний режим тимчасового ввезення на митну територію України, не є адміністративним правопорушенням, передбаченим у частині другій статті 469 Митного кодексу України [7].

Вдаючись до юридичного аналізу значимості довіреності у питаннях митного оформлення, поміщення ТЗ у митний режим тимчасового ввезення або транзиту та експлуатацію останнього, варто звернути увагу на положення п. 2.1 Правил дорожнього руху, затверджених ПКМУ від 10.10.2001 р. № 1306, які зобов'язують водія механічного транспортного засобу, зокрема, водія ввезеного транспортного засобу для особистого користування з Європи, мати при собі посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії, реєстраційний документ на транспортний засіб, поліс (сертифікат) обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Серед цих пунктів довіреності немає, тому працівники патрульної поліції не мають права вимагати її наявності [8].

У зв'язку зі значним ростом кількості автомобілів з іноземною реєстрацією, працівники митних органів почали здійснювати тиск на громадян, які ввозять транспортні засоби у митному режимі тимчасового ввезення. Найчастіше складаються протоколи та постанови, якими визнають водія винним у порушенні ним ст. 485 Митного кодексу України, а саме заявленні в митній декларації з метою неправомірного звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру неправдивих відомостей щодо істотних умов зовнішньоекономічного договору (контракту), ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача товару, неправдивих відомостей, необхідних для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості, та/або надання з цією ж метою органу доходів і зборів документів, що містять такі відомості, або несплата митних платежів у строк, встановлений законом, або інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів, а так само використання товарів, стосовно яких надано пільги щодо сплати митних платежів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими було надано такі пільги.

Суди скасовують постанови митних органів, оскільки останні часто не в змозі довести, що правопорушення вчинялось з прямим умислом. Так, постановою Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області адміністративний позов задоволено частково, скасовано постанову заступника начальника Чернівецької митниці Державної фіскальної служби України в справі про порушення митних правил № 1449/40802/16 від 11 листопада 2016 року про притягнення особи до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 485 МК України [9].

Зі змісту рішення вбачається, що особа ввозила ТЗ у митному режимі тимчасового ввезення, мала одночасно два паспорти, громадянина України та громадянина Румунії. Таким чином користувалась пільгами під час ввезення ТЗ на митну територію України як нерезидент, проте мала паспорт і зареєстроване місце проживання в Україні. Митниця не змогла довести умисел водія щодо ухилення від сплати митних платежів, транспортний

засіб перетинав кордон у митному режимі тимчасового ввезення, а повертався через рік у режимі реекспорт і знову ввозився. Особа пред'являла під час митного контролю різні паспорти, проте за це не передбачено відповідальності за чинним законодавством. Апеляційний суд залишив без задоволення апеляційну скаргу Чернівецької митниці Державної фіскальної служби України, а постанову без змін [10].

В іншій ситуації суд першої інстанції навпаки відмовив у задоволенні позову про визнання дій протиправними та скасування постанови про порушення митних правил ст.485 МК України. Власником транспортного засобу було ТОВ «Геронда» (місце реєстрації – Болгарія), а особою, яка ввезла ТЗ на митну територію України у режимі «тимчасове ввезення» був громадянин Йорданії (нерезидент), який згідно Митного кодексу України є відповідальною особою за дотримання митного режиму та використання ТЗ з тією метою, з якою його було ввезено. Водія (резидент), який керував ТЗ, зупинив працівник ДПС УДАІ під час несення служби по нагляду за дорожнім рухом в м. Болград Одеської області. Оскільки водій у той час працював на посаді водія-експедитора ТОВ «Геронда» та в період складання протоколу про порушення митних правил знаходився у службовому відрядженні на вказаному транспортному засобі, посадова особа Одеської митниці Державної фіскальної служби України винесла постанову про порушення митних правил за ст.485 МКУ, а саме користування транспортним засобом, стосовно якого надано пільги щодо сплати митних платежів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими такі пільги надавались [11].

Апеляційний суд, скасовуючи постанову суду першої інстанції, мотивував нову постанову тим, що судом першої інстанції не було застосовано норми матеріального права, які підлягали застосуванню та порушив норми процесуального права і не надав належну оцінку доказам, які додані до матеріалів справи.

У викладеній апеляційним судом правовій позиції вбачається, що склад вказаного порушення (ст. 485 МКУ) обумовлює наявність особливої мети ухилення від сплати податків та зборів або зменшення їх розміру. Наявність такої мети можливе лише в діях особи, відповідальної за дотримання митного режиму тимчасового ввезення, яка є декларантом та платником вказаних митних платежів та якій надано пільги з їх сплати. Автомобіль, щодо якого надано пільги при переміщенні через кордон, був ввезений на митну територію України 25.09.2014 року в режимі «тимчасове ввезення» нерезидентом громадянином Йорданії, який взяв на себе обов'язки щодо дотримання правил режиму тимчасового ввезення. Відповідно ст. 293 МК України особою, на яку покладається обов'язок із сплати митних платежів, є декларант.

Водій, виконуючи свої службові обов'язки згідно службової інструкції, не знав і не міг знати про те, хто ввіз на митну територію України вищезазначений транспортний засіб, так само не знав, і не повинен був знати в якому режимі було ввезено транспортний засіб і чи були на нього отримані будь-які митні пільги.

Крім того судова колегія вважає, що апелянт, виконуючи службові обов'язки, не міг мати прямий умисел на вчинення будь-якого порушення митних правил, оскільки він не є ані власником транспортного засобу, ані особою, відповідальною за дотримання правил митного режиму, ані взагалі заінтересованою в цьому особою [12].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що для вирішення ситуації, що скалася при розмитненні ТЗ іноземною реєстрацією та неоднозначного тлумачення норм митного законодавства щодо застосування правил митних режимів, а також з метою стимулювання громадян здійснювати розмитнення автомобілів при їх ввезенні на митну територію України, пропонуємо внесення наступних змін та доповнень до митного законодавства, а саме: тимчасово до 31.12.2019 року встановити фіксовану ставку акцизного збору на легкові автомобілі (код товару (продукції) згідно з УКТ ЗЕД) 8703 – 100 євро для автомобілів, що використовувалися не більш як п'ять років, та фіксовану ставку акцизного збору – 120 євро для автомобілів, що використовувалися не

більш як 10 років; фіксовану ставку акцизного збору – 150 євро для автомобілів, що використовувались понад 10 років. Скасувати податок на додану вартість для осіб, що не є платниками ПДВ. Скасувати збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Встановити екологічний податок фіксовану ставку – 25 євро для автомобілів з екологічним стандартом Євро 6; 35 євро для автомобілів з екологічним стандартом Євро 5; 45 євро для автомобілів з екологічним стандартом Євро 4 та нижче.

Таким чином, внесення цих змін дозволить легалізувати сотні тисяч транспортних засобів на митній території України, і при цьому збільшиться на мільярди гривень дохідна частина Державного бюджету України, а також суттєво зменшиться кількість адміністративних та кримінальних правопорушень за участю нерозмитнених транспортних засобів.

Аннотація. В статье рассматриваются проблемные вопросы перемещения транспортных средств на таможенную территорию Украины в таможенном режиме временного ввоза. В частности, проанализировано таможенное законодательство, а также судебная практика относительно обжалования постановлений должностных лиц таможни ГФС об привлечении к административной ответственности за нарушения таможенных правил. Предложено пути решения проблем с растаможиванием транспортных средств с иностранной регистрацией.

Ключевые слова: транспортное средство, временный ввоз, растаможивание, нерезидент, резидент.

Abstract. The article deals with problematic issues of transport of vehicles to the customs territory of Ukraine in the customs regime of temporary import. In particular, the customs legislation and the judicial practice that concerning the appeal of the decisions of officials of the SFS customs office on the prosecution of drivers for violations of customs rules were analyzed. The ways of solving problems with customs clearance of vehicles with foreign registration are offered.

Key words: vehicle, temporary admission, , non-resident, resident, customs clearing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прес-служба Державної фіскальної служби України. Майже 236,6 тис. автомобілів з іноземною реєстрацією знаходяться на території України незаконно. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/316266.html>
2. Закон України «Про митний тариф України» від 19.09.2013 року № 584-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/584-18>
3. Закон України «Про внесення зміни до підрозділу 5 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів» від 31.05.2016 року № 1389-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1389-19>
4. Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/stru/paran300#n300>
5. Порядок справляння митних платежів при ввезенні на митну територію України товарів громадянами затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 22.05.2012 № 581. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0916-12>
6. Міжнародна конвенція про тимчасове ввезення від 26 червня 1990 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_472/para0917#o917
7. Рішення Конституційного Суду України від 31.03.2015 у справі № 1-4/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-15>
8. Правила дорожнього руху затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>
9. Постанова Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 01.06.2017 року у справі № 676/5860/16-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67121808>
10. Ухвала Вінницького апеляційного адміністративного суду від 22.11.2017 року у справі №676/5860/16-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70509516>
11. Постанова Малиновського районного суду міста Одеси від 26.05.2016 року у справі № 521/4670/16-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58360802>
12. Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду від 27.07.2016 року у справі № 521/4670/16-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59317416>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ

М. А. Сахарова, Л. П. Амелічева

Анотація: Стаття присвячена дослідженню деяких проблем правового регулювання державної соціальної допомоги при народженні дитини. Здійснено аналіз нормативно-правового регулювання надання соціальної допомоги сім'ям з дітьми через історичну призму трансформаційних процесів у суспільстві. Розроблено пропозиції щодо удосконалення законодавства в сфері соціального забезпечення з питань надання державної соціальної допомоги при народженні дитини

Ключові слова: державна соціальна допомога, державна соціальна допомога при народженні дитини, сім'я з дітьми, прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років.

Постановка проблеми. Охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства є обов'язком держави, як і забезпечення їх достатнього життєвого рівня як первинної ланки суспільства. З огляду на демографічну ситуацію в Україні, народжуваність з кожним роком значно менша, що пов'язано із соціальною незахищеністю молодих сімей та недостатнім рівнем їх фінансових можливостей для утримання та догляду за дітьми. В рамках державної соціальної політики, було скасовано державну соціальну допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років та поєднано її з виплатою при народженні дитини, пройшла оптимізація соціального захисту сімей з дітьми. Проте, така оптимізація не поліпшила матеріальне становище сімей, а навпаки, значно погіршила його. У зв'язку з цим варто звернути увагу на проблемні аспекти щодо правового регулювання державної соціальної допомоги при народженні дитини, зокрема й порядку її надання.

Мета. Метою роботи є виявлення деяких проблем правового регулювання державної соціальної допомоги при народженні дитини, зокрема, щодо порядку її обчислення і надання та пошук шляхів їх вирішення.

Мета конкретизується наступними завданнями: аналіз законодавства, спеціальної літератури в сфері права на державну соціальну допомогу при народженні дитини; формулювання власних висновків за темою дослідження; внесення пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань обчислення і надання державної соціальної допомоги при народженні дитини.

Аналіз публікацій та досліджень. Питання правового регулювання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, зокрема державної соціальної допомоги при народженні дитини, були предметом дослідження таких вчених-правознавців, як В. Рудик, С. Синчук, В. Стрепко, Є. Яригіна та ін. Проте правові питання, що стосуються призначення допомоги при народженні дитини після проведення оптимізації соціального захисту сімей з дітьми залишається недостатньо дослідженим.

Виклад результатів досліджень. Відповідно до положень статті 51 Конституції України державою охороняється сім'я, дитинство, материнство і батьківство. Основними цілями державної сімейної політики має бути забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства [1].

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 28 червня 1996 року, громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України. Така допомога, відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» при народженні дитини за цим Законом надається одному з батьків дитини (опікуну), який постійно проживає разом з дитиною. Положеннями п.10 Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми від

27 грудня 2001 року, визначено, що цим особам допомога при народженні дитини надається з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання [2].

Із прийняттям Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 року [3] вилучено серед видів державної допомоги сім'ям з дітьми допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та змінено порядок призначення допомоги при народженні дитини, що на практиці негативно вплинуло на рівень соціального захисту сімей з дітьми.

Також у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» із прийняттям Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» встановлено розмір допомоги при народженні дитини 41 280 гривень, незалежно від того чи дитина в сім'ї перша, друга чи наступна. Дана виплата здійснюється одноразово у сумі 10 320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами, а також передбачено фактичне об'єднання допомоги при народженні з допомогою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку шляхом вилучення такої допомоги повністю.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» у редакції від 3 лютого 2014 року [4] допомога при народженні дитини нараховувалася, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років, встановленого на день народження дитини, а не так, як на даний момент, – у фіксованому розмірі, без прив'язки до прожиткового мінімуму на дитину віком до 6 років. Враховуючи положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 7 грудня 2017 року, варто звернути увагу на затверджений розмір прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, який з 1 січня 2018 року становить 1 492 грн. [5]. Порівнюючи щомісячні виплати, які здійснюються протягом 36 місяців у рівних частинах, а саме у розмірі 860 грн., спостерігається суттєва різниця між розміром наявної державної соціальної допомоги і належним розміром прожиткового мінімуму для дітей такого віку.

В спеціальній літературі ретельно досліджувалися питання щодо розміру цієї допомоги вченими різних галузей науки. Так, Е. П. Яригіна при дослідженні правових проблем, пов'язаних з виплатами грошової допомоги при народженні дітей, вказує на проблему визначення розміру та строку виплати допомоги при народженні дитини при усиновленні дітей та наступної смерті живонароджених дітей [6, с. 150]. Однак, слід зауважити, нині ця проблема не є актуальною, оскільки розмір допомоги не є диференційованим для кожної наступної дитини в сім'ї за чинним законодавством.

І. О. Доценко також зауважувала, на підставі зазначених змін неаргументовано зменшено розмір державної допомоги при народженні другої та наступних дітей. З огляду на це можна констатувати про наявність фактів звуження обсягу наявних прав під час прийняття нових законів [7, с. 63]. Адже дійсно, враховуючи розмір прожиткового мінімуму на одну особу віком до 6 років в розрахунку на місяць у 2014 році становив 1 032 гривні, розмір допомоги при народженні дитини мав надаватися у сумі 30 960 гривень – на першу дитину; 61 920 гривень – на другу дитину; 123 840 гривень – на третю і кожен наступну дитину. Виплата допомоги здійснювалася одноразово у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні дитини, решта суми допомоги на першу дитину виплачувалася протягом наступних 24 місяців, на другу дитину – 48 місяців, на третю і кожен наступну дитину – 72 місяців рівними частинами. Безсумнівно, розмір допомоги при народженні дитини фактично був зменшений, а станом на сьогодні зовсім не відповідає потребам дитини.

Також у ст. 15 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» у редакції від 3 лютого 2014 року визначалося, що додатково надається допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 130 гривень [8]. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надавалася на кожен наступну дитину незалежно від кількості народжених (усиновлених, взятих під

опіку) дітей у сім'ї. Передбачалося, що метою таких змін є уніфікація підходів під час призначення допомоги при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку шляхом їх об'єднання та збільшення розміру допомоги при народженні першої дитини та її виплати протягом 36 місяців [9]. Проте це призвело до погіршення соціального та фінансового забезпечення сімей з дітьми, особливо це зачепило сім'ї, в яких народжуються друга чи третя дитина.

Такі зміни законодавства суперечать ст.22 Конституції України, згідно з якою передбачається, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод та порушує основний принцип ст. 48 щодо достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Очевидно, що існуючий розмір допомоги при народженні дитини явно погіршує матеріальне становище сім'ї та обмежує конституційні права дитини, що є недопустимим.

У контексті даного дослідження звернемося до досвіду Європейських країн щодо правового регулювання питання надання соціальної допомоги при народженні дитини.

Так, на сучасному етапі у Бельгії поширеним засобом матеріальної підтримки батьків при народженні дитини є грант – значна одноразова виплата у зв'язку з народженням дитини, який зменшується для другої та наступних дітей з 1 064 до 800 євро. Існує можливість вибору між грошовою допомогою та допомогою необхідними товарами або послугами. У Бельгії також здійснюються грантові виплати при усиновленні дітей у розмірі 1 064 євро. У Бельгії допомога у зв'язку з народженням дитини має універсальний характер, тобто при її виплаті не враховуються доходи сім'ї. Відтак розмір допомоги автоматично індексується [10, с. 232–233].

У Франції сформувалася наступна система сімейної підтримки при народженні дитини: 1. Одноразова премія при народженні або усиновленні дитини (відповідно вона становить 855,25 євро, а при усиновленні – 1710,49 євро). Якщо народжувалася або усиновлювалася не одна дитина, виплати, відповідно, збільшувалися (множилися на кількість дітей). Право на премію при народженні чи усиновленні дитини мають сім'ї, доходи яких не перевищують встановленого граничного розміру 2. Базова допомога. Якщо сім'я мала дитину віком до трьох років, народжену після 1 січня 2004 р., або усиновила дитину до 20 років після цієї дати і ці діти перебували на її утриманні, вона мала право на базову допомогу. Обов'язковою умовою її отримання були дані медичних оглядів дитини: 1) впродовж перших восьми днів після народження; 2) у віці 9–10 місяців; 3) у віці 24–25 місяців [11, с. 224].

Як вбачається, досвід країн ЄС різноманітний у правовому регулюванні досліджуваного питання. Проте, для того щоб в Україні розмір допомоги при народженні дітей зростав, мабуть слід було б, використовувати певний досвід Франції й виплачувати цю допомогу не всім сім'ям, а тим які мають невеликий сукупний дохід сім'ї, граничний розмір якого можна було б встановлювати на законодавчому рівні.

Висновки. Таким чином, базуючись на вищезазначеному можна стверджувати наступне. 1. Внесені у 2014 році зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» є такими, що суперечать ст.22 Конституції України та мають бути скасовані із поверненням до попередньої редакції цього Закону, де передбачався диференційований підхід до розміру допомоги при народженні першої, другої, третьої та кожної наступної дитини, що залежав від розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, та передбачалося надання окремої допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. 2. Для того щоб в Україні розмір допомоги при народженні дітей міг забезпечувати гідний рівень їх утримання, слід було б, використовувати певний досвід Франції в цьому питанні й виплачувати цю допомогу не всім сім'ям, а тим, які мають невеликий сукупний дохід сім'ї, граничний розмір якого можна було б встановлювати на законодавчому рівні.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню деяких проблем правового регулювання державної соціальної допомоги при народженні дитини. Здійснено аналіз нормативно-правового регулювання надання соціальної допомоги сім'ям з дітьми через історичну призму трансформаційних процесів в суспільстві. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення

законодавства в сфері соціального забезпечення по вопросам предоставления государственной социальной помощи при рождении ребенка.

Ключевые слова: государственная социальная помощь, государственная социальная помощь при рождении ребенка, семья с детьми, прожиточный минимум для детей до 6 лет.

Abstract. The article is devoted to the study of some problems of legal regulation of state social assistance at birth of a child. The analysis of the normatively-legal adjusting of grant of social help is carried out to families with children through the historical prism of transformation processes in society.

There are the proposals to reform the legislation in the field of social security on issues of state social assistance at birth of a child.

Keywords: state social assistance, state social assistance at birth of a child, family with children, minimum living standard for children under 6 years.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751. *Офіційний вісник України*. 2001. № 52. Ст. 2365.
3. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 березня 2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20–21. Ст. 745.
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
5. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 3–4. Ст. 26.
6. Яригіна Є. П. Правові проблеми, пов'язані з виплатами грошової допомоги при народженні дітей. *Теорія і практика правознавства*. 2012. Вип. 1 (2). С. 145–150.
7. Доценко І. О. Законодавчі умови надання державної допомоги сім'ям з дітьми. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3(3). С. 61–63.
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. (у редакції від 3 лютого 2014 року). Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
9. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 № 1166-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52434.
10. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 228–235.
11. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Франції. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2017. Вип. 5. С. 218–229.

УДК 94(4).396

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЧОЛОВІЧОГО КОСТЮМУ ГУЦУЛІВ ТА ДОЛИНЯН

В. А. Соць, І. І. Мартинчук

Анотація: У дослідженні проаналізовано елементи українського традиційного чоловічого костюму Західної України. На основі вбрання лемків, бойків та подолян, розкрито основні відмінності елементів українського чоловічого вбрання ХІХ – початку ХХ ст. Подана інформація свідчить не тільки про своєрідність народного одягу, але й дозволяє простежити вплив та взаємозапозичення з сусідніми народами – румунами та угорцями. В роботі розглянуті регіональні та статево-вікові фактори формування чоловічого костюма, описано деталі костюма повсякденного та святкового вжитку.

Результати дослідження мають значення для розвитку перспективних напрямків культурології, етнографії, історії та теорії народної художньої культури.

Ключові слова: гуцули, бойки, подоляни, чоловічий костюм, український костюм ХІХ ст.

Традиційний чоловічий одяг гуцулів Рахівщини порівняно з жіночим є більш одноманітним. Плечовий безрукавний, верхній одяг та взуття гуцулів за кроєм та

оздобленням подібні до жіночого. Відмінність полягала лише у розмірах та насиченості кольорової гами. Головною складовою чоловічого вбрання була сорочка. Протягом XVIII – першої половини XX ст. змінювався її крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання сорочок. При еволюції крою спостерігався поступовий перехід від вільного широкого викроювання до звуження всіх деталей сорочок. «Старі кошулі» виділялись відсутністю коміра та вільними широкими рукавами, «нові» – прямим стоячим комірцем, петельчатими швами («цірками») вздовж з'єднувальних швів, рукавами з клином («цвікольом»), а фабричні – вузькими рукавами, зібраними у нижній частині на манжети. Відповідно до змін крою змінювались й орнаментальні композиції вишивки. Якщо старі кошулі вишивали переважно білими конопляними нитками, лише зрідка – чорними, червоними або синіми, то кольорова гама нових і фабричних кошуль була вже поліхромною. Як і у вишивці жіночих сорочок, на чоловічих переважав геометричний орнамент, а з кінця XIX – початку XX ст. починають поширюватись стилізовані рослинні мотиви, що поєднувались з геометричними [3, с. 87].

Поясним вбранням гуцулів Рахівського району були літні конопляні, лляні штани («гаті», «портки») та зимові сукняні штани («гачі», «холошні») білого, чорного, синього, червоного кольорів. Гуцул у вузьких полотняних «гачах» чітко виділявся між румунами та угорцями, які одягали широкі короткі полотняні штани. До етнографічно розмежувальних рис належать способи оздоблення «гачей». Сукняні червоні штани («гачі», «холошні», «крашаниці») у межах Закарпаття побутували лише у гуцулів Рахівщини. Їх характерною особливістю було оздоблення з'єднувальних швів темно-оранжевою, зеленою і золотистою нитками. Підперезувались гуцули Рахівщини широкими шкіряними поясами («римінями») або вузькими «букуріями» [4, с. 69–73].

Чоловічі головні убори гуцулів Рахівщини за матеріалом виготовлення поділялись на сукняні (фетрові), солом'яні та хутряні. Улюбленим головним убором парубків був капелюх («крисаня»). Зимовий стрій гуцула можна було легко визначити за хутряним головним убором («шликом»). У межах Закарпаття «шлики» побутували лише у гуцулів Рахівщини.

Чоловіче вбрання великобичківських гуцулів формувалось під впливом долинянських, гуцульських та румунських одягових комплексів. З другої половини XIX ст. в одяговому комплексі великобичківців починають поширюватись гуцульські елементи, які наприкінці XIX – на початку XX ст. стають домінуючими. До них відносимо сорочки, оздоблені поліхромною вишивкою геометричних чи стилізовано-рослинних мотивів, широкий шкіряний пояс («римінь»), крій та окремі елементи оздоблення хутряних безрукавок («кожушків»), чорні сукняні куртки («сердаки»), закосичені «крисані», чорні зимові шапки («шлики», «дуплашки»). Основу чоловічого строю долинян Закарпаття складала сорочка. Протягом XIX – першої половини XX ст. змінювався крій, варіанти орнаментальних композицій вишивки, способи одягання сорочок. Найдавнішим різновидом чоловічої сорочки долинян Закарпаття була коротка сорочка («лайданя») з широкими рукавами, вишита білими нитками («білим по білому») по комірцю, розрізу пазухи та збірках у верхній частині рукавів.

З кінця XIX – на початку XX ст. майже повсюдно у долинян набувають поширення чоловічі сорочки з домотканого полотна, що кроєм нагадують «нові кошулі» гуцулів Рахівщини. Такі сорочки вишивали геометричними орнаментами відтінками білих ниток на комірці, обабіч розрізу та на манжетах. На початку XX ст. у вишивку починають проникати різнокольорові нитки, якими заповнювали внутрішню площину основних орнаментальних мотивів. Долинянин, одягнений у таку сорочку, виділявся з-поміж гуцулів, сорочки яких у верхній частині рукавів оздоблювали різнобарвними «установками». Чоловічі сорочки долинян 20–40-х рр. XX ст. за кроєм наближені до міських. Повсюдно сорочки були

неширокими, зрідка приталеними, довгими, нижче пояса і заправлялись у штани, вишивались багатобарвним геометричним чи стилізованим орнаментом [5, с. 136–138].

До ідентифікуючих ознак чоловічого одягу долинян можемо віднести й поясне вбрання. Долинянина, одягнутого у широкі полотняні «гаті», можна було легко розпізнати між гуцулами. Долинянські «гаті» по низу штанин оздоблювали вишивкою, поперечними загинками та стряпками. У королевських долинян побутували «гаті», оздоблені поліхромною вишивкою у вигляді двох орнаментальних смуг. У межах Закарпаття короткі, широкі полотняні штани побутували й у румунів та угорців. Від долинянських вони відрізнялись дрібними поздовжніми складками. Етнографічно розмежувальною рисою долинян були білі, рідше чорні та сірі сукняні штани («холошні»), які чітко виділялись на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Долиняни підперезувались широкими шкіряними поясами, характерною особливістю яких було оздоблення тисненим рослинним чи геометричним орнаментом.

Чоловічим плечовим одягом долинян Закарпаття були безрукавки, виготовлені із різних тканин чи хутра. Найархаїчніші форми зберегли полотняні та хутряні «лайбики». Етнографічно розмежувальною рисою королевських полотняних «лайбиків» була вишивка, виконана технікою «низина», «вирізування», «обмітування». З-поміж чоловічих безрукавок виділялись «лайбики» тересвянських долинян, оздоблені шкіряними аплікаціями та вишивкою. На фоні гуцульських кептарів і румунських кожків вони виділялись насиченістю орнаментальних композицій. З появою фабричних тканин у долинян поширились чоловічі безрукавки («лайбики») з шовкової, оксамитової, атласної матерії. Як у жінок, так і в чоловіків верхнім одягом були гуні та сукняні куртки («уйоші», «реклики»). Два одягові комплекси (міжгірський та воловецький) виділяємо у бойків та два (великобerezнянський та перечинський) у лемків Закарпаття. Села лівого берега верхів'я р. Ужа (Ужок, Гусний, Тихий, Сухий, Волосянка) відносимо до бойківсько-лемківсько-долинянського, а села середньої течії р. Ужа (Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино, Забрідь) – до лемківсько-долинянського етнографічного порубіжжя [1, с. 38; 2, с. 300].

Чоловічий одяг бойків і лемків Закарпаття не такий колоритний, як жіночий. Комплекс їх одягу складався з сорочки, літніх штанів («гатеї»), зимових штанів («холошень»), шкіряного пояса («череса»), плечового і верхнього одягу, головних уборів та взуття.

Основу чоловічого вбрання бойків і лемків Закарпаття складала сорочка. Найдавнішим її різновидом була довга сорочка із пілкою-вставкою збоку, глибоким (15–20 см) розрізом пазухи, довгими рукавами. Наприкінці XIX ст. стали шити сорочки з «плечиками». Сорочки заправлялись у штани і підперізувались шкіряним поясом («чересом»). Довгі бойківські і лемківські чоловічі сорочки чітко виділялись на фоні коротких долинянських сорочок. Наприкінці XIX – на початку XX ст. чоловічі сорочки бойків і лемків почали оздоблювати вишивкою білим по білому. Лемківська сорочка вирізнялась нижньою частиною рукава, зібраною у декоративні загинки («защипи»), між якими вишивали квітки. З кінця XIX – початку XX ст. у бойків і лемків набувають поширення чоловічі сорочки, оздоблені поліхромною вишивкою. Бойківсько-лемківські сорочки вирізнялися з-поміж гуцульських «нових кошуль», які у верхній та нижній частині рукавів оздоблювали поперечними різнокольоровими орнаментальними смугами («уставками»).

Поясним чоловічим вбранням бойків і лемків Закарпаття були літні полотняні штани («гаті», «надраги», «пачмаги»), зимові сукняні штани («холошні») та широкі шкіряні пояси («череси»). За розмірами бойківські та лемківські штани були довшими і вужчими за долинянські та не декорувались. Долинянські, гуцульські та румунські «гаті» оздоблювались вишивкою, мережками та стряпками. На Бойківщині і Лемківщині не зустрічаємо й широких рамлених «гатеї», характерних для угорців та румунів.

Характерною рисою чоловічого вбрання бойків і лемків, як і долинян, румунів і словаків Закарпаття, були білі, рідше сірі сукняні штани («холошні»), які чітко виділялись на фоні червоних «холошень» ясінянських та богданських гуцулів. Повсюдно на Закарпатті чоловіки підперізувались широкими шкіряними поясами («чересами»), особливістю яких було оздоблення тисненим рослинним чи геометричним орнаментом у вигляді ламаних та хвилястих ліній, стилізованих квіток [5, с. 172–174].

Чоловічий плечовий та верхній одяг бойків і лемків виготовляли з полотна, хутра і сукна. До середини ХХ ст. бойки і лемки не шили безрукавки («лайбики») із фабричних тканин. Місцеві хутряні безрукавки за кроєм та оздобленням такі ж, як долинянські «бунди» та гуцульські «кептарі», але на фоні їх пишного оздоблення виділяються простотою та стриманістю декору. Верхнім одягом повсюдно були гуні. У міжгірських бойків вони збереглися аж до кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. У воловецьких бойків і лемків Закарпаття на початку ХХ ст. гуні почали витіснятися полотняними куртками («полотняниками») та сукняними «уйошами», «сіраками». Волосся чоловіки зачісували з проділом на два боки. Традиційними літніми головними уборами були фетрові капелюхи («крисані», «клебані»), солом'яні капелюхи («плетенки»), а зимовими – хутряні шапки («кучми», «ковпаки»). Як жінки, так і чоловіки одягали шкіряні постолі. Чоботи поширились лише наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Отже, історія костюму невіддільна від історії народу. Формування елементів українського костюму відбувається ще в ХІ ст. Проте, остаточно особливості народного костюму українців окреслилися в ХІХ ст.

Анотація: В исследовании проанализированы элементы украинского традиционного мужского костюма Западной Украины. На основе нарядов лемков, бойков и подолян, раскрыты основные различия элементов украинской мужской одежды XIX – начала XX в. Представленная информация свидетельствует не только о своеобразии народной одежды, но и формирование совместных элементов вещей с соседними народами – румынами и венграми. В работе рассмотрены региональные, половозрастные особенности костюма, описаны детали костюма повседневного и праздничного использования.

Результаты исследования имеют значение для развития перспективных направлений культурологии, этнографии, истории и теории народной художественной культуры.

Ключевые слова: гуцулы, бойки, подоляне, мужской костюм, украинский костюм XIX в.

Annotation: The research analyzes the elements of the Ukrainian traditional men's suit in Western Ukraine. On the basis of the drapes of Lemkos, Boyik and Podilians, the main differences between the elements of the Ukrainian male outfit from the 19th and the beginning of the 20th century are revealed. Information is provided not only about the originality of the national clothes, but also the influence and reciprocity with the neighboring peoples - Romanians and Hungarians. The work uses regional and age features of the suit, describes the details of the suit for everyday and holiday use.

The results of the study are important for the development of perspective areas of cultural studies, ethnography, history and the theory of folk artistic culture.

Key words: Hutsuly, boiki, Podilians, men's costume, Ukrainian costume of the nineteenth century.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойчук І. Великий Бичків моїх давніх літ. *Карпатський край*. 1997. №1–5. С.36–50.
2. Врочинська Г. В. Українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть: монографія. К.: Родовід, 2007.
3. Нариси історії Закарпаття: у 2 т. Т. 1. [відп. ред. І. М. Гранчак]. Ужгород: Закарпаття, 1993. 436 с.
4. Полянська О. В. Особливості одягу населення Закарпаття. *НТЕ*. 1976. №3. С. 23–29.
5. Прилипка Я. Український народний одяг як джерело вивчення етнічної історії. *НТЕ*. 1975. № 5. С. 10–19.

ВИХІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ З ЄС (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОТИЖНЕВИКА «ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ»)

Р. І. Сторожук, О. П. Іваницька

Анотація: На різножанрових матеріалах щотижневика «Дзеркало тижня» (статей, інтерв'ю, аналітичних дописів тощо) у статті з'ясовуються обставини, процедура, етапізація, наслідки британського Брекзиту з ЄС; визначаються політичні й соціально-економічні наслідки цього процесу для євроатлантичних устремлень України.

Ключові слова: «Дзеркало тижня», Велика Британія, ЄС, Брекзит, переговори.

З набуттям незалежності Україна чітко визначила стратегічний напрямок свого політичного та соціально-економічного розвитку, а саме, повернення до європейського простору та інтеграція у євроатлантичні структури. Звідси, всі процеси, які відбуваються в межах Європейського Союзу, мають для нашої країни не лише науковий, але й практичний інтерес. Такою подією, яка спричинила значні загальноєвропейські дискусії, є британський вихід з ЄС. Найголовніше в контексті цього процесу полягає у з'ясуванні різнопланових наслідків як для самого Європейського Союзу, так і для євроатлантичного вектору України.

Вітчизняна історіографія британського Брекзиту тільки формуються. Серед науковців, які переймаються проблематикою виходу Великобританії з ЄС, є І. В. Співак [12], який дослідив базові причини прийняття рішення Великобританією щодо виходу з ЄС та найбільш суттєві наслідки його впливу на світову економіку загалом та фінансові й товарні ринки зокрема. Чималий внесок у вітчизняну історіографію зробив Є. В. Попко [13], який дослідив передумови проведення референдуму щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу. Т. І. Неприцька з'ясувала вплив виходу Великої Британії з ЄС на інтеграційні процеси в Європі [14]. Роблячи підсумок нашого невеличкого історіографічного екскурсу, зауважимо, що у наявному історіографічному доробку практично відсутні наукові праці, в яких використовувалось таке важливе джерело як пресова інформація.

Мета й завдання нашого дослідження полягає у з'ясуванні на прикладі газетних публікацій відомого щотижневика «Дзеркало тижня» причин, умов, переговорного процесу, його етапів, механізмів, ціни та наслідків виходу Великої Британії з ЄС, зокрема, і для України.

Дзеркало тижня – щотижнєве українське видання, одне з найвпливовіших вітчизняних інформаційно-аналітичних мас-медіа, на яке постійно посилаються провідні інформаційні агенції, аналітичні центри, інші ЗМІ. Його метою є висвітлення політичних, економічних, соціально-культурних подій в Україні та світі. Найгостріші та найкритичніші події знаходять своє відображення на шпальтах цього українського тижневика. Однією з таких подій є вихід Великої Британії з ЄС. Перші статті, які стосуються питання виходу Великобританії з ЄС, знайшли своє відображення на сторінках газети з початку 2016 року. Саме тоді, коли британський прем'єр-міністр Девід Кемерон офіційно після перемоги на виборах заявив про своє бажання провести референдум щодо членства Великої Британії в ЄС.

У низці публіцистичних статей «Дзеркала тижня» визначаються причини британського Брекзиту, серед яких необхідність обмеження повноважень Брюсселю, запровадження ліміту на притік іммігрантів із країн, що не є членами ЄС, заборона контролю з боку Єврокомісії над банківськими системами членів ЄС та позбавлення їх таким чином значної частки суверенітету [1; 2; 3; 8].

Матеріали щотижневика приділили чимало уваги британському референдуму. Так, 23 червня 2016 року відбувся референдум про вихід ВБ з ЄС, який буквально розколов країну і британське суспільство, струсонув світові ринки. Однак катастрофою для Євросоюзу не став. Прихильники Brexit перемогли. За вихід з ЄС проголосували 51,9 %

(17 410 74 громадян), тоді як за збереження членства 48,1 %. (16 141 241 громадян). Реакцію політиків європейських країн і чиновників ЄС виклав на сторінках «Дзеркала тижня» Олексій Коваль. Він зазначив, що ця реакція була навіть у чомусь більш несподіваною, ніж результати референдуму. Європейські очільники заявили, що поважають вибір британців... І вимагали від Лондона без зволікання розпочати офіційний процес виходу з ЄС. Брюссель і провідні країни ЄС на підсумки британського референдуму дали швидку і одноставну відповідь «Ідучи – йди!» [3; 8].

Канцлер ФРН Ангела Меркель попередила, що Британії не вдасться під час майбутніх переговорів з ЄС зберегти привілеї, відмовившись від зобов'язань. «Має бути і буде помітна різниця між тим, чи хоче країна бути членом ЄС, чи ні», – заявила Меркель. У ЄС із неприхованим роздратуванням відреагували на те, що британці змушують увесь континент чекати, поки Консервативна партія вирішить свої внутрішні проблеми. Представники ЄС вимагали від Кемерона прискорити подачу формальної заявки на вихід і заявили, що ніяких переговорів з Лондоном не буде доти, доки той не активує статтю 50 Договору про Європейський Союз [3;7;8].

Після оголошення підсумків референдуму Д. Кемерон визнав, що зазнав поразки як політик, виступаючи проти виходу своєї країни з ЄС. Він заявив, що подасть у відставку до початку жовтня, коли Консервативна партія визначиться з новим лідером [3].

Першим результатом референдуму про вихід Великої Британії з ЄС, стало формування нового уряду на чолі з Терезою Мей, на плечі якого лягло завдання вирішити проблеми Brexit. Perezавантаження уряду відбулося швидше, ніж багато хто очікував, і навіть сам Кемерон. Британські консерватори не стали зволікати до вересня, оскільки в Терези Мей не було всередині партії конкурентів, і британські торі підтримали її призначення. Тереза Мей у своєму першому виступі в новій ролі дала зрозуміти, що цілком усвідомлює, якими складними будуть завдання й процес виходу із ЄС. «Brexit — означає Brexit... і ми маємо провести його успішно», – заявила новий прем'єр-міністр, даючи зрозуміти, що мусить поважати рішення референдуму 23 червня. «Ми не намагатимемося залишитися в ЄС, ми не намагатимемося ввійти в нього знову з чорного ходу, і ми не проводитимемо другого референдуму», – підкреслила Мей [4].

Як зазначає «Дзеркало тижня», незабарилась відповідь і британських провінцій Північної Ірландії і Шотландії до Брекситу, зазначивши що Brexit може стати початком незалежності Шотландії і возз'єднання Північної Ірландії з Ірландією. В статті під доволі іронічною назвою «Пасербиця Європи» журналіст Олексій Коваль обґрунтував позицію Шотландії, яка керувалася іншими ніж Британія ідеями та ініціювала новий референдум про свою незалежність. Про це заявила 7 вересня її перший міністр і голова Шотландської національної партії (ШНП) Нікола Стерджен [5]. Шотландія вимагає від британського уряду озвучити свої ідеї у переговорах з ЄС і розпочати консультації з Брюсселем негайно. В іншому випадку Шотландія погрожувала проведенням референдуму про вихід з складу Сполученого Королівства. У відповідь на позицію Шотландії, Лондон пообіцяв не визначати на свій розсуд умов виходу й майбутніх відносин з ЄС, не порадившись з громадянами, які проголосували за те, щоб залишитися у Євросоюзі. Принаймні під час візиту до Единбурга Тереза Мей пообіцяла шотландцям, що їм забезпечать представництво в комісії, яка займеться формуванням пропозицій щодо відносин з Євросоюзом, перш ніж Лондон оголосить про запуск процесу виходу з ЄС. Т. Мей, зокрема, зазначила: «Я хочу вислухати всі варіанти і дуже чітко сказала першому міністров п. Стерджен що хочу, щоб шотландський уряд був повністю задіяний у нашій дискусії. Я вже неодноразово заявляла, що ст. 50 Лісабонського договору (про вихід з ЄС) не буде ініційована доти, доки ми не матимемо чіткого уявлення про наші цілі, яких ми прагнемо досягти у процесі переговорів з ЄС. Гадаю, для нас є важливим обговорити все це до того, як ініціювати вихід з Євросоюзу» [5].

Очевидно, що незалежна Шотландія змогла б досить легко виконати всі критерії, потрібні для вступу до ЄС. Однак постійно вказуючи на те, що шотландці (у разі

проголошення незалежності) повинні будуть пройти весь шлях для країн-кандидатів із самого початку, Брюссель робить неоціненну послугу Лондону в протидії шотландському націоналізму. Шотландія просто виявилася заручницею ситуації, що склалася. Лондон її не відпускає, а в Євросоюзі її не чекають[5].

Північна Ірландія також висловилася проти виходу з ЄС: проти – 55,7 %, за – 44,3 %. У зв'язку з цим найбільша націоналістична партія Північної Ірландії «Шинн Фейн» заявила, що це є підставою для проведення референдуму про возз'єднання з Ірландією. На думку голови партії Деклана Кірні, результати референдуму позбавляють британський уряд права представляти інтереси Північної Ірландії в умовах, коли її жителі висловилися за членство в ЄС [9].

Як засвідчує «Дзеркало тижня», 29 березня 2017 року у Брюсселі отримали офіційного листа на шести сторінках від прем'єр-міністра Великої Британії Терези Мей на ім'я голови Європейської Ради Дональда Туска про те, що Британія офіційно розпочинає процес виходу з Європейського Союзу згідно зі ст. 50 Лісабонського договору ЄС. Британський прем'єр, за її словами, у такий спосіб виконала «демократичне рішення народу Сполученого королівства». Приймаючи прощальний лист Мей з рук британського посла при ЄС Тіма Барроу, Дональд Туск сказав: «Ми сумуватимемо за вами». Можна зрозуміти, що Британія прагне після виходу забезпечити собі статус «найближчого друга й сусіда» Євросоюзу. Прихильники виходу Великої Британії називають початком формального процесу виходу після дев'яти місяців невизначеності перемоги. Противники готуються до того, що Британія зазнає колосальних економічних збитків, а її вага на міжнародній арені зменшиться. Видання The Guardian з посиланням на доповідь СБІ (Конфедерація британської промисловості) наголошує, що втрати Британії від виходу з ЄС становитимуть близько 5 % ВВП країни. Крім цього, рівень безробіття у Великобританії, який є одним з найнижчих в ЄС (5,1 %), зросте на 2–3 %. «Проведений аналіз чітко показав, чому вихід з Європейського Союзу буде справжнім ударом по рівню життя, робочих місцях і (економічному) зростанню», – сказала генеральний директор СБІ Керолін Феїрбрейн [6; 10].

Аналіз експертних та аналітичних статей щотижневика дозволяє з'ясувати, що вихід Великобританії з ЄС не матиме позитивного впливу на Україну. По-перше, Україна втратить одного зі своїх найсильніших прихильників в ЄС, оскільки активна позиція Великобританії з протидії російській агресії часто протистоїть більш поміркованій франко-німецькій. Великобританія також є ключовим гравцем підтримки європейських амбіцій нашої країни протягом тривалого часу. Після виходу з ЄС рівень підтримки України в Союзі може значно ослабнути. Проте Британія до цих пір не вийшла з ЄС в юридичному сенсі й це послаблення не відбудеться швидко. Отже, наша країна може будувати свою зовнішню політику з урахуванням цих факторів. По-друге, є вірогідність того, що український парламент перестане бути одностайним у своїй підтримці зовнішньополітичного курсу країни на євроінтеграцію. Таким чином, загальні політичні наслідки голосування за «Brexit» матимуть, скоріш за все, більш негативний характер для України, а не позитивний, оскільки Великобританія буде зайнята своїми внутрішніми проблемами. Крім того, ЄС буде зосереджено на вирішенні труднощів, що зв'яляться внаслідок виходу країни із найбільшою економікою Європейського союзу. Україна буде, безперечно, залишатися в пріоритеті для Європи, але деякі з інтелектуальних ресурсів (фінанси та енергетика), які могли бути залучені для допомоги Україні, скоріш за все, будуть перенаправлені на інші цілі [2].

Отже, на сторінках щотижневика «Дзеркало тижня» у контексті дослідження нашої проблематики ми почерпнули різножанрову пресову інформацію: предові та публіцистичні статті, інтерв'ю, аналітичні дописи, експертні оцінки тощо. На цій базі з'ясували причини виходу Великобританії з Європейського Союзу, реакцію європейських очільників на цю подію, негативне ставлення Шотландії та Північної Ірландії до Брекситу, політичні й соціально-економічні наслідки британського виходу з ЄС для європейської інтеграції та

реалізації Україною євроатлантичних устремлінь. Також існує нагальна потреба подальшого вивчення досліджуваної нами проблематики.

Анотація: В різноманітних матеріалах еженедельника «Зеркало недели» (статей, інтерв'ю, аналітичних повідомлень і т.д.) в статті вивчаються обставини, процедура, етапизація, наслідки британського Брекситу з ЄС; визначаються політичні та соціально-економічні наслідки цього процесу для євроатлантичних устремлень України.

Ключові слова: «Зеркало недели», Велика Британія, ЄС, Брекзит, переговори, Т. Мей, Д. Туск.

Abstract: On the multi-gen material of the weekly "Mirror of the Week" (articles, interviews, analytical reports, etc.), the article clarifies the circumstances, the procedure, stage, the consequences of the British Breckish with the EU; the political and socio-economic consequences of this process for the Euro-Atlantic aspirations of Ukraine are determined.

Key words: "Mirror of the Week", Great Britain, EU, Brekzit, talks.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загоруйко Ю. Покинет ли Британия Евросоюз? *Зеркало недели*. 2016. № 5. С. 5.
2. Їжак О. Brexit. Піти не прощаючись. *Дзеркало тижня*. 2016. № 22. С.6
3. Коваль О. Несподіваний Brexit: Європа сама вказала Великій Британії на двері. *Дзеркало тижня*. – 2016. - № 24. – С.5
4. Коваль О. Британський прем'єр Тереза Мей: Brexit – означає Brexit. *Дзеркало тижня*. 2016. № 26. С. 7
5. Коваль О. Пасербиця Європи. *Дзеркало тижня*. 2016. № 28. С. 5
6. Коваль О. Brexit запущено! Чи сумуватиме ЄС за Британією? *Дзеркало тижня*. 2016. № 12. С. 7
7. Коваль О. Розлучення по-британськи. *Дзеркало тижня*. 2017. № 45. С. 4
8. Вихід Великої Британії з ЄС підтримують 42% громадян – опитування. URL: https://dt.ua/WORLD/vihid-velikoyi-britaniyi-z-yes-pidtrimuyut-42-gromadyan-opituvannya-198517_.html
9. Шотландія і Північна Ірландія хочуть залишитися в ЄС. URL: https://dt.ua/WORLD/shotlandiya-i-pivnichna-irlandiya-hochut-zalishitisa-v-yes-212026_.html
10. Lloyds передікає дестабілізацію економіки Великої Британії в разі виходу країни з ЄС. URL: https://dt.ua/WORLD/lloyds-peredrikaye-destabilizaciyu-ekonomiki-velikobritaniyi-v-razi-vihodu-krayini-z-yes-205729_.html
11. Вихід з ЄС поставить під загрозу цілісність самої Британії – The Economist. URL: https://dt.ua/WORLD/vihid-z-yes-postavit-pid-zagrozu-cilisnist-samoyi-britaniyi-the-economist-201109_.html
12. Співак І. В. Brexit: поточна ситуація та очікування. *Міжнародні економічні відносини і світове господарство*. 2016. № 9. С. 141–145.
13. Попко В. Є. Юридичний зміст «Brexit» та його перспективи для України. *Міжнародне право*. 2016. № 5. С. 201–204.
14. Неприцька Т. І. Вплив виходу Великої Британії з ЄС на інтеграційні процеси в Європі. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр.* С. 35–37.

УДК 94(477=438)

ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ У ХХІ ст.

Ю. І. Толмачова, К. В. Кузіна

Анотація: У роботі увага зосереджена на політиці пам'яті у Польщі. Проаналізовано ставлення поляків до свого історичного минулого. Встановлено, що Інститут національної пам'яті є політизованою структурою. У роботі на конкретних прикладах досліджено способи реалізації історичної політики у Польщі.

Ключові слова: історична політика, політика пам'яті, Польща, Інститут національної пам'яті.

Останнім часом актуалізується проблема інтерпретації історії в контексті національних наративів, створення національних проектів пам'яті, нових практик комеморації. На порядку денному багатьох держав Центральної та Східної Європи постають питання: яка історія «потрібна» державі? Героїчна та ідеалізуюча чи повна і максимально правдива? Чи потрібно

використовувати історичну політику? Проблеми інтерпретації минулого стали актуальними для Польщі. Однією з найбільш дискусійних тем в Польщі є використання історичної політики. Вивчення запропонованої теми є важливим в контексті україно-польських відносин. Історична політика Польщі безпосередньо стосується України. «Польський» погляд на спільні події минулого може як збігатися з «українським», так і бути кардинально протилежним, що у свою чергу впливає на взаємини двох країн.

Метою роботи є аналіз методів та заходів історичної політики у Польщі.

Історична політика стала об'єктом наукового дослідження. Слід відзначити науковий доробок Олексія Міллера, який займався вивченням феномена історичної політики у Східній Європі та Польщі. Це роботи «Історична політика у Східній Європі у XXI ст.», «Політика пам'яті в посткомуністичній Європі та її вплив на європейську культуру пам'яті» [1]. Важливі проблеми про роль історичної пам'яті актуалізував історик Роберт Траба у роботі «Польські суперечки про історію у XX ст.» [2]. Питання про взаємодію історії та політики досліджувала Оксана Петровська у роботі «Війна за пам'ять: політичні практики Польщі» [3]. У рамках «круглого столу», який відбувся у березні 2014 р. під назвою «Правосуддя перехідного періоду у Польщі після 1989 р.» обговорювались проблеми історичної пам'яті. Під час цієї дискусії була оприлюднена доповідь доктора політичних наук Тітуса Яскуловського, що має важливе значення для дослідження зазначеної теми.

Питання ставлення до минулого і його інтерпретації займають дуже важливе місце в дискурсі будь-якої держави. Найбільш актуальною це проблема є для країн Європи. Такі поняття як: «пам'ять», «місця пам'яті», «політика пам'яті» – все більше виходять на перший план. Це пов'язано з прагненням не тільки зберегти історію свого народу, держави, а й створити спільний європейський історичний простір. З'являється також поняття, як «історична політика», яке все частіше використовується в дискусіях про минуле. Вперше цей термін був застосований Юргеном Хабермасом у 1980-ті роки, а згодом – набув поширення в Європі. Історична політика – це комплекс практик, які використовуються як засіб впливу на маси і конструювання нового історичного поля. Методами безпосереднього впливу і конструювання можуть бути як запровадження нових дат, символів, героїв, так і створення нових освітніх програм. Історична політика виконує також інші функції: «маніпуляції архівами» (контроль за доступом до документів); «контроль за діяльністю істориків» та ін. [1]. Можна сказати, що історична політика досить потужний ідеологічний інструмент. Таким чином, це новий спосіб «керування минулим», що впливає як на історичну свідомість населення, так і на імідж держави, яка використовує історичну політику.

На наш погляд, дослідження історичної політики Польщі становить інтерес з ряду причин. Серед країн Східної Європи Польща стала першою, де історична політика набула поширення. У цій країні більш виразні тенденції до супротиву цій політиці у середовищі професійних істориків, у порівнянні із іншими країнами. У Польщі досить активно діє Інститут національної пам'яті. Формування патріотизму та нових міфів про героїзм та жертвність польського народу стали головними завданнями політики, що здійснюється.

Поляки проявляють неабиякий інтерес до минулого своєї країни. Це добре ілюструють результати соціологічного опитування 2007 р. Інтерес до історії виявили 61 % опитуваних, а 31 % респондентів вважають свою національну історію не тільки важливою і потрібною, але й предметом гордості їхньої нації [3]. Отже, історична політика має широкий простір для свого розвитку, адже великий інтерес до історії є одним з чинників, який робить можливим проведення цієї політики.

Польща є країною, для якої характерні героїзація пам'яті та уявлення польської історії як історії жертвованої нації. У науковій історіографії, у художній літературі минуле Польщі розглядається у контексті категорії «жертва». Зокрема робиться акцент на таких історичних етапах та подіях: поділи Польщі у XVIII ст., коли під загрозу було поставлено подальше існування польського народу; припинення процесу становлення та розвитку

незалежної держави; окупація під час Другої світової війни; наслідки тоталітарних режимів (депортації у радянській період) [4]; винищення польського населення нацистами (21,4 % населення) [5]). Представлення Польщі у ролі «жертви» є одним з елементів здійснення історичної політики.

У питанні інтерпретації минулого були залучені також програми польських політичних партій, заяви їхніх лідерів. Це, зокрема, «Право і справедливість», «Ліга польських сімей» і «Громадянська платформа». У програмах цих партій можна простежити використання історії як інструменту політичної боротьби у 2004 р. Ці різні політичні сили об'єднувала ідея про те, що не варто акцентувати увагу на «критичній» історії, (наприклад, вбивство поляками євреїв), а навпаки, «потрібно показувати справжніх героїв». Такими героями, на їхню думку, повинні виступити Армія Крайова, дисиденти у Польській народній республіці [3].

Суть історичної політики Польщі полягає в укоріненні моделі минулого, розвитку патріотизму і забутті ганебних подій. Виконання цих функцій покладено на Інститут національної пам'яті (ІНП), що діє з 1998 р. На думку дослідника Даріуша Столі, ІНП «став найбільш помітним та впливовим державним інститутом сучасної Польщі» [6]. Важливим напрямом роботи ІНП є робота у сфері освіти. Також проводяться заходи, присвячені історичним подіям та героям польського народу як в країні, так і за кордоном.

Варто відзначити, що у Польщі одним із завдань історичної політики є патріотичне виховання. З цією метою впроваджуються нові свята, що привертають увагу до важливих подій польської історії. Так, в 2011 р. був ухвалений закон про загальнодержавне свято – «День пам'яті «проклятих солдатів» або «незломлених». «Прокляті солдати» – учасники антикомуністичного підпілля в 1944–1956 рр., які «боролися до останнього зі зброєю у руках, протидіючи радянській агресії та міці комуністичного режиму» [7]. 2013 рік був оголошений роком «проклятих солдатів» [3].

Важливу та помітну роль у патріотичному вихованні відводиться кінематографу. Держсекретар Міністерства культури і національної спадщини Польщі Ярослав Селлін заявив: «Я не думаю, що кінематографічна спільнота має побоюватися нашої влади. Кіно для нас – елемент історичної політики...» [8]. ІНП надає фінансову допомогу для створення фільмів на історичну тематику. Наприклад, велику дотацію від Інституту в 2007 р. отримав фільм «Катинь» режисера Анджея Вайди.

Виховання патріотизму у молоді проводиться також у цікавий спосіб. Це ігри, які на перший погляд видаються звичайними. Наприклад, настільна гра «Маленький поляк». У процесі цієї гри діти вивчають національні символи та пісні, можуть приміряти на себе роль польських солдатів або військових льотчиків часів Другої світової війни [9].

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Метою історичної політики в Польщі є зростання престижу держави на міжнародній арені, а також консолідація польського суспільства та патріотичне виховання. Головним і впливовим інструментом проведення історичної політики в Польщі є Інститут національної пам'яті. Масова культура стала тим полем, де можливо ефективно просування історичної політики. Зокрема, створення кінострічок, присвячені польським новим історичним героям, запровадження нових пам'ятних дат і свят, урочистостей, пов'язаних з ними. Слід відзначити розробку та впровадження ігор для дітей.

Досліджена нами тема не вичерпує проблем, окреслених в роботі. Існує чимало інших напрямів для подальшого опрацювання. Серед них – конфлікт історичних політик сусідніх країн, наприклад, Польща – Україна, Польща – Чехія та ін.

Аннотація: В работе внимание сосредоточено на политике памяти в Польше. Проанализировано отношение поляков к своему историческому прошлому. Установлено, что Институт национальной памяти

являється політизованою структурою. В роботі на конкретних прикладах досліджено способи реалізації історичської політики в Польщі.

Ключевые слова: історичська політика, політика пам'яті, Польща, Інститут національної пам'яті.

Abstract: Attention is focused on the policy of memory in Poland. Analyzed the attitude of the Poles to their historical past. It is established that the Institute of National Remembrance is a politicized structure. In the work on concrete examples explored the methods of realization of historical politics in Poland.

Key words: historical policy, memory policy, Poland, Institute of National Memory.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Миллер А. Политика памяти в посткоммунистической Европе и ее воздействие на европейскую культуру памяти. URL:<http://gefter.ru/archive/18391>
2. Траба Р. Польские споры об истории XXI в. *Новое литературное обозрение*. 2012. С. 65–102.
3. Петровская О. В. Война за память: политические практики Польши. URL: https://riss.ru/images/pdf/journal/2014/2/12_.pdf
4. Гурьянова А. Э. Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг. URL: http://www.memo.ru/history/polacy/G_1.htm
5. Зотов Г. Печаль варшавянки. Почему в Польше нерады освобождению от фашизма. *Аргументы и факты*. URL: http://www.aif.ru/society/history/pechal_varshavyanki_pochemu_v_polshe_ne_rady_osvobozhdeniyu_ot_fashizma
6. Столя Д. Польский ИИП становится «Министерством памяти»? *Новое литературное обозрение*. 2012. С. 103–122.
7. День памяти «Проклятых солдат» в Польше. *ZvistkaPL*. URL: <http://zvistka.pl/ru/2017/02/26/den-pamyati-proklyatyh-soldat-v-polshe/>
9. Саражска М. Историческая политика Польши: патриотические фильмы и настольные игры. URL:<http://www.dw.com/ru/a-19151585>
8. Махун С. Януш Куртыка: «Историческая политика – это дело государства». *ZN,UA*. URL: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/yanush_kurtyka_istoricheskaya_politika_eto_delo_gosudarstva.html

УДК 343.3/.7

КРИПТОВАЛЮТИ ТА BLOKCHAIN-ТЕХНОЛОГІЇ У СУЧАСНІЙ ПРОТИВОПРАВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Н. Хак Сіддікі, Р. О. Мовчан

Анотація. На основі аналізу наукової літератури, вивчення матеріалів практики, нормативно-правових актів, покликаних забезпечувати правове регулювання обігу криптовалют в різних країнах, порушені актуальні питання, що впливають на особливості виявлення і розкриття злочинів пов'язаних з криптовалютами. Виділено основні злочинні схеми використання криптовалют.

Ключові слова: криптовалюта, обіг, контроль, відмивання, правоохоронна діяльність, анонімність, правове положення криптовалют.

Одним із основних завдань сучасної юридичної доктрини є наукове забезпечення переведення електронних розрахунків у криптовалюті в правове поле, що ускладнюється через інноваційність криптовалют.

Аналіз матеріалів практики засвідчує, що криптовалюта є ігровим майданчиком для злочинця, тобто фактично масової гри у кішки-мишки з правоохоронними органами, оскільки як тільки правоохоронні органи краще пізнають злочинну поведінку, злочинці знаходять нові методи ухилення і все більш анонімні криптовалюти [1]. Оплата криптовалютою гарантує анонімність і технічно ускладнює виявлення злочину[2].

Слід зазначити, що поява ВТС-банкоматів, -бірж, -банків створюють відчуття попиту і ліквідності біткойну (далі – ВТС). Стрімкий ріст курсу ВТС, нерегульована сфера обігу криптовалют робить криптовалюту потенційним кримінальним інструментом:

предметом вчинення кіберзлочинів та платіжним засобом організованих злочинних угруповань.

За попередніми оцінками, щорічно кількість випадків неправомірного заволодіння BTC збільшується в десятки разів, що в цілому можна порівняти з темпом легального обороту криптовалюти [3]. Криптовалюта стає предметом розкрадання та використання в сфері сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті, спроб продажу людини, купівлі-продажу номерів кредитних карток.

Вартість криптовалют зростає в геометричній прогресії, що приваблює все більше українців. Громадяни України все частіше стають жертвами шахраїв під час операцій з криптовалютами, не маючи повноцінного захисту з боку правоохоронних органів [4].

За інформацією НБУ, СБУ та НПУ, відсутність контролю за обігом криптовалют та анонімність розрахунків створює потенційні передумови для їхнього використання з метою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, оплати заборонених до вільного обігу товарів (наркотиків, зброї), дають можливість фінансування тероризму, зокрема на окупованих територіях України.

Однак у зв'язку з існуванням терористичної загрози в Україні впровадження криптовалют має свої особливості. Згідно звіту міжурядової організації FATF, яка займається розробкою світових стандартів у сфері протидії відмивання злочинних коштів та фінансуванню тероризму, відсутність правових регуляторів впливу на BTC дозволяє використання їх у злочинних цілях, зокрема спрямовувати на купівлю зброї.

Експерти Центру соціально-економічних досліджень «CASE Україна» підтвердили, що криптовалюта можна розглядатись як один із способів приховування доходів і ухилення від податків. Наприклад, можливо виправдати якісь високі витрати в майбутньому вдалим «інвестуванням» в криптовалюту декілька років тому.

Слід зазначити, що деякі експерти відзначають, що небезпека криптовалют як інструменту для незаконних операцій перебільшена, використання криптовалюти організованою злочинністю або для кримінальних цілей не перевищує 2%. Отже, криптовалюта – це просто такий же інструмент, як і інші гроші для таких операцій.

Розглянемо, не вдаючись у технічні тонкощі, такі питання, як: предметна та правова сутність криптовалют.

Самою поширеною є крипто валюта BTC розроблена програмістом під псевдонімом Satoshi Nakamoto у 2008 році [5]. Технологію Blockchain використовують в основному для переказів BTC. Останнім часом широкого розповсюдження набули Ethereum, Litecoin, Monero, Cardano, які відрізняються одна від одної власним унікальним способом шифрування даних. На базі Ethereum створюються алькоїни.

Для повного поняття викладеного вище матеріалу, необхідно розкрити процес застосування.

Придбати криптовалюту можна за допомогою: майнінгу, BTC-обмінників, -бірж, -кранів, -торговельних майданчиків, -терміналів-самообслуговування.

Технологія Blockchain забезпечує основні принципи BTC: децентралізація, беземісійність, анонімність, прозорість, швидкість, захищеність від підробки, неможливість скасування транзакцій. Можна стверджувати, що сутність технології – це перебування інформації одночасно у всіх учасників системи без права контролю над нею.

На сьогодні на законодавчому рівні статус BTC закріплений, як: офіційний платіжний засіб та валюта (Японія), ліцензована діяльність (Канада), засіб обміну (ЕС), «сировинний товар» (Фінляндія), фінансовий актив (США), різновид приватних грошей (Німеччина), віртуальний товар (Китай), власність - BTC, транзакція - бартер (Австралія, Венесуела), фінансова піраміда (Індія), грошовий сурогат (Україна, РФ). Однак в деяких країнах операції з BTC є незаконними (Китай, РФ, Таїланд, Ісландія).

Кроки розвинутих країн є більш-менш послідовними стосовно регулювання криптовалют, однак пропозиції в Україні та РФ виглядають хаотичними. На сьогодні законодавство обох країн знаходиться в нерегульованій зоні.

В Україні досі невизначений статус криптовалюти, як і основні поняття, що пов'язані з нею («токен» і «Blockchain», майнінгу).

На початку січня 2018 р. відповідним органам влади було доручено визначити державного регулятора, порядок функціонування ринку та моніторингу транзакцій з використанням криптовалют і ідентифікації суб'єктів операцій, порядок оподаткування доходів від їх здійснення, а також розроблення механізму забезпечення доступу правоохоронних органів до даних криптовалютних бірж [6].

У числі криміногенних властивостей криптовалют називають анонімність, швидкість, дешеві і незворотні переклади, заплутані ланцюжки транзакцій, відсутність статусу криптовалюти, правил для бірж і пунктів обігу та ідентифікації власника криптовалютного гаманця; доступ з будь-якої точки світу через Інтернет; можливість для використання в якості «сховища» або здійснення міжнародних переказів грошових коштів; відносна безпека; можливість створення валют, повністю «заточених» під відмивання грошей; відсутність керівного органу; може використовувати слабкості в правовому режимі конкретних країн, а точніше, в законодавстві [7, 8].

Аналіз практики показує, що кожен з наведених нижче прецедентів з криптовалютами вносив поправки до законодавств країн світу та посилював контроль за обігом криптовалют:

- використання BTC в якості валюти для продажу та покупки, на торговельних інтернет майданчиках або інтернет-форумах у мережі TOR. Закриття майданчика Silk Road (США, 2013);

- створення централізованої криптовалюти тільки для злочинних цілей у платіжній системі Liberty Reserve [9];

- викрадення BTC з використанням TOR з сайту за допомогою підробки залишків на рахунках модераторів та користувачів. Власник сайту чорного ринку Sheep marketplace був затриманий після намагання відмити викраденні BTC (США, 2015 рік);

- заснування незаконних інвестиційних фінансових пірамід: Savings and Trust, (США, 2013 рік), LeadInvest.net (Техас, 2018 рік) [10,11].

- злам серверу BTC-банків та системи транзакцій користувачів, створення власного облікового запису у системі. Жертвами стали Flexcoin та Poloniex. Зловмисники перевели 896 BTC на власні рахунки (США, 2014 рік) [12];

- зараження кодом для майнінгу комп'ютерних систем, публічних хмарних сервісів, Урядові сайти США і Британії були заражені кодом для майнінгу Monero через шкідливу версію додатку для людей з проблемами зору (2018 рік) [13];

- використання для майнінгу Monero акаунту Tesla у хмарному сервісі Amazon та сервер південно-корейської компанії (2018 рік) [14];

- вимагання, за допомогою зараження вірусом, переказу коштів на крипто-гаманці за розблокування інформації на носії. Подібної атаки зазнали лікарні, банки та інші компанії по всьому світу (2018 рік) [15];

- викрадення ферм майнінгу. В Ісландії викрадено близько 600 ферм. Розмір збитків оцінюється майже в \$ 2 млн. (2018 рік) [16];

- шантаж з вимаганням викупу у криптовалюті. Члени злочинної групи DD4BSшантажували онлайн-казино і фінансові організації Швейцарії, Нової Зеландії та Австралії (2016 рік) [17].

Протягом 2017 року в Україні відбулося кілька гучних затримань:

- виявлено «ферму» з 200 ПК для майнінгу в інституті Патона м. Києва та відкрито кримінальне провадження за ч. 2, ст. 188-1 (Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання), ст. 205 (Фіктивне підприємство) та ст. 212 (Ухилення від сплати податків, зборів) [18];

- викрито злочинну групу, члени якої шляхом обману та зловживання довірою, заволодівали чужими грошовими коштами в особливо великих розмірах, легалізували отримані кошти переведенням криптовалют в готівку;

– у м. Одесі затримано громадянина РФ, який легалізував гроші з використанням криптовалют, які потім перераховував до Криму та окуповану територію Донбасу;

– повідомлено про підозру організатору злочинної схеми заволодіння коштів інвесторів комерційного проекту з упровадження в Україні криптовалюти Swiscoin. Громадянам України висунуто підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України[19];

– заарештовано BTC-гаманці, вилучені у засновника найбільшого журналу про криптовалюту і блокчейн ForkLog А.Каплан;

– у квітні 2016 році злочинному угрупованню висунуто підозру у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3, ч. 4 ст. 190 (шахрайство), ч. 5 ст. 185 (крадіжка), ч. 2 ст. 361-1 (поширення шкідливих програм), ч. 2 ст. 200 (незаконні дії з платіжними документами), ч. 2 ст. 361 (несанкціоноване втручання в роботу ПО) КК України. Кіберзлочинці за допомогою розповсюдження шкідливого ПЗ в інформаційній системі Банку Кредит Дніпро створили несанкціонований платіжний документ на переказ 950,8 тисячі доларів на рахунок компанії в китайському банку. Після гроші перевели в готівку [20].

Далі розглянемо, які сліди злочину можуть бути виявлені у ході слідства.

Blockchain є одним із найбільш інноваційних підходів фіксації доказів, який забезпечує моніторинг складних транзакцій і безперестанної записі підозрілих транзакцій в системі: які адреси відправляють і отримують транзакції, включаючи точний час і кількість. Однак, для застосування цього методу потрібно: визначення статусу криптовалюти та контролюючий орган; введення ідентифікації власника крипто-гаманця, яке дозволить усунути проблему визначення кількості рахунків у однієї конкретної особи.

Учасник настільки анонімний, наскільки анонімний його зв'язок із електронним гаманцем. Предметом моніторингу для кіберполіції можуть бути підозрілі та аномальні транзакції обміну криптовалюти на «реальні гроші», так як це головна мета злочинця в кінцевому підсумку. Інструментарій аналітики транзакцій може використовуватись для проведення судово-медичної експертизи. Однак доступ декількох пристроїв і місць ускладнює перевірку власника облікового запису та особу, яка зробила конкретну угоду.

Правоохоронні органи застосовують програмні засоби для моніторингу користувачів BTC, аналітичні системи, які ефективно віднаходять злочинні транзакції та оповіщають про це. Злочинці розуміють, що базова технологія BTC може працювати проти них і все частіше використовують анонімні варіанти криптовалют, відомі як анонімні «альткойни». Вони використовують технологію з нульовим рівнем захисту, яка видаляє будь-яку ідентифікаційну інформацію з реєстратора блокчін. (Zcash, Monero і Dash) [21]. Згідно доповіді Поліцейського агентства Europol «криптовалюти, такі як monero, ethereum і Zcash, набирають популярність у цифровому підпіллі». На даний час monero є фаворитом атак у вигляді викупу, атак на сайти для масштабного майнінгу криптовалюти.

Вивчення наукової літератури та української і світової практики дозволило умовно виділити основні напрямки використання криптовалют в злочинних цілях:

I. Застосування власної або існуючої криптовалюти для злочинних цілей в якості знаряддя злочинного посягання (в якості грошових коштів при купівлі зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин, дитячої порнографії, контрактів за наймані вбивства, ботнетів та інших заборонених предметів, легалізація злочинних доходів, фінансування тероризму та ін.):

– створення торгівельних інтернет майданчиків або інтернет-форумів у мережі TOR;

– створення власної платіжної системи для злочинних цілей;

– доходи від злочинної діяльності обмінюються на біржах, кошти надходять в кредитний кооператив, а потім переводяться на офшорні рахунки;

– у незаконній мережевій торгівлі отримана криптовалюта обмінюється на товарних біржах, потім перекладається на карти і знімається в банкоматі;

– використовується гаманець, в які не знайомі один з одним люди переводять віртуальні гроші, потім та ж сума чужих BTC частинами повертається відправнику. Зв'язок між зловмисником і злочинними грошима таким чином розривається;

- фальшиві інтернет магазини імітують операційну діяльність.
- розміщення оголошень в мережі для збору фінансів для тероризму;
- використання сайтів віртуальних азартних ігор для фінансування тероризму.

II. Розгляд криптовалюти як предмета злочинного посягання (розкрадання криптовалюта з рахунків, інтернет-шахрайство, вимагання викупу у криптовалюті та ін.).

- викрадення криптовалюти з рахунків модераторів та користувачів сайту за допомогою підробки залишків;
- злам серверу ВТС банків та системи транзакцій користувачів;
- шантаж підприємства або особи поширенням секретних або особистих даних та вимагання викупу у криптовалюті;
- шантаж у вигляді викупу у криптовалюті за розблокування державних сайтів;
- зараження шкідливим ПЗ ransomware (шифрує данні на усіх носіях в мережі та вимагає криптовалюту для відновлення доступу до даних);
- заснування незаконної інвестиційної фінансової піраміди;
- фішингові сайти криптовалютних бірж, блокчейн-стартапів, гаманців та ICO проектів. Користувача просять перевести кошти на електронний гаманець шахраїв або ввести данні свого секретного ключа;

III. Розгляд криптовалюти, як інструменту інформаційної війни:

- втручання в стратегічні інформаційні системи держави з метою впливу на курс криптовалюти, а отже і на безпеку держави;
- маніпуляція громадською думкою найманим активістом (просування соціальної або політичної справи).

IV. Майнінг криптовалют:

- за допомогою зараження шкідливим ПЗ: ПК користувача, комп'ютерних систем, публічних хмарних сервісів, реклами на YouTube;
- викрадення ферм криптовалют;
- самовільне використання електроенергії та підключення «ферм» на державних підприємствах.

Повноцінний захист громадян України під час операцій з криптовалютами залежить від того, як швидко законодавець зможе визначити «зону гарантованої свободи» користувачів.

Законодавство це статика, а технологія - це завжди динаміка.

Аннотация. На основе анализа научной литературы сути угроз оборота криптовалют, изучение практики, нормативно-правовых актов правового регулирования криптовалют в разных странах, затронуты актуальные вопросы, влияющие на особенности выявления и раскрытия преступлений, связанных с криптовалютой. Выделены основные преступные схемы использования криптовалют.

Ключевые слова: криптовалюта, отмывании, правоохранительная деятельность, анонимность, правовое положение криптовалют.

Annotation. On the basis of the analysis of the scientific literature, the essence of the threats to turnover is the crypto-currency, the study of practice, regulatory legal acts of the legal regulation of crypto-currencies in different countries, the topical issues affecting the specifics of the detection and disclosure of crimes related to crypto-currencies are discussed; criminal schemes for using the crypto-currencies are examined.

Key words: cryptovolume, circulation, laundering, law enforcement activity, legal status of cryptography.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jason Bloomberg: Using Bitcoin Or Other Cryptocurrency To Commit Crimes? Law Enforcement Is Onto You. URL: <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2017/12/28/using-bitcoin-or-other-cryptocurrency-to-commit-crimes-law-enforcement-is-onto-you/#43cb50593bdc>.
2. Internet Crime Report 2016 FBR. URL: https://pdf.ic3.gov/2016_IC3Report.pdf.
3. Кіберполіція висловилась стосовно криптовалют. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/419473/kiberpolitsiya-postavila-ultimatum-otnositelno-kriptovalyut>.
4. Кокаин и взятки: эксперт рассказал, как преступники в Украине используют Bitcoin. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/kriptovalyuta/kokain-i-vzyatki-ekspert-rasskazal-kak-prestupniki-v-ukraine-ispolzuyut-bitcoin-1115901.html>.

5. Батоев В. Б., Семенчук В. В. Использование криптовалюты в преступной деятельности: проблемы выявления / Законодательство: состояние и пути совершенствования. *Труды академии МВД России*. 2017. № 2(42). С. 10.

6. Рада нацбезпеки визначить порядок функціонування в Україні ринку криптовалют. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/418306/rada-natsbezpeky-vyznachyt-poryadok-funksionuvannya-v-ukrayini-rynku-kryptovalyut>.

7. Commonwealth. URL: http://thecommonwealth.org/sites/default/files/pressrelease/documents/P14195_ROL_Virtual_Currencies_D_Tait_V5_LoRes.pdf.

8. Виртуальные валюты: отчет ФАТФ. URL: http://www.eurasiangroup.org/files/FATF_docs/Virtualnye_valyuty_FATF_2016.pdf.

9. Beyond Silk Road: Potential Risks, Threats, and Promises of Virtual Currencies. The United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, November 18, 2013. P. 21.

10. Подпольные деньги вывели из обращения. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2200186>.

11. Арестован создатель Sheep Marketplace, укравший биткоинов на \$40 млн. URL: <https://coinspot.io/world/arrestovan-sozdatel-sheep-marketplace-ukravshij-bitcoin-na-40-mln/>.

12. Texas State Securities Board cease-and-desist order. URL: https://ru.scribd.com/document/372516170/Texas-State-Securities-Board-cess-and-desist-order?irgwc=1&content=10079&campaign=Skimbit%2C%20Ltd.&ad_group=100652X1574425Xd51d070a8c85e0a0400952a62ffa2331&keyword=ft750noi&source=impactradius&medium=affiliate#from_embed.

13. Уязвимость в системе транзакций между пользователями позволила похитить Bitcoin на \$600 тысяч URL: <http://www.securitylab.ru/news/450258.php>.

14. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/420397/uryadovi-sajty-ssha-i-brytaniyi-zarazyly-kodom-dlya-majningu-kryptovalyut>.

15. Хакери зламали хмарне сховище Tesla і майнили через нього криптовалюту. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/web/cybersecurity/khakeri_zlamali_khmarne_skhovische_tesla_i_maynili_cherez_nogo_kriptovalyutu/.

16. Північнокорейські хакери зламують комп'ютери для майнінгу криптовалют. URL: <http://detector.media/infospace/article/133419/2018-01-02-pivnichnokoreiski-khakeri-zlamuyut-kompyuteri-dlya-mainingu-kriptovalyut-analitik/>.

17. В Ісландії викрадено 600 ферм для майнінгу. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/421915/v-islandiyi-vykradeno-600-ferm-dlya-majningu-bitkojna>.

18. Bitcoin Extortion Group DD4BC Now Targeting Financial Services. URL: <https://www.coindesk.com/bitcoin-extortion-group-dd4bc-now-targeting-financial-services/>.

19. У Луцькому політеху вилучили техніку для майнінгу криптовалюти. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/420269/u-lutskomu-politehu-vyluchyly-tehniku-dlya-majningu-kryptovalyuty>.

20. Хакери пограбували один з українських банків. URL: http://vgolos.com.ua/news/hakery_pograbuvaly_odyn_z_ukrainskykh_bankiv_290499.html.

23. The Criminal Underworld Is Dropping Bitcoin for Another Currency. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-02/criminal-underworld-is-dropping-bitcoin-for-another-currency>.

УДК: 347.94

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ

С. О. Чорний, О. І. Антонюк

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання використання електронних доказів в цивільному процесі. Зокрема, проаналізовано проблеми на рівні законодавчого регулювання, що стосуються подання як оригіналів електронних доказів, так і їх копій до суду. Виявлено проблеми щодо порядку та особливостей дослідження електронних доказів, їх оцінки судом, що можуть виникнути на практиці, і запропоновано шляхи вирішення таких проблем.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, електронні докази, електронний документ, цивільний процес.

Вступ. Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, активного відкриття та використання нових можливостей обміну інформацією в мережі Інтернет набуває все більш важливого значення достатньо нова форма існування

інформації – електронна. З набранням чинності 15 грудня 2017 року нових редакцій процесуальних кодексів в Україні була здійснена спроба законодавчого врегулювання деяких питань, що стосуються електронних засобів доказування. Зокрема, електронні докази були визнані самостійним засобом доказування як у цивільному, так і в господарському та в адміністративному процесі.

Однак, попри такі позитивні зрушення, у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК) й досі недостатньо врегульовані питання, що стосуються порядку подання оригіналів та копій електронних документів, порядку та особливостей дослідження й оцінки таких доказів судом. Нечітке та неповне законодавче регулювання висвітлених проблем може призвести до неоднозначної судової практики та ускладнить цивільне судочинство з використанням електронних доказів. Зазначене обумовлює необхідність наукових досліджень, а також більш чіткого й повного законодавчого врегулювання застосування електронних доказів у цивільному процесі.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми застосування електронних доказів у цивільному процесі досліджували, зокрема, такі науковці як А. Т. Боннер, А. П. Вершинін, О. Воронюк, К. Б. Дрогозюк, А. С. Каламайко, Ю. С. Павлова.

Мета статті полягає у висвітленні проблемних питань, пов'язаних із застосуванням електронних доказів у цивільному процесі, зокрема питань щодо порядку та особливостей подання, дослідження та оцінки електронних доказів у цивільному судочинстві, а також у розробці пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «електронні докази» набуло поширення ще у 70-х роках ХХ століття з появою так званих «машинних документів». Але у ті часи «машинні» документи фактично ототожнювались з письмовими доказами, адже вони нічим не відрізнялись від звичайних документів, які виготовлялись друкарським способом на папері. Сьогодні зі стрімким розвитком мережі Інтернет та різноманітних інформаційно-телекомунікаційних систем сучасні електронні носії можуть містити будь-яку інформацію, не лише у вигляді тексту. Зокрема, це може бути графічна, звукова, аудіовізуальна, власне текстова інформація, а також будь-яке їх поєднання.

Такий високий рівень розвитку інформаційних технологій спонукав законодавця до надання електронним доказам статусу самостійного засобу доказування нарівні з «традиційними» засобами (письмовими та речовими доказами, показаннями свідків і висновками експертів) шляхом запровадження до процесуальних кодексів низки положень щодо цього засобу доказування. Не став виключенням і чинний ЦПК.

Безумовно, запровадження у ЦПК такого нового самостійного засобу доказування як електронний доказ є позитивним явищем, адже воно дає змогу уникнути певних проблемних питань, що раніше виникали у судовій практиці з огляду на нормативну неврегульованість використання таких джерел доказової інформації.

Як зауважує О. Воронюк, під час дослідження цифрової інформації через відсутність у процесуальних кодексах такого виду доказів як електронні, суди були змушені відносити звуко- та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування, електронні документи – до письмових [1, с.12].

Так, відповідно до частини 1 статті 100 ЦПК електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [2].

О. Воронюк вважає таке визначення прогресивним, оскільки воно містить широкий перелік видів електронних доказів і джерел інформації, який не є вичерпним, що важливо,

зважаючи на стрімкий технічний прогрес і появу нових видів електронних доказів і джерел, на яких такі докази можуть зберігатися [1, с. 12].

Слід погодитися з тим, що наведене визначення поняття «електронні докази» є досить широким і вдалим, адже містить невичерпний перелік видів електронних доказів і джерел їх зберігання.

Однак, крім позитивних моментів законодавчого врегулювання електронних доказів, існує ще низка недосконало врегульованих практичних питань їх використання учасниками справи. Розглянемо ці проблеми детальніше.

Подання електронних доказів. Відповідно до частини 2 ст. 100 ЦПК електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу [1, с. 12].

Подібна норма закріплена у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг». Так, згідно зі ст. 7 згаданого Закону електронна копія електронного документа засвідчується у порядку, встановленому законом. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене у порядку, встановленому законодавством [3].

Аналізуючи чинне законодавство України, слід констатувати, що порядок засвідчення як електронної копії електронного доказу, так і його паперової копії, законом не передбачений.

Тому в процесі подання до суду як доказу інформації з мережі Інтернет або на електронних носіях, виникає питання щодо належності та допустимості таких доказів. Засвідчувати копії електронних документів могли б нотаріуси. Однак, Законом України «Про нотаріат» і Правилами вчинення нотаріальних дій нотаріусами України прямо не передбачена можливість засвідчення копій електронних документів.

На думку Ю. С. Павлової, зміст електронних документів мав би посвідчуватись незалежним учасником цивільно-правових відносин, який наділений спеціальною компетенцією забезпечувати достовірність юридичних фактів. З огляду на відсутність особистої зацікавленості у нотаріуса та наявність спеціальної компетенції у суду було б достатньо підстав вважати такий доказ допустимим і використовувати його під час розгляду справ. Наприклад, надання до суду роздруковані сторінки з Інтернет-сайту, на якому розповсюджено недостовірну інформацію, є недопустимим доказом, адже суд не має прямої процесуальної можливості оглянути відповідну сторінку в Інтернеті та перевірити достовірність наданої інформації. У той же час залучення нотаріуса дозволило б зафіксувати зміст Інтернет-сторінки і надати роздруковці з сайту юридичної сили, що дозволило б використати її рівноцінно з іншими доказами [4, с. 78].

Таким чином, враховуючи наявність проблеми засвідчення електронних копій електронного доказу доцільно внести зміни до Закону України «Про нотаріат», доповнивши у статті 34 «Нотаріальні дії, що вчиняють нотаріуси» нотаріальні дії таким положенням: «засвідчують вірність електронних і паперових копій з електронних документів».

Також проблемним є питання: що вважати оригіналом, а що копією електронного доказу?

Відповідно до статті 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу [3].

З огляду на вищезазначену норму закону, можна виокремити таку суттєву ознаку електронного документа як наявність декількох оригінальних примірників на різних носіях інформації.

Слід зауважити, що питання суттєвих (істотних) ознак електронного документу як засобу доказування у суді є дискусійним у науковій доктрині.

Як зазначав К. Б. Дрогозюк, на відміну від звичайного документа, електронний документ може бути «прочитаний», тобто перетворений у форму доступну для сприйняття людиною, лише за допомогою технічних засобів або спеціальних програм [5, с. 61]. Таку природу електронних доказів потрібно враховувати суду при їх дослідженні та оцінці. Тобто відтворена на папері копія такого доказу не буде визнаватись оригіналом електронного доказу, а лише його паперовою копією.

Особливу природу мають такі електронні докази як звуко-, відеозаписи, цифрові зображення, примірники яких є однаковими на всіх джерелах інформації, де вони зберігаються. Тому такі види електронних доказів не можуть мати електронних копій та є оригіналами незалежно від кількості примірників.

Однак, у даній ситуації необхідно звернути увагу на такий момент. Якщо відео-, звукозапис чи цифрове зображення завантажені на будь-який веб-сайт з мережі Інтернет, то файл, створений в подальшому шляхом копіювання з такого сервісу на інший технічний засіб (оптичний диск, карту пам'яті тощо) є електронною копією такого електронного документа.

Як зазначав, А. Ю. Каламайко фактичні дані щодо обставин справи часто існують у електронній та у паперовій формі, і та сама або схожа інформація може існувати в обох формах. Зображення, наприклад, можуть існувати у вигляді друкованої копії або в електронній формі. У зв'язку з розмаїттям електронних форм існування інформації вбачається необхідним впровадження обов'язку для сторони, яка надає інформацію в такій формі, перетворити її в розумно доступну для використання [6, с. 128].

Таким чином, законодавцем не визначені критерії того, який електронний доказ є оригіналом, а який – копією. При цьому, оригінали таких доказів, як і копії, найчастіше будуть розміщені на сторонніх пристроях, таких як карти пам'яті, диски, дискети тощо.

З огляду на це, сьогодні перед юристами-практиками постає питанням: чи буде вважатися оригіналом відеозапис чи звукозапис, поданий на оптичному диску або іншому носії, якщо він був скопійований з Інтернет-серверів Youtube чи Facebook і був зроблений у прямому ефірі? [1, с. 12; 7]. Це питання залишається на сьогодні не вирішеним.

Вважаємо, що саме той відеозапис, який був збережений на Інтернет-сервері, і є оригіналом, адже саме там з'явився перший примірник цього відео- чи аудіозапису, і цей Інтернет-сервер є його першоджерелом. Подальше копіювання на оптичний диск є створенням копії даного відеозапису за допомогою технічних засобів. Пояснити це можна тим, що відеозапис на Інтернет-серверах завантажується у тій якості, в тому форматі та за тими параметрами, які встановить особа, яка завантажує таке відео (здійснює прямий ефір). Подальше копіювання такого відео чи аудіо може передбачати його завантаження на різні пристрої, використовуючи зовсім інші параметри, відмінні від тих, які були задані автором відео в Інтернеті.

Таким чином, для врегулювання суперечностей доцільно доповнити ЦПК статтею 100-1, в якій визначити поняття «оригінал електронного доказу» та «копія електронного доказу» таким чином:

«Стаття 100-1. Оригінал і копія електронного доказу

1. Оригінал електронного доказу – це інформація в електронній формі, зокрема електронний документ, що має набір обов'язкових реквізитів та (або) властивостей, що робить таку інформацію неповторною та відмінною від інших подібних електронних доказів. Графічні (цифрові) зображення, відеозаписи та звукозаписи, що зберігаються на різних електронних носіях інформації, використовуються як оригінали електронних доказів та не можуть вважатися електронними копіями, крім випадків, коли першоджерелом виникнення таких об'єктів є мережа Інтернет (створені безпосередньо у мережі Інтернет).

2. Копія електронного доказу – створений електронними (цифровими) засобами або відтворений візуально на папері примірник електронного доказу, що відповідає оригіналу та засвідчений у встановленому законом порядку.

3. Положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» щодо оригіналів та копій електронних документів можуть застосовуватись до електронних доказів у частині, не врегульованій цією статтею.»

Іншою проблемою є високий ризик підробки електронних доказів, що ставить під сумнів їх достовірність. О. Т. Боннер вважає, що суттєвим недоліком електронного документообігу, як і інформації в електронній формі в цілому, є легкість внесення до нього змін і, як наслідок, відсутність упевненості у достовірності отриманого електронного документа [8, с. 511]. А. Ю. Каламайко зауважує, що неможливо не врахувати наведені недоліки електронної форми при оцінці достовірності інформації. Однак недоречно розглядати інформацію в електронній формі як недопустиму з мотивів її можливої фальсифікації. Підпис і печатка, якими посвідчуються традиційні документи, у сучасних реаліях також не можуть бути гарантією незмінності документів [6, с. 130].

На нашу думку, в умовах швидкого темпу розвитку комп'ютерних технологій та з появою різноманітної кількості нових програм, інформацію в електронній формі дедалі легше підробити, спотворити або навіть знищити, що унеможливить або суттєво утруднить процес дослідження та оцінки електронних доказів судом. Внаслідок цього, суд може прийняти до уваги недостовірний доказ і неправильно встановити обставини справи. Дана проблема лише частково врегульована ЦПК шляхом закріплення такої підстави для перегляду справи за нововиявленими обставинами як фальшивість електронних доказів. Однак, у ЦПК не міститься механізму захисту електронних доказів від підробки або знищення. Частково це може бути здійснено за допомогою інституту забезпечення доказів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було окреслені деякі проблемні питання, пов'язані з порядком подання, дослідження та оцінки електронних доказів у цивільному судочинстві та запропоновано внесення змін до деяких законодавчих актів з метою їх усунення, зокрема:

1) враховуючи недостатню нормативну урегульованість порядку засвідчення електронних копій електронного доказу, обґрунтована доцільність доповнення у статті 34 Закону України «Про нотаріат» переліку нотаріальних дій, що вчиняють нотаріуси, такою дією як засвідчення вірності електронних та паперових копій з електронних документів;

2) враховуючи недосконалу визначеність у законодавстві понять «оригінал електронного доказу» та «копія електронного доказу» та з метою уникнення суперечностей, які можуть виникнути на практиці щодо розуміння цих понять, обґрунтована доцільність доповнення ЦПК статтею 100-1 під назвою «Оригінал та копія електронного доказу» такого змісту: «1 Оригінал електронного доказу – це інформація в електронній формі, зокрема електронний документ, що має набір обов'язкових реквізитів та (або) властивостей, що робить таку інформацію неповторною та відмінною від інших подібних електронних доказів. Графічні (цифрові) зображення, відеозаписи та звукозаписи, що зберігаються на різних електронних носіях інформації, використовуються як оригінали електронних доказів та не можуть вважатися електронними копіями, крім випадків, коли першоджерелом виникнення таких об'єктів є мережа Інтернет (створені безпосередньо у мережі Інтернет). 2. Копія електронного доказу – створений електронними (цифровими) засобами або відтворений візуально на папері примірник електронного доказу, що відповідає оригіналу та засвідчений у встановленому законом порядку. 3. Положення Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» щодо оригіналів та копій електронних документів можуть застосовуватись до електронних доказів у частині, не врегульованій цією статтею.»;

3) з метою вирішення проблеми високого ризику підробок електронних доказів, що ставить під сумнів їх достовірність, обґрунтована необхідність запровадження у ЦПК механізму захисту електронних доказів від підробки або знищення. З цією метою параграф

8 «Забезпечення доказів» глави 5 розділу I ЦПК може бути доповнений статтею 116-1 «Порядок забезпечення електронних доказів».

Анотація. В статті розглядаються проблемні питання застосування електронних доказів в цивільному процесі. Зокрема, проаналізовані проблеми на рівні законодавчого регулювання, що стосуються подання оригіналів електронних доказів, так і їх копій в суд. Виявлені проблеми порядку і особливостей дослідження електронних доказів і їх оцінки судом, які можуть виникнути на практиці, і запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: доказування, засоби доказування, електронні докази, електронний документ, цивільний процес.

Abstract. The article deals with the problem issues of electronic evidence in the civil process. In particular, problems at the level of legislative regulation concerning the submission of both the originals of electronic evidence and their copies to the court are analyzed. Problems regarding the order and features of the investigation of electronic evidence and their assessment by the court that may arise in practice and the ways of solving such problems are proposed.

Key words: evidence, means of evidence, electronic evidence, electronic document, civil process.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом а що – копією? *Закон і Бізнес*. 2017. № 45 (1343). С.12.
2. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 3 жовтня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст.436.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. №851-IV (із змінами і доповненнями в редакції від 30.09.2015 року). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
4. Павлова Ю. С. Особливості збирання і процесуального закріплення електронних доказів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №4. С.76–80.
5. Дрогозюк К. Б. Сучасні джерела доказування в цивільному процесі України та Франції. *Право і суспільство*. 2016. №1. С. 52–63.
6. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2(10). С. 127–132.
7. Кодола Б. Електронні докази: регулювання, яке буде складно застосувати на практиці. URL: <http://zib.com.ua/ua/131203-elektronni-dokazi-regulyuvannya-yake-bude-skladno-zastosuvat.html>.
8. Боннер А. Т. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе: монография. М.: Проспект, 2013. 616 с.

УДК 347:612.6

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

А. В. Яцук, Е. А. Писарева

Анотація: стаття присвячена дослідженню правової природи та предмета договору сурогатного материнства. Розглянуто правові аспекти договірних відносин, що виникають у сфері застосування програми сурогатного материнства. Визначено сутність поняття договору сурогатного материнства. Проаналізовано місце договору сурогатного материнства в системі цивільно-правових договорів.

Ключові слова: репродуктивні технології, сурогатне материнство, договір сурогатного материнства, правова природа договору сурогатного материнства, предмет договору сурогатного материнства.

Постановка проблеми. Медицина вже давно працює над проблемою безпліддя та пропонує різні варіанти для вирішення репродуктивних питань. В сучасних умовах одним із рішень вказаної проблеми є застосування такої репродуктивної технології як сурогатне материнство. Воно визначається як допоміжна репродуктивна технологія, один із методів лікування безпліддя, який створює можливість особам, позбавленим здатності природного дітонародження, стати генетичними батьками. Сутність сурогатного

або замінного материнства полягає в перенесенні в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком і жінкою), виношення та народження дитини. При цьому така жінка не повинна мати безпосередній генетичний зв'язок з дитиною.

Правове регулювання сурогатного материнства в Україні здійснюється положеннями ч. 2 ст. 123 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [1], яка регулює визначення походження дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, і Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України № 787 від 09.09.2013 р. (далі – Порядок) [2], що встановлює медичні показання до застосування методу сурогатного материнства і алгоритм лікування. Із факту сурогатного материнства випливають відносини, що виникають між подружжям (або одним з майбутніх батьків) та жінкою-сурогатною матір'ю, які носять комплексний характер, тому їм властиві елементи сімейно-правових, цивільно-правових і господарсько-правових відносин, і які потребують належного правового регулювання.

Мета статті полягає у встановленні правової природи договору сурогатного материнства як підстави виникнення відповідних правовідносин та визначенні його предмету.

Аналіз публікацій та досліджень. Сутність та проблемні питання сурогатного материнства, підстави виникнення відносин сурогатного материнства, поняття, правова природа та істотні умови договору сурогатного материнства стали предметом наукових досліджень таких вчених-правників як Т. Борисова, В. Ватрас, Т. Заверза, Ю. Коренга, К. Митрякова, К. Сухарева, Ю. Таланов, О. Явор.

Виклад результатів дослідження. Відносини між подружжям (або одним з майбутніх батьків) та жінкою-сурогатною матір'ю виникають із юридичного факту – договору, який укладається вказаними особами. Проте визначення правової природи такого договору є проблемним питанням. Науковці вважають за можливе поширювати на договірні відносини з сурогатного материнства чинність норм як сімейного, так і цивільного права. Так, досліджуючи природу договору про сурогатне материнство, Т.В. Заверза зазначає, що відносини між батьками та сурогатною матір'ю ближчі до сімейно-правових, оскільки позбавлені товарного-грошового підґрунтя, а кінцевою їх метою є встановлення батьківських правовідносин [3, с. 28].

На думку О. А. Явор укладення договору між подружжям і сурогатною матір'ю спрямоване на виникнення сімейних відносин між подружжям і новонародженою дитиною, але виходячи із суті сімейних відносин сурогатна матір не може бути їх суб'єктом, оскільки відсутня кровна спорідненість, шлюб, усиновлення, що є обов'язковими умовами підтвердження наявності сімейних відносин [4, с. 127]. Відповідно, там де йдеться про оплату, особливості укладання, істотні умови, а також відповідальність за порушення договірних зобов'язань є наявність цивільно-правової природи, в межах якої і реалізується принцип свободи договору при регулюванні договірних відносин у родині [5, с. 53]. Також відповідно до Порядку для реалізації відносин сурогатного материнства, повинна бути нотаріально завірена копія письмового договору між сурогатною матір'ю та подружжям, яка бажає скористатися репродуктивною технологією [2].

Тому більшість вчених вважають, що договір сурогатного материнства варто розглядати як цивільний-правовий договір, так як сурогатне материнство відбувається за угодою сторін та спрямоване на виникнення, зміну та припинення нових правовідносин. Також як будь-який договір він має укладатись на умовах і відповідати вимогам, що визначені розділом II Книги п'ятої Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Загальні положення про договір». Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків [6].

Зокрема, Л. К. Айвар звертає увагу саме на цивільно-правий характер відносин та стверджує, що «для недопущення ситуації, коли сурогатна мати відмовляється передати дитину батькам, використовує шантаж, вимагання грошей, намагається не допустити

відмови генетичних батьків прийняти новонароджену дитину, відмови від оплати послуг сурогатній матері тощо, сурогатне материнство, як і інші цивільно-правові відносини, повинні бути врегульовані договором, який укладається сторонами» [7, с. 33]. І саме укладення договору буде гарантувати правовий захист сторін правовідносин та забезпечить захист прав та законних інтересів третіх осіб, які можуть бути учасниками даних відносин.

Тому, на думку Ю. Коренга, договір сурогатного материнства – це домовленість між особами, що бажають стати батьками, та жінкою (сурогатною матір'ю), що згідна на перенесення в її організм ембріона людини в умовах акредитованого закладу охорони здоров'я, виносити, народити дитину з подальшою її передачею іншій стороні, за винагороду або без неї [8, с. 169]. З іншого боку, Ю. Таланов зазначає, що договір сурогатного материнства – це договір, згідно якому сурогатна мати (виконавець) після імплантації або трансплантації в її організм (без використання її біологічного матеріалу) ембріона подружжя, яке надало свій генетичний матеріал (замовники), зобов'язується виносити, народити і передати дитину замовникам, а замовники зобов'язуються сплатити виконавцеві фактичні витрати, пов'язані з виконанням ним договору, і винагороду, якщо інше не встановлене договором [9].

Найбільш повне і точне визначення договору сурогатного материнства, на наш погляд, надає В. А. Ватрас: «за договором сурогатного материнства одна сторона (сурогатна мати) зобов'язується пройти процедуру імплантації ембріона людини, зачатого другою стороною (генетичними батьками), виносити, народити і передати дитину генетичним батькам, а генетичні батьки зобов'язуються відшкодувати витрати, необхідні для виконання договору, та сплатити певну грошову суму, якщо інше не передбачено договором» [10, с. 73].

Отже, розглядаючи юридичну природу даного договору, можна визначити, що він за суттю є змішаним договором, в якому укладення, права та обов'язки сторін регулюються нормами цивільного права, а сам факт імплантації ембріона з метою появи дитини, як суб'єкта сімейного права, та визначення її походження, регулюються сімейним правом.

Договір сурогатного материнства може регулювати два види правовідносин: немайнові та пов'язані з ними майнові. Немайнові, перш за все пов'язані із імплантацією ембріона, виношуванням та народженням дитини та реєстрацією її батьками-замовника, а пов'язані із немайновими це майнові правовідносини, наприклад, щодо виплати винагороди сурогатній матері, оплати юридичного обслуговування, зокрема, щодо оформлення договірних правовідносин стосовно сурогатного материнства та встановлення правових наслідків останнього, медичного обслуговування такої матері до, під час та після пологів [11].

Загалом дослідники природи договору сурогатного материнства наголошують на тому, що за своєю специфікою він має спільні ознаки з договором оренди, підряду та послуг. Так, О. С. Мітрякова зауважує, що використання тіла сурогатної матері з метою виношування дитини для замовників протягом певного терміну багато в чому нагадує договір оренди, а під орендною платою можна розуміти компенсацію витрат, пов'язаних з виношуванням дитини, і винагороду за послуги сурогатної матері. Певним чином тіло сурогатної матері «орендується» на період виношування дитини [12, с. 34].

Але, на нашу думку, відносини сурогатного материнства та оренди не є близькими, адже за предметом договором є річ, яка має індивідуальні ознаки та є неспоживчою, але людина та її тіло не є річчю. Також неможливо погодитися з тезою, що за договором про сурогатне материнство батьки тимчасово володіють і користуються тілом жінки. Дана теза суперечить Конституції України, адже на момент виконання договору про сурогатне материнство сурогатна матір не позбавлена гарантованих їй Конституцією України прав [13].

Оскільки біологічних батьків перш за все цікавить результат — народження дитини, то можна стверджувати, що договір, укладений між біологічними батьками дитини та сурогатною матір'ю, містить елементи договору підряду. Сурогатна мати в цьому випадку нагадує підрядника, а генетичні батьки, або один із них – замовника. Досліджуючи можливі спільні ознаки відносин із сурогатного материнства та підряду, можна помітити, що одним із критеріїв, на підставі якого оцінюється належне виконання зобов'язання за договором

підряду, є якість виконаної роботи. Проте дитину, народжену внаслідок застосування репродуктивних технологій, не можна розглядати як результат належного виконання договору, а якість не є характеристикою, притаманною суб'єкту права – людині. Тому, відносини з підряду і відносини з сурогатного материнства мають різну правову природу.

На думку більшості вчених, за своєю специфікою договір сурогатного материнства в частині особистих майнових відносин тотожний із договором про надання послуг, який регулюється нормами ЦК України. Згідно з цим договором одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ч. 1 ст. 901 ЦК України). Крім того, ч. 2 ст. 901 ЦК України вказує, що положення глави 63 ЦК України «Послуги. Зальні положення» можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить сутності зобов'язання [6].

Предметом договору про надання послуг вважають дії, результат яких не має матеріального вираження і не може бути гарантований. Якщо розглядати цей договір як один із видів договорів про надання послуг, то слід зазначити особливості визначення предмету договору сурогатного материнства. Так, Т. Є. Борисова вважає, що предмет договору про сурогатне материнство повинен охоплювати всі дії, які вчиняє сурогатна мати, прийнявши і виконуючи зобов'язання за договором, а саме проходження процедури імплантації ембріона; його виношування; народження дитини; передача новонародженого подружжю-замовників [14, с. 85].

Деякі науковці визначають предмет договору як дії сурогатної матері по виношуванню дитини. Проте жінка під час вагітності не вчиняє активних дій, так як вагітність на певний період часу є природним станом організму більшості жінок дітородного віку, що не пов'язаний з виконанням договірних зобов'язань. Предметом договору сурогатного материнства, як зазначає Ю. В. Коренга, є дії сурогатної матері щодо виношування та народження дитини, тобто надання послуги, що має результат – народження дитини сурогатною матір'ю і згода сурогатної матері на реєстрацію дитини батьками (батьком або матір'ю) [8, с. 168]. На нашу думку, виходячи з вищезазначеного, предметом договору сурогатного материнства слід вважати дії сурогатної матері щодо виношування, народження дитини і передачі її генетичним батькам, тобто надання послуги, що має результат – народження дитини сурогатною матір'ю. Важливим є те, що результатом надання послуги є саме народження дитини, а не дитина як така.

Сторонами в договорі виступають подружжя, як замовники програми сурогатного материнства та сурогатна матір–виконавець. Отже, за договором про надання послуг подружжя-замовники можуть надавати матеріальну допомогу сурогатній матері в період її вагітності, наприклад оплата медичних послуг, пов'язаних з виношуванням дитини, оплата харчування, одягу, ліків та інші поточних витрат сурогатної матері. В свою чергу сурогатна матір повинна дотримуватися усіх умов договору, наприклад проходження медичних оглядів, виконання усіх порад лікаря, передачі новонародженої дитини після її народження.

Висновки. З'ясувавши правову природу і визначивши предмет договору сурогатного материнства, слід зазначити, що відносини між сурогатною матір'ю та батьками-замовниками є цивільно-правовими та виникають на підставі відповідного договору, який відноситься до договорів про надання послуг. Предметом договору сурогатного материнства є виношування, народження дитини і передачі її генетичним батькам сурогатною матір'ю. Питання сурогатного материнства безпосередньо пов'язані з основними правами людини, в тому числі із забезпеченням прав дитини, тому відносини, що виникають на підставі договору сурогатного материнства, потребують окремого, спеціального правового регулювання.

Анотація: стаття посвящена дослідженню правової природи і предмета договору сурогатного материнства. Рассмотрены правовые аспекты договорных отношений, возникающих в сфере применения

программы суррогатного материнства. Определена сущность понятия договора суррогатного материнства. Проанализировано место договора суррогатного материнства в системе гражданско-правовых договоров.

Ключевые слова: репродуктивные технологии, суррогатное материнство, договор суррогатного материнства, правовая природа договора суррогатного материнства, предмет договора суррогатного материнства.

Abstract: The article is devoted to the study of the legal nature and the subject of the contract of surrogate motherhood. The legal aspects of contractual relations that arise in the application of the program of surrogate motherhood are considered. The essence of the concept of surrogate motherhood contract is determined. The place of the contract of surrogate motherhood in the system of civil-law contracts is analyzed.

Key words: reproductive technologies, surrogate motherhood, contract of surrogate motherhood, legal nature of surrogate motherhood contract, subject of contract of surrogate motherhood.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>
2. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>.
3. Заверза Т. В. Правова природа і предмет договор про сурогатне материнство. *Доктрина медичного права*. 2017. №1(19). С. 28.
4. Явор О. А. Правові аспекти сурогатного материнства. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 127–133.
5. Сухарева Е. Р. Суррогатное материнство: свобода усмотрения и соотношение отраслевых методов правового регулирования. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2013. № 2. С. 50–56.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Айвар Л. К. Правовой захист сурогатного материнства. *Адвокат*. 2006. № 3. С. 33.
8. Коренга Ю. Одностороння відмова від договору про сурогатне материнство. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 168–171.
9. Таланов Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2012_56/56/54.pdf.
10. Ватрас В. А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 73–74.
11. Цогоев Т. И., Калоева М. М. Правовые аспекты суррогатного материнства в Российской Федерации. URL: my.mwport.ru/files/2011-3-jur.
12. Митрякова Е. С. Правовое регулирование суррогатного материнства в России: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2006. С. 34.
13. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
14. Борисова Т. Е. Суррогатное материнство в Российской Федерации. Проблемы теории и практики : монография. М. : Проспект, 2014. С. 85.

УДК 81'282

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ МІСТА ГНІВАНЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПІДСИСТЕМА ПРИГОЛОСНИХ

А. В. Вдовиченко, Г. В. Ситар

Анотація. У цьому дослідженні розглянуто фонетичні особливості говірки жителів міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області. Проаналізовано підсистему приголосних. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування системного підходу до літературної та джерельної бази роботи, використання описового, порівняльно-історичного методів і методів аналізу та синтезу.

Ключові слова: говірка, звукосполюка, консонантизм, приголосний, фонема.

Дослідження звукової системи діалектного мовлення початку ХХІ століття є важливим завданням сучасного мовознавства, розв'язання якого повинне враховувати низку чинників: історію заселення відповідного регіону або населеного пункту, особливості походження звуків, вплив сусідніх говірок та ін. Говірка міста Гнівань належить до подільського говору південно-західного наріччя [1; 2; 3; 4] й поєднує в собі риси різних говірок. Підсистема приголосних цієї говірки досі не була предметом спеціального аналізу, що й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Мета дослідження – з'ясувати особливості підсистеми приголосних говірки міста Гнівань Тиврівського району Вінницької області. Відповідно до мети реалізовано такі **завдання**:

– обрано інформантів-носіїв говірки міста Гнівань і здійснено цифрові записи їх усного мовлення;

– проаналізовано записи й виділено особливості реалізації приголосних фонем у говірці міста Гнівань порівняно з літературною мовою та іншими говорами.

До дослідження залучено зразки мовлення 14 мешканців міста Гнівань віком від 35 до 80 років, серед них 11 жінок і 3 чоловіків. Інформантів було дібрано з урахуванням таких критеріїв: вони є корінними мешканцями Гнівані, не мають розладів мовлення і вад слухового апарату, не мають вищої освіти, що зумовлює мінімальний вплив літературної мови на їх мовлення.

У консонантизмі говірки міста Гнівань, як і у вокалізмі [5], спостережено особливості як кількісного складу приголосних фонем, так і реалізації і частоти їх вживання в мовленні. Наприклад, у цій говірці немає фонемі [p'], відповідно в ній збільшена частота вживання фонемі [p], яка замінила першу в усіх випадках її вживання: *[але ми в мудрарилис'а]*, *[вони жіі в радно і понесли на вес'іл'а]*.

Досить виразно простежується залежність звукового вияву дзвінких і глухих приголосних фонем від фонетичних позицій, у яких вони опиняються в живому мовленні. Це викликає навіть взаємозаміну дзвінких і глухих приголосних у відповідних фонетичних умовах, як, наприклад, часткова втрата дзвінкими приголосними дзвінкості в кінці слова та всередині перед глухими (*[а банц'а сварилас'а]*, *[банц'а зл'іс' зл'іс'/а ја ш не хоч'у// мамі зарас скажу/]*, *[на роботу в сутиску на завот / ше не зак'інчила/ рік лишив'са дес' мен'ше до зак'інчен'а техн'ікума/ вийшла зам'іш/]*, *[вже нач'ало роспат сојуса]*).

У процесі дослідження було виявлено, що в Гнівані фонема [ф] часто реалізовано на місці звукосполюки [хв]: *[ф'іст]*, *[ф'іртка]*.

Також можемо спостерігати й те, що ствердіння губних, яке відбулося свого часу на всій території української мови, спричинило появу перед [а], що виникло з давнього носового [ε], двофонемних сполук губних з [j], а також з м'якими [л'], [н'], які стали

наслідком виділення колишньої м'якості (палатальності) губних в окрему артикуляцію. Сполука «губний + [j]» зафіксована на всій території поширення української мови та стала літературною нормою, проте в говірці міста Гнівань послідовно реалізовано сполуки [мн'], [бл'], [вл'] ([мн'асо], [памн'ат'], [мн'ати], [голубл'ата], [здоровл'а]): *[так само було обовл'асково на парат пройшлис'а]*.

З інших явищ, пов'язаних з губними приголосними, вдалося виявити в мовленні опитаних мешканців асимілятивні перетворення [вн] > [мн]: [р'імний], [р'імн'ати].

Як і в літературній мові, передньоязикові проривні фонемні протиставляються за дзвінкістю-глухістю (/д/ – /т/, /д'/ – /т'/) і за твердістю-м'якістю (/д/ – /д'/, /т/ – /т'/), проте для мовлення мешканців Гнівані властиве оглушення дзвінких приголосних у кінці слова: *[тоже був парат/на с'оме жовт'н'а був парат і вих'ід'н'і були колис']*, *[і неї не було боже борони/шоп це сид'іти там на л'ішку/ дуже вишиит'і ці вишиит'і велич'езні подушки з наволоч'ками]*.

У деяких словах у позиції перед шиплячим фонема [д] замінюється фонемою [т], яка переходить у [ч]: *[помн'у в молочиших класах вчилис'а/ то ше була в школі своја музика//]*.

У двофонемних сполуках [з'д'], [с'т'] фонемні [д'], [т'] часто переходять в африкати /дз'/, /ц'/ ([гн'із'дз'і], [чес'ц'], [с'ц'іна] та ін.): *[зимоју вони прикривали сон'ашниками/шоп не дуже змокр'іли с'ц'іни/ а јакшо в куточ'ку т'іки дв'і к'імнатки було і с'ц'іни і тако н'іби/ јак сказати/ ком'ірчина там була / сало вони складали тако в бад'у/ і це все дерево було/ на с'ц'іл'ки ці реч'і були деревјан'і і вони відч'асу нас'ц'іл'ки вже аш залуснилис'а/ аш лаков'і стали/]*.

У сполуці [дц'] фонема [д] унаслідок регресивної асиміляції переходить у [ц'], а в результаті наступного стягнення двофонемна сполука [ц'ц'] нерідко перетворюється на однофонемну [ц'] або [ц]: *[дванац'іт'], [тринадц'іт']*.

Привертає увагу й те, що у формах 3-ої особи дієслів теперішнього часу приголосний [т] звичайно твердий: *[п'іду ту конф'етку подушеч'ку одну дв'і в'із'му тай знов кортит//]*, *[јак робл'ат в сил'і вис'іл'а/ то робиц'а воно с:уботи/ в суботу приход'ат коровай/ вд'іваюц'а в ці україн'с'к'і форму/ л'енти/ в'іноч'ки і јупка/ і бл'уска це вд'іваюц'а д'івч'ата/ друшка і молода/ ідут по сил'і пригласили/ а стар'і/ а дв' молодих ж'інки/ це називајуц'а коровайниц'і/ вони приглашајут до коровају/ сход'ац'а вечер'і л'уди і робл'ат дома коровай/ не заказујут так јак тут/ а робл'ат коровай/ сробили коровай/ кухарка встромила в п'іч'вже його вс'о / в'ін пичец'а/ гусоч'ки так'і робл'ат//]*.

Група передньоязикових фрикативних свистячих фонем складається з чотирьох одиниць. Ці парні фонемні протиставляються як за дзвінкістю / глухістю (/з/ – /с/, /з'/ – /с'/), так і за твердістю / м'якістю (/з/ – /з'/, /с/ – /с'/) і в говірці міста Гнівань: *[одного року то таки морос//]*, *[а сам ја йду черес колгосп/ черес подвір'а]*, *[і в'ін заліс цей хлопчик //]*. Фонемні [з], [с] реалізуються в основних своїх виявах [з], [с], а також у звукових варіантах [з'], [с']: *[но в'ін побачив тоже ж'із'н'і]*, *[гор'ів самол'от]*, *[а там ше був вчивс'а ше уч'ін'ік сид'ет коло мене / но це з'імн'ав коло мене / јак куч'а с'іна в'із'ми праску і полат'//]*.

Разом з тим спостерігається й ствердіння [с'], а також [з'] у звукосполуках [с'к], [з'к], що виступають у прикметникових суфіксах -ський, -зкий, наприклад: *[апрел'ска паска]*, *[пол'ске кладб'ішч'е]*.

Крім основного вияву твердих фонем [ж], [ш] ([ж] [ш]), говірці м. Гнівань притаманні й позиційні варіанти цих фонем – напівм'які [ж'], [ш'], які виступають переважно перед [і] (< ъ, е) ([ш'іс'ц'], [на ме"ж'і]). На відміну від інших говірок подільського говору, перед закінченням -а в називному та знахідному відмінках однини іменників середнього роду ([п'ідн'іж:а], [роздор'іж:а] та ін.) і -у в орудному відмінку однини іменників III відміни ([подорож:у], [роск'іш:у] та ін.) фонемні [ж], [ш] вимовляються твердо.

У зібраному матеріалі спостерігається відсутність чергування [з] // [ж], [с] // [ш], [т] // [ч]: *возити* – [вoз'у], *носити* – [нос'у], *колотити* – [колот'у]: [**колот'у** соб'ї чай/ а вона диве^ц'а].

Установлено, що в говірці м. Гнівань фонема |дж| майже немає: у дієслівних формах 1-ої ос. однини теперішнього часу типу *ходжу*, *воджу* фонема |дж| переходить у [д'] (*[ход'у]*, *[вод'у]*) або замінюється на фонему |ж| (у мовленні жителів молодшого віку): *хожу*, *бужу*, *сизу* та ін. Крім того, африката |дж| нерідко заступається через |ж| е цій говірці і в інших випадках: [*жм'іл'*], [*бжoла*].

У багатьох словах спостерігається й заміна африкат |дз|, |дз'| відповідними фрикативними свистячими |з|, |з'| (це є особливістю говорів південно-східного наріччя [6]): [*зеркало*], [*звоник*], [*зв'ін*], [*кукуруза*] та ін.

В одних випадках звужується вживання напівм'якої африкати [ч·] або [ч'] (*[кloch:a]*, *[oблич:a]*), а в інших, навпаки, спостерігається вживання пом'якшеної африкати [ч'] на місці літературного твердого звука [ч] (*[курч'a]*, *[волоч'ат]*, *[кач'ка]*, *[орач']*): [*вона йде бо це вже курка ч'їяс' там/ котрас' з д'івч'ат дала зерна/ а це вже не наша курка/ то вона вже ган'ала*].

Для обстежуваної говірки характерним явищем є так зване «шокання», тобто заміна у вимові [шч] на [ш] (*[а шо ш як ја жіх бач'у/ т'їй хочец'а/]*, *[п'ідкидају шоп врод'ї би повна та баноч'ка/ бапц'а каже шoс' мен'ше стало /]*).

Зауважимо, що на відміну від африкати |ц'|, що може виступати як на початку, так і в кінці складу та в кінці слів, африката |ц| в досліджуваній говірці майже не зустрічається в кінці слів і в кінці складу, за винятком деяких іншомовних слів ([палац], [матрац]). Африката |ц'| звичайно реалізується в основному своєму вияві [ц'], хоч і спостерігається ствердіння її у звукосполуці [ц'к], що виступає в прикметниковому суфіксі: [*багато ходили в к'їно черес то шо по п'ят' коп'їжок було ц'їна д'ецкогo с'їанаса*].

Привертає увагу й те, що говірці м. Гнівань притаманні особливі риси, які стосуються вимови сонорних фонем [р] – [р'], [л] – [л'], [н] – [н']). Переважно фонема [р] вимовляється твердо перед голосними: [*бур'ак*], [*веч'ерати*], [*говору*], [*пров'їрати*], [*порадок*], [*раба*], [*радно*], [*трапка*], [*шкрабати*], але трапляються випадки вживання м'якого [р'] за умови, що порівняно з літературною вимовою зникає звук [j]: [пo'дв'їр'a], [п'їр'a], [пo'дв'їр'ї], [п'їр'ї] (*[вт'їк/з'ї школи т'їк ја / а сам ја йду черес колгосп/ черес подв'їр'a]*).

Фонеми [л], [н] у досліджуваній говірці реалізуються в основних своїх виявах [л], [н] та у звукових варіантах [л'], [н'], причому останні варіанти звичайно виступають у всіх словах у позиції перед [і] (<Ь): [*л'їто*], [*л'ївий*] та ін. Але в окремих словах пом'якшений [н'] виступає і перед шиплячим: [*ну вже в жин'їха мен'ше л'удей йде*].

Окремо слід сказати про відбиття в говірці звукосполук [ри], [ли], що походять з давніх колишніх [рѣ], [лѣ], [рѣ], [лѣ], у яких редуковані голосні були у слабкій позиції. За нашими спостереженнями, у таких випадках звичайно реалізовано [ри], [ли] (*[кривавий]*, *[грим'їти]*, *[глитати]*), але для слова *криниця* на території дослідження зафіксовано таку вимову, як [*кирниц'a*], [*керниц'a*].

Однією з найвиразніших, послідовно фіксованих рис консонантизму говірки міста є зникнення фонему [j] у позиції після голосного: [*то вже вс'ї обрадувалис'/ шо це знашли л'удину / і було с'т'їл'ки клоп'їту /]*, [*ну вс'о вже тод'ї пришов/ вже брали коровай д'івчата*].

Окрему групу приголосних фонем становлять задньоязикові [г], [к], [х] та фарингальний (гортанний) [ґ]. Для говірки міста Гнівань характерне вживання фонему [г] замість фонему [ґ]: [*ганок*], [*грати*], [*гвалт*]. У певних позиціях згадані фонему реалізуються і як напівпом'якшені звуки [г'], [к'], [х'] (як і в літературній мові): [*х'їба мин'ї вашко/ кау ја/*].

Як і багатьом говіркам подільського говору [3], говірці м. Гнівани притаманна асимілятивна зміна [г] – [х], [г] – [к]: *[буде видно/ хто куриє/ це проб'іхтис' нада туди/]*. Однак варто звернути увагу на те, що в іменниках І відміни в давальному та місцевому відмінках однини приголосні чергування [г], [к], [х] зі свистячими [з], [ц], [с] часто порушується, через що в говірці міста співіснують паралельні форми: *[на но'г'і], [у рук'і], [на но'з'і], [у руц'і]*.

З інших особливостей реалізації приголосних у говірці міста Гнівани відзначимо ще деякі:

- поширеність протетичного приголосного [г]: *[гоко], [горати], [го'б'ідати]*;
- відсутність подвоєння (подовження) м'яких приголосних: *[ши'т'а], [р'іл'а], [кам'ін'а]*): *[ну таке жит'я як обичне/], [шо там пририхтували/ ну бош весіл'а/]*;
- наявність у деяких словах явища метатези (переставляння звуків чи складів) (*[гоірок]*): *[було назби'рају гоірків/]*;
- поширеність випадіння звуків, групи звуків чи складів у середині слова (явище синкопи (*кае (каже), бое (боже), мона (можна), тое (тоже), [вс'оремја]* (всьо врем'я)), в кінці слова (явище апокопи (*тре (треба), хоч (хочеш)*): *[а в'ін їде мопедиком / т'ій кае / о тут добр'і уч'ін'іки /], [н'е кау не рвала /], [ну вони тое курили / а ја ше не всп'ів /], [а ч'о не так/ не так/ бо кому піт хв'іст//], [так і зара внуч'ка моја по деревах лазе так само л'убе/], [в гн'іван'і шос' тре купити/]*;
- наявність вставлення звуків у середину слова (унаслідок впливу російської мови: *[ја не помн'у чи він кап'ітан чи мајор по зван'іју /], [а ч'о не на зан'ам'іях / чи це ја вже буду вчитис'а за вас один за другого /]* (пор. рос. *звание, занятие*).

Аналіз підсистеми приголосних говірки міста Гнівани дає змогу зробити висновок, що вона має риси, які відрізняють її від української літературної мови, а також має спільні з іншими говірками подільського говору південно-західного наріччя фонетичні особливості.

Аннотація. В этом исследовании рассмотрены фонетические особенности говора жителей города Гнивань Тывровского района Винницкой области. Проанализировано подсистему согласных звуков. Специфика исследуемой темы предполагает применение системного подхода к литературной и источниковой базе работы, использование описательного, сравнительно-исторического методов и методов анализа и синтеза.

Ключевые слова: говор, звукосочетание, консонантизм, согласный, фонема.

Abstract. In this study, the phonetic features of the dialect of the inhabitants of the city of Gnivani of the Tyvriv district of Vinnytsia region are considered. The subsystem of consonants sounds is analyzed. The specificity of the topic under consideration involves the application of a systematic approach to the literary and source base of work, the use of descriptive, comparative-historical methods and methods of analysis and synthesis.

Key words: consonant, consonantism, dialect, phoneme, sound combination.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови : в 3-х т. Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. Ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Київ: Наук. думка, 1984. 498 с., карт.
2. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології: вступні розділи. Ред. : К. Й. Галас, В. І. Добош. Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1966. 100 с.
3. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору. Поділля: історико-етнографічне дослідження. [Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушок, З. Є. Болтарович та ін.]. Київ : Доля, 1994.
4. Монахова Т. В. Українська діалектологія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с.
5. Вдовиченко А. В. Фонетичні особливості говірки міста Гнівани Вінницької області: підсистема голосних. *Вісник СНТ*. Вінниця: ДонНУ, 2017. Вип. 9. С. 27–30.
6. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
7. Подільський говір: Бібліографічний покажчик / Уклад.: І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. 141 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНОГО МОВЛЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАСИЛЯ СЕМЕНОВИЧА СТУСА

Д. С. Дубенко, І. Р. Домрачева

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей етикетного мовлення в листах Василя Стуса. Проаналізовано такі формули мовленнєвого етикету: привітання, прощання, вибачення, прохання, звертання, згода, підтвердження. Водночас подано частотність вживання цих одиниць, через які письменник розкриває своє внутрішнє «я», спілкуючись заочно з адресатом.

Ключові слова: епістолярій, лист, звертання, прохання, привітання, мовленнєвий етикет.

Актуальність нашої роботи полягає в тому, що в умовах тоталітарної держави листування багатьох відомих митців було недоступним для суспільства загалом, його майже не досліджували. Це пояснюється утисками свободи слова, багаторічними переслідуваннями, дискримінацією національно свідомої і творчої особистості. Зауважимо, що в умовах незалежної держави зростає інтерес до вивчення листування відомих людей, аби почерпнути інформацію, яка б відтворювала їхні взаємини.

Дедалі більше науковців долучаються до вивчення особливостей листування українських письменників. Над етикетними одиницями епістолярію працюють мовознавці: С. К. Богдан (листи Лесі Українки, В. Стуса), Л. І. Мацько (листи Т. Шевченка), Е. С. Ветрова (особливості листування письменників ХІХ ст.) та ін.

Мета дослідження – виявити особливості епістолярної комунікації та мовленнєвого етикету в листуванні В. Стуса, встановити частотність вживання одиниць етикетного мовлення й проаналізувати дані.

Меті підпорядковані такі завдання:

1. Визначити чинники формування мовленнєвого етикету і його використання;
2. Розглянути листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості з індивідуальними особливостями етикетного мовлення;

Предмет дослідження – формули етикету у творчості В. С. Стуса.

Об'єкт дослідження – епістолярій Василя Семеновича Стуса

Наукова новизна полягає у тому, що у нашій роботі детально досліджено частотність вживаних етикетних конструкцій.

Теоретичне значення роботи визначається здійсненням цілісного аналізу етикетних особливостей в епістолярії Василя Стуса. Результати, отримані у процесі аналізу, можуть бути базою для вивчення мовної репрезентації особливостей особистісного світосприйняття. Запропонований аналіз є перспективним для загальної характеристики мовних засобів у листах інших письменників.

Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у лексикографічній практиці, зокрема під час укладання словників, написанні курсових, кваліфікаційних, дипломних і магістерських робіт

Методи дослідження. Для того, щоб розглянути листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості з індивідуальними особливостями етикетного мовлення використовуємо такі теоретичні методи: аналіз та синтез (під час опису конкретних етикетних конструкцій), узагальнення (для вибору найпоширеніших одиниць у творчості Василя Стуса), метод контекстуально-семантичного аналізу епістолярного тексту, що застосовано для характеристики етикетних конструкцій, які представлені формулами вітання, вибачення, прохання, прощання та ін.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що листування Василя Стуса посідає чільне місце в епістолярній спадщині шістдесятників, адже йому притаманна філософська заглибленість, емоційне навантаження й велике тематичне розмаїття. Проти течії, за найжорстокіших обставин він „проніс у руслі української традиції ідеали гуманізму і

патріотизму та зберіг вірність цим ідеалам до кінця. Його листи несуть у собі потужний творчий заряд та свідчать про колосальний творчий потенціал” [1, с. 23].

Попри те, що Василь Стус писав переважно до рідних (це пояснюється жорстким лімітом на листи – у кращому разі в’язень мав право лише на два листи на місяць, ясна річ, що за такої ситуації намагався писати до найрідніших), його листи адресовані до «уявленого партнера» у яких „дискутував з епохою, вибудовував свій вищий світ над плоскими реаліями соціалістичної казарми” [3, с. 310]. М. Коцюбинська визначає епістолярну спадщину поета саме як творчість, підкреслюючи, що біографічного фактажу у листах Василя Стуса небагато – перш за все це „біографія його душі”, „класичний приклад епістолярного „автопортрета зі свічкою” [1, с. 163].

За Л. Кравченко зазначимо, що епістолярій В. Стуса умовно можна розділити на кілька тематичних масивів: особисте життя автора, його друзів та рідних. Листи поета до Дмитра, сина, можна назвати педагогічною поемою в листах. Листування митця багатогранне, унікальне та є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого доробку. Перед нами – листування професійного філолога, який брав активну участь у формуванні духовного, історичного, філософського й культурного клімату Батьківщини, попри те, що сам Василь Стус перебував у холодній неволі [2, с. 158]. Листи з ув’язнення мають свою специфіку, яка впливає з обмеженої можливості спілкування, тому листи стають засобом комунікації із зовнішнім світом, навіть за їх дозованості. Потрібно зазначити, що листування для ув’язнених – лімітоване. Листи насичені різноманітним роздумів щодо минулого й майбутнього.

Зауважимо, що епістолярій Василя Стуса – безцінне джерело ретельного пізнання психології творчості митця. Безцінною часткою творчої спадщини автора, зокрема, її морально-етичної парадигми є листи, які становлять два томи у його повному зібранні творів. Це дві книги шостого тому, де до першої книги увійшли листи до рідних (до сина, дружини й батьків), а до другої – до друзів та знайомих. Після прочитання кожного листа Василь Стус постає як громадянин, людина, поет.

Розглянемо родинні листи, які можуть мати домінуючий приватний дискурс, але характер Василя Стуса – письменника і громадянина, обставини життя у в’язниці виявляють величезну етико-естетичну парадигму, морально-етичні пріоритети. В епістоляріях автора бачимо вимоги Василя Стуса до рідних, друзів та до себе. Наприклад, у листі до сина Дмитра (26.02.1976) читаємо вимогу, що треба дбати про своє здоров’я, гартувати його, адже “від здоров’я залежить, чи будеш ти козаком, чи ні” [4, с. 217].

Услід за Т. Грищенко, епістолярну спадщину В. Стуса можна поділити на 3 групи:

- листи відкриті, які характеризуються порушенням актуальних політичних та культурних проблем;
- листи до приятелів;
- листи до рідних – дружини, сестри, сина та ін.

Кожна група вирізняється темою, структурою, мовними ознаками. У відкритих листах до Спілки письменників, Верховної Ради Василь Стус описував свою зневагу й відкрито критикував тоталітарну систему, протестував проти арештів письменників, та вказував на порушення прав людини. Тут відсутні звертання й прощання, мова характеризується відтінком зневажливості. Займенник „вас” вживається з малої літери: “*Слава Богу, вам уже є кого нищити: після кривавої доби сталінізми на Україні з’явилася інтелігенція*”. Своє власне ставлення автор висловлює так: “*Потреба здорового діалогу все зростає... На жаль, здорове обговорення багатьох питань заборонене. Щоправда, це обговорення ведеться, але в ненормальних умовах – або на закритих партійних засіданнях, або в самвидавівській літературі*” (редакторів “Вітчизни” Л. Дмитеркові, 1969 р.). Висловлення жалю, гіркоти, болю відображено у рядках: “*І через це я тужуся пригадати твоє півзабуте лицарське обличчя – і в очах мені стоять сльози*” (Відкритий лист до Івана Дзюби, 1975 р.) бачимо висловлення болю й жалю.

Отже, відкриті листи В. Стуса – публіцистичні виступи, переважно позбавлені етикетних формул, а листи до рідних і приятелів просякнуті турботою, повагою й любов'ю.

Услід за Л. Кравченко епістолярій Василя Стуса характеризуються закономірностями у використанні етикетних формул:

1. Початок – мовні формули для вираження прихильності, звертання, встановлення контакту з адресатом.

2. Основна частина – фактична інформація: розповідь про себе, різноманітні припущення, завдання, прохання, міркування.

3. Завершальна частина – вміщує такі мовні етикетні формули: прохання, вибачення, прощання, побажання [2, с. 97].

Зазначимо, що екстралінгвістичні фактори мають величезне значення, зумовлюють добір певних мовно-етикетних формул. З-поміж них виокремлюємо такі:

- відстань і час є вагомими під час вибору етикетних одиниць (запитання, вибачення, прохання, звертання, завдання, пропозиції, прощання) зумовлюються знаходженням у ізоляторі (обмежений простір). Відстань породжує саму мету спілкування („Я в цьому глухому мішку ніч не знаю” (До дружини, 09.04.1973);

- підтримування зв'язку з родиною. Цей екстралінгвістичний параметр підкріплюється відсутністю або рідкістю отримання листів від дружини: „Не дочекавшись Вашого листа, пишу до Вас. Сталося так, що післяви десь 10 січня листа із викликом на побачення на 26.1 чи 2.2, я не дочекався Тебе...” (До дружини й сина, 15.02.1973), „Чому мовчать із Донецька? Що сталося? Починаються мовчання, на які не можеш не зважати найбільше” (До дружини й сина, 15.02.1973), „Чомусь нема чуток від обох Василів” (До дружини, 09.04.1973)

Перейдемо до аналізу використання автором листів типів мовно-етикетних формул. У „Листах до рідних” зустрічаємо такі етикетні формули:

1. Етикетні одиниці, якими виражається привітання – „Добрідень Вам – Валю, Дмитрику, Василю Карповичу, Ольго Григорівно!” (До дружини, батьків і сина, 17.12.1972), „Валю!” (До дружини, батьків і сина, 17.12.1972), всередині листа: „Добрідень Вам!” (До рідних, лютий, 1973), „Дорога Валю!” (До дружини, 09.04.1973). Щодо частоти вживання етикетних одиниць у „Листах до рідних”, привітання найчастіше висловлюється звертанням на початку листа. Загалом проаналізовано 143 одиниці. Потрібно зазначити, що типові привітальні формули вживаються зрідка із частотою: „Добрідень...” – 13 („Добрідень, Вальочку!” (До дружини, 03.01.1976)), „Вітаю...” – 40 („Вітаю Вас, любі...” (В. Стус до сина, 22.06.1982)), „Добрий день...” – 3 (До родини сестри дружини, 26.09.1973), „Добрий ранок” – 1 (До дружини й сина, 17.11.1977), „Привіт...” – 30: „Привіт йому од мене, коли він у стані людини, що не жахається таких привітів...” (До дружини й сина, 08.05.1974). У листі „До дружини й сина” немає звертання загалом („Ще раз прошу: перепишіть із видавничих планів цікаві новинки і напишіть мені”). Кожен свій лист Василь Стус починає з дати, що зближує цей текст епістолярного стилю з іншим різновидом епістолярію – щоденником.

2. Формули прощання. Вказані формули вживаються із такою частотністю: „Бувай(-те)...” – 42 („Уклін мій — добрим людям, родичам, рідним. Бувай здорова!” (До дружини, 15–16.11.1974), „Бувай здорова, люба моя школярко!” (До дружини, 15–16. 11. 1974)). Водночас прощання автор висловлює складними конструкціями і поєднує їх з іншими мовно-етикетними одиницями, наприклад, із зазначенням місця знаходження, побажанням, зазначенням певного факту. Такі конструкції автор вживає із частотністю : „Цілую...” – 142 („Цілую Вас усіх і обіймаю” (До рідних, лютий, 1973), „Цілую Тебе. Вітання Твоїм батькам” (До дружини й сина, 16.04.1973)); “**З найкращими зиченнями...**” – 9: “**З найкращими зиченнями Василь Стус**” (До дружини, 19.08.1974 р.); „**З найкращими (найліпшими) побажаннями...**” – 6 (До дружини й сина, 22.08.1973); „**З найкращими побажаннями Василь**” (До батьків, 10.05.1975)); “**Із сердечним привітом**” – 2: “**Із сердечним привітом Василь**” - , (до Христини, 1979 р.).

3. Вислови вибачення. Вибачення вживаються із такою частотністю: „**Вибач** (вибачте, вибачай, пробач)...” – 42 („**Вибачай** мені, люба моя” (До дружини, 15.10.1973)); „Пробач...” – 3 („**Пробач** — за те, що ані вісті не подаватиму. **Пробач**” (До дружини й сина, 12.06.1983)); „**Перепрошую**...” – 4 („**Перепрошую**, насамперед, що всі мої вітання придуть до Тебе із запізненням” (До дружини, 26.02.1976)); „**Вибачай** мені, люба моя, мій безпробачний гріх перед Тобою” (До дружини, 15.10.1973), „**Вибачай**, Валю, що переказ я Тобі відправив назад” (До дружини й сина, 03.01.1974), „Дякую тобі за нього, **вибачаючись**” (Василь Стус до дружини, 19.11.1973), „Для мене то істотне доповнення — в обох напрямках (хоч, **вибачай** за нескромність, мені здається, що Толстого я чую трохи не так...” (До дружини й сина, 08.05.1974), „**Вибач** — і зрозумій: я перепросити радий буду” (До дружини, 28.04.1975), „**Вибачай**, коли цього вірша я Тобі переписував” (01.10.1975), „**Вибачай**, що я пишу на папері, а не на відкритці, бо відкриток мені поки не віддали (коли будуть — надішлю Тобі якнайкращу)” (До сина, 27.10.1975), „**Вибачай**, дорогий мій, що на день Твого народження я не зможу нічого подарувати Тобі, не зможу Тебе побачити” (До сина, 27.10.1975). Загалом у листах В. Стуса трапляються мовноетикетні одиниці на позначення вибачення, в основі яких – віддієслівний іменник пробачення у поєднанні з поширювачем-числівником. Такі сполуки підкреслюють дружньофамільярні стосунки між комунікантами: „Тисячу пробачень – найперше” (В. Стус до В. Дідківського); „Передусім – тьма пробачень” (В. Стус до В. Дідківського).

4. Етикетні формули **прохання**: такі одиниці є варіативними та характеризуються такою частотністю: „**Прошу...**” – 189 (“**Прошу** – при нагоді – передайте їй великий привіт!” (до Ірини Корсунської, 1979 р., „**Прошу** – не гнівайтесь на мене” (До батьків, сестри, племінниці, 17.12.1972; „**Прошу** Тебе — візьми з собою для мене трикотажний спортивний костюм чорний або синій і поганенький шарф...” (До дружини й сина, 11.01.1973), „Ще раз **прошу**: переписи́ть із видавничих планів цікаві новинки і напиши́ть мені” (До дружини й сина, 15.02.1973), „**Прошу** іще — слати мені листи з повідомленням про вручення — рекомендованого листа, здаючи його на пошті по квитанції” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу**, дорога, не побивайся за мною дуже” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу** друзів — коли-не-коли пиши́ть листи на Донецьк, до моїх сивих голубів і моєї сестри” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу** Вас — дуже не суши́ться мною, бо то нічого не дасть” (До батьків, 04.03.1973).

На думку Т. Грищенка, звертання, згоду, підтвердження також можна віднести до одиниць етикетного мовлення.

5. **Звертання**. Зауважимо, що до найпоширеніших звертань умовно можна віднести: „**Валя**, Вальочку...” – 283 („**Вальочку**, ластівочко!” (До дружини, 14.06.1972)); „Дорогі мої...” – 59 („**Дорогі мої тату, мамо, Марусю, Тетяночко!**” (До батьків, сестри, племінниці, 01.09.1973)); „**Мамо...**” „**Дмитрику...**” – 41 („Дорогі мої тату, мамо, Марусю, Тетяночко!” („**Дмитрику!** Тато має Тебе посварити” (До рідних, лютий, 1973)). Це пояснюються тим, що Василь Стус з любов’ю ставився до своєї дружини, сина, матері... Попри усі перешкоди він намагався тримати із ними тісний зв’язок. Водночас у листах побутує звертання на кшталт: „**Люба моя...**” – 41 („**Тримайся, люба моя**, як можеш і коли можеш” (До дружини й сина, 03.01.1974)).

6. **Згода, підтвердження** не дуже яскраво виражені у листах Василя Стуса. Наведемо кілька прикладів: „**І проблему “Пігмаліона” Б. Шоу — я певен — можна з не меншими підставами трактувати навпаки**” (До дружини, 22–30.09.1976), „**Мені приємно це чути, хоч я і був певен, що Ти в мене будеш славним школяриком**” (До сина, 01.07.1974). Загалом згода й підтвердження реалізуються у „Листах до рідних” із частотою: „**Я певен...**” – 7, тобто, є найпоширенішим способом реалізації; „**Згоден...**” – 5 („**Згоден** із Тобою, що Каммінгс — то високий клас” (До дружини, 16.05.1981); „**Гаразд...**” – 2 (Усе, Вальочку, **гаразд** (До дружини, 11.02.1979)); В епістолярій наявні інші способи вираження згоди на кшталт: „... чи то коли він навертає на наше існування землю й зорі — і в цьому разі **я згоден** із Юрком...” (До дружини, 5–9.02.1975)), „**Правда, вже далі — Zweispalt: чи то коли він**

навертає на наше існування землю й зорі — і в цьому разі я згоден із Юрком: тобто...'' (До дружини, 5–9.02.1975), „Згоден із Тобою, що Каммінгс — то високий клас'' (До дружини, 16.05.1981);

7. **Заперечення.** У листах наявна невелика кількість заперечень. Це пояснюється тим, що автор не отримує таку інформацію, яку можна було б заперечити (це стосується переважно прохань надсилати менше одягу та їжі, але формул на кшталт „заперечую'', „не погоджуюсь'', „не можу погодитись'' майже не зустрічається. Наприклад, „Не згоден'' вжито у „Листах до рідних'' 3 рази („Я не згоден із Валею, що тепер можна вчитися обов'язково на негуманітарному факультеті'' (До рідних, 6–10.05.1984), „Ще раз скажу, що до цього місця я з Юрком **чи не геть згоден** (хоч і не геть і не цілком)'' (До дружини, 5–9.02.1975) „Але з версією Бажана (сам кінець) я **не згоден абсолютно**'' (До дружини, 10.11.1975)). Далі наведемо приклади заперечень: „**Не треба** витратитися на них (передачі)'' (До дружини, 14.06.1972), „...везти сюди нічого не можна, бо не дадуть. Хіба що майку-труси, спортивний костюм чорний за 5 крб., шкарпетки чи носовички. Ні продуктів, ні речей не дозволять'' (До дружини, 09.04.1973), „**Я не згоден** із Валею, що тепер можна вчитися обов'язково на не-гуманітарному факультеті'' (До рідних, 6–10.05. 1984).

8. **Пропозиція, порада:** „**Можеш...**'' – 90 прикладів (прикладів наведені у додатках); „**Шануйся...**'' – 7 прикладів: „**Шануйся**, ластівочко, і бережи ластовенятка нашого коханого'' (До дружини, 14.06.1972); „**Раджу**'' – 2: „...роман американця молодого, здається, Кінга. **Раджу** прочитати.'' (До рідних, 04.03.1984). Загалом усі листи насичені численними порадами, які вживаються автором через бажання хоча б морально допомагати своїм рідним на відстані, хоча лексема «порада» не вживається:

Висновки. Отже, ми розглянули листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. Тому можна стверджувати, що ці листи є не лише цінним автентичним першоджерелом для осмислення його творчої індивідуальності, а й важливим матеріалом для дослідження історії української літератури і суспільної думки ХХ ст. Проаналізувавши епістолярій Василя Стуса („Листи до рідних''), можна стверджувати, що тут важливе місце посідають етикетні формули. Особливостями є використання звертань у кличній формі, традиційних формул на початку і в кінці послання, а в тексті – різноманітних вітань, пропозицій, вибачень, побажань, прохань. Для автора характерна невимуженість під час вибору певних мовних засобів і безпосередність у вираженні емоцій. Водночас зазначимо, що яскрава творчість Василя Стуса варта подальших студій.

Аннотація. Стаття посвячена дослідженню особливостей етикетного мовлення в листах Василя Стуса. Проаналізовані такі формули мовного етикета: привітання, прощання, извинения, просьбы, обращения, согласие, подтверждение. Так же представлено частотность употребления этих единиц, благодаря которым писатель раскрывает свое внутреннее, я", общаясь заочно с адресатом.

Ключевые слова: епістолярій, письмо, обращение, просьба, поздравление, речевой етикет.

Abstract. The article is devoted to the study of the features of etiquette speech in the letters of Vasyl Stus. The following formulas for speech etiquette are analyzed: greetings, farewells, apologies, requests, appeals, consents, confirmations. At the same time, the frequency of the use of these units is given, through which the writer reveals his internal "I", communicating in absentia with the addressee.

Key words: epistolary, letter, appeal, request, greetings, speech etiquette.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. Українська мова. Стилістика. Навчальні посібники. Київ : Академія, 2005. 248 с.
2. Кравченко Л. Василь Стус – інтерпретатор поезії Р.М.Рільке: монографія. Дрогобицький державний педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич: Коло, 2008. 340 с.
3. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. К.: Смолоскип, 2005. 352 с.
4. Переклади. Поезія, проза, драматичні твори. 1998. 392 с.
5. Грищенко Т. Б. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

БАЗОВІ ТИПИ КАУЗАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ В ДІЄСЛОВАХ КАУЗАЦІЇ ПРАВОВОЮ ТА ПРОТИПРАВНОЮ ДІЄЮ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

О. М. Єрмакова, О. О. Залужна

Анотація. У даній роботі проаналізовано дієслова каузації правовою та протиправною дією в англійській мові. Теоретичною основою семантичного аналізу одиниць дослідження є два типи каузативної ситуації: маніпулятивна та директивна. Здійснено кількісний аналіз емпіричного матеріалу з метою виявлення базових семантичних типів. У результаті проведеного дослідження в залежності від семантики об'єкта каузації було виділено три основні групи дієслів каузації правовою та протиправною дією, а саме: дієслова без конкретизації семантики каузатора, дієслова, для яких каузатором виступає держава та дієслова, для яких каузатор – це приватна особа. Аналіз семантики одиниць дослідження демонструє, що найбільш численною групою маніпулятивної каузації є дієслова каузації протиправною дією, а директивної каузації – дієслова каузації правовою дією.

Ключові слова: каузація, каузативні дієслова, дієслова каузації правовою та протиправною дією.

1. Вступні зауваження. Категорія каузативності відображає причинно-наслідкові відношення у мові і є одним із основних понять логіко-філософської картини світу, оскільки все, що існує в дійсності, перебуває в діалектичному взаємозв'язку. Каузативною вважається ситуація, що складається щонайменше із двох мікроситуацій, пов'язаних між собою відношенням каузації або спричинення дії або стану [1, с. 14–15]. Каузація як мовна репрезентація причинно-наслідкових відношень представляє собою окремий випадок відношень обставини, які вказують на сукупність конкретних умов, у яких здійснюються будь-які явища, події, пов'язані з чимось, супроводжуючи щось або викликають появу чогось [2, с. 209].

Дієслова каузації правовою та протиправною дією – це лексеми, які насамперед належать до юридичних термінів і правової сфери спілкування, та зафіксовані у тлумачних словниках англійської мови. Дієслова каузації протиправною дією – це група дієслів, для яких дистантна та контактна каузативна дія розглядається суспільством як правова або протиправна, тобто така, що суперечить закону, моральним або соціальним нормам [1, с. 107–108].

Об'єктом дослідження є дієслова каузації правовою та протиправною дією в англійській мові, напр.: *to kill* 'вбити', *to collar* 'заарештувати когось', *to abduct* 'викрадати', *to inherit* 'отримати офіційну соціальну позицію або власність, яка належала родичу, який помер'.

Предметом виступає семантика дієслів каузації правовою та протиправною дією.

Мета дослідження полягає у визначенні базових семантичних типів каузативних дієслів каузації правовою та протиправною дією.

Матеріалом дослідження слугують 198 лексем, отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел англійської мови, серед яких зокрема «Longman Dictionary of Contemporary English», «The Cambridge English Dictionary» та «Legal Dictionary».

2. Теоретичні засади дослідження. Каузативність як відображення в мові причинно-наслідкових відношень об'єктивної картини світу належить до універсальних фундаментальних лінгвістичних категорій [3, с. 1]. В основі каузативності лежить зв'язок між двома подіями [4, с. 175–178]. Каузативність має місце лише за наявності двочленної опозиції: причина – наслідок [5, с. 886]. Це такі зв'язки між причиною та наслідком, при яких друге не лише безпосередньо витікає з першого та породжується ним, але його поява ще й зумовлена певним присиленням [6, с. 278].

Існують три типи двомісних лексичних каузативів, де причинно-наслідковий зв'язок відбувається за допомогою команди (*causation by command*), безпосередньою фізичною дією та дієслова каузації емоцій [7, с. 162]. До них зараховують дієслова, котрі викликають іншу дію або стан, що виражено принаймні у двох ситуаціях, пов'язаних між собою відношенням

каузації, та відображають причинно-наслідкові відношення на референтному рівні [8, с. 187–190].

Каузативні дієслова – найбільш універсальний засіб вираження каузативних відносин. Їх семантична структура має різну ступінь складності. Це пов'язано з тим, що в каузальну ситуацію входять п'ять обов'язкових смислових компонентів, або констант: 1) організуюча константа, що позначає відношення каузації, вона робить ситуацію каузативною; 2) суб'єкт і 3) стан антецедента (той, що передує); 4) суб'єкт і 5) стан консеквентна (той, що йде наступним) [9, с. 48–50].

Слід розрізняти категорії каузальності та каузативності. Каузальність – це всеосяжна логіко-філософська категорія, яка охоплює всі види зв'язків між подіями (не тільки причинно-наслідкові) у навколишньому світі, тоді як каузативність є лінгвістичною категорією, яка властива дієсловом і відображає причинно-наслідковий зв'язок між подіями, фактами, станами [1, с. 12].

У сучасній лінгвістиці існує декілька семантичних класифікацій каузативних дієслів. Залежно від ступеню впливу каузатора виділяють *маніпулятивну* та *директивну* каузацію. За маніпулятивної каузації каузувальна дія відбувається за допомогою фізичної сили, напр.: *to cut away, to break*, директивний каузатив передбачає застосування каузатором соціальних або вербальних засобів, напр.: *to beg, to arrest* [10, с. 11–14].

Залежно від темпоральної дистанції між антецедентом та консеквентом каузативні ситуації поділяються на *прямі* та *непрямі*. Під прямою каузацією розуміють ситуацію, коли антецедент безпосередньо є причиною консеквента (наприклад, “X, штовхаючи Y, примушує його впасти”), непрямі каузація має справу із ситуацією, коли консеквент каузується не безпосередньо антецедентом, а ще однією дією (наприклад, “X ламає машину, внаслідок чого Y потрапляє в аварію”) [10, с. 11–14].

За ступенем участі каузатора каузативні ситуації стратифікують на *фактитивні*, *пермісивні (прохібітивні)* та *асистивні*. За фактитивної каузації каузатор розглядається як основне джерело дії, що каузується, напр.: *to take, to order*. За пермісивної (прохібітивної) ситуації каузатор не є основним джерелом дії, яка каузується, а його роль обмежується дозволом (заборонаю) виконання дії, напр.: *to let, to allow*. За асистивної каузації каузатор є не єдиним джерелом дії, яка каузується, а виконує цю роль спільно з ким-небудь іншим чи сприяє виконанню дії, напр.: *to help, to assist* [10, с. 11–14].

Розподіл на *навмисну* (активну) та *ненавмисну* (пасивну) каузацію базується на характері каузувальної дії, яка може бути агентивною, тобто протікати під контролем каузатора (наприклад, *John built a house* ‘Джон побудував дім’), або неагентивною, тобто відбуватися без активної участі каузатора (наприклад, *Jane dropped her pencil* ‘Джейн упустила свого олівця’) [10, с. 11–14].

За напрямком каузативної дії виділяють *пряму* (позитивну) та *зворотну* (негативну) каузацію. За прямої каузації мова йде про становлення відношень, зворотна каузація має справу з розривом відношень і містить негативну сему [10, с. 11–14].

3. Базові семантичні типи. За семантикою каузатора дії дієслова каузації правовою та протиправною дією поділяються на:

1) дієслова без конкретизації семантики каузатора: *to fence* «to buy or sell stolen property» ‘купувати або продавати викрадене майно’;

2) дієслова, для яких каузатором виступає держава, уряд або інші офіційні органи влади (поліція / міліція, суд тощо), спрямовуючи дію на громадянина держави: *to collar* ‘заарештувати когось’;

3) дієслова, для яких каузатор – це приватна особа, група осіб або організація, які спрямовують дію каузації на приватну особу: *to mug* ‘атакувати когось в громадському місці, і викрасти їх майно’.

За основу поділу дієслів каузації правовою та протиправною дією на семантичні групи за каузативним компонентом значення прийнято брати найпоширеніший поділ у лінгвістиці каузативних дієслів на маніпулятивні та директивні. Таким чином, емпіричний корпус

дослідження розподіляється на два типи, які базуються на характері відносин між суб'єктом (X) і об'єктом (Y):

– маніпулятивна каузація – якщо дія каузації відбувається в тісному фізичному контакті X із Y;

– директивна каузація – якщо взаємодія між X та Y має дистантний характер без фізичного контакту між ними [1, с. 65].

Центральною семою каузації за допомогою правової та протиправної дії виступає соціальна значущість дії, що знаходить своє відбиття у формулі тлумачення дієслів: “X правовою / протиправною дією каузує Y мати / не мати або бути / не бути Z”, напр., *to dock* ‘вираховувати суму грошей із чиеїсь зарплатні’, *to collar* ‘заарештувати когось’ та “X протиправною дією каузує Y не мати Z, вступаючи з Y-ком та / або Z-ом у фізичний контакт”, напр., *to steal* ‘красти’ [1, с. 88, 102].

Для аналізу було дібрано 198 англійських дієслів каузації правової та протиправної дії, що були отримані шляхом суцільної послідовної вибірки.

Дієслова каузації правовою та протиправною дією маніпулятивної та директивної каузації

	маніпулятивна каузація		директивна каузація	
Правовою дією	41	20,7%	59	29,8%
Протиправною дією	61	30,8%	37	18,7%

Англійський емпіричний корпус дієслів каузації правовою та протиправною дією складається зі 198 слів. Найбільш численною групою є дієслова каузації протиправною дією маніпулятивної каузації, що становить 30,8%, напр., *to mug* «to attack someone in a public place and steal their money, jewellery, or other possessions» ‘атакувати когось в громадському місці, і викрасти їх гроші, ювелірні вироби, або інше майно’, *to kill* «cause the death of (a person, animal, or other living thing)» ‘спричинити смерть (людині, тварині чи іншій живій істоті)’. Наступною за кількістю є група дієслів каузації правовою дією директивної каузації, становить 29,8%, напр., *to inherit* «to receive a right or an official social position that belonged to a relative who has died» ‘отримати право або офіційну соціальну позицію, яка належала родичові, який помер’. Дієслова каузації правовою дією маніпулятивної каузації складає 20,7%, напр., *to collar* «to catch or arrest someone» ‘спіймати або заарештувати когось’, *to prosecute* «to try to prove as a lawyer in court that someone is guilty of a crime» ‘спробувати довести як адвокат у суді, що хтось є винним у вчиненні злочину’. Найменш чисельною є група дієслів каузації протиправної дії директивної каузації, що становить 18,7%, напр., *to fence* «to buy or sell stolen property» ‘купувати або продавати викрадене майно’, *to steal* «take (another person's property) without permission or legal right and without intending to return it» ‘взяти (майно іншої особи) без дозволу чи законного права і не збиратись його повертати’

4. Висновки.

4.1. Каузативною вважається ситуація, що складається щонайменше із двох мікроситуацій, пов'язаних між собою відношенням каузації або спричинення дії або стану. Каузативність має місце лише за наявності двочленної опозиції: причина – слідство.

4.2. Дієслова каузації правовою та протиправною дією – це лексеми, які належать до юридичних термінів і правової сфери спілкування. Дієслова каузації протиправною дією – це дієслова, каузативна дія яких розглядається суспільством як протиправна, тобто така, що суперечить закону.

4.3. Одиниці дослідження у своїй семантичній структурі репрезентують універсальну категорію мови, яка характеризується поняттями каузації та має ознаки правової та протиправної дії. За допомогою формули тлумачення їх семантика може бути представлена

наступним чином: “X правовою дією каузує Y мати / не мати Z” та “X протиправною дією каузує Y не мати Z, вступаючи з Y-ком та / або Z-ом у фізичний контакт”.

4.4. Аналіз семантики одиниць дослідження дозволяє розподілити емпіричний корпус на два типи: дієслова каузації правовою та протиправною дією, які в свою чергу стратифікуються на два підтипи: дієслова маніпулятивної та директивної каузації, де найбільш численною групою є дієслова каузації протиправною дією маніпулятивної каузації (30,8%) та група дієслів каузації правовою дією директивної каузації (29,8%). Перспектива подальшого дослідження полягає у більш детальному аналізі семантики виділених типів.

Аннотация. В данной работе проанализированы глагола каузации правовым и противоправным действием в английском языке. Теоретической основой семантического анализа единиц исследования есть два типа каузативной ситуации: манипулятивная и директивная. Осуществлен количественный анализ эмпирического материала с целью выявления базовых семантических типов. В результате проведенного исследования в зависимости от семантики объекта каузации было выделено три основные группы глаголов каузации правовым и противоправным действием, а именно: глаголы без конкретизации семантики каузатора, глаголы, для которых каузатором выступает государство и глаголы, для которых каузатор – это частное лицо. Анализ семантики единиц исследования показывает, что наиболее многочисленной группой манипулятивной каузации являются глаголы каузации противоправным действием, а директивной каузации – глаголы каузации правовым действием.

Ключевые слова: каузация, каузативные глаголы, глаголы каузации правовым и противоправным действием.

Abstract: The main concern of this article is the semantic analysis of the verbs of causation by legal and illegal actions in the English language. The theoretical basis of the semantic analysis of the units under discussion is two types of causative situation: manipulative and directive. The quantitative analysis of the empirical data is carried out in order to identify the basic semantic types. As a result of the research, depending on the semantics of the object of causation, three main groups of verbs were distinguished: verbs without specifying the semantics of the causer, verbs for which the state acts as a causer, and verbs for which the causer is a private person. The analysis of the semantics of the units shows that the most numerous group of manipulative causation are the verbs of causation by illegal actions and for directive causation those are the verbs of causation by legal action.

Key words: causation, causative verbs, verbs of causation by legal and illegal actions.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2014. 283 с.
2. Глушук Г. І. Каузальність та каузативність – якісні різновиди каузації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: зб. наук. пр. Серія «Лінгвістика». 2009. Вип. IX. С. 68–100.
3. Shibatani M. Some Basic Issues in the Grammar of Causation. *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation* / M. Shibatani (ed.). Amsterdam : John Benjamins, 2002. P. 1–22.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы [6-е изд.]. М. : УРСС, 2009. 383 с.
5. Kulikov L. Causatives. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (eds.), *Language Typology and Language Universals. An International Handbook*. Berlin, New York, 2001. P. 886–898.
6. Kailuweit R. Linking: Syntax und Semantik französischer und italienischer Gefühlsverben. *Linguistische Arbeiten*. Tübingen : Niemeyer, 2005. Bd. 493. 372 S.
7. Кожокина А. В. Сравнительный анализ глагола to make и других каузативных глаголов. *Вестник СПбГУ*. 2012. Вып. 2. С. 154–168.
8. Lewis D. Causation as Influence. *The Journal of Philosophy*. Vol. 97. Special Issue : Causation, 2000. P. 182–197.
9. Кучман І. М. Лінгвістичний і лінгвіальний статус категорії каузативності. *Філологічні трактати*. 2012. Том 4. № 4. С. 46–55.
10. Shibatani M., Pardeshi P. The Causative Continuum. *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation* / M. Shibatani (ed.). Amsterdam : John Benjamins, 2002. P. 85–126.

СЕМАНТИКА ДИРЕКТИВНОЇ КАУЗАЦІЇ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ДІЄСЛОВАХ ІЗ СЕМОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ (на матеріалі англійської мови)

М. О. Куца, О. О. Залужна

Анотація. У даній роботі розглядаються семантичні типи директивних каузативних екзистенційних дієслів (далі КЕД) із семою заперечення в англійській мові. Визначено, що каузативність, екзистенційність та заперечення є універсальними фундаментальними категоріями мови. З метою виявлення продуктивності семантичних типів в англійській мові здійснено кількісний аналіз емпіричного матеріалу. В результаті проведеного дослідження було виділено три основні групи директивних КЕД із семою заперечення, а саме: 1) КЕД без додаткових семантичних ознак; 2) КЕД з вказівкою на додаткові семантичні ознаки причини/способу дії; 3) КЕД каузації за допомогою протиправної дії.

Ключові слова: каузація, каузативні дієслова, екзистенційні дієслова, заперечення, семантика.

1. Вступні зауваження. Одиниці дослідження репрезентують складну похідну категорію мови, яка комбінує у своїй семантичній структурі три фундаментальні універсальні категорії мови, а саме каузативність, екзистенційність та заперечення. Мовна категорія каузативності представляє вид причинно-наслідкових відносин і є однією з універсальних категорій мови. Базовою каузативною вважається ситуація, що складається щонайменше із двох мікроситуацій, які пов'язані між собою відношенням каузації або спричинення дії або стану [1, с. 14]. Категорія буття є основоположною філософською категорією. Екзистенційність – це фундаментальна лінгвістична категорія, яка є мовною універсалією та є об'єктом вивчення не тільки мовознавства, але і логіки та психології [2].

Заперечення – це одна з основних розумових операцій і представляє собою складне та багатоаспектне явище, яке є об'єктом вивчення мовознавства, логіки та філософії. Будучи універсальною категорією мови зі складною та багатоаспектною семантикою, категорія заперечення знаходить своє вираження в усіх мовах світу [3].

Об'єктом дослідження є каузативні екзистенційні дієслова із семою заперечення в англійській мові, тобто дієслова, які виражають каузацію припинення існування об'єкта, напр., англ. *to annihilate* 'знищувати', *to murder* 'вбивати', *to chop down* 'зрубати'.

Предметом виступає семантика директивної каузації в екзистенційних дієсловах із семою заперечення в англійській мові.

Мета дослідження полягає у проведенні семантичного аналізу англійських каузативних екзистенційних дієслів із семою заперечення.

Матеріалом дослідження слугують 138 лексем, отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел англійської мови.

2. Теоретичні засади дослідження. Питання про лінгвістичний статус «каузальності» та «каузативності» посідає особливе місце в сучасному мовознавстві. Каузативність визначається як лінгвістична категорія, яка властива дієсловам і відображає причинно-наслідковий зв'язок між подіями, фактами, станами, а каузальність – це логіко-філософська категорія, яка охоплює всі види зв'язків між подіями у навколишньому світі [4].

У дослідженнях, присвячених вивченню каузативних дієслів, можна виділити різні аспекти: логіко-семантичний (Н. Д. Арутюнова [2]); функціональний (Н. Н. Болдирев [5], Г. А. Золотова [6]); лексико-семантичний (Ю. Д. Апресян [7]); порівняльно-типологічний (Т. Е. Абросимова [8], О. О. Залужна [1]).

Основним поняттям категорії каузативності є термін «каузативна ситуація» (далі КС). Для КС обов'язковою є наявність наступних базових елементів: 1) відношення каузації, яке робить ситуацію каузативною; 2) каузатор; 3) об'єкт каузації; 4) стан об'єкта каузації [9].

За О. О. Залужною базову каузативну ситуацію можна представити у вигляді такої формули тлумачення (далі ФТ): «X дією v_1 каузує Y виконувати дію / бути у стані v_2 », напр. : англ. *Your attitude made us leave* ‘Ваше ставлення змусило нас піти’, де семантичні ролі актантів розподіляються таким чином: *Ваше ставлення* – предмет антецедента (вчинок), *нас піти* – предмет консеквентна, *піти* – каузативна зв’язка. За загальноприйнятими визначеннями X – це агенс [1, с. 6], за іншим визначенням каузатор; Y – пацієнс [1, с. 6].

На думку М. Шибатані, каузативна ситуація має відповідати двом умовам:

- a) каузувальна подія та подія, яка каузується, розподілені в часі таким чином, що подія, яка каузується, може відбуватися тільки після казувальної;
- b) каузувальна подія та подія, яка каузується, є взаємозалежними, й існування події, яка каузується, можливе тільки за умови реалізації казувальної події. Якщо казувальна подія не відбулася, подія, яка каузується, також не відбувається [10, с. 239–240].

Сучасна лінгвістика пропонує декілька семантичних класифікацій каузативних дієслів:

1) залежно від ступеню впливу каузатора виділяють **маніпулятивну** (англ. *to axe* ‘відрубати’, *to assassinate* ‘вбивати’, *to shove* ‘штовхати’) та **директивну** каузацію (англ. *to condemn* ‘конфіскувати’, *to beg* ‘випрошувати’) [1 с. 18];

2) залежно від ступеня участі каузатора каузативні ситуації поділяються на **фактивні**, **пермісивні (прохібітивні)** та **асистивні** [1, с. 18]. За фактивної каузації каузатор розглядається як основне джерело дії, що каузується, напр. : англ. *to pull* ‘тягнути’, *to take* ‘брати’ тощо. При пермісивній ситуації каузатор не є основним джерелом дії, яка каузується, а його роль обмежується дозволом (заборонаю) виконання дії, напр.: англ. *to permit* ‘дозволяти’, *to bar* ‘забороняти’ тощо. За умови асистивної каузації каузатор є не єдиним джерелом дії, яка каузується, а виконує цю роль спільно з ким-небудь іншим або сприяє виконанню дії, напр.: англ. *to help* ‘допомагати’, *to facilitate* ‘сприяти’;

3) за характером казувальної ситуації виділяють **навмисну (активну)**, напр.: англ. *to build* ‘збудувати’ та **ненавмисну (пасивну)** каузацію, напр.: англ. *to drop* ‘вронити’;

4) залежно від темпоральної дистанції між антецедентом та консеквентом каузативні ситуації поділяються на **прямі** та **непрямі**;

5) за напрямком каузативної дії виділяють **пряму (позитивну)** та **зворотну (негативну)** каузацію.

У лінгвістиці на позначення завершених за змістом синтаксичних структур, в яких стверджується існування або неіснування в світі (його фрагменті) об’єкта (класу об’єктів), наділеного певними ознаками, вживаються два терміни – «буття» та «екзистенція».

Екзистенційні дієслова виражають судження про існування або присутність когось або чогось. Оскільки функціонально-семантична категорія екзистенційності є приналежністю рівня мовного змісту, вона характеризується унікальними, властивими лише даній мові особливостями, зумовленими специфікою мовних засобів вираження, узагальнені значення яких висвітлюються в семантичних функціях, що входять в її склад. При цьому дана функціонально-семантична категорія володіє універсальними властивостями, які визначаються її зв’язком із відповідною понятійною категорією, що відноситься до рівня розумового змісту [11, с. 10].

За семантикою дієслів буття Н. В. Мелекєцева виокремлює такі моделі кількості: 1) дієслова буття (напр., англ. *to be* ‘бути’, *to exist* ‘існувати’); 2) дієслова появи, виявлення (напр., англ. *to appear* ‘з’являтися’, *to stay* ‘залишатися’); 3) дієслова збільшення, накопичення (напр., англ. *to increase* ‘збільшуватися’, *to grow* ‘зростати’); 4) дієслова зменшення, зникнення (напр., англ. *to disappear* ‘зникати’, *to decrease* ‘зменшуватись’); 5) дієслова кількості (напр., англ. *to count* ‘рахувати’, *to comprise* ‘налічувати’); 6) дієслова переміщення, руху (напр., англ. *to arrive* ‘прибути’); 7) дієслова, що входять до складу фразеологізмів [12, с. 435].

Заперечення – це окрема, семантично не членована, універсальна значеннева категорія. О. В. Падучева виділяє шість типів заперечення [13]: **повне** (або семантично загальнозаперечне речення, яке цілком складає сферу дії заперечення), **часткове** (або семантично частковозаперечне, тобто в реченні заперечується один семантичний компонент), **фразове** (виражене заперечним словом у складі присудка або заперечною формою присудка), **зміщене** (те, що прилягає не до того слова, до якого відноситься за змістом, а до другого слова, що синтаксично підкорює перше), **множинне** (або кумулятивне – виражається наявністю в реченні заперечного займенника, прислівника чи сполучника, коли відбувається узгодження, що допускає або вимагає заперечення перед присудком).

До засобів вираження заперечення зараховують як **експліцитні** (заперечні частки, займенники, прислівники, префікси), так й **імпліцитні** (семантика слова) засоби, до яких, зокрема, належать досліджувані в роботі дієслова.

Наслідуючи ідеї структурної лінгвістики базову каузативну екзистенційну ситуацію із семою заперечення можна представити у вигляді такої ФТ: «X дією v_1 каузує Y (не)існувати».

3. Базові семантичні типи директивних КЕД із семою заперечення.

Для складання корпусу вибірки були розроблені такі критерії добору матеріалу, яким має відповідати семантика дієслова:

- семантика дієслова має містити три елементарні семи: каузативну, екзистенційну та заперечну;
- відношення між X та Y має бути каузативним;
- сема заперечення має міститися в екзистенційному компоненті значення.

За основу поділу КЕД на семантичні типи за каузативним компонентом значення було прийнято найпоширеніший розподіл в лінгвістиці дієслів на маніпулятивні та директивні. У даній роботі будуть детально розглянуті КЕД директивного каузатива.

Екзистенційні дієслова директивної каузації

Семантика каузації	КЕД (ЛСВ)	%	Приклади
КЕД з вказівкою на додаткові СО причини/способу дії	84	60,87	<i>to avert</i> ‘запобігти чомусь поганому’, <i>to repress</i> ‘придушувати’ (силою)
КЕД без додаткових СО	32	23,19	<i>to prevent</i> ‘припинити щось’
КЕД каузації за допомогою правової дії	22	15,94	<i>to revoke</i> ‘анулювати’, <i>to annul</i> ‘анулювати’
Всього	138	100	

До директивної каузації зараховується таке логіко-семантичне відношення між каузатором та об’єктом каузативної ситуації, коли припинення існування/виконання дії Y пов’язане із життям і стосунками людей у суспільстві; правовими документами, а дія відбувається дистантно без фізичного контакту між каузатором та об’єктом каузативної ситуації. Семантику цих одиниць можна представити за допомогою ФТ «X дією v_1 каузує Y (не)існувати, не вступаючи з Y у фізичний контакт». Базовою лексемою для каузативних дієслів даного типу в англійській мові є лексема *to prevent* «to stop something from happening» ‘припинити щось’.

В англійській мові переважно для всіх КЕД без додаткових семантичних ознак каузатор та об’єкт каузативної ситуації не конкретизуються (32 одиниці, що становить 23,19 % від загальної кількості). Наприклад, *to stop* «to prevent something from happening» ‘запобігти чомусь’, *to stifle* «to stop something from happening» ‘запобігти чомусь’.

Втім, переважна більшість КЕД цього типу містить вказівку на додаткові семантичні ознаки та подальшу конкретизацію характеру логіко-семантичного зв’язку між каузатором та об’єктом каузативної ситуації, причину або спосіб виконання дії (84 одиниці, що

становить 60,87 %), наприклад, англ. *to discourage* «to prevent something from happening, especially because you do not approve of it or think it is harmful» ‘запогігти чомусь, особливо тому, що не схвалюється або вважається шкідливим’, *to ditch* «to end a sexual or romantic relationship with someone in a sudden and unkind way» ‘закінчити сексуальні або романтичні стосунки з кимось раптово і недоброчливо’.

Крім цього, у результаті аналізу емпіричного матеріалу була зафіксована значна кількість дієслів із додатковою семантичною ознакою, для яких суспільно-соціальна дія визначається як «правова» (22 лексеми, що складає 15,94 % англійських КЕД директивної каузативності). Загальну ФТ дієслів цього підтипу можна представити у вигляді «Х правовою дією v1 каузує Y не існувати / не бути дійсним». Базовою лексемою для каузативних дієслів даного типу в англійській мові є лексема *to abolish* «to officially get rid of a law, system, practice etc» ‘офіційно позбутися закону, системи, практики тощо’.

Слід зазначити, що в досліджуваній мові функціонують КЕД, які вказують на використання правової дії, але не містять подальшої деталізації каузатора каузативної ситуації, диференціюючись в залежності від об’єкта каузативної ситуації, наприклад, англ. *to abrogate* «to officially end a law, an agreement, etc» ‘офіційно завершити закон, угоду і т.д.’, *to rescind* «to officially state that a law, contract, decision, etc. is no longer valid» ‘офіційно заявити, що закон, угода, рішення і т.д. більше не дійсні’, де об’єктом каузативної ситуації виступає закон або офіційна угода.

4. Висновки.

4.1. Одиниці дослідження репрезентують похідну складну категорію мови, яка комбінує у своїй семантичній структурі три фундаментальні універсальні категорії мови: каузативність, екзистенційність та заперечення, а також характеризуються спільною формулою тлумачення «Х дією v1 каузує Y (не)існувати/ (не)бути у стані v2».

4.2. Директивні КЕД англійської мови поділяються на три підтипи: 1) КЕД без додаткових семантичних ознак; 2) КЕД з вказівкою на додаткові СО причини/способу дії; 3) КЕД каузативності за допомогою протиправної дії. Найчисельнішими в англійській мові є ЕД директивної каузативності з додатковими СО (60,87 %) меншу кількість становлять ЕД директивної каузативності правової дії (15,94 %).

4.3. Перспектива подальшого дослідження полягає у зіставному дослідженні КЕД в англійській та українській мовах.

Аннотация. В данной работе рассматриваются семантические типы директивных каузативных экзистенциальных глаголов (далее КЭГ) с семой отрицания в английском языке. Определено, что каузативность, экзистенциальность и отрицание являются универсальными базовыми категориями языка. С целью выявления семантических типов в английском языке был проведен количественный анализ эмпирического материала. В результате проведенного исследования были выделены три основные группы директивных КЭГ с семой отрицания, а именно: 1) КЭГ без дополнительных семантических признаков; 2) КЭГ с указанием на дополнительные семантические признаки причины/способа действия; 3) КЭГ каузативности с помощью противоправного действия.

Ключевые слова: каузативность, каузативные глаголы, экзистенциальные глаголы, отрицание, семантика.

Abstract: The main concern of this article is the semantic analysis of the directive causative existential verbs (then CEV) with the seme of negation on the basis of the English language. It has been determined that causation, existention and negation are base universal language categories. Quantitative analysis of the empiric material is done with the aim of indicating the semantic types in the language investigated. As a result, of the study three main groups of directive causative existential verbs with the seme of negation were set off, namely: 1) CEV without additional semantic features; 2) CEV with indication on additional semantic features of cause / mode of action; 3) CEV causation through illegal actions.

Key words: causation, causative verbs, existential verbs, negation, semantics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О. Привативні дієслова в англійській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук . Донецьк, 2014. 283 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы [6-е изд.]. М. : УРСС, 2009. 383 с.

3. Dahl Ö. Typology of Negation. *The Expression of Negation* / L. R. Horn (ed.). Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 2010. P. 9–38.
4. Баклагова Ю. В. К вопросу о каузальности и каузативности в системе языка. *Вестник Адыгейского государственного университета*. 2008. Вып. 10(38). С. 26–30.
5. Болдырев Н. Н. Категориальное значение глагола. Системный и функциональный аспекты. 2-е изд. М. : УРСС, 2009. 171 с.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. 2-е изд., испр. М. : УРСС, 2005. 351 с.
7. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка. 2 изд., испр. и доп. М. : Школа «Языки рус. культурь», 1995. 472 с.
8. Абросимова Т. Е. Функционально-семантическая категория посессивности во французском языке. *Теоретические проблемы функциональной грамматики* : Всерос. науч. конф., 26–28 сент. 2001 г. : материалы. СПб. : Наука, 2001. С. 226–234.
9. Кожокина А. В. Сравнительный анализ глагола to make и других каузативных глаголов. *Вестник СПбГУ*. 2012. Вып. 2. С. 154–168.
10. Shibatani M. Causativization. *Syntax and Semantics*. M. Shibatani (ed.). N.Y., San Francisco, London : Academic Press, 1976. Vol. 5. P. 239–294.
11. Павлова Е. Б. Структура функционально-семантической категории экзистенциальности в английском языке (пространственный и фазовый аспекты). *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2009. С. 9–17.
12. Мелекеецева Н. В. До питань про семантичну класифікацію предикатів наявності / відсутності. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология»*. 2011. Т 24 (63). №2. С. 433–437.
13. Падучева Е. В. Эффекты снятой утвердительности: глобальное отрицание. *Русский язык в научном освещении*. 2005. № 2(10). С. 17–42.

УДК 811.161.2.374

СТАТУС ПОНЯТТЯ «СЛОВНИКОВИЙ МАРКЕТИНГ» У СУЧАСНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

В. О. Мойсєєва, Г. В. Ситар

Анотація. У дослідженні проаналізовано погляди дослідників на маркетинг. Розглянуто статус поняття «словниковий маркетинг» у сучасній лексикографії. Визначено мету й основні етапи словникового маркетингу. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування аналітичного методу.

Ключові слова. Лексикографія, маркетинг, словниковий маркетинг.

Вступ. У сучасній економічній теорії та практиці розвинених країн світу стало давно звичним поняття «маркетинг». Маркетинг — прикладна економічна наука, яка передбачає використання різних методів ведення та представлення товару або послуги для широкого загалу споживачів. Загалом метою маркетингу є задоволення потреб покупців та одержання прибутку продавцем.

У сучасній науці термін *маркетинг* (від англ. *market* – ринок і *getting* – отримувати, захопити) вживається в кількох значеннях: 1) діяльність з передбачення, управління і задоволення попиту суспільства; 2) галузь економічної науки, яка займається вивченням такої діяльності та ін. Фахівці у галузі маркетингу акцентують увагу на потребі оцінки можливостей підприємства й використанні стратегічних ресурсів, вони прагнуть побудувати тривалі відносини зі споживачами, з'ясувати вимоги й побажання покупців щодо певного товару, що є основними параметрами якісного маркетингу.

Погляди вчених у визначенні маркетингу відрізняються [1; 2; 3; 4; 5 та ін.]. Загалом можна сказати, що концепції маркетингу з часом зазнали видозміни – від орієнтації на виробництво до орієнтації на збут і споживача. Класичним сьогодні вважають визначення Ф. Котлера, за яким «Концепція маркетингу – це одна з філософій управління, що має на меті визначення й задоволення потреб покупця за допомогою інтегрованих програм маркетингу для досягнення організаційних цілей. Маркетинг є соціальним і творчим

процесом, спрямованим на задоволення потреб як індивідів, так і груп шляхом створення, пропозиції й обміну товарів» (за [1, с. 11]).

У сучасному світі предметом маркетингу може бути будь-який товар або послуга, у тому числі і словник як продукт діяльності лексикографів. Водночас у вітчизняній лінгвістиці поки не склалося належної традиції побудови маркетингової стратегії та її реалізації, тому проблема словникового маркетингу є актуальною в наш час.

Мета дослідження – визначити статус поняття «словниковий маркетинг» у сучасній лексикографії.

Спираючись на дослідження німецьких учених, Т. Піотровський у праці «Зрозуміти лексикографію» визначив таку структуру лексикографії як науки:

1. Історія лексикографії.
2. Загальна теорія лексикографії.
 - 2.1. Загальний розділ.
 - 2.1.1. Мета словників.
 - 2.2.2. Покликання на інші теорії.
 - 2.2.3. Покликання на історію лексикографії.
 - 2.2. Теорія організації словникарської праці.
 - 2.3. Теорія лексикографічного дослідження мови.
 - 2.3.1. Збирання даних.
 - 2.3.2. Перетворення даних.
 - 2.3.3. Комп'ютерна підтримка.
 - 2.4. Теорія лексикографічного опису мови.
 - 2.4.1. Типологія словників.
 - 2.4.2. Текстологічна теорія словникових текстів.
3. Студії з користування словниками.
4. Критика словників.
5. Студії зі статусу словників та їх маркетинг [6, с. 31-32].

Саме останній компонент належить до міждисциплінарних, оскільки перебуває на перетині економіки й лінгвістики, і водночас до найменш опрацьованих у вітчизняній лексикографії.

Мету словникового маркетингу можна сформулювати як задоволення потреб читачів словника та одержання прибутку автором і видавцем.

Маркетингова стратегія передбачає досить складний процес зв'язку автора словника, видавництва, яке публікуватиме словник, та цільової аудиторії, тобто читачів. Перш ніж створити будь-який словник, а в подальшому успішно його видати, потрібно дотримуватися певних вимог, які висувають сучасні лексикографи до словника.

За О. Демською, вимоги до словника охоплюють дві групи: 1) формальні вимоги – відповідність типу та розміру словника, візуальне оформлення тексту словника (типи шрифтів, застосованих для різних елементів мікро- та макроструктури словника, розмір шрифтів, організацію та розміщення тексту на сторінці, тип паперу); 2) змістові вимоги, які передбачають наявність наукової теорії мови як підґрунтя створення словника і відсутність впливу на словник політичної ідеології [7, с. 61].

Крім цього, сформовано власне лінгвістичні критерії для філологічного словника: приязність щодо користувача, узгодженість із лексикографічною практикою, узгодженість із постулатами мовознавчих теорій, адекватність лексикографічного опису (за П. Жмігородським) (див. [7, с. 62]).

Лише після виконання цих вимог можна сформулювати подальший план дій щодо маркетингу словника.

Варто розмежовувати три складні процеси: маркетинг словника, його створення та видання. При цьому перші етапи маркетингу – вивчення попиту, визначення цільової аудиторії, установлення ринкової ніші – мають передувати безпосередньому створенню словника.

Далі постає питання про вибір форми і засобів маркетингової комунікації. Завдяки маркетинговій комунікації встановлюється контакт між виробником продукції і споживачами, пропонуються варіанти задоволення їхніх потреб.

Маркетингова політика комунікацій – комплекс заходів, які використовує підприємство для інформування, переконання, нагадування та формування поглядів споживача на товар або послугу та імідж підприємства [8, с. 95].

Типи засобів маркетингових комунікацій наведено на рис. 1 (за О. І. Храбатіним, Л. В. Яворовською) [1, с. 245].

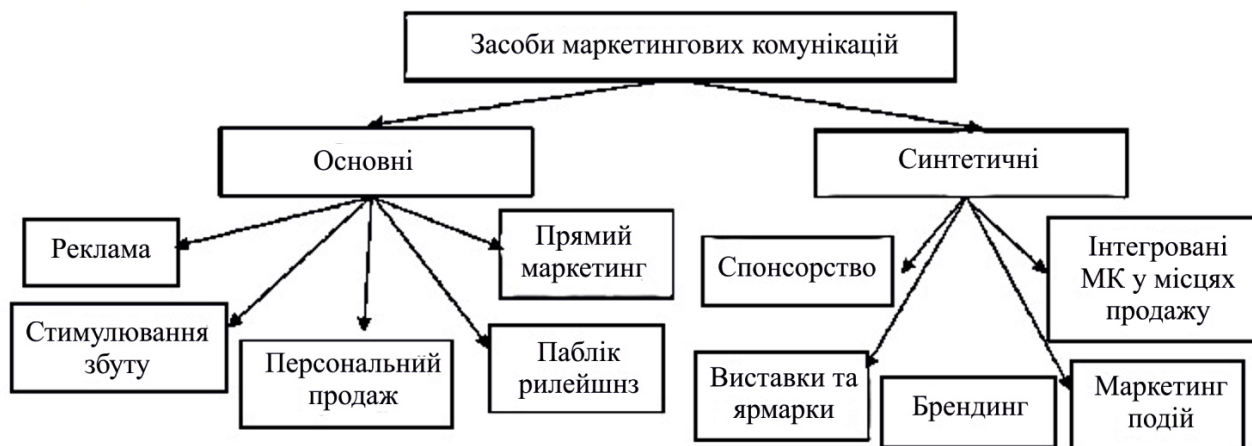

Рис. 1 Типи засобів маркетингових комунікацій

Зі схеми зрозуміло, що розрізняють дві групи засобів маркетингової комунікації – основні й синтетичні. Використання цих засобів забезпечують продаж товару.

Реклама посідає центральне місце в системі маркетингової комунікації. Якісна реклама підтримує конкурентоспроможність та розширює ринки продажу. Головним завданням паблік рилейшнз є створення і збереження іміджу товару, в нашому випадку словника.

З-поміж синтетичних засобів важливе місце посідає спонсорство, адже державне фінансування видання словників є вкрай недостатнім, тому залучення спонсорів є ідеальним варіантом розв’язання цієї проблеми.

Інтегровані маркетингові комунікації в місцях продажу довгий час розглядалися як різновид реклами, але це поняття є ширшим і виходить за межі використання лише рекламних засобів. Основними завданнями інтегрованих маркетингових комунікацій у місцях продажу вважають такі: 1) інтенсифікація процесу продажу; 2) спонукання покупця до покупки; 3) інформаційне забезпечення покупця, у тому числі надання йому можливості порівняти варіанти товару, що купується; 4) надання додаткової аргументації на користь здійснення покупки; 5) представлення товарів-новинок; 6) стимулювання продавців [9].

Виставковим заходам-ярмаркам належить особливе місце в комплексі сучасних маркетингових заходів, оскільки під час їх проведення можна добре представити відповідний товар, а також зустріти потенційних спонсорів.

Висновки. Отже, сучасний стан лексикографії засвідчує потребу опрацювання проблеми словникового маркетингу, недостатній рівень залучення маркетингових методів і засобів для передбачення, управління і задоволення попиту суспільства на словники різних типів. Можна виокремити певну послідовність дій, потрібних для ефективного створення та поширення словника: вибір типу словника, аналіз цільової аудиторії, визначення ринкової ніші, власне-створення словника, його редагування, підготовка до друку, з’ясування структури маркетингу, власне-маркетинг словника.

Перспективним є вивчення різних методів і засобів здійснення словникового маркетингу.

Аннотация. В исследовании проанализированы взгляды исследователей на маркетинг. Рассмотрен статус понятия «словарный маркетинг» в современной лексикографии. Определена цель и основные этапы словарного маркетинга. Специфика исследуемой темы предусматривает применение аналитического метода.
Ключевые слова. Лексикография, маркетинг, словарный маркетинг.

Abstract. The research analyzes the views of researchers on marketing. The status of the concept of «vocabulary marketing» in modern lexicography is considered. The goal and the main stages for vocabulary marketing are defined. The specificity of the topic under study involves the use of the analytical method.

Key words. Lexicography, marketing, vocabulary marketing,

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Храбратин О. І., Яворовська Л. В. Маркетинг. Навчальний посібник для учнів студентів. Івано-Франківськ, 2014. 284 с.
2. Романенко І. П. Трансформація маркетингу: соціально-етичний аспект, 2010. 230 с.
3. Лілік І. В. Маркетинг в українській економіці. К., 2015. 305 с.
4. Кардаш В. Я. Товарна інноваційна політика: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 1999.
5. Прауде В. Р., Білий О. Б. Маркетинг: Навч. посіб. К.: Вища шк., 1994.
6. Piotrowski Tadeusz. Zrozumieć leksykografię. – Warszawa, 2001. – 244 s.
7. Демська Оріся. Вступ до лексикографії: Навчальний посібник. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
8. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Карпова Я. Ю. Маркетинг: Навч. посіб. Львів: Професіонал, 2008. 318 с.
9. Войчак А., Примак Т. Маркетингові комунікації у концепції відносин. *Маркетинг в Україні*. 2005. № 3.

УДК 811.111'37

ЗМІНА ЗНАКУ ОЦІНКИ В КОНТЕКСТІ (на матеріалі твору Р. Ріггза «Дім дивних дітей»)

Н. В. Решетник, Є. В. Коцаренко

Анотація. Дане дослідження присвячене питанню зміни знаку оцінки в контексті художнього твору. На матеріалі роману Р. Ріггза «Дім дивних дітей» проаналізовано особливості зміни знаку оцінки з нейтральної на негативну або позитивну і з позитивної на негативну оцінку. В результаті дослідження було встановлено, що найчастіше в творі зустрічаються ситуації, коли нейтральна лексика набуває негативного значення, далі йдуть випадки, коли позитивна оцінка змінюється на негативну і найменше було виділено ситуацій, коли нейтральна оцінка набуває позитивного оцінного значення. Методологічною основою роботи є метод компонентного аналізу, синтезу, класифікації та узагальнення досліджуваного матеріалу.

Ключові слова: оцінка, позитивна оцінна лексика, негативна оцінна лексика, контекст, знак оцінки.

1. Вступні зауваження. Оцінка – це складний логіко-філософський і лінгвістичний феномен і універсальна категорія, якій піддається будь-який фрагмент буття [1]. Н. Д. Арутюнова зазначає, що оцінка виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення і визначає особливості взаємодії людини і оточуючого світу [2: 11].

Оцінка як ціннісний аспект значення може бути виражена одним словом, а може виражатися і групою слів, і цілим реченням. Є цілі пласти лексики, призначені для вираження оцінки. Це в першу чергу прикметники і прислівники [3: 9], наприклад: *sad* ‘сумний’ – *sadly* ‘сумно’, *terrible* ‘жахливий’ – *terribly* ‘жахливо’, *perfect* ‘ідеальний’ – *perfectly* ‘ідеально’. Оцінка міститься в найменуваннях предметів: *clunker* ‘стара машина, яка ледве їздить’; дій: *hobble* ‘шкутильгати’; в пропозиційних структурах дієслів: *rejoice* ‘радіти’ (те, що викликає радість, є завжди хорошим для суб’єкта), *admire* ‘захоплюватися’ (об’єкт захоплення має знак «+»), *sorrow* ‘горювати’ (те, що викликає дане почуття, є негативним для суб’єкта).

Однак особливо важливо, що оцінка може стосуватися цілого речення: *He runs as a hunting leopard* ‘Він бігає, як гепард’. В даному реченні немає оцінної лексики. Ні дієслово *to run* ‘бігати’, ні іменник *hunting leopard* ‘гепард’ не є оцінними. Проте гепард є

найшвидшою твариною на землі. Тому, порівнюючи швидкість бігу людини з швидкістю бігу гепарда, ми даємо оцінку швидкості людини. Людина оцінюється як неймовірно швидкий та прудкий бігун.

Вивченням зміни знаку оцінки в контексті займалися Н. Д. Арутюнова та О. М. Вольф. Проте дані мовознавці проводили свої дослідження на матеріалі творів російською та португальською мовами. Тому актуальність вивчення зміни знаку оцінки на матеріалі роману Р. Ріггза «Дім дивних дітей» зумовлюється тим, що дана проблема не досліджувалась раніше на матеріалі творів, написаних англійською мовою.

Досить часто знак оцінки залежить від контексту. Наприклад, слова, які не мають оцінного значення, в контексті можуть отримати знак «+» або «-». Наприклад, речення *X was the first in the competition* 'Х був першим на змаганнях', рівносильне тому, що Х був найкращим, так як людина, яка під час змагання приходить до фінішу першою, є найкращою і найшвидшою і отримує перше призове місце. Тому можна зробити висновок, що дане речення містить оцінку зі знаком «+». Однак в реченні *I live on the first floor* 'Я живу на першому поверсі' оцінки немає. Відбувається лише констатація факту – прикметник *the first* лише вказує на місце проживання мовця.[3: 12].

Досить часто оцінка впливає не зі значення окремих слів, а зі значення цілого речення. Оцінне значення стає зрозумілим на основі контексту. Наприклад, (1) *Peter fell sick, we must call the doctor* 'Пітер захворів; треба викликати лікаря' і (2) *Peter fell sick, I'm in desperation* 'Пітер захворів; я просто у відчай'. Речення (1) не є оцінним – відбувається констатація того факту, що Пітер захворів і подається логічне виконання дій в даній ситуації – викликати лікаря. Речення (2) є оцінним, так як за допомогою іменника *desperation* 'відчай' подається ставлення мовця до того, що Пітер захворів – це викликає неабияке хвилювання. Тобто, в реченні (2) подається негативна оцінка стану здоров'я Пітера.

На основі проаналізованих ситуацій можна зробити висновок, що інколи досить важко визначити знак оцінки в контексті.

2. Зміна знаку оцінки в контексті. В результаті аналізу 112 випадків реалізації оцінного значення в творі Р. Ріггза «Дім дивних дітей», було виконано класифікацію видів зміни знаку оцінки в контексті: 1) нейтральна лексика, яка в контексті набуває негативного оцінного значення; 2) нейтральна лексика, яка в контексті отримує знак «+»; 3) позитивна оцінна лексика, яка перетворюється в негативну.

2.1. З 112 опрацьованих ситуацій було виділено 56 ситуацій, коли лексичні одиниці, які не мають оцінного значення, в контексті можуть набувати негативного значення. Наприклад, в реченні *They looked at me like I had a second head growing out of my neck* 'Вони подивилися на мене так, наче у мене було дві голови' немає оцінних слів. Проте за допомогою метафоричного висловлювання *to have a second head* 'мати другу голову' позначається сильне здивування; відбувається відхилення від норми в негативному сенсі – мати дві голови є дефектом. Таким чином, речення, в якому немає оцінних слів, набуває негативного оцінного значення.

Інший приклад: *The last straw came a few days later, when my family decided it was time to sell Grandpa Portman's house* 'Останньою краплею було те, що батьки вирішили продати будинок дідуся'. В даному реченні немає оцінних слів, проте слова *the last* 'останній' і *straw* 'соломина' є метафорою *the last straw*, яка в українській мові має значення 'остання соломина' (повністю – *the last straw that broke the camel's back* 'остання соломина, що зламала спину верблюда') і означає ряд невдач, які врешті призводять до того, що терпіння людини вривається і вона не може більше миритися з ситуацією. Розглянемо історію походження вислову *the last straw that broke the camel's back*. Багато століть назад на Середньому Сході соломі використовувалися в плетінні та будівництві і її привозили та продавали купці, які перевозили її за допомогою верблюдів. Одна арабська історія розповідає про чоловіка, який перевозив на своєму верблюді так багато соломи, скільки міг. Але йому все здавалося, що тварина перевозить мало соломи і чоловік додав ще одну єдину соломинку. Така вага виявилася непідсильною верблюдові, у нього переламалася

спина і він повалився за землю, залишивши чоловіка без засобу ведення своєї торгівлі. Історія є метафоричним позначенням часу, коли людина стикається з постійними проблемами, доки не настане останній момент, коли людина не здатна більше витримувати ці невдачі [4]. Як бачимо, в даному реченні немає оцінних слів, та за допомогою метафори на позначення негативної ситуації речення також набуває негативного значення.

В реченні *I'd have rather spent the summer in a Siberian labor camp than live with my uncle* 'Я б краще провів літо в Сибірському трудовому таборі, ніж пожив зі своїм дядьком' немає оцінної лексики. Тепер розглянемо словосполучення *labor camp* 'трудоий табір'. В тлумачному словнику Collins подається таке визначення даного поняття: *a labour camp is a kind of prison, where the prisoners are forced to do hard, physical work* 'трудоий табір – це такий вид в'язниці, де ув'язнені змушені виконувати важку фізичну роботу' [5]. Очевидно, що поняття «трудоий табір» має негативну оцінку значення, так як називає місце, де люди утримуються проти своєї волі і змушені важко працювати. Далі розглянемо поняття *Siberian labor camp* 'Сибірський трудоий табір'. В Радянському Союзі у 1930-1960-і рр. існувала система виправно-трудоих таборів, які були запроваджені більшовиками для придушення громадянських революцій. До таких таборів відправляли людей, чий погляд суперечили поглядам тогочасної влади [6]. Сибірський виправний табір входив в систему виправних таборів СРСР. Він був організований на території Західного Сибіру як постачальник робочої сили для промисловості, гірничодобування, лісозаготівлі, сільського господарства, підприємств і будівельних об'єктів Сибіру [7]. Люди, які потрапляли в такі місця позбавлення волі, часто не витримували непосильного фізичного навантаження, важких умов проживання, відсутності медичної допомоги і помирали. Таким чином, можна зробити висновок, що поняття «Сибірський трудоий табір» має різко негативне оцінне значення. Тому, коли автор стверджує, що перебування в такому таборі краще, ніж гостювання в його дядька, він дає різко негативну оцінку дядькові, його сім'ї і умовам проживання в його домі. Аналізоване речення набуває негативного оцінного значення.

2.2. З опрацьованого матеріалу було виділено 24 лексичні одиниці, які не мають оцінного значення і в контексті можуть набувати позитивного значення (це становить 21,4% від загальної кількості опрацьованого матеріалу). Проаналізуємо таке речення: *Whatever, I'm just being straight with you* 'Що б не сталося, я буду поряд'. В даному реченні також немає оцінної лексики, проте це речення характеризує таку якість людського характеру, як надійність – вона притаманна людям, на яких можна покласти в будь-якій ситуації. Що б не сталося, вони будуть поряд і їх можна вважати справжніми друзями. Тому стає очевидним, що речення, в якому немає оцінних слів набуває оцінки зі знаком «+».

В реченні *God bless Aunt Susie. She had a heart after all* 'Господи, благослови тітку С'юзі. У неї все-таки є серце' також немає оцінних слів, однак метафоричний вислів *to have a heart* 'мати серце' характеризує добру, сердечну людину здатну на співчуття [7]. Як бачимо, окремо взяті дієслово *to have* і іменник *heart* не мають оцінного значення, разом же вони утворюють метафору, яка має позитивне оцінне значення.

Речення *His face lit up when he saw us* 'Його обличчя аж засвітилося, коли він побачив нас також характеризується відсутністю оцінної лексики'. Ні іменники *face* 'лице', ні дієслово *light up* 'засвітити(ся)' не є оцінною лексикою. Проте вживання дієслова *light up* з іменником *face* стає метафоричним висловом і означає радість людини – швидко позитивну реакцію на певну подію. Таким чином, дане речення набуває оцінки зі знаком «+».

2.3. На основі проведеного дослідження було виділено 32 лексичні одиниці, що мають знак «+» і в контексті можуть набувати негативного значення (це становить 28,5% від загальної кількості опрацьованого матеріалу).

Розглянемо перший приклад: *But Ricky just shook his head and muttered something about me needing a head-shrinker. It's great to have such supportive friends* 'Але Ріккі лише похитав головою і пробурмотів щось про те, що мені потрібен мізкоправ. Як же чудово мати таких надійних друзів'. Якщо аналізувати лише друге речення, то цілком логічно зробити висновок, що воно несе позитивну оцінку, так як прислівник *great* 'чудово' та

словосполучення *supportive friends* 'надійні друзі' є позитивно забарвленими. Проте в першому реченні автор стверджує, що його друг Ріккі вважає, що йому потрібен психотерапевт. Важливо зазначити, що для позначення поняття «психотерапевт» замість слова *therapist* використовується слово *head-shrinker* 'мізкоправ', яке має негативне конотативне значення. Відомо, що людині потрібен психотерапевт в тому випадку, якщо у неї є психічні розлади, що є негативним відхиленням від норми. Тому, можна зробити висновок, що Ріккі вважає свого друга божевільним, тобто дає негативну оцінку його психічному стану. Цілком очевидно, що автор не може схвально ставитися до такого ставлення друга і слова *great* і *supportive friends* набувають саркастичного відтінку і отримують знак «-». Таким чином, поняття, які мають позитивну оцінку, в контексті можуть набувати негативної оцінки.

Наступний приклад: *I'm a good liar* 'Я хороший брехун'. В даному реченні прикметник *good* має позитивну оцінку, але коли він описує іменник *liar*, який має негативне конотативне значення, то також набуває оцінного значення зі знаком «-».

В ситуації *I overheard my mother's talking on the phone to a friend, venting about how relieved she'd be to "have her life back" for three weeks and not have "two needy children [me and my father] to worry about."* *I love you too, I wanted to say her, but she hadn't seen me* 'Я випадково почув телефонну розмову моєї матері з її подругою. Вона ділилася тим, наскільки легше їй буде пожити в своє задоволення і не бути змушеною турбуватися про двох малих дітей [мене і мого батька]. Я хотів сказати їй: «Я також тебе люблю», але вона мене не помітила' подається негативне ставлення хлопця до своєї матері. В даному висловлюванні присутнє дієслово *love* 'любити', що має оцінний знак «+», оскільки, любов є світлим почуттям, яке викликає приємні емоції. Однак в даному контексті воно набуває негативного відтінку. Проаналізуємо ситуацію. Син почув телефонну розмову своєї матері. Вона розповідає своїй подрузі як гарно вона проведе час, коли її сина та чоловіка не буде вдома три тижні. Жінка називає їх «двома малими дітьми», що є образливим для хлопця підліткового віку та дорослого чоловіка. Загально відомо, що маленькі діти не можуть самі про себе подбати, є часто безпорадними та потребують остійної опіки та допомоги з боку дорослих. Але для дорослих людей дані характеристики є цілком негативною оцінкою їхньої життєдіяльності. Це означає, що вони є безпорадними, отже цей вислів має негативну оцінку. Логічно зробити висновок, що хлопцеві не могли сподобатися слова матері, і фразу *I love you too* він говорить з сарказмом, даючи негативну оцінку її словам.

3. Висновки. На основі аналізу опрацьованого матеріалу можна зробити наступні висновки. В контексті лексика, яка не є оцінною, може набувати негативного або позитивного оцінного значення, а оцінна лексика зі знаком «+», в контексті може отримувати знак «-». Найбільше в тексті було знайдено лексики яка не має оцінного значення і в контексті отримує знак «-», далі йде нейтральна лексика, яка в контексті набуває позитивного оцінного значення і на останньому місці знаходиться позитивна оцінна лексика, яка в контексті отримує негативне оцінне значення.

Анотація. Данное исследование посвящено вопросу изменения знака оценки в контексте художественного произведения. На материале романа Р. Риггза «Дом странных детей» проанализированы особенности изменения знака оценки с нейтральной на негативную или позитивную и с позитивной на негативную оценку. В результате исследования было установлено, что чаще всего в произведении встречаются ситуации, когда нейтральная лексика приобретает негативное значение, потом идут случаи, когда позитивная оценка меняется на негативную и реже всего нейтральная оценка приобретает позитивное оценочное значение. Методологической основой работы является метод компонентного анализа, синтеза, классификации и обобщения исследуемого материала.

Ключевые слова: оценка, позитивная оценочная лексика, негативная оценочная лексика, контекст, знак оценки.

Abstract. This study deals with the defining of the evaluation sign in context. Using the R. Riggs novel *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children* as a source of the research material, the peculiarities of the evaluation sign change from neutral to negative or positive and from positive to negative were analysed. The following conclusions were made: in most cases neutral vocabulary acquires negative meaning; less frequent are the cases of positive

evaluative vocabulary changing its meaning to negative; in the smallest number of cases neutral vocabulary develops positive meaning. Methodological basis of work is the method of componential analysis, synthesis, classification and generalization of the studied material.

Key words: evaluation, positive evaluative vocabulary, negative evaluative vocabulary, context, evaluation sign.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейна Л. М. До проблеми класифікації оцінних значень. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua>.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. 336 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М.: Наука, 1985. 232 с.
4. Etymology of 'the last straw'. URL: <https://www.bloomsbury-international.com>.
5. Definition of 'labour camp'. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
6. ГУЛАГ. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1945-1953/gulag>.
7. Сибірський ВБТ. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сибірський_ВБТ.
8. Definition of 'to have a heart'. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.

УДК 811.161.2'374:656.8

ТЕРМІНИ ПОШТОВОЇ СЛУЖБИ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

О. О. Степова, А. П. Загнітко

Анотація. У статті проаналізовано проблеми стандартизації поштової термінології на сучасному етапі розвитку української мови. Зроблено аналіз джерельної бази і матеріалів дослідження термінів поштової служби. Звернуто увагу на потребу у створенні універсального термінологічного словника для терміносистеми поштової служби.

Ключові слова: поштова термінологія, терміни, поштовий зв'язок.

У більшості сучасних мов найрухливішою частиною словникового складу є термінологічна лексика, яка постійно збагачується та змінюється, пристосовуючись до вимог сучасності. З появою та розвитком нових галузей діяльності людини з'являються нові термінологічні системи, вивчення яких і становить одну з найактуальніших проблем сучасного українського мовознавства.

Оскільки проблеми термінології й термінознавства як науки, що вивчає спеціальну лексику з погляду її походження, типології, функціонування, упорядкування та використання, традиційно посідають одне із найважливіших місць у проблематиці мовознавства, дослідження й систематизація одиниць галузевих термінологій становить собою великий інтерес для сучасної української лінгвістики.

Не винятком є і термінологія, яка використовується працівниками поштової служби. Розвиваючись протягом довгого часу, поштова справа постійно збагачує власну термінологічну систему новими одиницями, що є необхідною умовою та водночас наслідком розвитку галузі. Проте досі повної та універсальної лексикографічної праці, що стосується опису, класифікації та уніфікації термінів поштової служби не було створено.

Актуальними сьогодні залишаються, насамперед, такі теоретичні та практичні питання термінознавства:

1. Створення Словника термінів поштової служби.
2. Створення універсального словника термінів поштової служби із визначенням: а) структури словникової статті; б) встановлення основних компонентів лівобічного маркування терміну (частиномовна належність, ремарки, наявність парадигмального класу, його особливості та ін.); в) напрацювання моделі правобічної частини словникової статті (моделі тлумачення і под.) і т. ін.
3. Аналіз способів творення одиниць поштової термінології з діагностуванням частотних і нечастотних і визначенням найпродуктивніших різновидів.

4. Створення загальних параметрів класифікації поштових термінів: за структурою (кількістю компонентів)/ за походженням/ за семантичними характеристиками (співвідношенням із певними галузевими поняттями) / за ступенем спеціалізації тощо.

5. Дослідження історії виникнення терміносистеми та перспектив її розвитку зі з'ясуванням основних періодів розвитку самої поштової служби та характеристики визначальних ознак відповідного періоду розвитку термінології поштової служби.

6. Створення державних стандартів для поштової термінології.

7. Напрацювання методики диференціації поштових термінів у межах наукової літератури з діагностуванням контекстів – вузького й широкого.

8. Створення єдиної структури словникової статті у термінологічних словниках.

9. Основні завдання перекладу термінів поштової служби.

10. Створення відкритої бази термінів поштової служби з параметризуванням відповідних полів лінгвальної бази даних таких термінів.

На сучасному етапі розвитку систем поштового зв'язку постає нагальна потреба у створенні найповнішого реєстру термінологічних одиниць поштової служби, а надалі – впорядкування, стандартизація та уніфікація поштової термінології, оскільки «впорядкована термінологія є однією з ознак динамічного розвитку науки, критерієм оцінки її стану» [48]. Водночас усталена термінологія відбиває рівень соціального статусу певного заняття, в цьому разі – поштової служби.

Тож перед науковцями постає проблема пошуку джерельної бази для створення такого Реєстру чи Словника, адже питання вибору джерел для кожного окремого словника має свою специфіку. І, безумовно, якість і повнота термінологічного словника залежать від якості наукового опрацювання його лінгвістичних джерел.

У підручнику за редакцією Л. А. Васенка зазначено, що джерела для створення термінологічного словника можуть бути такими:

- 1) «монографії та статті відомих науковців і фахівців-практиків;
- 2) підручники для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни;
- 3) галузеві енциклопедії;
- 4) вторинні документи:
 - а) реферати й анотації з реферативних журналів;
 - б) опис винаходів».

Вже після відбору термінів створюється Словник термінологічного словника – реєстр одиниць (слів, словосполучень, скорочень, символів, сполучень слів і символів), які потрібно визначити й описати

Щодо термінологічного масиву поштової служби, то сьогодні базовим унормованим джерелом відбору термінів є Закон України про поштовий зв'язок, у якому наведено визначення 30 основних термінів поштової служби. Водночас в аналізі Закону можна виокремити більше сотні термінів.

Окремої уваги у створенні Реєстру термінологічних одиниць заслуговує «Регламент поштового зв'язку» українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта», у якому детально описано історію пошти в Україні, економічні й законодавчі аспекти діяльності поштової служби та, зокрема, її основні технологічні процеси.

Варто також згадати навчальні підручники та посібники для підготовки спеціалістів цієї галузі, у яких вживано та піддано дефінуванню загалом 595 термінологічних одиниць. Саме таку кількість термінів ми виокремили під час аналізу досліджуваної термінологічної лексики.

Досліджуючи питання створення повного термінологічного словника для терміносистеми поштової служби, потрібно звернути особливу увагу на навчальний посібник для вищих навчальних закладів зв'язку за редакцією Л. О. Ящука «Чотиристовий словник термінів та визначень основних понять поштового зв'язку». Заявлену лексикографічну працю можна вважати першою спробою структурування науково-технічної термінології поштового зв'язку. Словник є тлумачно-перекладним –

терміни й визначення основних понять поштового зв'язку наведені українською, російською, англійською, французькою мовами. У вступній частині акцентовано на основних вимогах до науково-технічної термінології, зокрема:

- 1) однозначність визначення термінів,
- 2) повнота (термінологія повинна охоплювати усі основні терміни галузі),
- 3) чіткість визначення,
- 4) «використання національних термінів» (запозичені терміни можна використовувати лише за умови відсутності відповідників в українській мові),
- 5) «узагальнене визначення термінів. Недопустимість визначення термінів переліками їх складників».
- 6) «природність визначення термінів» (дефініція терміна повинна бути доступною),
- 7) відсутність міжгалузевої омонімії,
- 8) відсутність синонімії в межах термінологічної системи,
- 9) стандартизація науково-технічної термінології.

Констатований перелік не постає вичерпним і достатнім, та й окремі названі ознаки вимагають певного корегування.

Основна частина словника містить 180 словникових статей: терміни, що кваліфіковано як базові й використовувані в усіх спеціальних навчальних дисциплінах, пов'язаних із поштовим зв'язком.

Оскільки словник був створений для спеціалістів із галузі, то словникові статті не містять додаткової лінгвістичної інформації і складаються лише з терміна та його дефініції українською, англійською, російською та французькою мовами. Водночас праця є надійним ґрунтом для створення єдиного повного словника термінів поштової служби.

Основними шляхами удосконалення словникової статті у наведеному словнику, на нашу думку, є:

- 1) граматичної характеристики терміна, зокрема:
 - а) частиномовної належності терміна,
 - б) зазначення закінчень іменників у відповідних відмінках,
 - в) констатування наголосу.
2. коментарі щодо належності терміна до певної лексико-семантичної групи.

Отже, аналіз термінів поштової служби підтверджує актуальність їх систематизації, первинної класифікації з поглибленим диференціюванням частиномовної належності, семантико-парадигмальних зв'язків та ін. Не менш важливим постає студіювання словотвірних моделей, ґнізд і типів цієї термінологічної лексики, що може бути аргументованим за умови створення ємного цілісного словника термінів поштової служби. Через обстеження значного масиву науково-теоретичної, навчально-прикладної літератури були зібрано 597 термінів поштової служби, зроблено їх первинне структурне опрацювання. Перспективним є дослідження класифікаційних основ термінів поштової служби, визначення структури й наповнення словника.

Анотація. В статье проанализированы проблемы стандартизации почтовой терминологии на современном этапе развития украинского языка. Сделан анализ источниковой базы и материалов для изучения сроков почтовой службы. Обращено внимание на необходимость в создании универсального терминологического словаря для терминосистемы почтовой службы.

Ключевые слова: почтовая терминология, термины, почтовая связь.

Abstract. The article analyzes the problems of standardization of postal terminology at the present stage of development of the Ukrainian language. In addition, was made an analysis of the sources and scientific materials for the investigation of postal service terms. The attention was drawn to the need to create a universal terminology dictionary for the postal service terminology.

Key words: postal terminology, terms, postal communication.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мороз В. М., Козловська Л. О. Регламент поштового зв'язку: Навчальне видання. Київ: Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта», 2014. 264 с.

2. Про поштовий зв'язок: Закон України від 04.10.2001р. № 2759-III (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 6. Ст. 39.
3. Калакура Я. С., Головка С. В., Войцехівська І. Н. та ін. *Історичне джерелознавство: Підручник*. Київ: «Либідь», 2002. 488 с.
4. Голубовська І.О., Жалай В.Я, Биховець Н.М. та ін. Укладання термінологічних словників: концептуальність реєстрових слів-термінів, дискурс словникової статті та напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2012. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43686/01-Golubovska.pdf?sequence=1>.
5. Квитко І. С. Термін в научному документі. – Львов: Вища школа, 1976. 128 с.

УДК 004.43

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИХ МОВ

А. О. Телецька, А. П. Загнітко, М. В. Надутенко

Анотація. У дослідженні розглянуто проблему звичайного та розширеного інформаційного пошуку. Увагу зосереджено на інформаційно-пошукових мовах та їх типах. Подано найвідоміші пошукові інтелектуально-мовні системи та засоби їх реалізації. Висвітлено переваги та недоліки побудови системи кожної інформаційно-пошукової мови.

Ключові слова: інформаційний пошук, інформаційно-пошукова мова, класифікаційна інформаційно-пошукова мова, дескрипторна інформаційно-пошукова мова, інформаційно-пошуковий тезаурус.

Кінець першої половини ХХ століття характеризується появою великих обсягів документів, публікацій, які потребували сортування та керування. У цей період з'являються перші системи інформаційного пошуку, що спочатку проводились вручну. Згодом успішний розвиток комп'ютерної техніки вплинув на впровадження процесу оцифрування текстової інформації та створення систем автоматичного інформаційного пошуку. Головною метою інформаційного пошуку є знаходження документів в інформаційному масиві, які відповідають критеріям запиту. Ця процедура підлягає певним алгоритмам, де виконуються такі основні дії: отримання завдання, відбір документів, перевірка повноти й точності пошуку [1, с. 116–117].

Отже, інформаційний пошук – це сукупність операцій, необхідних для отримання інформації, що відповідає запиту користувача [1, с. 116], а інформаційно-пошукова система – впорядкована сукупність документів та інформаційних технологій призначених для зберігання і пошуку інформації, текстів або даних [2, с. 11].

Алгоритми виконання дій у інформаційно-пошуковій системі знаходяться на рівні програмного забезпечення. Воно, зі свого боку, складається з логіко-семантичного апарату та пошукового масиву. Пошуковий масив – це зібрання документів, забезпечених пошуковими образами, у яких знаходяться ті, що відвідають запиту. Логіко-семантичний апарат – це процесор, який створює засоби для реалізації пошуку і здійснює сам пошук. Він містить такі блоки: інформаційно-пошукової мови, системи індексування, логіки [2, с. 12–13].

Основним компонентом в інформаційно-пошуковій системі є **інформаційно-пошукова мова**. Це спеціальна формалізована штучна мова, що виражає основний смисловий зміст документа і призначена для виконання інформаційного пошуку. Головним її інструментом є процес індексування – формальний опис текстової інформації [3, с. 37]. Залежно від методу побудови алгоритмічної системи пошуку інформаційно-пошукові мови поділяють на *класифікаційні* та *дескрипторні* [4, с. 61–64].

Структура мов першого типу будована на основі класифікаційної системи. Вона полягає в тому, що об'єкт має низку ознак, кожна з яких відноситься до певного класу (предметної галузі) із власним кодом. Усі ці характеристики пов'язані родо-видовими відношеннями, оскільки є носіями загального, ширшого значення щодо попереднього [4, с. 61–62]. За допомогою класифікаційних мов створювались перші ручні інформаційно-пошукові системи. Вони є основою впорядкування документів у бібліотечних справах. До

класифікаційних інформаційно-пошукових мов належать *перелічувальні, аналітико-синтетичні та фасетні*.

Перелічувальні класифікаційні мови складаються із пронумерованих класів, в основі яких знаходиться певна характеристика. Вершину такої системи займає загальна ознака, від якої відходять на ступінь нижні ознаки, тому перелічувальні класифікації також отримали назву – ієрархічні класифікації. Перевагою мов цього типу є легкість у користуванні створених схем. Проте існують значні недоліки таких мов. По-перше, це неможливість оновлення й додавання класів, оскільки з'являються нові галузі, а старі розширюються. По-друге, повторюваність одних і тих же концептів у різних галузях та формально-логічні привила побудови системи не дозволяють створювати гнучку ієрархічну класифікацію, що спричиняє її громіздкість [4, с. 83, 62], [5, с. 79–80].

Нині розроблені такі найпоширеніші універсальні перелічувальні класифікаційні мови:

- *Десяткова класифікація Дьюї (ДКД)*. Класифікація була розроблена 1876 року Мелвілом Дьюї. Вона має велику кількість перевидань, а в кінці ХХ століття отримала й електронну версію. Класифікація ґрунтована на десятковому діленні: 10 головних класів містять 10 розділів по 10 підрозділів кожен. Індексція проводиться арабськими цифрами від 0 до 9. Головні класи (перший рівень поділу) позначають загальні поняття, які охоплюють підпорядковані їм науки та галузі знань. ДКД отримала широке визнання, і пізніше її брали за основу багатьох класифікацій [4, с. 97–98], [5, с. 86–89].

- *Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)*. Вона була створена для упорядкування бібліотечних фондів, картотек та каталогів. Система ББК складається з основних таблиць і системи типових ділень, проводячи сортування за науками та явищами дійсності. Основна таблиця містить певну кількість рівнів. Перший рівень ділиться на рівні наступного порядку, згідно з відношенням загальних галузей діяльності до підпорядкованих їм наук. Поділ початкового рівня для наукових бібліотек позначається літерами російського алфавіту, а для масових бібліотек – арабськими цифрами, класифікація за якими має додатковий розподіл – об'єднання наук у більші класи першого рівня, а перший рівень класифікації, що представлений для наукових бібліотек, автоматично переходить на другий. Система типових ділень створює тематичний поділ текстової інформації для швидкого та зручного пошуку документів. Окрім цифр та літер у ББК відбувається кодування за допомогою рядкових символів (крапка, дві крапки, дефіс, круглі дужки, коса лінія) та алфавітно-предметного покажчика, як додаткового інструменту індексування [4, с. 87–96].

Ще однією класифікаційною інформаційно-пошуковою мовою є **фасетна**. Вона складається із сукупності фасетів, комбінації спільних образних ознак, що є класами для певних узагальнюючих категорій. Сукупність фасетів у пошуковому запиті має назву «фасетна формула». Перевагою фасетної класифікації є створення нових тематичних комплексів та будь-яке їх поєднання. Однак існують і недоліки – складність структури, неможливість введення всіх предметних ознак через велику їх кількість [4, с. 62–63, 96–97].

Приклад фасетної класифікації:

- *Класифікація двокрапкою*. Вперше фасетна класифікація була створена індійським бібліотекознавцем і математиком Шіалі Рамамріта Ранганатаном. Вона отримала назву Класифікація двокрапкою. До її складу входить упорядковане за алфавітно-цифровим принципом об'єднання класів головних предметів, та 5 загальних категорій: Р (Personality, Індивідуальність), М (Matter, Матерія: ММ (Matter-Material, Матерія-Матеріал), МР (Matter-Property, Матерія-Властивість)), Е (Energy, Енергія), S (Space, Місце), Т (Time, Час). Кожна категорія має власні фасети – систематизована у цифровому порядку сукупність спільних понять, ознак предмету, які називаються ізолатами. Пошук відбувається за таким принципом:

1. У пошуковому запиті виділяється головний предмет, який знаходиться у списку класифікації.

2. Знаходження відповідних до предмету загальних категорій, фасетів та ізолатів.
3. Створення фасетної формули за допомогою спеціальних символів (* → “ & ‘ . : ; , - = +) [5, с. 81–84].

Ще типом класифікаційних інформаційно-пошукових мов є **аналітико-синтетичні**. Особливістю цієї системи є поділ документа на окремі незалежні ознаки (класи), які під час пошуку потрібної текстової інформації будуть об'єднуватися в ціле, характеризуючи її від загального до більш конкретного (пошук номера останнього класу). Завдяки можливості призначення власного номера новій предметній галузі, система має властивість оновлюватися, а за допомогою додаткових таблиць та позначень вирішується питання масивності. А втім, ця класифікація ускладнює її створення, оскільки потрібно не просто обрати потрібну ознаку готового списку, а створити новий номер класу [5, с. 80].

Приклад аналітико-синтетичної класифікаційної мови:

- Універсальна десяткова класифікація (УДК). УДК ґрунтована на фасетних об'єднаннях – перший фасет є головним, інші – допоміжні. Перший фасет (головна таблиця) містить класи загальних наук, які поділяються за аналогією до Десяткової класифікації Дьюї. Допоміжні фасети несуть певну додаткову інформацію про зв'язки між класами галузей знань і за типом індексів поділяються на спільні та спеціальні. Спільні індекси можуть поєднувати поняття з різних розділів і позначаються символами, відповідно до власних функцій: (...), (=...), ...=..., (0...), '...'. Спеціальні індекси вказують на зв'язки лише у межах певного розділу головної таблиці й у такий спосіб уточнюють інформацію. Система УДК послуговується певною послідовністю правил та символами зв'язку (+, /, :, ::, []), за допомогою яких створюється фасетна формула. Незважаючи на високу гнучкість класифікації, вона має й недоліки. У системі є безліч індексів, які мають спільний символ, проте позначають різні зв'язки, що призводить до неоднозначності правил побудови класифікації. Нині УДК є однією із найпоширеніших класифікаційних систем у світі [4, с. 97–106], [5, с. 89–92].

Дескрипторні інформаційно-пошукові мови утворюють групу мов іншого типу. В основі роботи системи знаходиться описовий метод. Він здійснюється за допомогою ключових слів, які несуть основний зміст документу чи запиту. До ключових слів можуть відноситись слова та словосполучення номінативного характеру. Ключове слово, що виражає найзагальніше, головне значення, за допомогою якого можна точно описати зміст документу або запиту, називається *дескриптором*. Упорядковані в алфавітному порядку дескриптори та їх синоніми утворюють дескрипторний словник. Він за своєю природою є лише списком лексичних одиниць, які можуть з'явитися при індексуванні того чи іншого інформаційного тексту.

Складніші зв'язки між дескрипторами та їх значеннями відображає *інформаційно-пошуковий тезаурус*, який і став головним інструментом автоматичного пошуку. Це структурований словник для контролювання лексики, упорядкований за систематичним та алфавітним принципом, що передає основні семантичні відношення (еквівалентності, ієрархічні та асоціативні) між термінами природньої мови і здатний змінюватись та оновлюватись. Окрім дескриптора у тезаурусі функціонує й аскриптор (недескриптор) – це лексична одиниця, яка не може використовуватись для індексування в пошуковому образі (запиті) і підлягає заміні на відповідний дескриптор. Отже, кожне ключове слово не є дескриптором, але за допомогою смислових відношень у тезаурусі воно пов'язується із дескриптором свого класу [4, с. 135–139], [6, с. 5–6].

Більшість інформаційно-пошукових мов класифікаційного типу характеризуються обмеженістю пошуку та жорсткістю самої структури. У результаті будь-який запит має бути віднесеним до того чи іншого класу, що не завжди дає позитивну відповідь. Тоді ж як дескрипторні мови проводять аналіз документу за ознаками відповідними до потреби користувача а також пришвидшують процес пошуку. Проте і тут не завжди є точна відповідь на запит. Нині досліджуються інформаційно-пошукові системи безтезаурусного

типу, процес роботи яких відбувається на рівні природньої мови, що значно підвищує повноту та точність знайденої текстової інформації.

Анотація. В дослідженні розглянута тема інформаційного пошуку. Увага приділяється інформаційно-пошуковим мовам і їх типам. В статті також розглянуті відомі пошукові мовні системи і засоби їх реалізації. Освітлені переваги і недоліки побудови системи кожної інформаційно-пошукової мови.

Ключові слова: інформаційний пошук, інформаційно-пошукова мова, класифікаційний інформаційно-пошукова мова, описовий інформаційно-пошукова мова, інформаційно-пошуковий тезаурус.

Abstract. The topic of this study is the information retrieval. Attention is focused on information retrieval languages and their types. The article also presents the most famous systems of retrieval languages and the means of their implementation. The advantages and disadvantages of constructing the system of each information retrieval language are highlighted.

Key words: information retrieval, information retrieval language, classification information retrieval language, descriptive information retrieval language, information retrieval thesaurus.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Матвійчук Т. Методи інформаційного пошуку. *VIII Всеукраїнська студентська науково-технічна конференція «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання»*. С. 116–117.
2. Сухий О. Л., Міленін В. М., Тарадайнік В. М. Алгоритми пошуку в інформаційних системах: методичні рекомендації. К., 2015.
3. Шокин Ю. И., Федотов А. М., Барахнин В. Б. Проблемы поиска информации. Новосибирск: Наука, 2010. 220 с.
4. Максимов Н. В., Голицына О. Л., Тихомиров Г. В., Храмов П. Б. Информационные ресурсы и поисковые системы. Учебное пособие. Москва: МИФИ, 2008.
5. Chowdhury G. G. Information Retrieval, 3rd edition. London: Facet Publishing, 2010. 488 p.
6. Гендина Н. И. Информационно-поисковые тезаурусы: структура, назначение и порядок разработки. – 14 с. URL: <https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/8962/IPT.pdf>

УДК 364-64.6:070.1(100)

КРАУДФАНДИНГ У СВІТОВОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

Т. В. Щегловська, О. І. Кокорська

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано тенденції розвитку краудфандингу для реалізації медіапроектів, вивчені питання ролі медіа-краудфандингу для запуску нових медіа-проектів. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування комплексного аналізу практики використання краудфандингу для фінансування медіапроектів в світі, розміщених на спеціалізованих інтернет-платформах.

Ключові слова: краудфандинг, краудсорсинг, медіа, медіапроекти.

Технологія збору коштів на проект за допомогою народних засобів – давно відомий спосіб фінансування. У ХХІ столітті із застосуванням сучасних технологічних можливостей цей спосіб отримав не тільки новий виток свого розвитку, перейшовши в мережу Інтернет, а й освічену від двох англійських слів (*crowd* – натовп, *funding* – фінансування) нову назву – краудфандинг. Широко поширена за кордоном, ця технологія перетворилася в цілу індустрію, в якій крутиться вже мільярди доларів. Ключовим фактором актуальності у вивченні краудфандингу є те, що на сьогоднішній день цей інструмент широко використовується авторами медіапроектів і серед проведених краудфандингових кампаній є успішні кампанії, що зібрали значні суми на заявлені медіа-проекти.

Дослідженнями краудфандингу займався ряд вчених, серед яких: Васильчук І. П. [1], Макарович В. К. [2], Огородник В. О. [3], Петрушенко Ю. М. та Дудкін О. В. [4] та інші. Але їхні праці висвітлюють лише окремі аспекти краудфандингу.

Мета статті: здійснити комплексний аналіз практики використання краудфандингу для фінансування медіапроектів в світі, розміщених на спеціалізованих інтернет-платформах.

Завданням статті є проведення дослідження практик краудфандингу в медіапросторі з метою виявлення його особливостей і принципів функціонування.

Поняття краудфандингу на сьогодні не досить широко досліджено. Проведений аналіз поняття «краудфандингу» дає змогу визначити, що під цим терміном розуміється новий спосіб фінансування різного напрямлення проектів та ідей, котрий базується на зборі фінансових ресурсів через Інтернет від великої кількості людей. Краудфандинг, разом із краудсорсингом, є різновидами крауд-технологій, завдання яких – вирішення завдань бізнесу [5].

Для початку збору коштів обов'язково повинна бути задекларована мета, визначена ціна її досягнення, а обрахунок усіх витрат і процес збору мають бути відкриті для публіки у вільному доступі [6].

Група осіб чи окрема людина звертається до краудфандингової компанії з певною ідеєю. Краудфандингова компанія проводить перевірку ідеї на правомірність, актуальність, можливість реалізації. Прораховує усі можливі ризики. Після схвалення ідеї на базі краудфандингової платформи створюється проект та оголошується сума, яку необхідно зібрати для його реалізації, і строки збору.

Також оголошується винагорода, яку можуть отримати майбутні інвестори. Автор проекту разом з краудфандинговою компанією починає рекламу проекту через соціальні мережі, засоби масової інформації, рекламно-ознайомчі заходи і акції, ресурси краудфандингової компанії. Інвестори починають вкладати кошти у проект. При цьому мінімальний вклад може складати, наприклад, 5 доларів США, що робить інвестування доступним для багатьох верств населення. Гроші акумулюються на транзитному рахунку краудфандингової компанії.

Крім того, автор проекту оговорює з краудфандинговою компанією, за якої умови він отримує кошти. Виділяють шість видів варіантів таких умов:

1) «все або нічого» – кошти переводяться на рахунок автора проекту лише при досягненні заявленої у проекті суми. Якщо необхідна сума не набирається, то гроші в повному обсязі повертаються вкладникам;

2) «залишити все» – зібрані кошти передаються автору проекту у будь-якому разі;

3) «підписка» – кошти перераховуються від вкладника відразу на рахунок автора проекту. Така модель найбільш використовується у благодійних проектах;

4) «вільна ціна» – вкладники особисто вирішують, скільки потрібно для фінансування ідеї. Автор отримує зібрані кошти;

5) «постійне фінансування» – постійно діюча модель, при якій фінансування переходить в етап фактичного фінансування діяльності, попередніх замовлень і залучення клієнтів;

б) «переломний момент» – кошти перераховуються автору проекту у разі досягнення суми, меншої за оголошену вартість проекту, якщо автор впевнений, що цих коштів мінімально має вистачити для реалізації ідеї.

Отже, акумульовані гроші за певних умов перераховуються автору проекту або повертаються вкладникам у повному розмірі. Практично до кожної краудфандингової платформи прикріплено колекторське агентство, яке при виникненні певних проблем займається поверненням коштів вкладникам.

Слід зауважити, що краудфандинг – відносно новий механізм залучення коштів, який з'явився менше десяти років тому і використовувався поодинокими особами для збору коштів через Інтернет на реалізацію культурних проектів. Перші професійні краудфандингові компанії Kickstarter і IndieGoGo були створені тільки в 2008–2009 роках [6].

Тепер таких компаній вже десятки. За даними журналу «Forbes» та європейського інтернет-ресурсу «Crowdsourcingweek», до найбільш відомих та розвинутих краудфандингових платформ у світі можна віднести наступні: Kickstarter (США), Crowdfunde (США), RocketHub (США), Fundrazr (Канада), Ulule (Франція), FundedByMe (Швеція), MyMicroinvest (Бельгія), Symbid (Нідерланди) та багато інших.

Слід зазначити, що спеціалізація платформ згодом призвела до появи ресурсів, які приймають виключно технологічні проекти: Technofunding (Великобританія, 2013), Innobus (Росія, 2013). Багато подібних платформ були запущені недавно і мають у своєму розпорядженні досить скромний набір проектів. Однак найбільш великими гравцями залишаються універсальні платформи, за допомогою яких в основному і фінансуються технічні проекти.

Взагалі, світовий ринок краудфандингу активно розвивається, а особливо, починаючи з 2013 року. Якщо ще у 2012 році його обсяг становив 2,7 млрд долл. США, то вже в наступному році він збільшився майже у 2,3 рази й досяг відмітки у 6,1 млрд долл. США. В 2015 році обсяг ринку склав вже 34,4 млрд долл. США [7].

За прогнозами Світового банку, до 2025 року обсяг ринку краудфандингу у світі досягне 96 млрд долл. США [6]. Але загальна тенденція свідчить про те, що це станеться набагато раніше. Крім того, за даними Світового банку, лише третина проектів, що фінансується за допомогою краудфандингу носить некомерційний характер. Це свідчить про те, що «публічне інвестування» дійсно стало дієвим засобом фінансування бізнес-проектів, серед яких серйозну частку займають саме інноваційні проекти.

Аналіз діяльності світових краудфандингових майданчиків дозволив виявити, що найуспішнішою платформою є американський проект Kickstarter. Kickstarter - це інтернет-сайт, створений 2009 року для залучення грошових коштів на реалізацію творчих, наукових і виробничих проектів за схемою краудфандингу. Характерною особливістю збору коштів на краудфандинговій платформі Kickstarter є принцип «все або нічого»: якщо проект не зібрав 100% від запланованої на його реалізацію суми, то всі зібрані кошти повертаються, а проект оголошується нереалізованим. Якщо творцям проекту вдалося зібрати більше запланованої суми, зібрані гроші залишаються у них. За даними, наведеними на офіційному сайті Kickstarter станом на початок 2016 року, на майданчику було розміщено 333 832 проектів на загальну суму 2,82 млрд доларів. З них 118 183 проектів або 35,40 % було успішно профінансовано на загальну суму 2,48 млрд доларів. Фінансування здійснювало 12 264 817 осіб, з них 3 902 59 (31,82 %) повторно [9].

Механізм краудфандингу більш відкритий і доступний для розуміння та використання пересічними громадянами, ніж інші можливі варіанти залучення коштів. Можливість вкладати мізерні суми та простота процесу вкладення істотно збільшує кількість потенційних інвесторів.

Можна виділити певні риси краудфандингу, що роблять його ефективним способом фінансування інноваційних проектів.

По-перше, результати збору коштів на краудфандинговій платформі є певним показником для підприємця щодо подальшої долі проекту. Адже чим більше коштів було залучено за допомогою даного способу фінансування, тим більше людей уже ознайомилось і повірило в перспективу проекту.

По-друге, є помітне зниження трансакційних витрат на організацію фінансування проектів завдяки зменшенню кількості посередників.

По-третє, колективні способи фінансування проектів істотно розширюють перелік способів традиційного інвестування. Підтвердженням цього є те, що у США (які є лідером краудфандингової діяльності) у 2012 році відбулися зміни у законодавстві, що підвищили обсяг інвестицій, які можуть залучатись організаціями за допомогою колективного фінансування без відповідної емісії цінних паперів до суми 1 млн дол.

По-четверте, краудфандингова модель фінансування має значні переваги для інвестування інноваційних проектів, оскільки знімає ряд істотних обмежень традиційних способів фінансування [6].

В той же час краудфандинг має також і декілька значних недоліків. Він не підходить для великих проектів, що вимагають істотних вкладень, бо такому фінансуванню залишаються обмеження в розмірі зазначеної суми інвестицій. Мінусом є також відсіювання потенційно сильних проектів зі слабкою маркетинговою та рекламною складовою, тобто проект може бути корисним та мати всі шанси на успіх, але без належного його освітлення, без гарної презентації він має мало шансів зібрати необхідні кошти.

В Україні краудфандинг практично не розвинутий. Цією діяльністю на теренах України займаються лише дві компанії. У 2012 році з'явилася перша вітчизняна краудфандингова платформа «Спільнокошт». За перші два роки «Спільнокошт» допоміг зібрати своїм користувачам 3,8 млн грн. [7]. Здебільшого на базі цієї платформи організовувалося фінансування соціальних, культурних та екологічних проектів. Тільки нещодавно ця компанія почала організовувати збір коштів для реалізації технологічних новинок.

На початку 2013 року почала свою роботу друга в Україні краудфандингова компанія «Nastarte». За її сприяння збираються кошти на фінансування проектів у сфері культури, спорту, комп'ютерних ігор та новітніх технологій. Ця платформа має більш комерційне спрямування, ніж «Спільнокошт». Майже 90% усіх розміщених на базі «Nastarte» проектів - комерційні [7].

Медіа-краудфандинг і медіа-краудсорсинг. За їх допомогою збираються кошти на запуск нових медіа-проектів (ми уже вище згадували про «Громадське» як радіо- та телепроекти). Наприклад, на платформі Kickstarter російський редактор В. Яковлев зібрав понад 50 тис. дол. на фінансування нового медіа-проекту з числа незалежних експертів.

Ще один, Beason, розпочатий у 2013 році в якості платформи краудфандинг-журналістики, заснованої на моделі підписки, наразі більше уваги приділяє партнерствам і спільному фінансуванню. Кілька інших вузькоспрямованих краудфандингових платформ, присвячених журналістиці, з'являлися і зникали протягом останніх кількох років, у тому числі Spot.us для журналістики, яка фінансується громадою, Contributoria і Indie Voices для незалежних засобів масової інформації, Emphas.is для фотожурналістики та Yourho для відеожурналістики. Аналіз того, що відбувається у Kickstarter та які результати показує низка інших можливих платформ для краудфандингу журналістики є ефективним способом оцінити стан і динаміку цієї нової арили.

Для реалізації даного проекту дослідники проаналізували загальнодоступні дані 2975 запропонованих проектів з категорії «журналістика» на Kickstarter у період з 28 квітня 2009 по 15 вересня 2015 року, з детальним оглядом 658 журналістських проектів, які отримали повне (або навіть більше як повне) фінансування. 658 фінансованих проектів були вручну закодовані за рядом певних елементів, які не відносяться до публічно доступних даних, у тому числі, аналізують хто запропонував їх, які конкретні види журналістської діяльності були представлені потенційним донорам, географічна орієнтація, стан проекту – нова ініціатива, чи продовження (розширення) вже діючого проекту.

Прикладом вітчизняного медійного громадсько-політичного проекту, який використовує краудфандинговий механізм фінансування є VoxUkraine (<http://voxukraine.org/uk/>), який виник на початку 2014 року. Ця інтелектуальна платформа на основі співпраці інтелектуалів і підтримки добровільців для забезпечення різноманітних проектів, наприклад: Індекс моніторингу реформ (iMoRe), перевірка тверджень політиків (VoxCheck), моніторинг уряду (рейтинг міністерств), моніторинг голосувань в Верховній Раді України (RadaCheck), створення якісних даних про політичний процес в Україні (VoxData) та ін. VoxCheck вважається першим фактчекінговим (англ. fact checking – перевірка достовірності інформації) проектом в Україні. Незалежна команда експертів перевіряє публічні заяви топ-політиків на достовірність і популізм, створює публічний

краудсорсинг уможлиблює генерування ідей виборців щодо найактуальніших проблем спільноти.

Висновки. У сучасній світовій економіці краудфандинг став доволі ефективним інструментом інвестування. Він є простим, доступним та дієвим як для підприємств, так і для потенційних інвесторів із числа пересічних громадян. Більшість краудфандингових проектів у розвинутих країнах направлені на фінансування інноваційних проектів. Недоліками краудфандингу є те, що він не підходить для великих проектів, що вимагають істотних вкладень, та відсіювання проектів зі слабкою маркетинговою та рекламною складовою. Проте, аналіз динаміки використання краудфандингових платформ для реалізації медіапроектів вказує на те, що краудфандинг, як технологія збору коштів, розвиватиметься, як за кордоном, так і в Україні.

Анотація. В данном исследовании проанализированы тенденции развития краудфандинга для реализации медиапроектов, исследованы вопросы роли медиа-краудфандинга и медиа-краудсорсинга для запуска новых медиа-проектов. Методологической основой работы является системный подход, принцип научной объективности, критического и структурно-системного подхода. Специфика исследованной темы предусматривает применение комплексного анализа практики использования краудфандинга для финансирования медиапроектов в мире, размещенных на специализированных интернет-платформах.

Ключевые слова: краудфандинг, краудсорсинг, медиа, медиапроекты.

Abstract: In this study, the trends in the development of crowdfunding for the implementation of media projects have been analyzed. The issues about the role of media crowdfunding and media crowdsourcing for launching new media projects have been investigated. Methodological basis of work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, a critical and structural-system approach. Specificity of researched studied provides for the use of a comprehensive analysis of the practice of using crowdfunding to finance media projects in the world, located on specialized Internet platforms.

Key words: crowdfunding, crowdsourcing, media, media projects.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильчук І. П. Краудфандинг як феномен постіндустріальної економіки. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. С. 20–25.
2. Макарович В. К., Огородник В. О. Краудфандинг: механізм привлечення необхідних ресурсів. *Научний диспут: питання економіки і фінансів*: збірник тезисів наукових робіт II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ – Будапешт – Вена, 31 марта 2015 г.). 73 с.
3. Огородник В. О. Краудфандинг як інноваційний інструмент модернізації національної фінансово-інвестиційної системи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. № 3 (44). С. 103–105.
4. Петрушенко Ю. М., Дудкін О. В. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 1. С. 172–182.
5. Молибог М. А., Івашова Н. В. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів. *Економічні проблеми сталого розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції імені проф. Балацького О. Ф., (м. Суми, 27 травня 2015 р.). За заг. ред.: О. В. Прокопенко, М. М. Петрушенка. Суми : СумДУ, 2015. С. 252– 253.
6. Швидка О. П., Лисенко І. Краудфандинг як сучасний інструмент інвестування інноваційних підприємств. *Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку*. Зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф., 29–30 берез. 2016 р. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Електрон. текст. дані. Київ : КНЕУ, 2016. С. 33–34.
7. Васильєв О. В., Матющенко С. С. Краудфандинг – сучасний інструмент фінансування розвитку інтелектуального капіталу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 36–40.
8. Massolution/Crowdsourcing.org 2015CF Crowdfunding Industry Report. URL: <http://crowdexpert.com/crowdfunding-industry-statistics/>.
9. Kickstarter Stats. URL: // <https://www.kickstarter.com/help/stats>.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ТА СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ

УДК 004.774-047.4:004.451.5

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ОСОБОВИХ ДАНИХ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЇ WEB-MINING

В. В. Гурняк, О. М. Анісімова

Анотація. У даному дослідженні висвітлюється проблема використання технологією «web-mining» особистих даних користувачів глобальної мережі інтернет. Розглядається механізм отримання інформації користувачів «Клікджекінг». Розглядаються позитивні та негативні сторони методу обробки даних за технологією «web-mining».

Ключові слова: Технологія, користувач, комп'ютер, дані, інтернет, інформація, опрацювання.

Web-mining – технологія використання методів інтелектуального аналізу даних для автоматичного виявлення веб-документів, інформації різного роду та закономірностей в інтернеті [1]. Технології обробки даних працюють на основі використання датчиків та інтелектуальних пристроїв обробки інтернет даних на основі хмарного середовища. Через розміщення в хмарному середовищі є змога взаємодії датчиків один з одним, щоб більш точно генерувати результати обробки [2]. Цей простий підхід до обробки даних дає значущі і ефективні результати. Такі технології дають змогу отримати релевантну інформацію.

Ринок інтернет-центрів обробки даних постійно модернізується, про це свідчить велика кількість технічного обслуговування та програм які розвиваються значним темпом. Центри обробки даних, завдяки значним функціональним можливостям, збільшенню доступу до інформації, розширення можливості доступу до даних, легкості налаштування, ці центри займають велику долю інтернет-ринку. Обробка даних стає ітераційним процесом, де інформація що збирається одночасно аналізується [3]. Для збереження цілісності даних, необхідним є точний аналіз результатів досліджень.

Незважаючи на складну структуру центрів обробки даних, вони є важливими для стимулювання ринку інформації. Центри обробки даних допомагають подолати ускладнення пов'язані з опрацюванням інформації [4]. Так як дані механізми мають високі шанси на наявність помилок для більш точного кінцевого результату вони потребують значних інвестицій на їх розвиток. Для подання точної інформації на основі обробки, необхідним є більше ніж базові алгоритми опрацювання та обов'язкове обґрунтування вибору одного методу аналізу між іншими. Після обґрунтування методу доцільно обрати такі тести обробки, які не будуть суперечити один одному. Також важливим фактором є подолання різних результатів при використанні однакових даних. Через ці неточності суб'єкт опирається на висновки одного аналізу, що порушує цілісність і веде до зниження значущості аналізу.

Одним із механізмів при якому зловмисники можуть отримати доступ до персональних даних користувачів або навіть доступ до їх комп'ютера є «Клікджекінг» (від англ. Clickjacking). Це технологія ошукування користувачів яка побудована на основі розміщення на веб-сторінці, невидимих людському оку, елементів та кнопок з певними діями, які приховані за видимою інформацією, і починають свою роботу при опрацюванні з видимою інформацією яка тягне за собою набір дій який виконується автоматично, через зазначений алгоритм програми та дії які вона за собою несе. Така шкідлива дія здійснюється проти користувача, що переглядає сайт. Теоретично кнопки на сторінці можуть бути правильними, але фактично користувачі натискають кнопку на прозорому шарі, який вони не бачать.

Такі види шахрайства сколихнули світ в березні 2018, соціальною мережею Facebook. При перегляді веб сторінок кнопки Facebook Like and Share (подобається та поділитися) були приховані під іншими кнопками, щоб при натисканні цих кнопок на сторінці паралельно натискалися приховані, які висловлювали свою перевагу чи ділились інформацією з іншими користувачами [5]. Ці дії здійснюються не свідомо щоб генерувати вірусний маркетинг для продукту або розповсюджувати шкідливе програмне забезпечення. Таким чином Cambridge Analytica збрала дані більше 50 мільйонів користувачів Facebook без їх відома, та ці дані використались для створення програми яка враховувала вподобання людей і здійснювала вплив на передвиборної компанії США 2016 року та результати референдуму Великобританії. Одним з прикладів роботи таких систем зображений на рисунку 1.

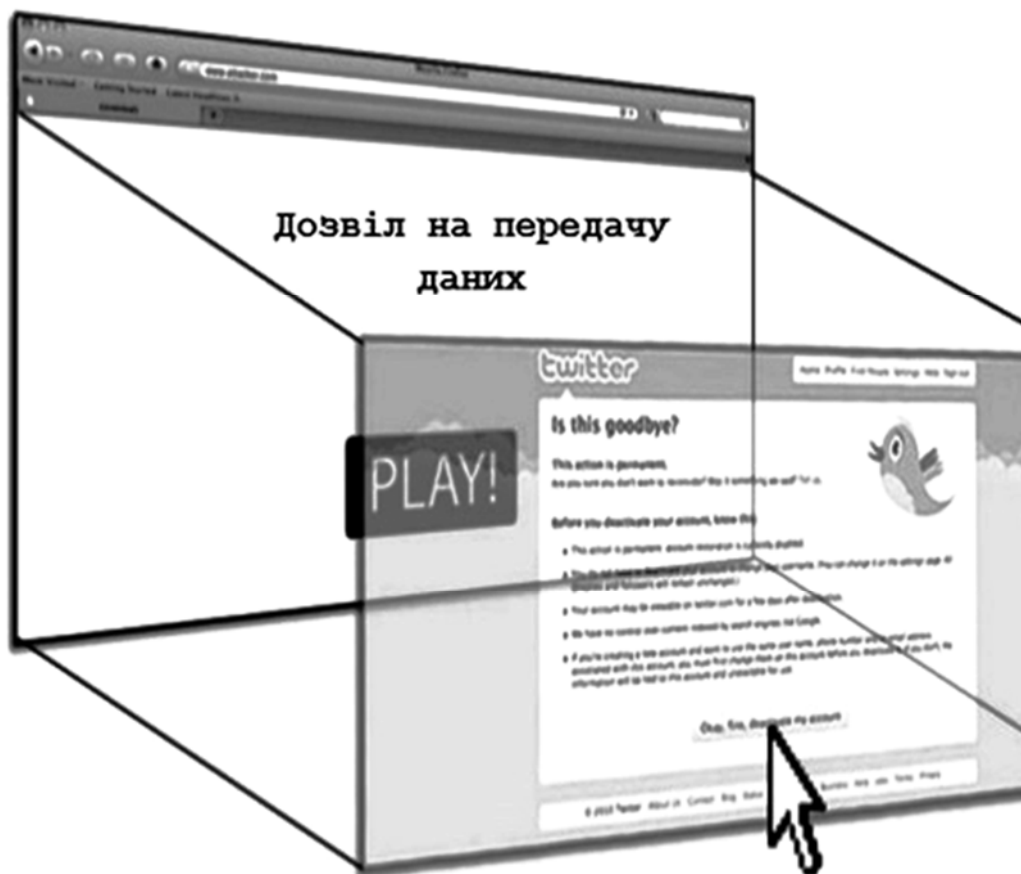

Рис. 1 Приклад роботи системи з подвійною сторінкою так званим «клікджекінгом»

До негативних сторін опрацювання інформації технологією «web-mining» відносяться:

- вторгнення в особисте життя людей чиї дані опрацьовують;
- порушення інтересів користувачів;
- передавання особистих даних третім особам;
- дискримінація через неточності в алгоритмах опрацювання.

Безпосередньо збір інформації про користувача і його даних, є негативним явищем. Більшість користувачів не хотіли б розголошувати загалом всю зібрану інформацію або окремі відомості, які стосуються лише їх та їх вподобань. Згідно статті 32 Конституції України про те що, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [6], дає нам захист наших персональних даних який гарантується законом. Однак, однією з помилок з боку користувачів стає формальне відношення до погодження з політикою правил ліцензійного погодження, де

одним з пунктів є дозвіл на обробку персональних даних. Цим самим нехтуючи своїми правами та моральними принципами. Також до негативних сторін, ми можемо віднести некоректну роботу з опрацювання даних, що є негативною стороною коли комп'ютером буде користуватись більш ніж одна людина під спільним обліковим записом. Представляючи нам інформацію на основі опрацьованих нею даних та пошукових запитів, інформація буде в межах інтересів обох людей, що буде виражена в негативному контексті, коли це не буде співпадати з індивідом якому подана ця інформація. Та певна незахищеність інформації, яку також не можна виключати з можливого. Адже, частіше всього проблеми виникають не з технологією та корпорацією, яка обробляє наші дані, а з сторонніми особами які незаконними методами отримують до неї доступ.

До позитивних сторін технології «web-mining» можна віднести:

- попередження загрози тероризму;
- збільшення обсягів торгівлі за рахунок обробки вподобань покупців;
- своєчасне виявлення злочинної діяльності;
- збільшення рентабельності за рахунок аналізу профілів користувачів.

Вагомим плюсом технології є можливість прогнозування, оброблення інформацію що дає змогу попередити загрози безпеці громадян, виявити терористичні угруповання та інші види злочинної діяльності. В цілому, технологія «web-mining» є позитивною складовою глобальної мережі, і працює частіше за все на благо користувачів, і аж ніяк не навпаки. Це досить зручний інструмент в отриманні релевантної інформації в якій ми зацікавлені [7]. Можна погодитися з позитивним фактом, коли, наприклад, пошукова система на певний запит дає точні і необхідні статистичні дані, відео, новини, фото, музику та різну інформацію, яка відповідає запиту та інтересам користувачів. Користувачі можуть навчити систему подавати той продукт який потрібен та найбільше підходить. На рисунку 2 зображена сторінка з сайту де користувач вибирає собі ноутбук. Обробивши дані на основі елементів пошуку система внизу сторінки пропонує один з варіантів який може бути корисним. А саме пропонує купити комплект з ноутбука та столика за знижкою. Це стало можливо через обробку великої кількості даних про користувачів та додавши потім ці дані до елементів пошукової машини.

Суперцена	Суперцена	Суперцена	Суперцена
Ноутбук HP 255 G6 (2EW01ES) Dark Ash + мышь Rapoo 1190	Ноутбук Lenovo IdeaPad 320-15AST (80XV00VSR) Platinum	Ноутбук Lenovo IdeaPad 320-15IKB (80XL03JXRA) Onyx Black + мышка в	Ноутбук HP 255 G6 (2HH06ES) Dark Ash
8 499 грн 7 199 грн	9 499 грн 7 599 грн	11 999 грн 9 999 грн	8 299 грн
★★★★☆ 89 отзывов	★★★★★ 16 отзывов	★★★★★ 13 отзывов	4 отзыва

	Ваш товар Ноутбук HP 15-bw559ur (2LD94EA) Silver 8 499 грн	+		-15% Столик для ноутбука/планшета/ 799 грн 679 грн	=	9 178 грн Купить комплект
--	---	---	--	--	---	-------------------------------------

Рис. 2 Приклад роботи системи опрацювання даних користувачів

Висновки.

Технологія web-mining здійснюється на основі роботи датчиків та інтелектуальних пристроїв та їх взаємодії через алгоритми. Технологія має як переваги так і недоліки. Перевагами є: швидке реагування на потреби клієнтів, запобігання різним видам злочинної діяльності, економія часу на обробку даних та ін. Недоліками є: дискримінація окремих індивідів, незаконне використання даних користувачів та передавання їх третім особам.

Досліджено технологію «клікджекінг», її механізми і методи впливу на користувачів на прикладі Facebook. Розглянуті позитивні та негативні сторони системи web-mining та її алгоритми. Проаналізувавши технології та механізми, що опрацьовують дані в інтернеті, можна оптимально керувати опрацюванням даних, вибирати які саме дані буде система опрацьовувати і чи буде взагалі їх опрацьовувати. Для налаштування системи достатньо відкрити панель керування браузера та включити або виключити опрацювання даних.

Анотація. В данном исследовании освещается проблема использования технологии «web-mining» личных данных пользователей глобальной сети интернет. Рассматривается механизм получения информации пользователей «Кликджекинг». Рассматриваются положительные и отрицательные стороны метода обработки данных по технологии «web-mining».

Ключевые слова: Технология, пользователь, компьютер, данные, интернет, информация, обработка.

Abstract. This study highlights the problem of using the web-mining technology of personal data of the users of the global Internet. The mechanism of obtaining information from users of «Clickjacking» is considered. The positive and negative aspects of «web-mining» technology data processing are considered.

Key words: technology, user, computer, data, internet, information, processing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Guandong Xu, Zanchun Yhang, Lin Li, Web Mining and Social Networking Techniques and Applications, USA:Springer, 2011
2. Бріньолфссон Е., Макафі Е. Друга епоха машин: [робота, прогрес та процвітання в часи надзвичайних технологій]. К. : K.FUND, 2016.
3. Зайцев Г. Н., Федюкин И. К., Атрошенко С. А. История техники и технологий: Учебник для вузов. Под ред. проф. В. К. Федюкина. СПб.: Политехника, 2007.
4. Відкритий навчальний курс «Мережа Internet та її сервіси»URL: www.znannya.org.
5. Витік даних Facebook. URL: https://espreso.tv/news/2018/04/04/facebook_vyznav_scho_vytik_danykh_torknuvsya_50_milyoniv_korystuvachiv
6. Конституція України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Хайрова Н. Ф., Пратап Сингх Гаутам Аджит. Особенности экстракции и идентификации знаний web-контент. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2014. Вип. 4. С. 190–193.
8. Щербіна О. С., Поліщук Н. Л. Інформаційні ресурси як складова безпеки інформаційної системи підприємства. *Інформація та соціум*. Міжнародна науково-практична конференція, м. Вінниця, 28–29 квітня 2016 р., Вінниця: ДонНУ, 2016, С. 97–99.

УДК 930.251

ПОТРЕБИ КОРИСТУВАЧІВ АРХІВУ ТА НОВІТНІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

І. П. Дідур, Л. А. Ковальська

Анотація. В статті розглянуто актуальні проблеми управління маркетинговою діяльністю архівної установи. Наведено історію розвитку архівних послуг через методологію архівного маркетингу. Досліджено еволюційний процес переходу збереження інформації з паперових носіїв до інноваційних видів електронного архівування. Висвітлені аспекти традиційних та новітніх форм використання архівної інформації в системі користування «споживач-архів», розширення документальної бази для дослідницької, наукової та інноваційної діяльності користувачів архівної системи України.

Ключові слова: Національний архівний фонд України, архівна інформація, архівний маркетинг, паперові документи, електронні документи.

Вступ

Документна інформація є невід'ємною складовою діяльності сучасного суспільства, що потребує постійного використання ретроспективної інформації для розвитку різних

галузей знання. Для своєчасного отримання даних споживачем виникає потреба суспільства в дослідженні та напрацюванні методів ефективного поширення інформації архівними установами. Методи архівного маркетингу спрямовані на організацію ефективної співпраці споживачів архівної інформації та архівних установ. Задоволення потреб споживача потребує врахування якості, кількості, строки подання та тип затребуваної інформації. Потреби споживачів формуються відповідно до знань, вподобань, інтересів, а також конкретної проблеми, що досліджується певним користувачем.

Метою статті є висвітлення проблем переходу українських архівних установ до впровадження новітніх форм використання архівної інформації.

Дослідження проблематики архівних послуг ґрунтується на низці правових джерел, які подають відповідні механізми реалізації доступності архівних документів широкому суспільному загалу [1–3]. Увагу до організації роботи архівів, поширенню архівної інформації та утворення відповідних механізмів роботи та аналізу архівних документів звертали українські вчені Я. Калакура, В. Соколов, І. Матяш, О. Вовкотруб, Л. Юдіна, А. Волинець та інші [4–10]. Окремо варто відзначити публікації Л. А. Ковальської – дослідниці з Донецького національного університету імені Василя Стуса, роботи якої присвячені методології опрацювання історичних джерел воєнного характеру періоду Другої світової війни [11–12].

Класифікація потреб споживачів архівної інформації

Для розуміння якими шляхами та засобами довести архівну інформацію до споживача найкраще, використовують різні класифікаційні ознаки потреб. Найпоширенішою є предметно-тематична ознака, але є також інші ознаки, які дозволяють архівістам покращити якість роботи за рахунок визначення документів, фондів і архівів, які найбільш затребувані. Галузева класифікаційна ознака передбачає потреби в інформації, яка належить до господарської, громадської чи культурної діяльності. Адресна ознака передбачає потреби в інформації, яка залежить від фондоутворювача. Географічна передбачає потреби в інформації, що стосується відповідного регіону. Історична – потреби в інформації, яка стосується історичної доби та відображена у документах відповідного часу. Науковцями здійснювалися спроби запровадження класифікації потреб споживачів архівної інформації за очікуваннями споживача. Виділяють такі види ефектів: управлінський, технічно-економічний, соціально-правовий, естетичний та стратегічний, ефект створення суб'єктивного світу людини, науково-історичний ефект. Наведені класифікаційні ознаки дають змогу зрозуміти, що, наприклад, для отримання результатів генеалогічних досліджень найчастіше звертаються до державних історичних архівів у Києві та Львові, які мають найбільшу унікальну джерельну базу, що дає змогу вирішити дане питання.

Потреба у архівній інформації виявляється через бажання користувача. Тому класифікації вимагають не лише потреби, а й споживачі архівної інформації. Єдиної загальноприйнятої класифікації користувачів архівної інформації немає, тому архівні установи пропонують свої схеми класифікації. Цей факт ускладнює можливість узагальнення та порівняння даних у рамках загальної системи. Переважна більшість науковців вважають за потрібне брати за основу класифікації сферу діяльності споживача інформації. Висувають сфери, які відмінні за характером праці: виробництво, управління, підготовка кадрів, навчання, проектні роботи, творча діяльність. Другий рівень класифікації запроваджує поділ користувачів за спеціалізацією, освітою, фахом тощо [4].

Вимагають уваги й такі ознаки як наявність у користувачів наукових праць, вченого звання, наукового ступеня, кваліфікація користувачів, регіональна та професійна приналежність. Класифікація користувачів архівної інформації важлива для визначення яка саме інформація може бути необхідною чи корисною для конкретного користувача, оскільки використовувати архівну інформацію можуть у різних сферах людської діяльності. Дослідження потреб користувачів у архівній інформації можуть визначатись спеціалістами за допомогою проведення анкетування, інтерв'ювання та інших методів.

Для кращої організації роботи архіву з урахуванням потреб споживачів документи поділяють на чотири групи. До першої відносять документацію, що стосується характеру потреб в архівній інформації. Друга група акумулює такі документи, як укази Президента України, Закони України, урядові акти, угоди, нормативні документи. Наукові розвідки джерелознавчого характеру відносять до третьої групи документів разом з історичними, а до четвертої відносять результати соціологічних досліджень, анкетувань тощо. Потреби споживачів у архівній інформації мають індивідуальний характер. Вони постають перед користувачем тоді, коли перед ним ставиться конкретна задача, для вирішення якої необхідно отримання нових знань з конкретного питання. Отримання необхідної інформації породжує потребу у новій інформації, а тому можна сказати, що задовольнити повністю потребу певного споживача у архівній інформації неможливо.

Необхідність впровадження класифікації вимог споживачів у архівній інформації розкривається в тому, що користувачі в залежності від сфери своєї роботи мають свої власні потреби в інформації. Одна людина може мати багато різних за характером та тематикою потреб інформації. Таким чином, класифікація дає відповідні інструменти архівістам надати споживачу необхідну йому інформацію, враховуючи галузь його діяльності, місцезнаходження тощо. Так, ефективність уживання архівної інформації залежить від прямого її донесення працівниками архіву до споживачів. Виконання цього завдання потребує великої кількості матеріальних та фізичних ресурсів, тому працівники архіву повинні ретельно та якісно вивчати документи, що містяться в певних архівних фондах, систематизувати інформацію та подавати її у зручному для користувача вигляді. Від ефективності використання архівної інформації залежить створення нової. Цей процес взаємозалежності матиме набагато важливіше значення для суспільства в майбутньому.

Форми використання архівної інформації

Для того щоб споживачі інформації могли в повній мірі використовувати документи Національного архівного фонду України, тобто архівної інформації, архівним установам важливо правильно організувати використання отриманої інформації. Поширено багато форм організації використання архівної інформації. Одним з найбільш ефективних вважають ініціативне інформування. Використовуючи вказану методику збільшується зацікавлення людей в послугах установ НАФ України, зростає кількість звернень архівів та утворюється відповідні запити суспільства в архівній інформації. Також ініціативна інформація здатна задовольнити попит влади, великих організацій, розрізнених споживачів інформації. Архівними установами готуються довідкові документи, інформаційні листи, тематичні переліки тощо.

За допомогою складання інформаційних листів, архівні установи можуть офіційно звернутись до органів влади, банку, страхової фірми тощо. У зверненні міститься коротка інформація про наявність в архівній установі інформації, що може бути цікавою для адресата і подається у загальній формі. В порівнянні з інформаційним листом, у тематичному переліку відомості подають більш конкретно, зазначаючи дати та пошукові дані разом з заголовками документів. Складається тематичний перелік в основному після отримання користувачами інформаційного листа, на їх прохання [8].

Архівними установами виконується безліч різних функцій, а найважливішою суспільною функцією архівів є надання користувачам послуг за тематичними, генеалогічними та соціально-правовими запитами. До такого виду діяльності архівів належить надання користувачам архівних довідок з різноманітних питань. Виконанням таких запитів як правило займаються такі підрозділи, як стіл довідок. Тут приймаються заяви користувачів, здійснюється їх реєстрація та надання самих довідок. Виконання запитів громадян потребує значних зусиль виконавчого підрозділу. Основною роботою працівників даного підрозділу є широкий пошук та точне визначення архівних фондів, які можуть містити необхідну інформацію, перегляд описів та поаркушевий перегляд справ.

Важливе значення цього виду діяльності архівних установ полягає в зв'язку з реалізацією прав соціального захисту громадян України.

Архівними установами, як зазначено вище, виконуються такі види робіт як виконання запитів громадян, зокрема генеалогічних. У країнах, які раніше входили до складу СРСР такі запити почали виконувати відносно нещодавно. З поширенням доступу до інформації інтерес користувачів до встановлення родинних зв'язків значно зростає. При прийманні таких запитів надзвичайно важливо подавати у запиті біографічні дані максимально точно для того, щоб скоротити процес пошуку даних та зробити його простішим. Поширеною формою подачі архівних документів є експозиційна робота архівів, під час якої відвідувачі мають змогу ознайомитись з архівними документами, що мають важливе значення для суспільства. Експонування документів важливе як в Україні, так і поза її межами. За допомогою таких виставок можна залучити більшу кількість користувачів архівної інформації. У наш час поширюється використання архівних документів у пресі, на радіо, телебаченні, тобто у засобах масової інформації. Такий спосіб дає змогу проінформувати велику кількість користувачів про документи, що становлять НАФ України. Не зважаючи на таку кількість способів організації використання архівних документів, традиційним залишається читальний зал, тобто самостійна робота громадян з документами в межах архівної установи.

Ефективним способом поширення архівних документів є їх оприлюднення. Публікації створюються завдяки роботі спеціалістів з історії та архівознавства. Таким способом здійснюється стимулювання науково-пошукових досліджень. Публікації документів також можуть здійснюватися у різних формах. У корпусному виданні публікуються всі документи конкретного фонду або колекції. В серійних – документи, що відносяться до однієї тематики, спираючись на подібні підходи та вимоги.

До НАФ входять документи не лише на паперових носіях, а й на плівкових, магнітних, тощо. Користування такими документами потребує вводити в роботу спеціальні технічні засоби, такі як проектори, читальні апарати, комп'ютери. Комп'ютерні технології дають можливість використовувати архівну інформацію не лише в тих місцях розміщення, а й працювати віддалено. Важливе значення відіграє співпраця архівів України з зарубіжними архівними установами.

Архівна інформація використовується людиною у різних напрямках і сферах діяльності. Однією з головних задач використання архівної інформації є популяризація знань в галузях культури, мистецтва та освіти у вигляді книг, експозицій, фільмів, витворах мистецтва та літератури тощо. В свою чергу у сфері управління архівна інформація може використовуватися щоб підготувати різні управлінські рішення, тобто тоді, коли є потреба у відомостях що відображають стан об'єктів управління. Використовують інформацію у даному випадку у вигляді планів, доповідей, довідок, розрахунків тощо. Економісти застосовують архівну інформацію з метою реалізації нових проектів, що можуть стосуватись реконструкції приміщень, створення нових, тобто на будівництві та в архітектурі. У результаті такої діяльності створюється нова науково-технічна документація.

Взаємовідносини між державами та групами суспільства знайшли своє відображення у документах, що стосуються політичного життя. Використовують такі документи здебільшого при веденні міжнародних відносин чи внутрішньої політики держави. Архівна інформація може використовуватись у потребах природознавчих та технічних наук. Надзвичайно важливим є використання інформації з метою захисту прав та інтересів громадян. Саме використання архівної інформації у напрямі соціально-правових взаємин уможливує підтвердження юридичних та майнових прав громадян, отримання пенсій, пільг, тощо.

Архівна інформація може використовуватись споживачами в різних напрямках, але виключно в корисних цілях. Кожна людина використовуючи архівну інформацію робить свій власний вклад у розвиток та поповнення архівних установ новими документами. Тому, зі збільшенням користувачів архівної інформації збільшується не лише маркетингова

діяльність архівних установ, а й база документів що розвиває архівну справу в цілому. Для ефективної роботи працівників архіву та користувачів необхідно підтримання гарних умов і наявність необхідного технічного оснащення.

Висновки

Маркетингова діяльність відіграє важливу роль у роботі архівної установи, забезпечує розвиток та покращення її матеріального забезпечення. Здійснення такої діяльності встановлює тісний зв'язок архіву зі споживачами архівної інформації, втілює активне використання документів НАФ України, налагоджує залучення нових документів на різних носіях. Архівні установи сьогодні виконують запити різного характеру: тематичні, соціально-правові, майнові та персональні. Важливе значення надають саме виконанню соціально-правових запитів, зокрема тих, що стосуються соціального захисту прав громадян України та інших країн. Тому, виконання таких запитів потребує особливої уважності спеціалістів, що надають архівні послуги.

Надання послуг споживачам архівної інформації працівниками архівних установ передбачає здійснення великого об'єму роботи, що потребує значної кількості часу та зусиль. Спеціалісти якісно виконують свою роботу, намагаючись задовольнити різноманітні потреби споживачів у архівній інформації. Маркетингова діяльність у архівних установах орієнтована на споживача, тому послуги, що надаються архівом повинні прямувати залежати від потреб споживачів, саме тому в роботу архіву необхідно ввести спеціалістів, що будуть займатись соціологічним дослідженням потреб споживачів. Така діяльність надає архіву можливість правильно спрямувати свою роботу та зробити ефективнішим використання документів НАФ України.

Проаналізувавши сучасний стан архівного маркетингу України виявлено, що існує проблема оснащення архівних установ сучасними технічними засобами для ефективної роботи з документами на не паперових носіях. Важливою є автоматизація архівних процесів документообігу. Більша частину прийому та виконання запитів споживачів здійснюється довідковою групою архіву, а це сповільнює процес роботи і робить нагальною потребу автоматизації цих робіт. Велика кількість документів досі є лише у паперовому вигляді, що ускладнює процес пошуку та відбору необхідної інформації, тому необхідно перевести велику кількість документів у цифровий вигляд, що значно облегшить роботу з ними, а також надасть змогу скоротити час виконання запитів.

Міжнародна співпраця архівів займає чільне місце у роботі архівних установ і документів НАФ України. Це допомагає додатковому залученню споживача та поповненню фондів. Тому, активізація міжнародної співпраці архівних установ є визначним фактором розвитку архівної справи в Україні. Зацікавлення громадян архівною інформацією примножує кількість звернень споживачів, що приводить до самозабезпечення архівних установ фінансами, технічним обладнанням тощо. Для подальшого успішного розвитку архівного маркетингу в Україні виникає необхідність напрацювання та впровадження в роботу галузі нових технологічних механізмів.

Аннотація. В статье рассмотрены актуальные проблемы управления маркетинговой деятельностью архивного учреждения. Приведена история развития архивных услуг через призму методологии архивного маркетинга. Показан эволюционный процесс перехода сохранения информации с бумажных носителей на инновационные виды электронного архивирования. Освещены аспекты традиционных и современных форм использования архивной информации в системе пользования «потребитель-архив», расширение документальной базы для исследовательской, научной и инновационной деятельности пользователей архивной системы Украины.

Ключевые слова. Национальный архивный фонд Украины, архивная информация, архивный маркетинг, бумажные документы, электронные документы.

Abstract. The article deals with the actual problems of management of the marketing activity of the archival institution. The history of the development of archival services through the methodology of archival marketing is given. The evolutionary process of transition of storage of information from paper carriers to innovative types of electronic archiving is researched. Illuminated aspects of traditional and newest forms of use of archival information

in the system of use of «consumer-archive», expansion of the documentary base for research, scientific and innovative activity of archive users.

Key word. National Archival Fond of Ukraine, archival information, archival marketing, paper documents, electronic documents.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>.
2. Указ Президента України «Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/508/2009>.
3. «Порядок надання платних послуг державними архівними установами». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0659-99>.
4. Калакура Я. Є. Архівознавство. К., 1998. 316 с.
6. Соболев В. Є. Маркетинг ретроспективної інформації для державних архівів, бібліотек, музеїв. *Вісник архівіста* 2007. № 3. С.21-35.
7. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. К., 2012. 515 с.
8. Вовкотруб О. В. Архівознавство. Пенза, 2005. 132 с.
9. Юдіна Л. Особливості правового доступу до інформаційних ресурсів НАФ, що зберігаються в архівах, музеях та бібліотеках. *Студії з арх. справи та документознавства*. К., 2004. Т. 12. С. 72–75.
10. Волинець А. Проблеми інформаційного забезпечення архівної справи. *Археографія. Археологія. Джерелознавство*. Вип. 1. С.69–71.
11. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.). Донецьк-Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 462 с.
12. Ковальська Л. А. Методологічні засади дослідження Руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 61–64.

УДК 311.339.9

ДЕРЖАВНИЙ ЗОВНІШНІЙ БОРГ УКРАЇНИ: СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА Й ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗМІНИ

А. Ю. Бабкіна, А. В. Сидорова

Анотація. У статті висвітлюється проблема зовнішньої заборгованості України, її вплив на фінансовий стан країни. Досліджується вплив валового внутрішнього продукту на рівень державного й гарантованого державою зовнішнього боргу. Виявлено структурні зрушення, тенденції та закономірності зміни зовнішньої заборгованості. Побудовано парну регресійну модель залежності зовнішнього боргу від зміни ВВП. Розраховано екстремум функції, тобто значення ВВП, при якому державний зовнішній борг має знижуватися. Визначено напрям подальшої зміни рівня державного зовнішнього боргу.

Ключові слова: Валовий зовнішній борг, державний зовнішній борг, структура і динаміка зовнішнього боргу, валовий внутрішній продукт, модель зовнішнього боргу.

Проблема зовнішньої заборгованості є однією з найбільш гострих і актуальних проблем сучасного світового господарства. В умовах фінансової глобалізації розвиток міжнародної фінансової системи характеризується значним зростанням обсягів зовнішньої заборгованості більшості країн світу. Цей ріст обумовлено гострою нестачею власних фінансових ресурсів для здійснення внутрішніх інвестицій, необхідністю покриття дефіциту державного бюджету, не завжди ефективним використанням позик і кредитів, порушенням термінів виконання боргових зобов'язань, а також дисбалансом поточних платіжних балансів.

Проблема зовнішнього боргу досліджувалася широким колом вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, теоретичні аспекти зовнішньої заборгованості, а також міжнародної кризи боргів містяться в працях Вахненко Т., Саркісянца Л., Федякіна Л., Котова Е., Кузнєцова В., Твердохлебова В., Линдерт П., Б'юкенена Дж., Лернера А., Ареску К., Уоррена Т. та ін. Фундаментальні основи теорії управління зовнішньою заборгованістю, а також проблеми боргової політики відображено в роботах Барановського А., Гаврилюка О., Гальчинського А., Геєця В., Лісовенко В., Лютого І., Новицького В., Юрія С., Самуельсона П., Тобіна Дж., Хікса Дж. та ін. Сучасні дослідження зовнішньої заборгованості і її впливу на економічний розвиток відображені в роботах Айзенмана Д., Ітона Дж., Кохана Д., Пінто Б., Радзивілла А. Помітний внесок у розробку проблеми прогнозування зовнішнього боргу, а також дослідження в області критеріїв оцінки стану боргових зобов'язань зробили Андріанова В., Вавілов А., Грязнова А. [1], Глаз'єв С., Златкіс В., Івантер В., Ілларіонов А, Кнастер А., Медведєв В., Платонова І., Сосніних А., Трофімов Г., Фасолько Т. [2], Шохін А., Хейфец Б.

Незважаючи на розробленість численних питань теоретичного та практичного аспектів зовнішньої заборгованості, вдосконалення державного управління зовнішніми запозиченнями, вчених залишається недостатньо розробленою проблема статистичного забезпечення управління зовнішнім боргом.

Метою даної статті є статистичний аналіз державного зовнішнього боргу України, його вплив на економічний розвиток держави, а також обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на скорочення зовнішнього боргу країни.

Поточний стан вітчизняної фінансової системи визначається рівнем зовнішньої заборгованості й необхідністю підтримки його на безпечному рівні. Згідно з методикою економічної безпеки валовий зовнішній борг не повинен перевищувати 70% валового внутрішнього продукту (ВВП). Довгостроковим негативним наслідком зовнішнього боргу є створення ним навантаження на Державний бюджет і на економічний розвиток країни загалом.

Валовий зовнішній борг є вираженою в іноземній валюті заборгованістю держави й резидентів країни іншим країнам, міжнародним економічним організаціям та іншим нерезидентам. Отже, валовий зовнішній борг країни включає всі види заборгованості резидентів країни перед нерезидентами [3, с. 208].

В державному секторі економіки відмінність між боргом і заборгованістю можна трактувати так: державний борг, досягнувши певної величини, перетворюється в мультиплікатор власноручного збільшення. В результаті зростання державної заборгованості сума на виплату відсотків збільшується набагато швидше, ніж зростає сам борг. Заборгованість – явище похідне від боргу, відрізняється кумулятивним ефектом, тобто виступає результатом накопичення боргів і платежів на їх обслуговування. [4, с. 196]

Валовий зовнішній борг класифікують за секторами економіки (державне управління, НБУ, депозитні корпорації, інші сектори), за терміном погашення (короткостроковий та довгостроковий) і за фінансовими інструментами (кредити, боргові цінні папери, валюта і депозити, торгові кредити та аванси, інші боргові зобов'язання) [5].

Обсяг валового зовнішнього боргу України на кінець 2017 р. становив 116,58 млрд дол. США, збільшившись у порівнянні з 2003 р. на 6,626 млрд дол., тобто у середньому щорічно валовий зовнішній борг зростає на 12,0 %. Тільки за 2017 рік він зріс на 2,94 млрд дол., але рівень боргу відносно ВВП (перерахований у дол. за поточним курсом) скоротився за рік з 121,8 % до 103,8 %. Рівень валового зовнішнього боргу до ВВП у цей період значно перевищував безпечні межі (70 % ВВП), але рівень державного боргу не виходив за встановлені межі (40 %), хоча й швидко наближається до критичного. Якщо у 2007 р. державний зовнішній борг України складав 15 %, то у 2017 р. він зріс до 33 %.

Структура валового зовнішнього боргу в аналізованому періоді потерпала суттєвих змін (рис. 1). Підтверджує цей висновок розрахований нами коефіцієнт Рябцева (0,352), який вказує на суттєві зрушення у структурі валового зовнішнього боргу.

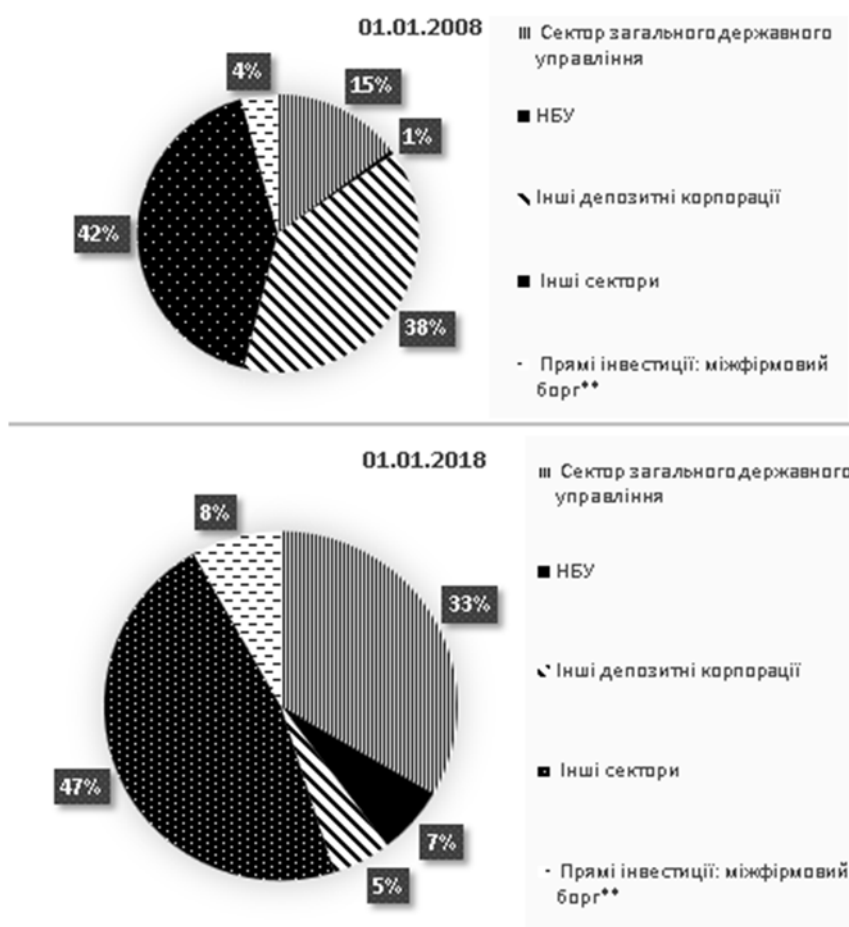

Рис. 1. Структура валового зовнішнього боргу України

Станом на 01.01.2018 року 33 % від загальної суми боргу становить державний та гарантований державою зовнішній борг (38,9 млрд дол), 6 % – борг НБУ (7,4 млрд дол), 5 % – зобов’язання депозитних корпорацій (6,2 млрд дол), 8 % – прямі інвестиції: міжфірмовий борг (9,6 млрд дол). Майже половину (47 %) від суми валового зовнішнього боргу України складають зобов’язання інших секторів (54,5 млрд дол). Найбільші зрушення відмічено для депозитних корпорацій, частка яких складала у 2007 р. 39 %, а у 2017 р. – 5 %.

Необхідно зазначити, що період з 2013 р. по 2017 р. характеризується неспинним падінням ВВП (у дол.США). Найнижче значення припадає на 2015 р. (90,939 млрд дол.). З 2016 р. відбувається уповільнене зростання ВВП, у порівнянні з 2015 р. він збільшився лише на 2,6 % [6].

Співставлення динаміки ВВП і державного зовнішнього боргу впродовж 2009–2017 рр. дозволило довести таку закономірність: при зростанні ВВП рівень державного боргу знижується й навпаки: падіння ВВП супроводжується зростанням державного зовнішнього боргу. Це наочно підтверджують наведені графіки (рис. 2). Так, найвище значення ВВП встановлено для 2013 р., а державний зовнішній борг для цього року є мінімальним. Для 2015 р. відмічається найнижче значення ВВП і на нього припадає максимальний зовнішній державний борг.

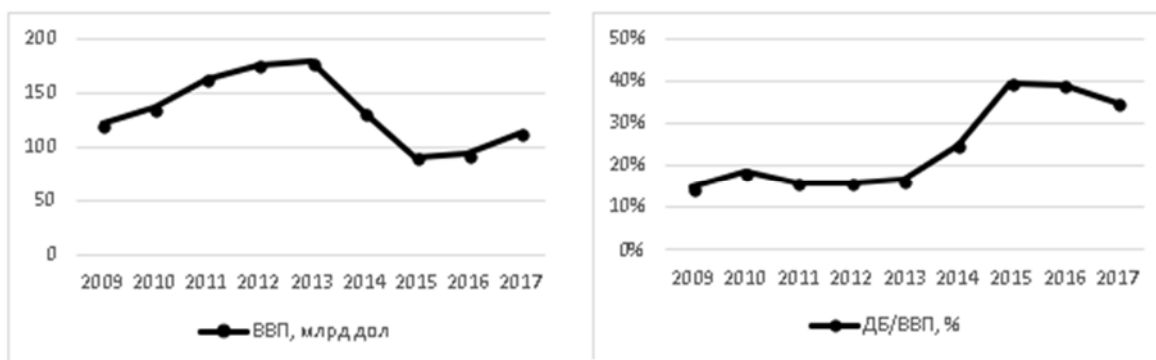

Рис. 2 Динаміка ВВП і рівня державного зовнішнього боргу з 2009 по 2017 рр.

Державний борг в контексті соціально-економічної ситуації в країні може виконувати дві протилежні функції. З одного боку, необхідність залучення коштів залежить від досягнутого рівня економічного розвитку, який оцінюється обсягом ВВП і рівнем ВВП на душу населення, з іншого боку, рівень зовнішнього боргу, в залежності від мети зовнішніх запозичень і від їх фактичного використання, може виступати тимчасовим джерелом економічного зростання, а з іншого – руйнівним чинником для економіки країни. Отже в роботі була поставлена задача, виявити закономірність зміни державного зовнішнього боргу під впливом зміни ВВП з метою визначення мінімального значення ВВП, при якому буде забезпечено економічний розвиток без прискореного нарощування державного зовнішнього боргу та утриманню його в прийнятних межах.

Ця закономірність встановлено на основі парного регресійного аналізу. Було поставлено завдання: встановити наявність зв'язку між ВВП і рівнем державного зовнішнього боргу і побудувати регресійну модель, параметри якої відображають цю залежність. Розробити економічний механізм формування зовнішніх запозичень.

Виявлена залежність державного зовнішнього боргу (Y) від обсягів ВВП (X) представлена у вигляді рівняння параболі другого порядку:

$$Y_x = 1,4 - 0,02x + 0,00046x^2. \quad (1)$$

Дане рівняння означає, що із зростанням ВВП державний зовнішній борг знижується. Параметри моделі ($a_1 = -0,02$ і $a_2 = 0,00046$) свідчать про уповільнене зниження зовнішнього боргу. Отже, збільшення ВВП виступає фактором зниження

зовнішньої заборгованості. Достовірність моделі підтверджена критерієм Фішера. Коефіцієнт кореляції (0,91) свідчить про щільний зв'язок. Розрахований коефіцієнт детермінації (0,828) означає, що варіація рівня зовнішнього державного боргу на 82,8 % пояснюється варіацією ВВП. Решта (17,2 %) – це вплив неврахованих факторів. Перевагою побудованої моделі є те, що вона дозволяє розрахувати точку екстремуму, тобто те мінімальне значення ВВП, при досягненні якого напрямок виявленої залежності змінюється, тобто державний зовнішній борг почне знижуватися, коли величина ВВП досягне точки екстремуму. Розрахунки показують, що точкою екстремуму є величина ВВП, що дорівнює 164,8 млрд дол. Отже, після перевищення ВВП точки екстремуму й подальше його збільшення буде супроводжуватися зниженням державного зовнішнього боргу.

Такий висновок пояснюється тим, що збільшення ВВП забезпечує економічне зростання в країні, що супроводжується збільшенням фінансових ресурсів, здатних забезпечити розвиток різних сфер економіки без стрімкого наростання зовнішнього боргу. Виконані розрахунки показали, що в найближчі 3 роки ВВП України зможе досягти величини, достатньої для зміни ситуації, що склалася.

Рис. 2 Динаміка ВВП і рівня державного зовнішнього боргу з 2009 по 2017 рр.

За даними Всесвітнього банку, ВВП України у 2018 р. зросте на 3,5 %, а у 2019 і 2020 рр. – на 4 % [7]. Міжнародний валютний фонд вважає, що ВВП України зросте у 2018 р. на 3,2 %, у 2019 р. – на 3,5 %, у 2020 – на 4 % [8]. Національний банк України спрогнозував зростання ВВП у 2018 р. на 3,4 %, у 2019 та 2020 рр. – на 2,9 % [6]. Загалом можна стверджувати, динаміка зміни ВВП на наступні 3 роки є позитивною, а разом з цим буде знижуватися рівень державного і гарантованого державою боргу відносно ВВП.

Таким чином, рівень валового зовнішнього боргу України стрімко зростає і впродовж 2009–2017 рр. значно перевищує межі боргової безпеки. Державний борг і гарантований державою у досліджуваній період хоча й залишається на безпечному рівні, проте швидко зростає. Між рівнем державного і гарантованого державою боргу й ВВП виявлено залежність, яка свідчить, що зростання ВВП сприяє зниженню зовнішнього державного боргу, і зворотну залежність – падіння ВВП призводить до підвищення рівня зовнішнього державного боргу.

Аннотація. В статті освещается проблема внешней задолженности Украины, ее влияние на финансовое состояние страны. Исследуется влияние валового внутреннего продукта на уровень государственного и гарантированного государством внешнего долга. Выявлены структурные сдвиги, тенденции и закономерности изменения внешней задолженности. Построено парную регрессионную модель зависимости внешнего долга от изменения ВВП. Рассчитано экстремум функции, то есть значение ВВП, при котором государственный внешний долг может снижаться. Определено направление дальнейшего изменения уровня государственного внешнего долга.

Ключевые слова: Валовой внешний долг, государственный внешний долг, структура и динамика внешнего долга, валовой внутренний продукт, модель внешнего долга.

Abstract. The article highlights the problem of Ukraine's external debt, its impact on the financial condition of the country. The influence of the gross domestic product on the level of the state and state guaranteed foreign debt is

investigated. Structural shifts, trends and patterns of changes in external debt have been revealed. A paired regression model of the dependence of external debt on GDP change was constructed. The extremum of the function is calculated, that is, the value of GDP, under which the state external debt can decrease. The direction of further changes in the level of the state external debt has been determined.

Keywords: Gross external debt, state external debt, external debt structure and dynamics, gross domestic product, external debt model.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грязнова А. Г., Маркина Е. В., Седова М. Л. и др. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2012. 496 с.: ил. ISBN 978-5-279-03455-0.
2. Фасолько Т. М. Моделювання взаємозв'язку між державним боргом та бюджетним дефіцитом в контексті забезпечення платоспроможності країни. *Університетські наукові записки*. 2016. № 4. С. 246–255. URL: Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2016_4_28
3. Сидорова А. В., Кюсак Я. В. Міжнародна статистика: Підручник. Донецьк: Каштан, 2013. 384 с.
4. Финанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 687 с.
5. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/imf/meta/ED_ukr_edit.htm
6. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>
7. Офіційний сайт Всесвітнього банку. URL: <http://www.vsemirnyjbank.org/>
8. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <http://www.imf.org/>

УДК 311:339.5:633/635

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

М. І. Габ, А. В. Сидорова

Анотація. У статті обґрунтовано, що одним з пріоритетних напрямів розвитку експорту України стає продукція рослинництва. Проаналізовано обсяг і динаміку експорту продукції рослинництва України та його значення для української економіки. Досліджено товарну та географічну структуру експорту продуктів рослинного походження, оцінено зміни в структурі експорту, визначено основні складові експорту та головні країни-партнери України, сконцентровано увагу на відкритті нових ніш на зовнішніх ринках сільгоспродуктів. Обґрунтовано актуальність та необхідність прогнозування експорту продукції рослинництва для визначення перспектив її розвитку як значного джерела доходів від зовнішньої торгівлі.

Ключові слова. Експорт, продукція рослинництва, динаміка, товарна й географічна структура, зовнішня торгівля.

Пріоритетним напрямом розвитку України як повноцінного партнера багатьох країн світу в міжнародних економічних відносинах є оптимізація зовнішньої торгівлі. На участь України в процесах глобалізації передусім впливають особливості міжнародного поділу праці. За останні роки держава все впевненіше набуває статусу світового експортера продукції рослинництва, що ставить перед вітчизняною наукою нові виклики, як в теоретичному, так і практичному статистичному забезпеченні управління в зовнішній торгівлі. У 2017 році частка експорту продукції рослинництва у загальному експорті України становила 21,3%, що зумовлює актуальність детального вивчення проблем галузі рослинництва.

Дослідженню ринку рослинництва присвячені праці багатьох видатних вчених, зокрема Кондратюк О. І., Боднар О. В., Шубравської О. В., Жука М. В., Саблука П. Т. та інших. Водночас, питання експортного потенціалу рослинництва та чинників його ефективного розвитку завжди залишається відкритим перед вітчизняною наукою.

Метою статті є обґрунтування необхідності прогнозування експорту продукції рослинництва для підвищення ефективності зовнішньоторговельних відносин.

За результатами 2017 року, обсяг експорту продукції рослинництва склав 9,22 млрд. дол., що практично співпадає з показником 2012 р. – 9,21 млрд. дол [1]. У порівнянні з

2007 роком експорт зріс у 5,3 рази. За період 2007–2012 рр. середньорічний темп росту склав 139,7%, за період 2013–2017 рр. – 100,9%. Це означає, що коефіцієнт уповільнення, який характеризує швидкість зміни рівнів одного ряду динаміки, склав 0,722, тобто середньорічний темп росту уповільнився на 27,8%. На рис. 1 видно, що в 2008 році відбулося потужне зростання експорту, що пояснюється рекордним врожаєм зернових і вступом України до Світової організації торгівлі [2]:

В абсолютному вимірі експорт продуктів рослинного походження в 2017 році склав 9216,4 млн. дол., з них: живі дерева та інші рослини 4,0 млн. дол., овочі 235,3 млн. дол., їстівні плоди та горіхи 195,3 млн. дол., кава і чай 13,6 млн. дол., зернові культури 6501,6 млн. дол., продукція борошномельно-круп'яної промисловості 182,0 млн. дол., насіння і плоди олійних рослин 2060,2 млн. дол., шелак природний 0,6 млн. дол., рослинні матеріали 23,8 млн. дол. Головною складовою експорту продукції рослинництва завжди були зернові культури, за обсягами виробництва та експорту яких Україна є серед світових лідерів.

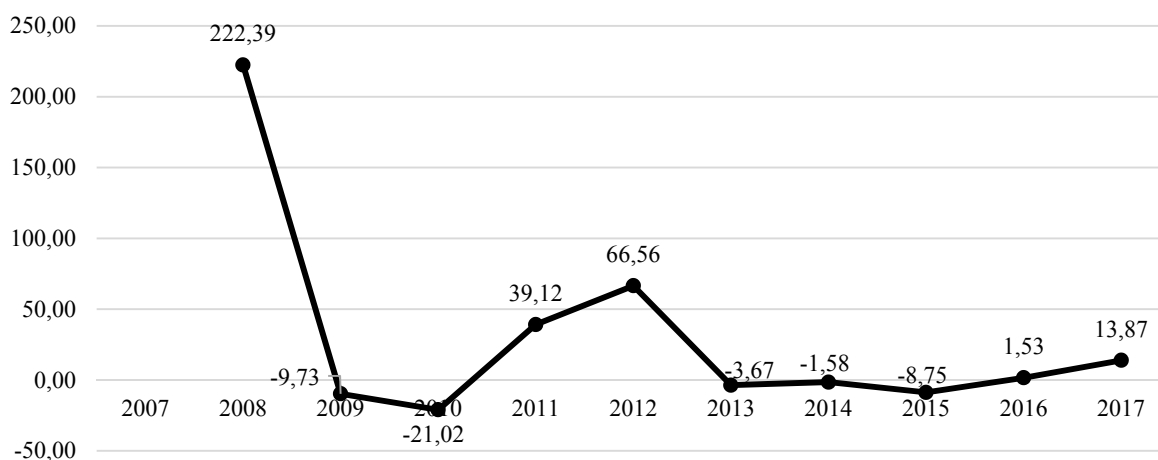

Рис. 1 Темпи приросту експорту продукції рослинництва, %

У структурі загального експорту України до 2014 року переважали чорні й кольорові метали та вироби з них [3]. Ознаки рецесії, що з'явилися у 2013 р., військові дії на сході України у подальшому призвели до суттєвих змін у структурі експорту України в бік продовольчих товарів та сировини для їх виробництва. Динаміка зміни складових експорту представлена на рис. 2:

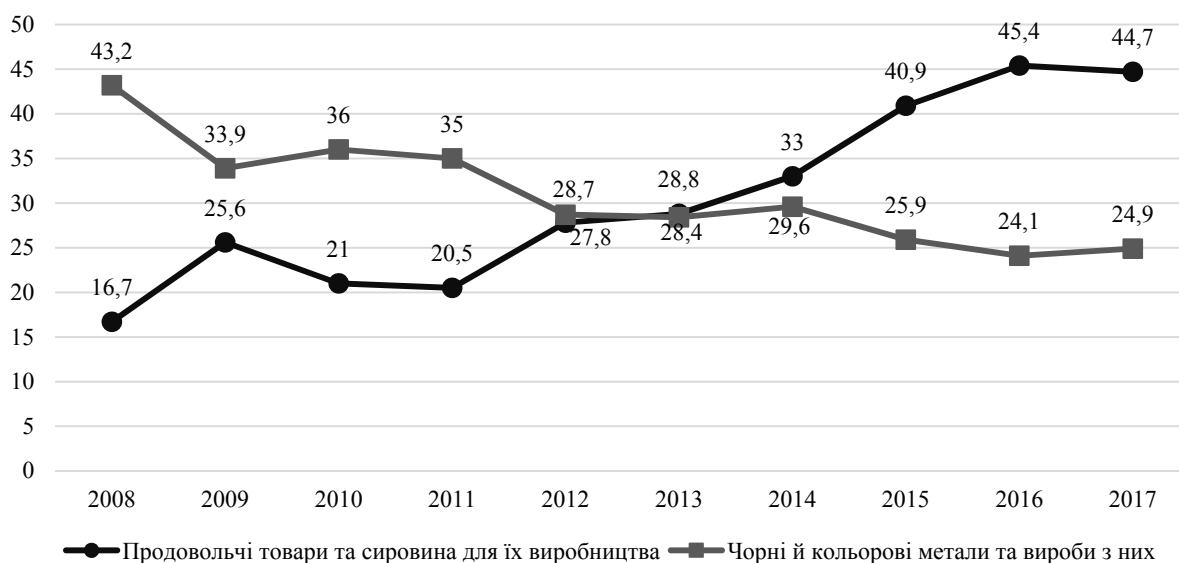

Рис. 2 Динаміка часток основних складових експорту, %

За період 2012–2017 рр. відбулися певні зміни в товарній структурі експорту продукції рослинного походження (рис. 3). Так, частка зернових культур зменшилася на 5,43 в.п., водночас як частка експорту насіння і плодів олійних рослин зросла на 3,31 в.п.:

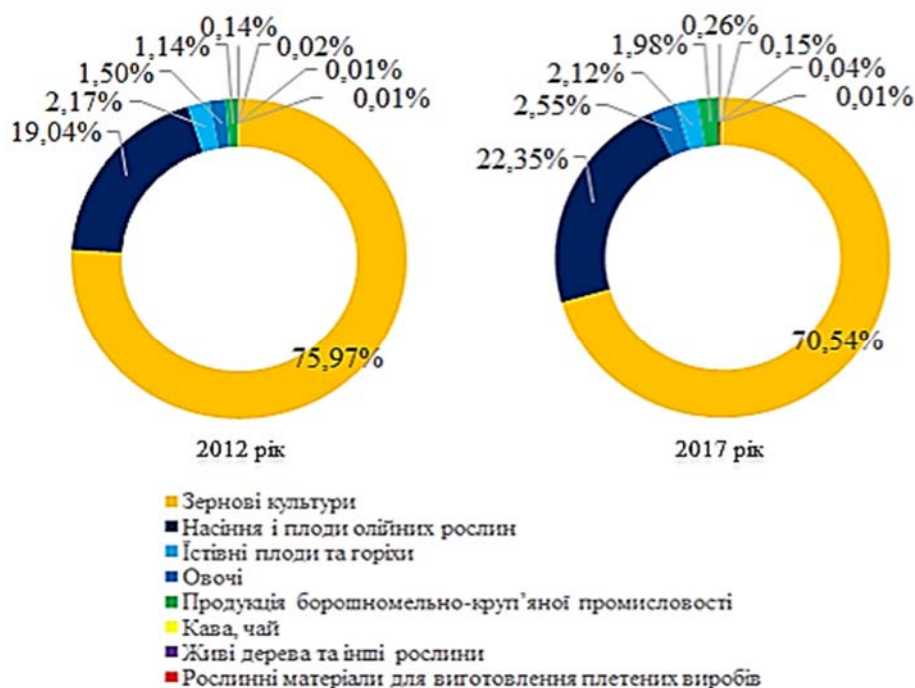

Рис.3 Структура експорту продуктів рослинного походження в 2012 та 2017 році

Значних змін зазнала географічна структура експорту продукції рослинництва. Якщо в 2012 році на СНД припадало 20,0% всього експорту України, на Європу 27,7%, Азію 32,1%, Африку 19,3%, Америку 0,3%, то в 2017 році частки, відповідно, склали 7,6%, 32,0%, 44,7%, 14,3%, 0,7%. Найбільше продукції рослинного походження Україна в 2017 році експортувала до Єгипту, Нідерландів, Туреччини, Іспанії, Китаю. На ці країни припадає 36,2% всього експорту.

Таблиця 1 – Географічна структура експорту продукції рослинництва

Країна	2012 рік		Країна	2017 рік	
	Експорт продукції рослинного походження, млн. дол.	Частка, %		Експорт продукції рослинного походження, млн. дол.	Частка, %
Єгипет	1555,6	16,9	Єгипет	997,0	10,8
Іспанія	1151,0	12,5	Нідерланди	778,9	8,5
Італія	551,9	6,0	Туреччина	577,6	6,3
Саудівська Аравія	510,0	5,5	Іспанія	496,4	5,4
Ізраїль	435,6	4,7	Китай	478,1	5,2
Інші	5009,8	54,4	Інші	5888,4	63,8
Разом	9213,9	100,0	Разом	9216,4	100,0

Джерело: розраховано і складено автором на основі даних [1]

Як видно з таблиці 1, у період 2012–2017 рр. відбулися значні зміни в географічній структурі експорту продукції рослинництва. Якщо у 2012 році на топ-5 країн припадала майже

половина всього експорту – 45,6 %, то в 2017 році частка скоротилася на 9,4 в.п. і склала 36,2 %. Насамперед це пов'язано з розширенням ринку збуту рослинницької продукції, співпрацею з новими торговельними партнерами України. Зменшився експорт і в абсолютному значенні, особливо до європейських країн, що пояснюється частковою невідповідністю продукції фітосанітарним вимогам країн-партнерів у міжнародній торгівлі [4].

Поступове зменшення частки промислової продукції та зростання значення продовольчої продукції, зміни географічної структури зумовлюють необхідність прогнозування експорту продукції рослинництва як надзвичайно важливої складової загального експорту України.

Прогнозування експорту продукції рослинництва є основою для розроблення політики регулювання зовнішньої торгівлі України. Аналіз моделей прогнозування показав, що найкраще складати прогноз на основі методу Олімп [5]. За цим методом коефіцієнт детермінації склав 0,603, відносна помилка апроксимації 14,9 %. Статистична точність і достовірність підтверджена критерієм Фішера: розрахункове значення 7,60, табличне 6,61.

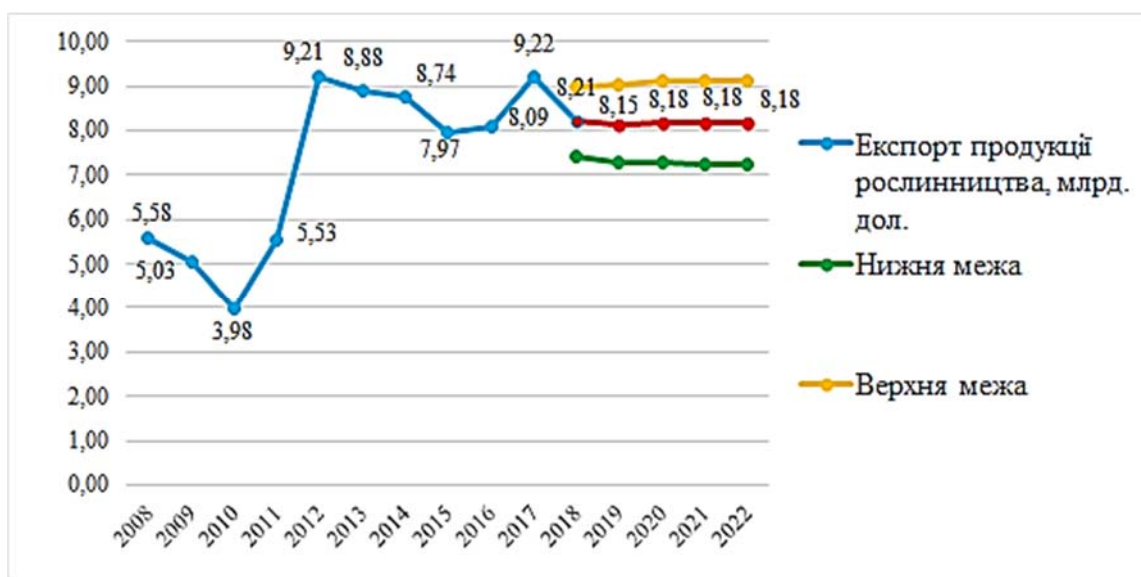

Рис. 4 Динаміка й прогноз експорту продукції рослинництва України, млрд дол

Висновок: Україна з кожним роком поступово зміцнює свої позиції як світового експортера продукції рослинництва. За останні роки спостерігається тенденція зростання частки експорту насіння та плодів олійних рослин. Найбільшими імпортерами залишаються Єгипет та Іспанія, проте дедалі більше посилюється співпраця України з такими вагомими споживачами продукції рослинництва як Нідерланди, Туреччина та Китай. Відбувається активне розширення ринків збуту української продукції, що створює додаткові бізнес-можливості для вітчизняних експортерів. Водночас залишається відкритою проблема деякої невідповідності міжнародним стандартам якості продукції, що експортується, особливо європейським фітосанітарним вимогам.

Анотація. В статтю обосновано, що одним из приоритетных направлений развития экспорта Украины становится продукция растениеводства. Проанализированы объём и динамика экспорта продукции растениеводства Украины и его значение для экономики Украины. Исследована товарная и географическая структура экспорта продуктов растительного происхождения, оценены изменения в структуре экспорта, определены основные составляющие экспорта и главные страны-партнёры, сконцентрировано внимание на открытии новых ниш на внешних рынках сельхозпродуктов. Обосновано актуальность и необходимость прогнозирования экспорта продукции растениеводства для определения перспектив её развития как значительного источника доходов от внешней торговли.

Ключевые слова. Экспорт, продукция растениеводства, динамика, товарная и географическая структура, внешняя торговля.

Abstract. In the article was substantiated that one of the priority directions of Ukraine's exports development is crop production. The volume, dynamics of crop production export of Ukraine and its importance for the Ukrainian economy were analyzed in the article. The commodity and geographical structure of exports of plant products were studied, changes in the structure of exports were assessed, the main components of exports and major partner countries were identified, attention was focused on the opening of new niches. The relevance and necessity of forecasting the export of crop production to determine the prospects for its development as a significant source of income from foreign trade were substantiated.

Key words. Export, crop production, dynamics, commodity and geographical structure, foreign trade.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Інститут податкових реформ. URL: <http://ngoipr.org.ua/blog/eksport-silskogospodarskoyi-produktsiyi/>
3. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>
4. Агравері – аграрне інформаційне агентство. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/castka-produkcii-goslinnictva-u-strukturi-eksportu-ukraini-stanovit-50>
5. Шамилева Л. Л., Дейна А. Ю. Методические рекомендации для выполнения лабораторных работ по дисциплине «Статистическое моделирование и прогнозирование». Винница: ДонНУ им. Васыля Стуса, 2017. 104 с.
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/>
7. Сидорова А. В., Кіосак Я. В. Міжнародна статистика: Підручник. Донецьк: Каштан, 2013. 384 с.
8. Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики: монографія. Під заг. ред. А.В. Сидорової. Вінниця: ДонНУ, 2016. 328 с.

УДК 311

СУЧАСНЕ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ

В. П. Головащенко, А. В. Сидорова

Анотація. Статтю присвячено аналізу бізнес-середовища в Україні, яке є передумовою використання потенціалу бізнесу, підвищення ефективності і стабільності економіки. Проаналізовано вплив бізнес-середовища на динаміку кількості суб'єктів господарювання в Україні та здійснено оцінку перспектив зростання їх кількості. Автори у статті акцентують увагу на тому, що саме сформоване бізнес-середовище визначає рівень підприємницької активності.

Ключові слова: «бізнес-середовище», рейтинг «Doing Business-2018», суб'єкти господарської діяльності.

Постановка проблеми. Гармонійний розвиток держави потребує одночасного задоволення матеріальних і духовних проблем населення, що згідно закону зростання потреб постійно видозмінюються. Крім того, для сталого розвитку країни потрібно забезпечити високоефективне використання наявних ресурсів, збереження, відтворення і охорону навколишнього середовища. Усе це неможливо реалізувати без відповідних фінансових можливостей. Саме тому одним із найважливіших завдань, що стоять перед державою, є розбудова конкурентоспроможної економіки. Передумовою підвищення ефективності і стабільності економіки, використання позитивного потенціалу бізнесу є створення сприятливого бізнес-середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти бізнес-середовища було досліджено у працях багатьох науковців, а саме: Бодров В. Г., Буряк Г. С.; Страшний С.; Мельник М. І.; Швець Г. О.; Скриньковський Р. М.; та інші.

Мета статті – визначити сутнісні характеристики бізнес-середовища та дослідити його вплив на динаміку кількості суб'єктів господарювання в Україні, здійснити прогнозування кількості суб'єктів господарювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі бізнес-середовище представляється як складна, багатовимірна, багатофункціональна система. Під бізнес-

середовищем прийнято розуміти сукупність усіх зовнішніх та внутрішніх факторів діяльності підприємства, які в значній мірі впливають на його функціонування.

Серед таких основних факторів виокремлюють споживачів продукції, постачальників, конкурентів, державне регулювання, а також соціальні, політичні, технологічні, правові та екологічні умови [1, с. 26].

За визначенням Світового банку, бізнес-середовище складається з набору інституціональних, нормативно-правових та регуляторних умов, за яких працює бізнес [2, с. 62].

Для бізнес-середовища характерними є наступні його особливості:

– бізнес-середовище є частиною суспільного середовища та в ідеалі слугує підвищенню національного багатства і добробуту;

– функцією якості бізнес-середовища є ефективність економічних процесів у країні;

– бізнес-середовище має властивості територіальної цілісності;

– бізнес-середовище формується факторами (правового, політичного, соціального, економічного характеру), сукупність яких створює умови для функціонування бізнесу економічних суб'єктів конкретного суспільства, здійснення ділових відносини та функцій [3, с. 435].

Традиційно економіка України вважається несприятливою для ведення бізнесу, зокрема малого та середнього. Однак, в останні роки ситуація дещо покращилась. Так згідно рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business-2018», складеного експертами Світового банку і Міжнародної фінансової корпорації (IFC), Україна піднялася на чотири позиції порівняно з минулорічним рейтингом та посіла 76 місце серед 190 країн.

Аналітики Світового Банку відзначають, що поліпшення результату вдалося досягти за рахунок зменшення ставки єдиного соціального внеску, спрощення отримання дозволів на будівництво та поліпшення захисту прав інвесторів.

На рис. 1 представлено позиції України за основними пунктами рейтингу «Doing Business-2018» [5], з котрого видно, що проблемними питаннями для українського бізнесу є відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання (149 позиція), підключення до електромереж (128 позиція), а позитивними пунктами є легка реєстрація бізнесу (52 позиція), отримання дозволів на будівництво (35 позиція) та кредитування (29 позиція).

Рис. 1. Позиції України за основними пунктами рейтингу «Doing Business-2018».

Зміна бізнес-середовища відбивається у динаміці кількості суб'єктів господарювання. Так, в Україні, згідно з даними Державної служби статистики, у 2016 р. загальна кількість суб'єктів господарювання складала 1865,5 тис., що на 5,5 % менше відповідного показника 2015 року (рис. 2).

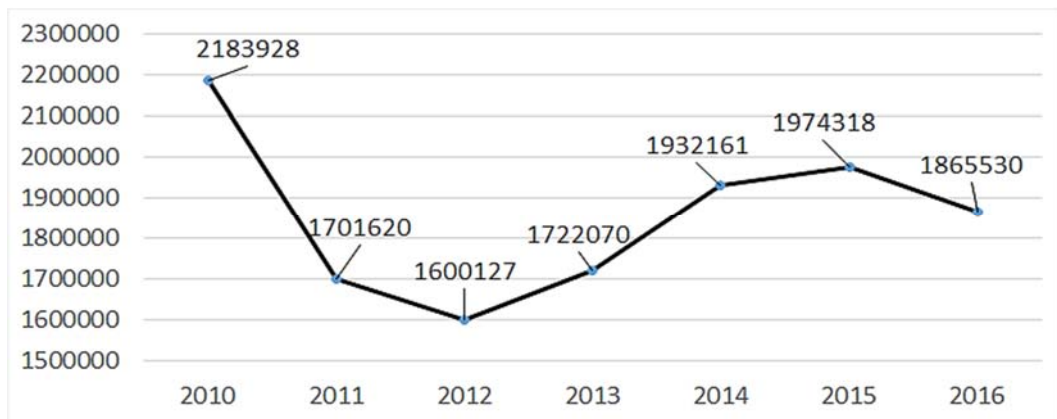

Рис. 2. Динаміка кількості суб'єктів господарювання в Україні за 2010-2016 рр.

Побудовано за даними Державної служби статистики України [5].

Наведені дані свідчать, що за період 2010–2012 рр. кількість СПД значно зменшилась (на 26,7 %). Дану негативну тенденцію можна пояснити тим, що станом на 01 січня 2011 р. припадає введення в дію нового Податкового кодексу, який був стартом нової податкової реформи. Це призвело до масового закриття СПД.

Зважаючи на те, що в останні роки кількість суб'єктів господарювання повільно зростала, тобто ситуація покращилася, це дозволяє припустити, що зростання їх кількості свідчить про поліпшення умов ведення бізнесу. Тому було поставлено завдання оцінити перспективи зростання їх кількості. Було апробовано трендові та авторегресійні моделі. Найбільш адекватною визначена модель Бокса-Дженкінса, на основі якої нами виконано прогнозування кількості СПД. Модель обрано за сукупністю критеріїв: найменша помилка апроксимації (3,8%) та найбільше значення коефіцієнта детермінації (0,73), найбільше значення критерію Фішера. Результати прогнозування представлено у табл. 1 та на рис. 3.

Таблиця 1 – Результати прогнозування кількості СПД в Україні

Роки	Прогнозні значення кількості СПД, одиниць	Нижня межа довірчого інтервалу	Верхня межа довірчого інтервалу
2017	1875779	1724113	2027446
2018	1985038	1833370	2136706
2019	2073559	1921890	2225227

Рис. 3. Динаміка й прогноз кількості СПД в Україні

Результати прогнозування підтверджують, що в 2016–2019 рр. очікується збільшення кількості СПД, що буде сприяти покращенню бізнес-середовища та позитивно вплине на рейтинг України щодо легкості ведення бізнесу «Doing Business» й на інвестиційну привабливість країни.

Висновки. Таким чином, бізнес-середовище виступає, по-перше, індикатором розвитку економіки країни, по-друге, позитивним чи негативним чинником функціонування підприємства. Сучасне бізнес-середовище в Україні знаходиться на етапі поступового покращення, але гальмується низкою причин. Серед основних причин спаду підприємницької активності можна вирізнити загострення військового конфлікту, несприятливу макроекономічну ситуацію, нестабільне законодавство. Тому, подальші дослідження будуть присвячені напрямкам покращення бізнес-середовища України.

Анотація. Стаття посвячена вопросам бизнес-среды в Украине, которая является предпосылкой использования потенциала бизнеса, повышение эффективности и стабильности экономики. Проанализировано влияние бизнес-среды на динамику количества субъектов хозяйствования в Украине и осуществлена оценка перспектив роста их количества. Авторы в статье акцентируют внимание на том, что именно сформированная бизнес-среда определяет уровень предпринимательской активности.

Ключевые слова: «бизнес-среда», рейтинг «Doing Business-2018», субъекты хозяйственной деятельности.

Abstract. The article is devoted to issues of the business environment in Ukraine, which is a prerequisite for using business potential, improving the economy's efficiency and stability. The impact of the «business environment» on the dynamics of the number of business entities in Ukraine was analyzed and estimated their number increase prospects. The authors focus on the fact that the prevailing business environment determines the level of entrepreneurial activity.

Key words: «business environment», rating «Doing Business-2018», subjects of economic activity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Буряк Г. Інститути розвитку відносин власності у класифікації бізнес-середовища. *Актуальні проблеми між-народних відносин*. 2012. Випуск 105. Ч. II. С. 26–28.
2. Страшний С. Бізнес-середовище як об'єкт державного регулювання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. Вип. 2. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2010_2_20.
3. Мельник М. І. Теоретико-методологічні підходи дослідження бізнес-середовища. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період*. Структурна трансформація територіальних суспільних систем. Зб. наук. пр. Вип. 5 (67) / Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Є. І. Бойко. Львів: НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2007. С. 423–436.
4. Швець Г. О. Сучасне бізнес-середовище малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія : Економічні науки : зб. наукових праць / ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь, 2017. Вип. 34. С. 31–39.
5. Сайт проекту «Ведення бізнесу» URL: <http://russian.doingbusiness.org/>.
6. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.

УДК 338:796

АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФУТБОЛЬНИХ ТОП КЛУБІВ ЄВРОПИ

С. А. Гончарук, М. В. Латишев

Анотація. У представленій статті аналізується фінансова діяльність європейських футбольних топ клубів, значення менеджменту та маркетингу в формуванні операційного доходу та вартості бренду в загальному значенні. Визначена залежність фінансових показників перших п'ятнадцяти футбольних клубів рейтингу UEFA по закінченню сезону 2016-2017 років. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльного методу, який дає можливість виявити вигравні сторони маркетингової діяльності футбольних клубів та проявів політики спортивного менеджменту, комерційної діяльності. Використана математична методика визначення коефіцієнтів кореляції та нормування до одиниці.

Ключові слова: футбольний клуб, операційний дохід, економіка спорту, маркетинг, менеджмент.

Сучасний спорт – це складний, багатогранний і захоплюючий феномен, в нього залучені багато учасників і організацій – спортсмени, тренери, підприємці, журналісти,

рекламісти, державні організації, некомерційні компанії, спортивні клуби, глядачі і вболівальники. Ось чому завдання спортивного маркетингу неймовірно складні, і їх рішення вимагає комплексного підходу та найвищого професіоналізму [1]. Основні завдання професійного спортивного характеру з точки зору економіки є створення сприятливих умов, атмосфери для інвестування, залученні глядача, спонсорів і ЗМІ до співпраці [2].

Менеджмент відіграє неабияку роль в організаційному та комерційному процесі. Він націлений на досягнення цілей і реалізацію поставлених завдань в рамках діяльності спортивної організації шляхом раціонального використання матеріальних, трудових і інформаційних ресурсів на ринку [2].

На теперішній момент футбол є найпопулярнішим видом спорту. У нього грають мільйони, а спостерігають за ними мільярди. В Україні футбол займає перше місце у рейтингу популярних видів спорту. Спортивні клуби є прикладами організацій, які володіють великим людським капіталом. В них вкладають великі кошти, вони ж в свою чергу отримують додатково прибуток. Гонорари від спонсорів, мільонна заробітна плата, все це вказує на те, що футбол давно переріс у спортивний бізнес. Гроші, які є в обороті світового футболу з кожним роком збільшуються.

Зараз у світовому футболі активно розглядаються прибуткові маркетингові та менеджменті схеми, адже бажання клубів та їх власників отримувати більший дохід не втрачає своєї актуальності. Так як футбол вже більше ніж пів століття тримає першість за кількістю учасників та вболівальників серед усіх видів спорту, його менеджмент та маркетингові стратегії, що націлені на примноження заробітку, стали еталонним стандартом для усього спортивного світу.

Метою дослідження є аналіз фінансових аспектів діяльності футбольних топ клубів Європи, виявлення взаємозв'язків між доходами, вартістю та рейтингом першої п'ятнадцятки клубів UEFA, а також дослідження менеджменту та маркетингу у європейському футболі та визначення їх місця у системі надходження прибутку і успішності в спортивних результатах.

Футбольні клуби отримують свій прибуток шляхом здійснення комерційних операцій, а саме продажу прав трансляції матчів команд, продажу атрибутики, їжі, напоїв, підписанням контрактів з пивоварнями (у сезоні 2017/18 середня ціна за літр пива на іграх в Бундеслізі склала 8,30 євро [3]) та продажом білетів в дату проведення матчу. Проте продажі всіх категорій квитків безпосередньо залежить від двох факторів: популярності команди та потужності стадіону, який врешті-решт, формує такий показник, як рівень активності вболівальників. Що стосується надходження від продажу їжі та напоїв, то вони залежать як і від того чи команда грає на власному стадіоні або його орендує, так і від організаційних відносин з компаніями, які надають послуги громадського харчування. Майже всі стадіони, що стосується Англії, Франції та Іспанії, є власністю самих клубів, окрім основної маси італійських. Там вони є муніципальними, що і впливає на низьку прибутковість Італійської прем'єр-ліги (Рис. 1).

Футбол вже давно втратив національний характер в умовах глобалізації. Звичайне місце в існуванні цього виду спорту посідають трансфери гравців. Від продажу футболістів безпосередньо клуби отримують велику виручку. Прикладом є перехід у 2017 році гравця Неймара з «Барселони» до «ПСЖ» вартістю в 222 млн євро [4], що став найдорожчим трансфером за всю історію футболу. Проте, для менш успішних клубів затрати на купівлю гравців призводять до збитків, в наслідок яких спортивні організації вимушені звертатись за спонсорською підтримкою до державних та не державних джерел фінансування.

Спонсорські вкладання є певним відсотком від загальної суми фінансових надходжень до клубу. У минулому році «Барселона» підписала продовження угоди з Nike, що затверджує сплату 168 мільйонів доларів США щорічно з 2018 року по 2023 рік, обійшовши попередній рекорд «Манчестер Юнайтед» у розмірі 111 мільйонів доларів за рік згідно угоди з Adidas [5]. Варто відзначити, що розмір суми спонсорського вкладу

залежить не тільки від успішності клубу, але і від кількості аудиторії вболівальників. На основі цього також формується цінова політика на брендову продукцію клубів. Наприклад, популярний британський інтернет-магазин спортивних товарів продає футболки з символікою англійських футбольних клубів з ціною в діапазоні 55–84 євро [6], в той час як іспанська аналогічна продукція поширюється з середньою ціною в розмірі 100 євро.

Взяття участі в міжнародних турнірах приносить значні доходи. Наприклад, учасники Ліги Чемпіонів при попаданні в певні етапи цього турніру незалежно від результату отримують компенсаційні та призові виплати. Від доходу клубу залежить нагорода гравців, вони ж в свою чергу мотивовані на досягнення найвищих результатів в грі, що в свою чергу укріплює фінансове положення самого клубу.

Виставки, конференції та концерти є додатковим джерелом прибутку за умови наявності власного стадіону. Сучасний приватний стадіон також надає можливість здавати в оренду приміщення під офіси, торгівельні точки. Високий прибуток від продажу місць VIP класу заслуговує на увагу господарів стадіону.

Продаж прав на трансляцію, як джерело доходу виконується в два способи: колективно або індивідуально. Колективний спосіб включає у себе об'єднання усіх клубів при укладанні контракту з телекомпанією, вартість якого в подальшому розподіляється за певною схемою. У Англійській прем'єр-лізі 50% від загальної суми однаково розподілені між клубами, 25% – залежно від кількості трансльованих матчів команди, а решта 25% – залежно від статистики матчів в кінці сезону [7]. Кошти, отримані від трансляції за кордоном, поширюється однаково. В даний час права на трансляцію Англійської прем'єр-ліги є найдорожчими в Європі. Лише в Іспанії та Португалії клуби продають права трансляції своїх матчів самостійно.

Розглядаючи доходи футбольних клубів на рівні «Великої п'ятірки» можна зазначити, що за останні п'ять сезонів Англійська прем'єр-ліга закріпила свої лідируючі показники, збільшивши виручку з 2946 до 4980 млн € (Рис.1). Середня відвідуваність однієї гри цієї прем'єр-ліги в даний час близько 35 800 осіб залишається стабільною протягом останніх декількох років [8]. В останньому сезоні Іспанія випередила Німеччину по загальному доходу на 50 млн € (Рис.1).

Футбольні клуби володіють фіксованими матеріальними активами (стадіон, навчальний полігон і т.п.) та не матеріальними активами (придбані гравці). На фоні цього формується цінність бренду футбольного клубу. Найбільшу цінність бренду в спортивному світі в 2017 році, яка складає 3690 млн.\$, має «Манчестер Юнайтед» (Табл.1).

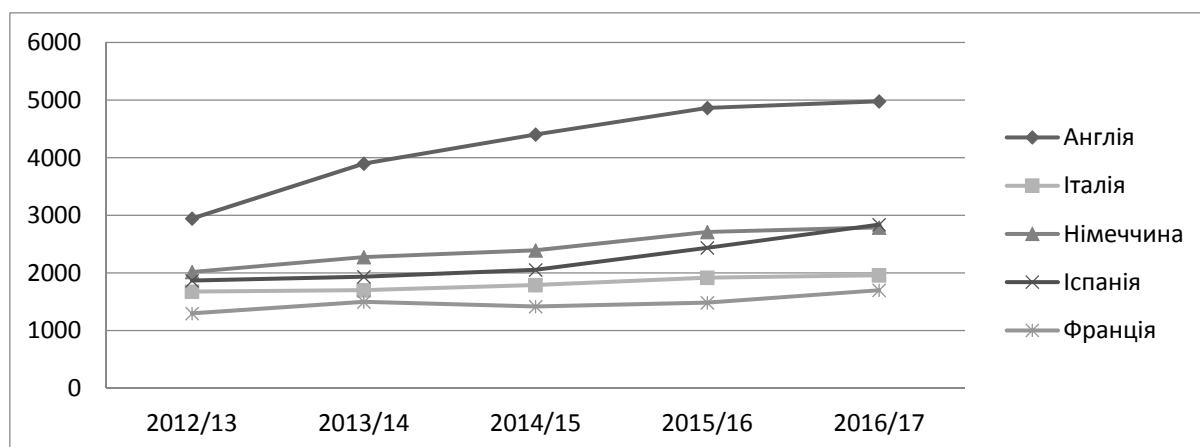

Рис.1 Дохід «Великої п'ятірки» з 2012/13 по 2016/17(в млн. €)[9]

Успіх на полі залежить від рівня класу виконавців. Рейтинг клубних коефіцієнтів UEFA складається на підставі результатів успішності усіх європейських клубів в єврокубкових турнірах. Український футбольний клуб «Шахтар Донецьк» посідає 14 місце (Табл.1).

Таблиця 1 – Співвідношення рейтингу UEFA та основних фінансових критеріїв існування футбольних клубів

Клуб	Країна	Рейтинг UEFA 2016/17	Вартість клубу (млн. дол.) 2017	Операційний дохід 2016/17(млн. дол.)
Реал Мадрид	Іспанія	1	3580	181
Атлетико	Іспанія	2	782	46
Баварія	Німеччина	3	2710	120
Барселона	Іспанія	4	3640	102,1
Ювентус	Італія	5	1260	58
Парі Сен-Жермен	Франція	6	841	92
Севілья	Іспанія	7	338	23
Манчестер Сіті	Англія	8	2080	162
Боруссія Дортмунд	Німеччина	9	808	26
Порту	Португалія	10	260	62
Арсенал	Англія	11	1930	122
Манчестер Юнайтед	Англія	12	3690	95,8
Челсі	Англія	13	1850	52
Шахтар Донецьк	Україна	14	157	38,7
Бенфіка	Португалія	15	194	29

Провівши статистичний аналіз було визначено залежність рейтингового місця, вартості клубу та операційного доходу: коефіцієнт кореляції рейтингу та загальної вартості становить – 0,37 (помірна залежність), рейтингу та операційного доходу складає – 0,43 (помірна залежність). Таке кількісне значення пов'язане із різницею в організації підходу до розподільчого майнового процесу, що відповідає кваліфікації та можливостям керівництва. Мінусове значення коефіцієнтів пояснюється оберненою залежністю за рахунок рейтингу нисхідного типу, що характерний для системного визначення лідерів. Високий рівень залежності притаманний для показників вартості бренду футбольного клубу та доходу від операційної діяльності, що відповідає коефіцієнту кореляції в 0,74. Тобто ефективне управління багатомісткими активами впливає на надходження додаткових коштів у бюджет головної організації.

Розрахунок відсоткового відношення розміру операційного доходу до вартості клубу показав результати відтворення найбільшої прибуткової грошової маси 3 найдешевших футбольних клубів (Рис.2), за рахунок оптимального використання базисних ресурсів та участі у турнірах.

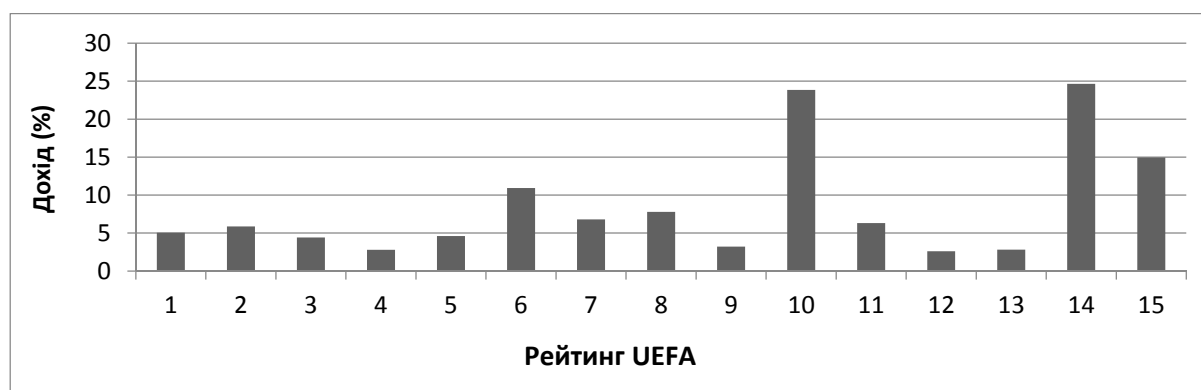

Рис. 2 Відсоткове значення операційного доходу від вартості клубу

Нормування до одиниці дало можливість визначити відповідність відносних станів загального капіталу клубів та надходжень до показника середнього значення відповідно. Результат виявив близьке за підсумком співпадання нормованих показників відповідно до рейтингового місця, що дає можливість стверджувати про відповідний розмір значень елементів поля, що свідчить про раціональне використання стратегій менеджменту (Рис.3).

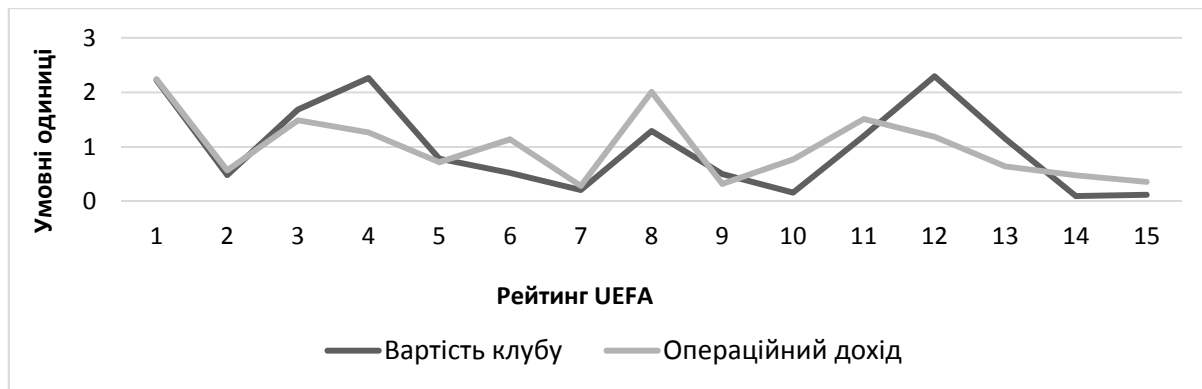

Рис.3 Нормоване значення вартості клубу та операційного доходу

Отже, комерційна фінансова діяльність футбольних клубів спирається на 10 основних шляхів надходження прибутку, із яких основний відсотком становлять надходження від трансляцій. Визначена пряма та обернена кореляція між успішністю, операційним доходом та вартістю лідируючих футбольних клубів, що вказує на наявність залежності цих показників. Грамотна політика менеджменту та маркетингу кількісно впливає на базові економічні показники діяльності спортивних організацій, від них лінійно залежить відтворення капіталу.

Аннотація. В представленной статье анализируется финансовая деятельность европейских футбольных топ клубов, значение менеджмента и маркетинга в формировании операционного дохода та стоимости бренда в общем смысле. Определена зависимость финансовых показателей первых пятнадцати футбольных клубов рейтинге UEFA по окончанию сезона 2016-2017. Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительного метода, который дает возможность выявить выигрышные стороны маркетинговой деятельности футбольных клубов и проявлений политики спортивного менеджмента, коммерческой деятельности. Использована математическая методика определения коэффициентов корреляции и нормирования к единице.

Ключевые слова: футбольный клуб, операционный доход, экономика спорта, маркетинг, менеджмент.

Abstract. The study analyzes the financial activity of European top football clubs, the importance of management and marketing in shaping operating income, brand value in the general sense. The dependence of top football clubs financial indicators on the UEFA 2016/2017 season rating is determined. The study involves specific involve comparative methods that to identify the winning aspects of the football clubs marketing activities; the sports management policy and commercial activity. The mathematical methods involves determination of correlation coefficients and normalization to unit.

Key words: football club, operational income, sport economy, marketing, management.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Beech John, Chadwick Simon. *The Marketing of Sport*. 2018. № 5. 704p.
2. Baker R. E. & Esherick C. *Fundamentals of sport management*. Humankinetics' fundamentals of sport and exercise science series. Champaign: Human Kinetics. 2013. 264 p.
3. Price of beer at German Bundesliga games in the 2016/2017 season, by team (in euros). URL: <https://www.statista.com/statistics/785541/german-bundesliga-price-of-beer-by-team/>
4. Невероятные € 222 млн! URL: <https://www.championat.com/business/article-3314515-nejmar-pereshjol-v-pszh-za--222-mln-10-samyh-dorogih-transferov-futbola.html>
5. FC Barcelona remains second biggest income earner in world football, now behind Manchester United URL: <https://www.fcbarcelona.com/club/news/2016-2017/fc-barcelona-stays-second-in-the-list-of-the-clubs-with-the-highest-income-behind-manchester-united>
6. SPORTSDIRECT. URL: <https://ua.sportsdirect.com/>
7. Solntsev Iliia. *Application of Income Approach for Valuation of Football* published the chapter. 2014. № 2. P.14.
8. Average per game attendance of the biggest European soccer leagues from 1996/97 to 2016/17 (in 1,000s) URL: <https://www.statista.com/statistics/261213/european-soccer-leagues-average-attendance/>
9. Revenue of the biggest (Big Five*) European soccer leagues from 1996/97 to 2017/18 (in million euros) URL: <https://www.statista.com/statistics/261218/big-five-european-soccer-leagues-revenue/>

ОБЛІК ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Л.В. Горбачова, Є.Є. Іонін

Анотація. У статті проаналізовано особливості вітчизняної та зарубіжної практики ведення обліку основних засобів. Основна увага приділена дослідженню критеріїв визнання, первісної оцінки, переоцінки, нарахування амортизації основних засобів в Україні та за кордоном.

Ключові слова: основні засоби, міжнародний стандарт бухгалтерського обліку, положення (стандарт) бухгалтерського обліку, оцінка, амортизація.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процес інтеграції України у світовий економіко-правовий простір призводить до необхідності зближення вітчизняної та зарубіжної практики організації та ведення бухгалтерського обліку.

В сучасних умовах розвитку фінансово-господарські операції виходять за межі національних кордонів, тому суб'єкти бізнесу України поступово переходять на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності, показників діяльності, покращує ділову репутацію. У зв'язку з чим важливим є вдосконалення національної системи бухгалтерського обліку з урахуванням зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значний внесок у дослідження вітчизняних та зарубіжних проблем та особливостей обліку основних засобів зробили такі вчені, як: С. М. Бичкова, Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, А. П. Гринько, М. Ф. Огійчук, М. С. Пушкар, С. В. Свірко, В. Я. Савченко та інші.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз особливостей вітчизняної та зарубіжної практики ведення обліку основних засобів, як основи господарської діяльності та однієї з найважливіших складових активів підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективне використання основних засобів та правильна організація їх обліку є важливими факторами успішності результатів діяльності підприємств.

Вивчаючи особливості обліку основних засобів в Україні та за кордоном, варто приділити увагу веденню обліку за Міжнародними стандартам фінансової звітності (МСФЗ).

Різні країни світу використовують МСФЗ в якості національних стандартів або беруть за основу концепції, норми і правила МСФЗ при розробці національних. Наприклад, країни ЄС використовують МСФЗ з певними обмеженнями, з врахуванням європейського законодавства та директив щодо обліку і звітності [1].

Верховна Рада України 05.10.17 р. на підставі законопроекту від 16.06.17 р. №4646-д прийняла Закон, яким внесено зміни до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996 з метою вдосконалення деяких його положень. Однією із змін є розширення сфери застосування МСФЗ шляхом законодавчого закріплення їх обов'язкового застосування великими підприємствами та підприємствами, які здійснюють видобуток корисних копалин загальнодержавного значення (тобто всіма підприємствами, що становлять суспільний інтерес).

Міжнародним стандартом обліку основних засобів є МСБО 16 «Основні засоби» [2]. В даному стандарті основні засоби визначені як матеріальні об'єкти, що їх:

- а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей;
- б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду.

Національний облік основних засобів здійснюється відповідно до П(С)БО 7 «Основні засоби» [3], який визначає, що основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

У зарубіжних країнах поняття «основні засоби» ототожнюють із поняттям «необоротні активи», яке може позначатися різними термінами: «постійні активи», «власність», «споруди й обладнання», «матеріальні активи» тощо. Так, у Швейцарії необоротні активи в активі балансу об'єднані в одну групу – основні засоби; в Росії – позаоборотні активи, які включають нематеріальні активи, основні засоби, доходні вкладення в матеріальні цінності; у Німеччині – основний капітал та фінансові активи; у країнах англо-американської групи – це довгострокові активи, що об'єднують у собі основні засоби або власність; в Естонії – основний (основні засоби), моральний (нематеріальні активи) та ресурсний капітал (природні багатства) [4].

Критерії визнання основних засобів є загалом подібними в більшості країн. До них відносять:

- матеріально-речова форма;
- можливість достовірного визначення вартості;
- ймовірність отримання економічних вигід від використання;
- тривалий термін експлуатації (понад 1 рік).

В деяких країнах податковим законодавством встановлюється також вартісний критерій віднесення активу до складу основних засобів. В Україні відповідно до пункту 14.1.138 Податкового кодексу він складає – 6000 грн., в Росії – 100 000 руб. Однак, в цілому, в міжнародній практиці обліку основних засобів вартісний критерій відсутній, тобто закордонним підприємствам надається право самостійного встановлення ліміту вартості, вище якого об'єкт буде віднесений до складу основних засобів.

У зарубіжних країнах об'єкт основних засобів при первісному визнанні може оцінюватися за історичною собівартістю, справедливою або залишковою вартістю залежно від способу надходження.

В Україні при придбанні або виробництві основні засоби зараховуються на баланс за первісною (історичною) вартістю. Витрати, що формують первісну вартість, як за П(С)БО 7, так і за МСБО 16, в цілому, є подібними і включають:

- а) ціну придбання, включаючи імпорتنі мита та невідшкодовувані податки на придбання після вирахування торговельних знижок та цінових знижок;
- б) будь-які витрати, які безпосередньо пов'язані з доставкою активу до місця розташування та приведення його в стан, необхідний для експлуатації у спосіб, визначений управлінським персоналом;
- в) первісну попередню оцінку витрат на демонтаж, переміщення об'єкта та відновлення території, на якій він розташований, зобов'язання за якими суб'єкт господарювання бере або коли купує цей об'єкт, або коли використовує його протягом певного періоду з метою, яка відрізняється від виробництва запасів протягом цього періоду [2].

Як свідчить практика оцінки та обліку, у більшості європейських країн в основу первісної облікової ціни при уведенні в дію основних засобів покладено фактичні витрати на придбання, будівництво, уключаючи транспортування, монтаж й інші витрати з їх доведення до експлуатаційного стану. Тільки в Нідерландах і Великобританії дозволено ставити на облік такі активи за ринковою ціною, дооцінювати чи уцінювати їхню вартість у момент придбання. Законодавство Бельгії вимагає включати до балансу нововведені об'єкти за нижчим значенням показників первісної чи ринкової вартості [5].

На сьогодні вітчизняні підприємства неохоче використовують для оцінки справедливу вартість, що пояснюється труднощами її розрахунку. Однак П(С)БО 7 зазначає

вимоги обов'язкової оцінки основних засобів за справедливою вартістю при безоплатному отриманні, обміні, внесенні до статутного капіталу.

Порівнюючи облік основних засобів за П(С)БО 7 та МСБО 16, слід виділити їх відмінність у визнанні витрат на поліпшення основних засобів. Згідно МСБО 16 критеріями визнання витрат на поліпшення основних засобів є наявність ймовірності надходження майбутніх економічних вигід, пов'язаних з об'єктом, на підприємство та достовірність оцінки собівартості такого об'єкта. У разі відповідності критеріям визнання такі витрати визнаються в балансовій вартості об'єкта основних засобів.

Натомість, у квітні 2011 року було внесено зміни до українського законодавства, і відповідно до П(С)БО 7, первісна (переоцінена) вартість основних засобів може бути збільшена на суму витрат, пов'язаних із поліпшенням та ремонтом об'єкта, визначену у порядку, встановленому податковим законодавством. Ця норма вносить альтернативний метод капіталізації витрат на поліпшення основних засобів, але суперечить логіці МСФЗ, а отже, й Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [4]. Проте, на думку Ізмайлової О. О., у випадку, коли витрати на поліпшення і ремонти викликають підвищення вартості основних засобів, більш прийнятним є коригування саме балансової (залишкової), а не первісної вартості для забезпечення достовірності вартісних оцінок та визначення величин подальших амортизаційних відрахувань. Адже поліпшення або ремонти, як правило, проводяться не відразу, а через певний період експлуатації об'єкта, за який його первісна вартість зменшується на величину нарахованої амортизації, трансформуючись у балансову (залишкову) вартість [6].

Відповідно до міжнародних стандартів після визнання активом об'єкт основних засобів може обліковуватися за переоціненою вартістю, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки мінус будь-яка подальша накопичена амортизація та подальші накопичені збитки від зменшення корисності.

Загалом, норми проведення переоцінки основних засобів за МСБО 16 і П(С)БО 7 не відрізняються. Переоцінка проводиться, якщо справедлива вартість переоціненого активу суттєво відрізняється від його балансової вартості [2].

Досліджуючи переоцінку основних засобів, варто звернути увагу на роль дооцінки у поліпшенні показників фінансового стану суб'єктів господарювання. При проведенні дооцінки, збільшення вартості основних засобів визнається в іншому сукупному доході та накопичується у власному капіталі під назвою «Дооцінка» (у вітчизняному Звіті про фінансовий стан відображається в статті «Капітал у дооцінках»). Внаслідок зростання загальної суми власного капіталу та вартості активів суб'єкти бізнесу мають більше шансів у залученні інвесторів або кредиторів.

Існують випадки, коли проведення дооцінки дозволяє підприємствам уникнути ліквідації. Як зазначає ст. 155 Цивільного кодексу України, якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом, товариство підлягає ліквідації. Збільшити вартість чистих активів можна за допомогою дооцінки основних засобів. У зв'язку з чим у багатьох збиткових підприємств у структурі власного капіталу переважає капітал у дооцінках. Але суб'єкти господарювання мають враховувати, що проведення переоцінки потребує додаткових фінансових витрат для залучення суб'єктів оціночної діяльності.

Одним з найважливіших моментів в обліку основних засобів є амортизація, як основне джерело їх відновлення. За національними стандартами під амортизацією розуміють систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації). В МСБО 16 надається аналогічне визначення поняття «амортизація».

Особливої уваги потребує питання вибору оптимального методу амортизації, який має відповідати строку експлуатації об'єкта, швидкості морального та фізичного зносу, інтенсивності використання.

В МСБО 16 зазначені такі методи амортизації, як: прямолінійний метод, метод зменшення залишку та метод суми одиниць продукції.

Порівняння вітчизняних та зарубіжних методів нарахування амортизації представлено в таблиці 1 [3; 7].

Таблиця 1 – Вітчизняні та зарубіжні методи нарахування амортизації

Країни	Україна	Польща	Росія	Португалія
Методи амортизації	1. прямолінійний; 2. зменшення залишкової вартості; 3. прискореного зменшення залишкової вартості; 4. кумулятивний; 5. виробничий.	1. прямолінійний; 2. зменшення залишку (дегресивний); 3. природний.	1. лінійний; 2. зменшення залишку; 3. списання вартості пропорційно обсягу продукції (робіт).	1. лінійний.

В всіх зазначених в таблиці країнах використовується лінійний (пряمولінійний) метод амортизації основних засобів, який передбачає, що актив споживається рівномірно протягом усього періоду використання. Даний метод є найбільш поширеним завдяки простоті обчислення, а в Португалії він взагалі є єдиним методом нарахування амортизації.

Метод зменшення залишку, що використовується в Польщі та Росії, передбачає, що використання активу призводить до його старіння, отже, потрібно рівномірно переносити на вартість всіх вироблених товарів нараховану суму зносу. Підставою для розрахунку ставок за рік є чиста вартість активу, яка щороку після списання стає все меншою [7]. Сутність даного методу співпадає з українськими методами зменшення залишкової вартості.

Природний метод передбачає розрахунок амортизації активу відповідно до його фактичного споживання. Цей метод розрахунку амортизації ідеально підходить для машин і устаткування, для яких можна досить точно визначити обсяг робіт, які будуть використовуватись протягом всього терміну використання. Даний метод розраховується залежно від обсягу виконаної роботи [7]. Природний метод використовується в Україні як виробничий, в Росії – метод списання вартості пропорційно обсягу продукції (робіт).

На відміну від інших країн в Україні також застосовується кумулятивний метод, що заснований на розрахунку кумулятивного коефіцієнта діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта основних засобів, на суму числа років його корисного використання [3].

Отже, в Україні використовується найбільша кількість методів амортизації, а найпопулярнішим, як і в більшості країн світу, є прямолінійний метод. Однак, враховуючи специфіку діяльності деяких українських підприємств, застосування даного методу не завжди є доцільним.

Висновки. У кожній країні сформувалися свої особливості ведення бухгалтерського обліку під впливом різних факторів (рівень розвитку національної економіки, політичний устрій, економічна, податкова політика держави тощо). В результаті аналізу обліку основних засобів в Україні та зарубіжних країнах, були виявлені як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, спільне пояснюється тим, що Україна, як і зарубіжні країни, у веденні обліку враховують основні концепції МСФЗ. А основні розбіжності спостерігаються у питаннях оцінки, визнання витрат на поліпшення та амортизації основних засобів.

Врахування зарубіжного досвіду обліку для українських підприємств має важливе значення для налагодження активної співпраці з міжнародними компаніями, виходу на світовий ринок товарів, послуг, інформаційних технологій, залученню іноземних інвесторів, капіталу.

На нашу думку, незважаючи на існуючі проблеми у реформуванні національної облікової системи, Україна знаходиться на вірному шляху до зближення вітчизняної та зарубіжної практики ведення обліку.

Анотація. В статті проаналізовані особливості отечественной и зарубежной практики ведения учета основных средств. Основное внимание уделено исследованию критериев признания, первоначальной оценки, переоценки, начисления амортизации основных средств в Украине и за рубежом.

Ключевые слова: основные средства, международный стандарт бухгалтерского учета, положение (стандарт) бухгалтерского учета, оценка, амортизация.

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the foreign and domestic experiences of keeping a record of the fixed assets. A special attention is paid to the study of the criteria for recognition, initial assessment, reassessment, accrual of the fixed assets depreciation in Ukraine and abroad.

Key words: fixed assets, the international accounting standard, position (standard) accounting, valuation, depreciation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельник Н. Характеристика сучасного рівня впровадження МСФЗ в світі. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 3. С. 25-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_3_6
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» / Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_014
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Затв. наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>
4. Гавриловський О. С., Стащенко Ю. В. Поняття «необоротні активи» в обліковій практиці. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 19. С. 498–502. URL: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/96.pdf>
5. Єлісєєва О. К., Ярьсько А. М. Методи оцінки основних засобів в умовах законодавчих змін: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 223–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2017_1_35
6. Измайлова О.О. Оцінка вартості та облік основних засобів при здійсненні робіт з поліпшення ремонтів об'єктів. *Вісник Криворізького національного університету*. 2011. № 29. URL: <http://knu.edu.ua/Files/V29verst/82.pdf>
7. Мажарівський С. В., Романчук К. В. Огляд методів амортизації основних засобів в Україні та країнах Європи. *Економічний розвиток європейських країн в контексті інтеграційних процесів: уроки для України: тези виступів Всеукраїнського молодіжного економічного форуму*. Житомир: ЖДТУ, 2016. 214 с. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/96-1.pdf>

УДК 336.1

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ: ПРИЧИНИ ТА МЕТОДИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Є. О. Громко, В. І. Матвійчук

Анотація. Визначено причини виникнення дефіциту бюджету держави, його соціально-економічні наслідки та міжнародні допустимі безпечні максимуми. Проаналізовано стан українського бюджету. Запропоновано методи усунення існуючих дисбалансів державного бюджету. Охарактеризовано шляхи раціонального використання бюджетних коштів, посилення бюджетної дисципліни, збільшення доходів бюджету у майбутньому в інтересах розвитку національної економіки і підвищення якості рівня життя населення.

Ключові слова: бюджет, державний борг, бюджетний дефіцит.

Стан бюджету держави відображає економічне та соціальне становище країни, без нього неможливе існування державності. Кожна країна зацікавлена в нарощуванні бюджетного потенціалу, адже це дає можливість їй в повному обсязі виконувати свої функції та покращити рівень життя населення. Але на практиці більшість країн стикається

з проблемами нестачі грошових коштів у бюджеті (дефіцит бюджету) і пошуками їх залучення. Для України проблема дефіцитності бюджету є однією з найактуальніших. Згідно даним Держстату України [1], починаючи з 1990-х років в Україні постійно спостерігався брак грошових коштів у бюджеті (за винятком 2000 р. та 2002 р.), а за останні роки це питання дуже гостро постало перед урядом. Нестабільність та незбалансованість бюджету свідчить про необхідність вибору раціональних методів подолання дефіциту бюджету.

Проблема подолання бюджетного дефіциту в Україні є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як С. Булгакова, А. Машко, Л. Маршук, О. Барановський, В. Базилевич, С. Бойко, А. Максюта, В. Федосов, І. Луніна, В. Бібченко та ін. Але з огляду на те, що методи подолання бюджетного дефіциту, які використовуються, не є успішними, виникає потреба у постійному дослідженні даної проблеми і пошуку шляхів її вдосконалення.

З погляду на зазначене, метою дослідження є обґрунтування сутності бюджетного дефіциту на основі системного підходу, з'ясування причин його виникнення та визначення способів подолання.

Стан державного бюджету країни впливає на рівень економічного і соціального добробуту держави. Згідно БКУ [2] визначено три різновиди стану державного бюджету: баланс доходів і видатків, перевищення доходів над видатками (профіцит бюджету) та перевищення видатків над доходами (дефіцит бюджету).

Бюджетний дефіцит є найбільш поширеним явищем серед країн світу. Він значною мірою несе негативні наслідки. Сформовані певні теоретичні погляди про існування такого розміру дефіциту, який не завдає шкоди економіці, а саме – розмір дефіциту державного бюджету не може перевищувати сумарний обсяг бюджетних інвестицій і витрат на обслуговування державного боргу. Згідно з «Пактом про стабільність і зростання» граничні межі бюджетного дефіциту дорівнюють 3 % від ВВП країни [3], але цей показник є умовним. В дійсності, максимальний допустимий розмір дефіциту від ВВП може збільшуватись. Прикладом є Україна, якій надання кредитів МВФ здійснювалось у 2010 р. та 2014 р. при бюджетному дефіциті у розмірі 4–6 % до ВВП [4,5]. В таких випадках існує небезпека виникнення хронічного дефіциту, подолання якого з кожним роком ускладнюється.

Слід особливо підкреслити той факт, що у світі існують країни, економіці яких не завдає шкоди тривалий дефіцит. Потрібно тільки спостерігати, щоб дефіцит не збільшувався і не призвів до економічного краху держави. Так, США має відчутний щорічний дефіцит – за 2017 р. дефіцит бюджету США зріс на 80 млрд. доларів і досяг позначки 665,7 млрд. доларів, що на 12% більше ніж в 2016 р. (або 3,5 % ВВП) [6], та це не заважає їй бути розвинутою, самостійною державою.

Існує і позитивний вплив перевищення видатків над доходами, але тільки тимчасовий. Деякі країни навмисно приймають бюджет з дефіцитом, щоб стимулювати розвиток економіки, в країні відбувається пошук більш обґрунтованого розподілу видатків бюджету, перегляд і вдосконалення законодавчої бази.

Але негативних наслідків прийняття дефіцитного бюджету значно більше. Одним із основних є інфляція, що гальмує виробничі процеси. Як наслідок – розмір ВВП та ВНП країни знижується, знецінюється національна валюта та зменшується кругообіг грошових коштів. Це призводить до економічних криз в країні.

Україна відчуває постійний брак коштів внаслідок дефіциту бюджету вже довгий проміжок часу. На рис. 1 представлена динаміка зміни рівня дефіциту бюджету України з 2004 р. по 2018 р. Для дослідження цієї ситуації за базовий рік був обраний 2004 р., тому що саме в цей період національна валюта була визначена [5].

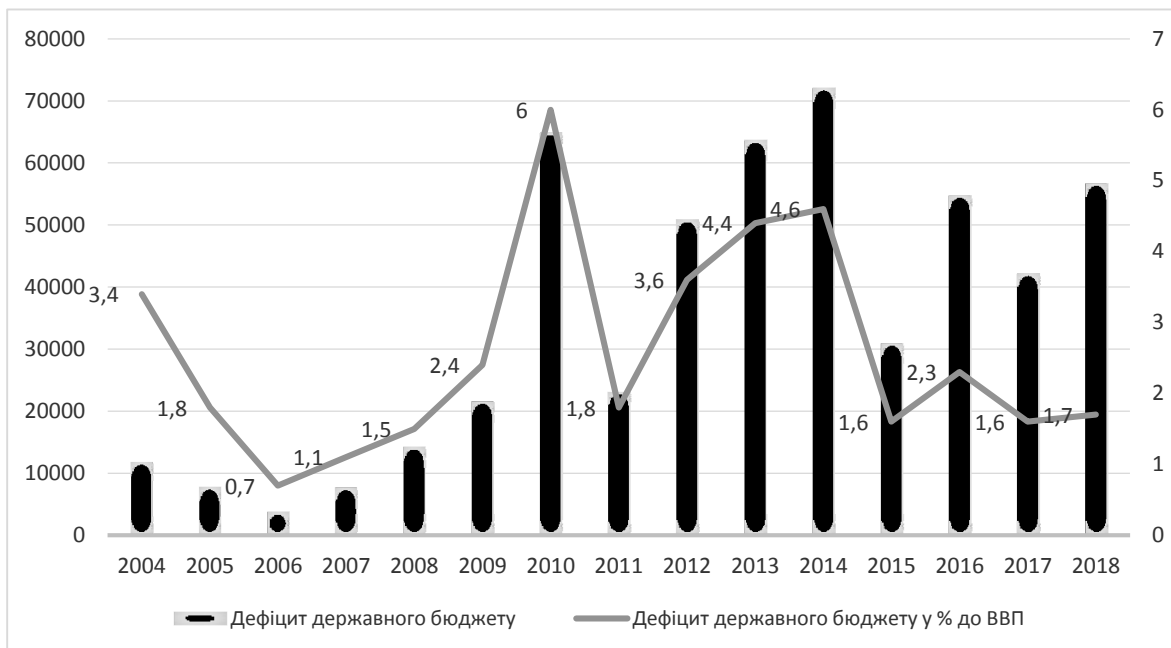

Рис. 1. Динаміка фактичного дефіциту державного бюджету України, млн. грн.

Результати дослідження дозволяють визначити стрімке зростання дефіциту бюджету. Починаючи з 2010 р., в порівнянні з 2009 р., він збільшився на 66,67 %; у 2011 р. відбулось зниження абсолютного розміру дефіциту на 64,44 %, але вже в 2012–2014 рр. рівень дефіциту почав зростати і в 2014 р. в порівнянні з 2011 р. збільшився на 67,99%. В 2015 р. дефіцит знизився на 58% в порівнянні з 2014 р., але в 2016 р. він знову зріс на 43,5%. В 2017 році він знизився – на 31.01.2018 р. він склав 56 652 млн. грн., що на 25,7% більше ніж у попередній рік. Проаналізувавши динаміку фактичного дефіциту державного бюджету, можемо спостерігати постійні коливання обсягу бюджетного дефіциту у бюджеті України. Для більш поглибленого аналізу сучасного стану бюджету розглянуто щомісячну динаміку фактичного дефіциту державного бюджету України за 2017 р. (рис. 2).

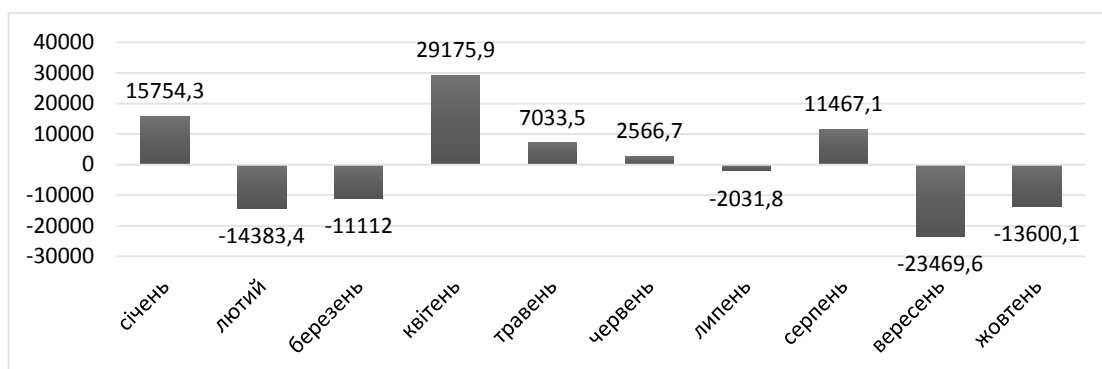

Рис. 2. Щомісячна динаміка фактичного дефіциту державного бюджету України в 2017 р.

Станом на 01.03.2017 р. дефіцит бюджету склав 14 383,4 млн. грн., на 01.04.2017 р. він знизився на 3 271,4 млн. грн., або на 22,7% в порівнянні з попереднім місяцем. В період з 01.05-01.07.2017 р. в державі спостерігалось перевищення доходів над видатками, але в липні місяці знов спостерігався дефіцит у розмірі в 2 031,8 млн. грн. В серпні місяці бюджет був у профіциті розміром 11 467,1 млн. грн. Починаючи з 01.09.2017 по 01.10.2017 р.

бюджет знов зазнав дефіциту і станом на 01.11.2017 обсяг дефіциту дорівнював 13 600,1 млн. грн. [7].

Щоб уникнути таких розбіжностей надходжень і видатків у бюджеті, кожна країна мусить з'ясувати причини їх виникнення та методи подолання. Нераціональний розподіл отриманих коштів є головною причиною утворення дефіциту. Другорядними причинами можуть виступати:

планування бюджету з дефіцитом, щоб стимулювати розвиток економіки;
хронічний бюджетний дефіцит, подолання якого вже потребує залучення великих грошових коштів;

надзвичайні події (війна, аварії, природні катастрофи);

політична нестабільність в країні, яка призводить до падіння ВВП;

відсутність достатніх резервних фондів у країні;

старіння, міграція нації;

корупція в державній структурі;

не кваліфікованість або низький рівень знань працівників державної служби;

фінансування економічної діяльності на перспективу.

Серед основних причини перевищення видатків над доходами також виділяють:

неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання, посилення фіскальної функції податкової системи;

непорядковану систему соціальних та економічних пільг;

низьку якість бюджетного планування;

нераціональну структуру бюджетних витрат;

значний обсяг тіньової економічної діяльності;

недосконалість і часту зміну фінансового законодавства тощо [8].

Аналізуючи наведені причини для України, можна виокремити політичні, військові та економічні чинники. Але в найближчий час їх буде важко усунути, так як дефіцит бюджету вже довгі роки знаходиться в хронічному становищі та країна перебуває у нестабільному політичному стані з проведенням АТО.

Проте для того, щоб знизити існуючий дисбаланс, наша країна має можливість залучати кошти до бюджету від:

1) державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;

2) приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) щодо державного бюджету;

3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;

4) вільного залишку бюджетних коштів [2].

Однак цих грошей не вистачає бюджетові для виконання своїх функцій. Це потребує від уряду країни проводити заходи з вирішення наступних завдань: вдосконалення контролю за використанням коштів державного та місцевих бюджетів; збільшення дохідної частини бюджету при запровадженні виваженої податкової політики; створення платникам податків сприятливих умов для розвитку своєї діяльності; скорочення видатків (капітальних); здійснення внутрішніх і зовнішніх позик [9].

Україна для подолання дефіциту бюджету найбільшу увагу приділяє використанню кредитного методу. Ознакою цього метода виступають операції з залучення коштів бюджету України на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання країни перед кредиторами. Внутрішніх запозичень країни не вистачає для покриття дефіциту бюджету, тому Україна змушена звертатися до міжнародних кредиторів.

Основними зовнішніми кредиторами України є такі міжнародні фінансові інститути, як Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз та Світовий банк. В табл. 1 показано загальний розмір кредитних ресурсів, які отримала Україна за роки незалежності.

Таблиця 1 – Загальний розмір наданих кредитів Україні за 1990–2017 рр.

Кредитор	Розмір наданих кредитів
МВФ	29,5 млрд. дол.
ЄС	12 млрд. євро
Світовий банк	11.9 млрд. дол.

Залучення й використання кредиту призводять до формування державного боргу в Україні (сума позик, узятих державними органами і ще не повернутих кредиторам), що виступає фактором стримування розвитку економіки та зниження інвестиційної привабливості. А наявність державного боргу спричиняє збільшення бюджетних видатків на погашення процентів за його користування. Це породжує боргову спіраль, а саме – бюджетний дефіцит через державний борг утворює ще більш значний за обсягом бюджетний дефіцит.

Розрізняють два види державного боргу: внутрішній і зовнішній.

Державним внутрішнім боргом України є строкові боргові зобов'язання Уряду України у грошовій формі, які складаються із заборгованості минулих років та заборгованості, що знову виникає по боргових зобов'язаннях Уряду України. До таких зобов'язань належать випущені Урядом України цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані Урядом України, а також одержані ним кредити [10].

Основними внутрішніми кредиторами, як правило, виступає населення, корпорації, банки, інші фінансові і кредитні установи.

Державний зовнішній борг являє собою заборгованість держави за залученими з-за кордону коштами у вигляді позик і кредитів іноземних банків та міжнародних фінансових установ, відсоткам, що сплачуються по них, а також коштами, отриманими шляхом розміщення на міжнародних ринках державних цінних паперів. Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни [11].

В Україні 64 % державного боргу складають гроші іноземних кредиторів і 36 % – гроші українців, які позичили державі [12]. На рис. 3 представлена динаміка Державного внутрішнього і зовнішнього боргу України у період з 2004 р. по 2017 р.

Аналізуючи фактичні дані [5], спостерігаємо стрімке зростання як внутрішнього, так і зовнішнього боргу України у період з 2014 р. по 2017 р. Загальний державний борг України на 31.12.2017 р. складає 2 141 674 млн. грн., що на 211 915 млн. грн. (або на 10 %) більше ніж в 2016 р. Протягом всього досліджуваного періоду як абсолютний розмір, так і питома вага зовнішнього боргу перевищує відповідні показники внутрішнього боргу. Наслідками такого положення є погіршення економічного становища країни, перерозподіл доходів між різними верствами населення та відтік національного капіталу за кордон.

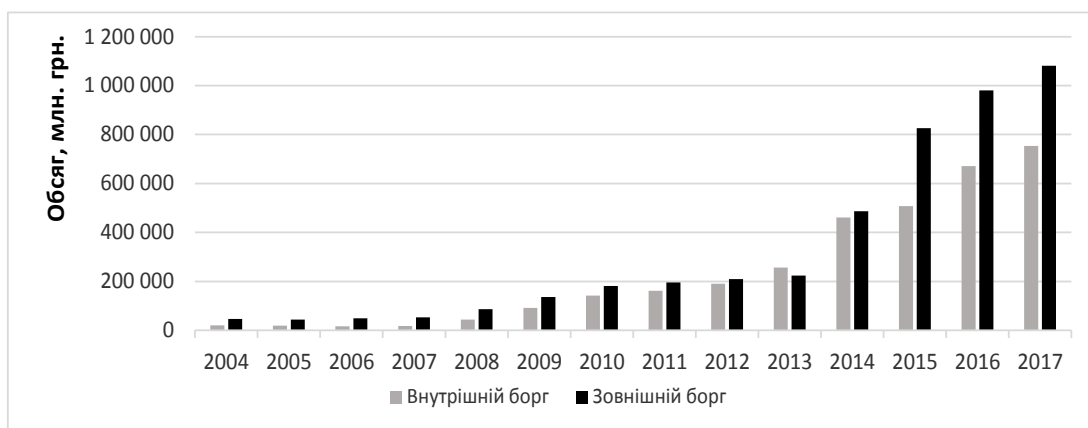

Рис. 3. Динаміка Державного боргу України

Згідно з даними вітчизняних та іноземних досліджень [12] економічно безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу для України наразі становить близько 35 % від ВВП. На рис. 4 наведена динаміка сукупного державного боргу та ВВП України з 2009 р. по 2017 р.

Рис. 4. Динаміка сукупного державного боргу та ВВП України з 2009 р. по 2017 р.

На графіку видно, що зі зростанням рівня ВВП країни [11], відбувається стрімке збільшення Державного боргу, особливо це помітно в 2013–2014 рр. і його зростання з кожним роком продовжується. Державний борг України у 2017 р. у відсотках до ВВП склав 82,9 %, а це на 47,9 % перевищило безпечний рівень державного і гарантованого державою боргу України [5].

Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки. Бюджет Україна постійно відчуває нестачу коштів. Основними причинами виникнення значного дисбалансу доходів і видатків у бюджеті є нераціональне використання бюджетних коштів, економічна нестабільність, проведення військових дій на території країни, наявність певних вад у законодавчій базі, зростання державного боргу. Для подолання цієї проблеми використовуються різноманітні методи. Кредитний метод є найбільш доцільним. Україна активно залучає кредити для збалансування бюджету. Цей метод має такі позитивні ознаки, як уникнення емісії грошей для наповнення бюджету, що зменшує рівень інфляції та знецінення грошової одиниці країни; державний кредит може використовуватись для регулювання грошового обігу. Але державний кредит призводить до зростання боргових зобов'язань держави і гальмує розвиток економіки; гроші, залучені у підприємств, юридичних та фізичних осіб, не потрапляють у сферу інвестування реального сектору та не приносять ніякого доходу, що виступає негативними рисами використання державного кредиту для забезпечення збалансованості бюджету країни. Тому Україні для налагодження бюджетної політики та зменшення державних заборгованостей потрібно запроваджувати й інші різноманітні заходи з метою подолання цієї проблеми. Необхідно переглянути і удосконалити законодавчу базу, вивчати та адаптувати приклади інших держав у регулюванні надходжень і витрат грошових коштів з бюджету, розвивати фінансовий ринок країни та створити привабливий інвестиційний сектор, вдосконалити систему оподаткування, розвивати виробництво і експортувати товарів більше, ніж імпортувати.

Так, у червні 2017 року Міністерство фінансів оприлюднило проект під назвою «Основні напрямки бюджетної політики на 2018–2020 роки», або як ще його називають «Бюджетна резолюція 2018–2020». Відповідно з цим документом [13], в Україні відбудеться певна реструктуризація бюджетної політики, а саме:

- середньострокове бюджетне планування. Тобто горизонт планування бюджету буде три роки. Це допоможе більш чітко зорієнтуватися на значущих проблемах і окреслити цільові настанови на майбутнє;

– Парламент буде залучений до розробки бюджету на ранніх стадіях – це дасть змогу правильно розподіляти видатки бюджету. Прийнятий бюджет буде більш якісним і обдуманим;

– запровадження нової системи комплексної оцінки ризиків – резолюція передбачає створення двох нових документів: Стратегію управління державним боргом та Звіт про фінансові ризики;

– формування Стратегії управління державним боргом, яка є необхідною для України, так як в нашій державі відсутній нормативний документ, який розглядає питання виникнення та подолання державного боргу. Звіт про фінансові ризики буде вимагати прозорого оприлюднення усіх фінансових ризиків, які значно впливають на бюджет, а отже і на рівень боргового зобов'язання країни.

Відповідно до «Бюджетної резолюції» планується, що до 2020 року ВВП країни зросте на 12 %, дефіцит знизиться на 1 % та інфляція зменшиться до 5 %. Планується підвищити платоспроможність місцевих бюджетів. Резолюція передбачає стратегічні напрямки у податковій політиці, охороні здоров'я, проведення пенсійної та освітньої реформи.

Подолання бюджетного дефіциту та зменшення державного боргу України є вкрай важливим питанням для нашої країни. Його раціональне та своєчасне вирішення є запорукою фінансової стійкості держави, яка суттєво залежить від збалансованості бюджетного дефіциту та рівня життя громадян.

Аннотація. Определены причины возникновения дефицита бюджета государства, его социально-экономические последствия и международные допустимые безопасные максимумы. Проанализировано состояние украинского бюджета. Предложены методы устранения существующих дисбалансов государственного бюджета. Охарактеризованы пути рационального использования бюджетных средств, ужесточения бюджетной дисциплины, увеличения доходов бюджета в будущем в интересах развития национальной экономики и повышения качества уровня жизни населения.

Ключевые слова: бюджет, государственный долг, бюджетный дефицит.

Annotation. The article examines the problem of the state budget deficit. Special attention was paid to the crucial causes and socio-economic consequences of this problematic issue. The international admissible safe maximum was studied. Ukrainian fiscal position was analyzed with particular attention. The emphasis was made on the introduction of new methods used to eliminate existing imbalances in the state budget. A general conclusion is made concerning the rational use of budgetary funds and the enhancement of the fiscal discipline that will lead to the national economic development and the improvement of the living standards.

Key words: budget, public debt, budget deficit.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/fin/fin_ric/fin_u/2003.html
2. Бюджетний Кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
3. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/index_en
4. Журналістика даних. URL: <http://texty.org.ua/d/imf/>
5. Ціна Держави. URL: <http://www.cost.ua/budget/debt/>
6. Уніан Інформаційне агенство. URL: <https://economics.unian.ua/finance/2199779-defitsit-byudjetu-ssha-dosyag-mayje-666-milyardiv-dolariv.html>
7. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної системи України. URL: <http://www.ibser.org.ua/>
8. Янів Л. М., Зінченко О. А. Проблеми дефіциту державного бюджету України і шляхи їх розв'язання. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. №6. С. 12–14.
9. Семенов М. В. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання. URL: <http://intkonf.org/semenov-v-defitsit-derzhavnogo-byudzheta-ta-shlyahi-yogo-podolannya/>
10. Закон України «Про Державний внутрішній борг України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2604-12>
11. Минфин. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
12. Business Views Casual business insights. URL: <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/infografika-vse-chto-neobhodimo-znat-o-gosudarstvennom-dolge-ukrainy-1648/>
13. Основні напрями бюджетної політики на 2018–2020 роки. URL: <https://minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%9E%D0%9D%D0%91%D0%9F%202018-2020.pdf>

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

А.С. Кюрджиев, Є.Є. Іонін

Анотація. У статі проаналізовано вітчизняну та зарубіжну практику ведення обліку дебіторської заборгованості, досліджено її класифікацію, види знижок. Особливу увагу приділено питанням управління дебіторської заборгованості.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, чиста вартість, безнадійний борг, оцінка, знижки.

Постановка проблеми. Дебіторська заборгованість виступає важливою складовою діяльності будь-якого підприємства. Між підприємствами виникають різні умови купівлі товарів, надання послуг. Протягом виробничого циклу підприємство прагне якнайшвидше реалізувати свою продукцію, однак у контрагентів в цей час може не бути вільних коштів в обороті. Таким чином, виникає дебіторська заборгованість. Значний вплив дебіторської заборгованості на діяльність та фінансові результати підприємства вимагає постійного дослідження та прийняття оптимальних рішень.

Досліджуючи особливості обліку дебіторської заборгованості у зарубіжних країнах поняття обліку дебіторської заборгованості за кордоном трактується неоднаково, але сутність залишається незмінною. Зокрема, зобов'язання покупців чи інших контрагентів бізнесу перед компанією визнається дебіторською заборгованістю як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження методології обліку дебіторської заборгованості в зарубіжних країнах суттєвий вклад зробили відомі вітчизняні вчені: Бенько І. Д., Бондаренко О. С., Бутинець Ф. Ф., Губачова О. М., Єфіменко В. І., Лук'яненко Л. І., Лучко М. Р., Новицький В. Є. та інші [3].

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення теоретичних підходів до управління дебіторською заборгованістю в системі національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», національні стандарти бухгалтерського обліку не повинні суперечити міжнародним. Але, на відміну від українських П(С)БО, МСФЗ не передбачають єдиного стандарту, що регулює облік дебіторської заборгованості. Питання щодо обліку дебіторської заборгованості регулюється міжнародними стандартами, серед яких: МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів», МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка». Таким чином, в обліку інформація щодо дебіторської заборгованості та розкриття її у фінансовій звітності підприємства в Україні формується згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість».

Відповідно до П(С)БО 10, дебіторська заборгованість – це сума заборгованості, пов'язана з необхідністю функціонування підприємств, встановленням ними господарських відносин з постачальниками, покупцями та іншими організаціями. Такі зв'язки забезпечують безперервне постачання виробництва, ритмічність відвантаження і реалізації продукції покупця [2].

В міжнародному обліку, дебіторська заборгованість поділяється на поточну заборгованість та не поточну (довгострокову).

Останню в окремих країнах, наприклад, ОАЕ, поділяють на середньострокову та довгострокову.

Дебіторська заборгованість в балансі зарубіжної компанії, зокрема в країнах англо-американської системи обліку класифікується:

– рахунки до отримання – вид дебіторської заборгованості, яка існує в результаті надання короткострокового кредиту, так званого «відкритого рахунку» продавцем покупцю. За нормальних умов, кошти по рахунку повинні бути отримані протягом 30-60 днів;

- векселі до отримання;
- дебіторська заборгованість, не пов'язана з реалізацією.

В естонському балансі дебіторська заборгованість відображається таким чином:

- дебіторська заборгованість дочірніх та материнських підприємств;
- дебіторська заборгованість пов'язаних підприємств;
- розрахунки з акціонерами;
- інша короткострокова дебіторська заборгованість [5].

В зарубіжній системі обліку дебіторська заборгованість по рахунках оцінюється та відображається в звітності за чистою вартістю реалізації. Чиста вартість в США обчислюється шляхом сумування всієї дебіторської заборгованості за вирахуванням знижки та безнадійної дебіторської заборгованості.

Проблема визнання дебіторської заборгованості за рахунками обумовлена існуванням знижок, які розділені на дві групи, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1– Види знижок у зарубіжному обліку

№ п/п	Назва	Характеристика
1.	Торгівельні знижки	процентні знижки від базисної ціни. При розпродажі, для постійних клієнтів, які не викликають облікових проблем
2.	Знижки за сплату в терміни	процентні знижки, що надаються в залежності від строку сплати. Проблемність обліку в тому, що не ясно отримає покупець знижку чи ні, до того моменту, поки він не сплатить за товар. Такого типу знижки надаються з метою змусити покупця сплатити рахунок до закінчення встановленого в договорі терміну.

В зарубіжній літературі безнадійною вважається дебіторська заборгованість, яка, ймовірно, ніколи не буде сплачена.

Знижка за оплату в термін створює проблему визнання дебіторської заборгованості. В зарубіжній практиці, переважно в системі загальних принципів бухгалтерського обліку Сполучених Штатів Америки, існують два методи відображення таких знижок в бухгалтерському обліку:

1) *Валовий метод*. Найбільш широко використовується на практиці. Суть цього методу полягає в тому, що сума продаж та дебіторська заборгованість записується на загальну валову, без знижки, суму виставленого рахунку. Знижки відображаються лише тоді, коли здійснюється оплата протягом періоду дії знижки. Для їх запису використовується контррахунок до рахунку «Продаж», який в кінці року відображається в «Звіті про прибутки та збитки» як коригувальна стаття до загальної величини виручки від продаж. Іншою коригувальною статтею є рахунок «Повернення товарів та знижки», який також має дебетове сальдо та відображає інформацію про суму повернених товарів або інших наданих знижок.

2) *Чистий метод*. При використанні цього методу знижка, не отримана покупцем, трактується як «штраф», який він повинен сплатити за придбання товару в кредит, а не за готівковий розрахунок, пізніше періоду дії знижки [4].

В Італії дозволено щорічно відносити на резерв сумнівних боргів 0,5 % загального обсягу дебіторської заборгованості, а коли обсяг резерву дорівнює 5 %, подальше його збільшення забороняється.

В Естонії сума сумнівного боргу списується на витрати незалежно від того, застосовані до неї заходи по стягненню чи ні. Відмінністю естонського обліку від українського є те, що безнадійна дебіторська заборгованість, яка раніше була чи не була переведена у витрати, списується з балансу без відображення суми безнадійного боргу на

позабалансовому рахунку. Крім дебіторської заборгованості покупців в балансі відображається інша заборгованість (рис. 1.).

За даними рис. 1 в балансі підприємств Естонії передбачається відображення дебіторської заборгованості дочірніх та материнських підприємств, дебіторської заборгованості пов'язаних підприємств, а також розрахунки з акціонерами та інша дебіторська заборгованість. Наведена деталізація складових дебіторської заборгованості підвищує інформаційне наповнення даних фінансової звітності для прийняття управлінських рішень.

В Україні дебіторська заборгованість поділяється на такі види:

- довгострокова – та, яка не виникає у ході нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу;
- поточна – визнається та, яка виникає у ході нормального операційного циклу, або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу.

Рис. 1. Класифікація дебіторської заборгованості за балансом в Естонії

З метою складання фінансової звітності, дебіторська заборгованість підприємства класифікують за такими ознаками:

1. За зв'язком з нормальним операційним циклом.
2. За термінами погашення.
3. За своєчасністю погашення дебіторської заборгованості [2].

Відповідно до П(С)БО 10, дебіторська заборгованість визнається активом у разі, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигід і її сума може бути достовірно визначена.

В США компанії при списанні дебіторської заборгованості по рахунках можуть передавати свою дебіторську заборгованість третій особі, «ліквідувавши» її таким чином та отримавши певну суму грошей. Так, якщо здійснюється передача дебіторської заборгованості по рахунках під заставу, то власник дебіторської заборгованості позичає гроші кредитора, виписуючи звичайний вексель та передаючи під заставу дебіторську заборгованість в якості забезпечення. Якщо він не зможе оплатити вексель до зазначеної дати, то до кредитора переходить право конвертації відданої під заставу дебіторської заборгованості в гроші.

У випадку, якщо здійснюється продаж дебіторської заборгованості по рахунках, компанія може продавати право на отримання грошей по дебіторській заборгованості

факторинговій фірмі. Як правило, факторингові фірми за свої послуги беруть комісійні 1% та більше від суми дебіторської заборгованості, що придбається.

Наявність безнадійного боргу призводить до втрати виручки від продажу або до збитку, і вимагає відповідного зниження величини дебіторської заборгованості по рахунках та зменшення прибутку.

Існування певного обсягу дебіторської заборгованості в українських підприємствах в ринковій економіці вважається об'єктивним явищем в господарському процесі, якщо контрагенти підприємства-кредитора виконують свої фінансові зобов'язання згідно з умовами, визначеними договірними відносинами. Але, якщо з боку дебіторів починається уникання виконання своїх фінансових зобов'язань в повному обсязі та у встановлені терміни, це призводить до порушення розрахунково-платіжної дисципліни, сприяє уповільненню кругообігу грошових коштів, погіршенню фінансового стану підприємства-кредитора та неспроможності останнього відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями.

Механізм управління дебіторською заборгованістю в Україні спирається на використання різноманітних методів щодо зменшення простроченої або сумнівної дебіторської заборгованості, зокрема [5]:

- психологічні – нагадування по телефону, факсу, пошті, використання ЗМІ чи поширення інформації серед суміжних постачальників, що загрожує боржнику втратою іміджу;

- економічні – фінансові санкції (штраф, пеня, неустойка), передача в заставу майна і майнових прав, призупинення постачання;

- юридичні – претензійна робота, досудове переписування, подача позову в Господарський суд;

- альтернативні інструменти – взаємозалік, реструктуризація, погашення дебіторської заборгованості шляхом врахування платежів до бюджету.

Особливими є інструменти, що можуть використовуватись в управлінні заборгованістю: процес клірингу, факторинг, форфейтинг, облік векселя, застава, аутсорсинг, надання замовникам знижок, реструктуризація заборгованості.

На наш погляд, важливою складовою механізму є контроль та коригувальні дії з внесення змін до управління дебіторською заборгованістю. Контроль, моніторинг та внесення коректив не лише останній, а й важливий елемент, який впливає на стан фінансової стабільності підприємства за рахунок внесення необхідних коректив.

Важливу увагу в процесі ефективного управління дебіторською заборгованістю слід приділяти попереджувальним діям, що спрямовані на недопущення виникнення невинуватеної заборгованості, яка загрозувала б фінансовому стану суб'єкта господарювання, і має здійснюватися цим суб'єктом власними силами. Зокрема, до таких дій належать:

1. Ефективно розроблена кредитна політика підприємства.
2. Попередній аналіз платоспроможності потенційних контрагентів.
3. Своєчасний контроль за виникненням дебіторської заборгованості.

Для забезпечення належного контролю за погашенням дебіторської заборгованості зарубіжних країн ведуться окремі рахунки для кожного покупця товарів або послуг у кредит, а також застосовуються спеціальні журнали:

- ✓ журнал обліку продажу з відстрочкою платежу;
- ✓ журнал обліку придбань з відстрочкою платежу;
- ✓ журнал обліку грошових надходжень;
- ✓ журнал обліку грошових виплат [3].

Цікавим є те, що у зарубіжних країнах спеціальні журнали не стандартизовані. Вони пристосовуються для задоволення потреб кожного конкретного підприємства. Деякі компанії замість журналів обліку грошових виплат і надходжень для контролю за

грошовими операціями використовують систему ордерів, яка більше пристосована до комп'ютеризації обліку, ніж журнальна система [3].

Досить важливим є і розкриття інформації щодо відображення дебіторської заборгованості у фінансовій звітності.

Так, за національними стандартами бухгалтерського обліку (П(С)БО 10 дебіторська заборгованість відображається у формі 1 «Баланс» та формі 5 «Примітки до річної фінансової звітності». У Балансі дебіторська заборгованість відображається за чистою реалізаційною вартістю.

У Примітках до фінансової звітності наводиться:

- перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;
- перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;
- склад і суми статті балансу «Інша дебіторська заборгованість»;
- метод визначення величини резерву сумнівних боргів;
- сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі класифікації заборгованості за строками непогашення;
- залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання в звітному періоді.

Міжнародні стандарти прямо не вимагають відображення дебіторської заборгованості в балансі, за винятком резерву сумнівної заборгованості. Але для визначення величини дебіторської заборгованості, яка відображається в балансі, необхідно:

- ✓ протестувати дебіторську заборгованість на предмет знецінення, тобто списати однозначно безнадійну заборгованість;
- ✓ для дебіторської заборгованості, яка залишилася, нараховується резерв сумнівної заборгованості, який відображає можливу ймовірність несплати рахунків, і вирахувати даний резерв із величини дебіторської заборгованості [6].

Критерії аналізу дебіторської заборгованості за МСФЗ дещо відрізняються від національних стандартів за МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності». Аналіз дебіторської заборгованості має такі складові: *покупці, інші члени групи, пов'язані сторони, авансовані платежі, інші суми*.

Висновки. Облік дебіторської заборгованості на підприємстві потребує особливої уваги, поступового вирішення проблем та розробки індивідуального підходу до дебіторів підприємства. Важливим є заздалегідь передбачити та не допустити надмірного зростання дебіторської заборгованості тому, що саме ефективне управління дебіторською заборгованістю відноситься до необхідних умов успішної діяльності підприємства, оскільки воно створює передумови для швидкого зростання бізнесу і збільшення фінансових можливостей підприємства.

Досліджуючи особливості обліку дебіторської заборгованості у зарубіжних країнах поняття обліку дебіторської заборгованості за кордоном трактується неоднаково, але сутність залишається незмінною. Зокрема, зобов'язання покупців чи інших контрагентів бізнесу перед компанією визнається дебіторською заборгованістю як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Відмінність полягає у врахуванні наданих знижок та розмежуванні дебіторської заборгованості з фінансовими активами, що у вітчизняній практиці передбачає розгляд окремими активами.

В зарубіжній практиці питання облікового відображення дебіторської заборгованості регулюються МСФЗ 1, МСФЗ 32, МСФЗ 39. Облік дебіторської заборгованості в Україні регулюється чітко визначеним нормативом – П(С)БО 10, положення якого в певній мірі відрізняються від запропонованих у міжнародних стандартах.

Вітчизняна практика запозичення зарубіжного досвіду надання знижки вимагає адаптації вітчизняної методики відображення знижок з відмовою від використання субрахунку 285 «Торгова націнка» та розробки або окремого субрахунку, або субрахунку

наступних порядків у складі дебіторської заборгованості. Наведені пропозиції дозволять збільшити інформаційне забезпечення даних бухгалтерського обліку щодо обсягів та очікуваного зменшення дебіторської заборгованості для цілей управління.

Аннотация. В статье проанализированы отечественная и зарубежная практики ведения учета дебиторской задолженности, исследована ее классификация, виды скидок. Особенное внимание уделено вопросам управления дебиторской задолженностью.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, чистая стоимость, безнадежный долг, оценка, скидки.

Abstract. The domestic and foreign practices of receivables` accounting are analyzed in the article. The receivables` classification and types of discounts are investigated.

Particular attention is paid to the management of receivables.

Key words: receivables, net value, bad debt, valuation, discounts.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. №996-XIV.
2. П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість» затверджене наказом Міністерства Фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237.
3. Белокоз О. Відмінності між вітчизняними та міжнародними підходами до оцінки дебіторської заборгованості торговельних підприємств. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 3. С. 197–201.
4. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. Киев: Ника-Центр Ельга, 2004. 656 с.
5. Бондаренко О.С. Сучасні підходи до обліку дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній практиці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 36–39.
6. Скорба О.А. Облік дебіторської заборгованості в Україні та за кордоном. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Honoris High School – 2009». 2009. Т.2. С. 22–25.
7. Соловей Н.В., Маліношевська К.І. Проблеми обліку дебіторської заборгованості. *Ефективна економіка*. 2016. № 17.

УДК 658.8

ЛАТЕРАЛЬНЫЙ МАРКЕТИНГ КАК ТЕХНОЛОГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

С. В. Пытайло, А. В. Таранич

Аннотация. В работе рассмотрены теоретические аспекты латерального маркетинга как инновационной технологии, сферы его применения и основные методы.

Ключевые слова: инновационный маркетинг, технологии, латеральный маркетинг.

Рассматривая технологии и инструменты маркетинга, можно говорить о том, что на сегодняшний день все они направлены на успешную рыночную деятельность фирмы. От правильно выбранного метода и способа, как правило, зависит не только занимаемая доля на рынке, но и деятельность в целом.

В настоящее время, вследствие того что традиционные инструменты маркетинга уже не так эффективно работают как раньше, компании вынуждены разрабатывать инновационные технологии воздействия на рынок. Кто-то инвестирует средства в рекламные и ПР-кампании, рассчитывая на то, что их помощью максимально выделить товар (предприятие) на фоне других конкурентов, например, за счет нетрадиционных способов воздействия на потребителей (нейромаркетинг, «незавершенный гештальт», партизанский маркетинг) [1]. Иные компании разрабатывают новые маркетинговые инструменты и технологии, что позволяет им повысить конкурентоспособность, в том числе за счет стратегических альянсов с конкурентами, партнерский маркетинг, развитие государственно-частного партнерства [2].

Поэтому при планировании маркетинговой деятельности, в том числе при разработке нового товара, следует разнообразными способами выходить за рамки стандартного

логического процесса и генерировать новые идеи и маркетинговые инструменты, которые будут уникальными, еще не предложенными конкурентами.

Одним из таких путей является латеральный маркетинг – «маркетинг без тормозов» – на сегодняшний день наиболее прогрессивный и эффективный способ достигнуть подобных результатов.

Наибольший вклад в формирование и развитие теории латерального маркетинга, его сущности и форм внес Ф. Триас де Без. Теоретические аспекты латерального маркетинга нашли свое отражение в трудах многих ученых, в том числе Ф. Котлера, В. Ю. Фроловой, И. Гелюты, Ю. А. Тарасюка, О. Б. Раца, О. О. Ящук, В. В. Шуклиной.

Эдвард де Боно разработал инструменты латерального, или так называемого бокового, мышления, которые предназначены для поиска новых идей посредством применения специальных технологий [3].

Латеральное мышление совершенно отлично от традиционного вертикального мышления (логика, математика), где движение происходит последовательными шагами, каждый из которых должен быть обоснован (табл. 1).

Таблица 1 – Характеристика конвергентного/вертикального и дивергентного/латерального мышления

Конвергентное/вертикальное мышление	Дивергентное/латеральное мышление
Логическое, рациональное	Игровое, ассоциативное
В одном направлении	Во многих направлениях
Остается в пределах темы	Отходит от темы
Гомогенное, лишённое противоречий	Гетерогенное, принимает противоречия
Опробованные способы решения	Находит новые способы
Критические замечания улучшают конвергентное мышление	Критические замечания препятствуют дивергентному мышлению
Правильное решение	Много оригинальных решений

Вертикальное мышление использует стандартизированные алгоритмы решения проблем. Де Боно приводит сравнение: вертикальное мышление углубляет имеющуюся яму, а латеральное — роет новую. «Лучшее креативное мышление вы найдете, выкопав много ям, которые будут достаточно глубоки» [5].

Латеральный маркетинг – это технология разработки новых товаров, новых идей, не «внутри определенного рынка», а за его пределами [6]. Можно утверждать, что латеральный маркетинг дополняет традиционный маркетинг новыми возможностями создания инновационных идей и систематизирует процесс креативного мышления.

Главное преимущество такой технологии – это создание нового рынка. Предприятия не «отвоевывают» доли на уже существующих и освоенных рынках или сегментах, а создают новые, где становятся лидерами. Разработка подобных идей, как правило, приводит к появлению новых товаров и товарных линий, что способствует росту прибыли.

Новизна латерального маркетинга состоит в том, что он творчески решает маркетинговые проблемы, реализует инновационный подход применительно к элементам комплекса маркетинга «4 P».

Применение данной технологии можно разделить на четыре этапа:

1. Выбор товара или услуги.
2. Выбор уровня маркетингового процесса (рынок, товар или комплекс маркетинг).

На рыночном уровне могут варьироваться: потребность или полезность, цель, место, время, ситуация, опыт.

На уровне товара можно изменять материальную основу товара, упаковку, атрибуты бренда и т.д. При этом могут использоваться следующие методы: замена, исключение, объединение, реорганизация, гиперболизация, инверсия.

Остальные части маркетингового комплекса могут изменять систему ценообразования, схемы коммуникаций, способы распространения.

3. Латеральный сдвиг.

4. Оценка [4].

Наиболее практичен прием использования латерального маркетинга на уровне рынка. В этом случае компания не меняет свой товар, а просто ищет для него новые ситуации, время и место продажи, и, тем самым, расширяет возможности его применения.

Другой вариант – найти потребность, которая до сих пор не рассматривалась, и подумать, как бы ее мог удовлетворить рассматриваемый продукт.

Для достижения целей латерального маркетинга нужно распределить все составляющие вертикального маркетинга по трем основным уровням.

Рассматривая уровень рынка, латеральный сдвиг подразумевает изменение потребности, полезности, цели, времени и места[13]. На уровне товара происходят изменения по отношению к упаковке, атрибутам бренда, использованию или покупке, что будет способствовать поиску новых возможностей определенного товара. Так, выделяют шесть методов изменений:

1. Замена. Она состоит в изменении одного или нескольких элементов товара.

2. Комбинация. Сущность метода заключается в добавлении одного или нескольких элементов к товару или услуге, сохраняя все остальное неизменным.

3. Переворот – подразумевает добавление частицы «не» к элементу товара или услуги.

4. Удаление – какой-либо элемент товара или услуги удаляется.

5. Гиперболизация – преувеличение или преуменьшение одного или нескольких элементов товара или услуги или в изображении совершенного товара или услуги.

6. Изменение порядка – изменение порядка или последовательности одного или нескольких элементов товара или услуги [9].

На уровне маркетингового комплекса происходят процессы формирования ценообразования, коммуникаций и территориального распределения.

После преобразований и изменений происходит «соединение разрыва» с помощью методов оценки, где выявляются позитивные тенденции и возможные ситуации использования нового товара или услуги.

Самый простой и эффективный латеральный ход – замена одного измерения рынка другим, которое ранее не принималось во внимание. Ярким примером является Red Bull. Компания создала категорию, которая сегодня именуется энергетическими напитками. Такой продукт стал сочетанием противоположных процессов, тем самым создав абсолютно новый рынок – рынок людей, занимающихся спортом и заинтересованных в восстановлении энергии [7].

При этом стоит отметить, что латеральная идея не всегда приводит к успеху. Разрабатывая различные идеи, необходимо исходить из того, что новые товары и услуги должны отвечать потребностям человека, и эти потребности не должны быть искусственными. Примером может служить компания Gillette, которая выпускала мужской крем, замедляющий рост волос. Проблемой стало то, что подобные товары больше ассоциируются с женщинами, а не с мужчинами, поэтому Gillette вынуждена была завершить подобный эксперимент [12].

Существует ошибочное мнение, что латеральный маркетинг подходит только для внедрения на рынок абсолютно нового продукта. Данный метод эффективен также и для хорошо знакомых потребителям категорий товаров. В этом случае создаются новые разновидности и модификации известных продуктов. Это помогает, как увеличить жизненный цикл на стадии роста, так и замедлить на стадии зрелости [10].

Управления целевой аудиторией, захват доли рынка, лидерство – все это является первостепенным для предприятий. Придерживаясь тактики инновационного подхода, можно выявить скрытые или потенциальные потребности потребителей, определить

поведение целевой аудитории, вследствие чего сократить издержки [11]. Многие компании стремятся к новшеству выпускаемого продукта, к созданию нового уникального продукта и продвижения его на рынке. Исходя из этого, на сегодняшний день индивидуальный, креативный, инновационный подход является неотъемлемой частью успешной деятельности и конкурентоспособности товаров.

Принимая решение о внедрении концепции латерального маркетинга на предприятии, следует помнить и про риски. Инновационный продукт становится успешным, если он уникален и востребован потребителем. Кроме того, инновационный товар должен быть ликвидным [8]. Латеральное мышление является очень громоздким процессом, что требует нестандартных творческих решений, финансовой поддержки и времени. Латеральная новинка требует глубокого финансового анализа, анализа целевого рынка, соответствия требованиям потребителей. Именно поэтому латеральный маркетинг называют также «дорогим ребенком высококонкурентных рынков».

Однако, латеральный маркетинг может стать лучшим помощником выхода из кризиса, так как существующие маркетинговые технологии становятся малоэффективными в условиях жесткой конкуренции, а клиенты ждут от производителей нестандартных решений. Маркетинговая деятельность 21 века – это постоянный поиск революционных идей. Новизна латерального маркетинга реализуется в инновационном подходе к традиционным элементам комплекса маркетинга. Данный подход является хоть и более рисковым, но и более перспективным способом создания нового товара или услуги в условиях, когда на рынке существует острая конкурентная борьба между брендами при снижении заинтересованности целевого потребителя.

Анотація. У роботі розглянуті теоретичні аспекти латерального маркетингу як інноваційної технології, сфери його застосування і основні методи.

Ключові слова: інноваційний маркетинг, технології, латеральний маркетинг.

Abstract. The theoretical aspects of lateral marketing as an innovative technology, the sphere of its application and basic methods are considered in the paper.

Key words: innovative marketing, technology, lateral marketing.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Таранич А. В., Балдэ К. Б. Нейромаркетинг – наука на стыке дисциплин. URL: http://www.gusnauka.com/13_EISN_2012/Economics/6_109803.doc.Htm.
2. Макогон Ю. В., Таранич А. В., Хаджинов І. В. Донецкая область как фабрика инноваций в контексте становления стратегии ее регионального развития и территориального маркетинга. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. Хмельницьк, ХНУ, 2011. №4. Т.1. 328 с. С. 186–190.
3. Современные маркетинговые технологии для развития бизнеса. URL: <http://berichnow.ru/stati/sovremennyie-marketingovyie-tehnologii-dlya-razvitiya-biznesa>.
4. Латеральный маркетинг. URL: http://www.training.com.ua/publication/lateralnij_marketing
5. Котлер Ф. Латеральный маркетинг: технология поиска революционных идей. 2010. 128 с.
6. Котлер Ф., Триас де Без Ф. Новые маркетинговые технологии. Методики создания гениальных идей. СПб.: Издательский Дом Нева, 2004. 192 с.
7. Нельке М. Техники креативности: пер. с англ. М.: ОМЕГА-Л, 2015.
8. Современные маркетинговые технологии: срез опыта. URL: http://www.advi.ru/magazin/yes66/66_workline.pdf.
9. Гелюта І. Латеральний маркетинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності. *Людина і праця*. 2010. № 1. С. 63–64.
10. Оксенюк В. Від божевільних ідей до успіху. URL: <http://www.management.com.ua/marketing/mark119.html>
11. Тарасюк Ю. А. Латеральний маркетинг як засіб підвищення конкурентоспроможності сучасних українських підприємств. *Збірник наукових праць ЧНУ ім. В. Даля*. 2012. № 18. С. 89–93.
12. Раца О. Б., Ящук О. О. Латеральний маркетинг як нестандартне вирішення стандартних проблем. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=32729>
13. Гаврилова І. Латеральний маркетинг. *«Маркетинг газета»*. 2007. № 2. С. 23–25.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ КОНФЛІКТАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В. Г. Пюро, Г. В. Бей

Анотація. В статті досліджені основні теоретичні аспекти функціонування системи управління трудовими конфліктами та методи їх розв'язання. Запропоновано особливу увагу приділити медіації як дієвому способу вирішення конфліктів на підприємстві.

Ключові слова: управління конфліктами, методи вирішення конфліктів, медіація

Постановка проблеми. Значний інтерес до управління конфліктами в соціально-трудових відносинах сьогодні є глобальним трендом. Підприємства як частина ринкової системи сприяють розвитку конкуренції, що в свою чергу підвищує вимоги і до працівників, служить стимулом до їх професійного та особистісного зростання. Сам роботодавець, як власник підприємства, повинен також постійно вдосконалюватися, щоб вийти переможцем у конкурентній боротьбі. При зіткненні інтересів працівника і роботодавця на підприємстві неминуче виникають конфлікти, що може не тільки зіпсувати морально-психологічний клімат, але може привести до руйнування бізнес-системи, прийняти масштаби глобального протиріччя, в яке буде залучений колектив, профспівкова організація і держава. З іншого боку, сучасний підхід до вирішення конфліктів ґрунтується на тому, що повна гармонія на підприємстві та відсутність нових ідей, які вимагають ламання стереотипів призводять до застою, гальмують розвиток інновацій, без яких неможливий розвиток підприємства в цілому. Тож особливо актуальною сьогодні постає проблема пошуку нових сучасних підходів та методів вирішення в управлінні конфліктами на підприємстві

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження природи конфліктів та шляхи їх вирішення зробили такі вітчизняні вчені як Беззубко Л. В., Берлач А. І., Герасіна Л. М., Гірник А. М., Козер Л. А., Криса О. Й., Лазор В. В., Ложкін Г. Д., Мороз О. О., Кисельова О. І., Дараганова Н. В., Хмурова В. В. та ін. Незважаючи на велику кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених залишається необхідним пошук шляхів удосконалення системи ефективного управління трудовими спорами та конфліктами на підприємствах в сучасних умовах.

Метою статті є визначення теоретичних засад функціонування системи управління трудовими конфліктами на підприємстві.

Виклад результатів дослідження. На сьогодні дослідниками сформульовано досить багато підходів щодо визначення сутності та поняття управління конфліктами. Серед них можна виокремити два основні, а саме: прихильники першого під управлінням конфліктом розуміють ліквідацію конфлікту з максимальною вигодою для себе [1]. Другий підхід розглядає розвиток конфлікту як саморегульований конфлікт [1].

Конфлікт по суті – це суперечність інтересів, отже управління конфліктами має являти собою контроль над процесом і формами перебігу конфлікту, щоб витрати були мінімальними, а позитивні результати – максимальними. Вирішення конфлікту – це усунення суперечностей, що зумовили конфлікт і встановлення нормальних відносин між сторонами [1].

До позитивних наслідків конфлікту можна віднести активізацію інноваційних процесів, підвищення якості прийнятих розв'язків, рівня їх обґрунтованості, поліпшення кількісних і якісних показників роботи. До негативних наслідків конфлікту відносять зниження рівня згуртованості членів групи, проблеми спілкування, агресивність або, навпаки, відсутність інтересу до досягнення високих результатів роботи [2, с. 112].

Ефективне управління – це переведення усіх конфліктів у функціональне русло. Тому управління конфліктом розглядається багатьма фахівцями як переведення конфлікту в раціональне русло діяльності людей, осмислений вплив на конфліктну поведінку

соціальних суб'єктів конфлікту з метою досягнення бажаних результатів; обмеження протиборства рамками конструктивного впливу [2, с. 112].

Управління конфліктами як складний процес включає конкретні види діяльності:

- профілактика й запобігання виникненню конфлікту;
- діагностика та регулювання конфлікту на основі коригування поведінки його учасників;
- прогнозування розвитку конфліктів і оцінка їхньої функціональної спрямованості;
- розв'язання конфлікту.

Зміст управління конфліктами полягає в суворій відповідності етапів до їх динаміки (табл. 1) [3, с. 120].

Таблиця 1 – Зміст управління конфліктами по етапах їх динаміки

№ з/п	Етап конфлікту	Зміст управління (вид діяльності)
1	Виникнення та розвиток конфліктної ситуації	Прогнозування Запобігання (стимулювання)
2	Усвідомлення конфліктної ситуації хоча б одним із учасників соціальної взаємодії	Запобігання (стимулювання)
3	Початок відкритої конфліктної взаємодії	Діагностика Регулювання
4	Розвиток відкритого конфлікту	Регулювання
5	Розв'язання конфлікту	Розв'язання

Конфліктам можна запобігати, здійснюючи ефективне управління соціальною системою. Основними шляхами запобігання виникненню конфліктів на підприємствах можуть бути:

- постійна турбота про задоволення потреб і запитів співробітників;
- підбір і розміщення співробітників з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей;
- дотримання принципу соціальної справедливості в будь-яких рішеннях, що торкаються інтересів колективу й особистості;
- виховання співробітників, формування в них психолого-педагогічної культури спілкування тощо [4, с. 80].

Стимулювання конфлікту трактують як вид діяльності суб'єкта управління, спрямований на провокацію конфлікту. Стимулювання доцільне стосовно конструктивних конфліктів. Існують різні засоби стимулювання конфліктів: винесення проблемного питання для публічного обговорення (на зборах, нараді, семінарі); критика конфліктної ситуації; виступ із критичним матеріалом у засобах масової інформації та т. ін. Проте у разі стимулювання конфлікту керівник повинен бути готовий до конструктивного управління ним. Це вважається необхідною умовою в управлінні конфліктами, порушення якої, як правило, призводить до сумних наслідків.

Регулювання конфлікту – це особливий вид діяльності суб'єкта управління, спрямований на послаблення й обмеження конфлікту, забезпечення його розвитку у бік розв'язання. Складний процес регулювання передбачає визначену послідовність етапів в управлінській діяльності [4, с. 85].

I етап. Визнання реальності конфлікту усіма сторонами, які конфліктують.

II етап. Легітимація конфлікту, тобто досягнення угоди між сторонами щодо визнання й дотримання встановлених норм і правил конфліктної взаємодії.

III етап. Інституалізація конфлікту, тобто створення відповідних органів, робочих груп із регулювання конфліктної взаємодії.

Попередження та профілактика конфліктів повинні полягати в завчасному розв'язанні конфліктної ситуації; підготовці людей і колективу в цілому до адекватного поведіння в конфліктній ситуації.

Конфлікти різноманітні і розрізняються за характером, рівнем напруженості, мають місце вертикальні конфлікти, горизонтальні і т. д.; нерідко зустрічаються конфлікти змішаного типу

Ймовірність і причини виникнення конфліктів в значній мірі залежать від обмеженості ресурсів, які потрібно ділити, взаємозалежність відповідальності та завдань, неузгодженість цілей різних груп працівників, відмінності в уявленнях і цінностях, відмінності в манері поведінки, в рівні освіти, а також поганій комунікації.

А також є передумови конфліктної ситуації психологічного змісту, які можна розділити на дві групи: об'єктивні і суб'єктивні.

Розглянемо причини, що викликають виникнення конфлікту, всі причини можна розділити на три групи [3]:

1) Індивідуальні характеристики людини відіграють важливу роль у процесі конфлікту. Часто саме відмінності в цінностях, сприйняттях і судженнях, відносинах і переконаннях людей можуть виявитися причиною виникнення конфліктної ситуації. Реальним джерелом конфлікту можуть стати почуття щодо того, які рішення або дії є правильними, а які ні; схильність до певної реакції (позитивної або негативної) на ту або іншу подію. Наприклад, співробітник, зацікавлений в автономній і незалежній роботі, як правило, негативно відреагує на спроби поставити його в умови твердого контролю.

2) Ситуаційні умови, тобто система зв'язків між співробітниками, яка склалася в організації, у певних умовах може сприяти розвитку конфлікту у випадку, якщо ці умови є визначальним чинником у взаєминах між людьми. Зокрема, на можливість виникнення конфлікту можуть вплинути наступні фактори: занадто високий рівень взаємодії; необхідність забезпечувати згоду сторін з яких-небудь питань; відмінності в статусі; невизначеність відповідальності сторін.

3) Структурні фактори, що є причиною виникнення конфліктів, пов'язані з організацією роботи в компанії, її стратегією й політикою, ієрархією влади і т.д. Наприклад, причиною конфлікту в окремо взятому підрозділі компанії можуть виявитися цілі.

Дослідження конфлікту і пошук його причин – це наступна важлива стадія управління конфліктом в організації. Будь-яким практичним діям передуює аналіз конфліктної ситуації, який припускає:

- виявлення сутності суперечностей, визначення не тільки приводу, а й причин, які нерідко маскуються учасниками конфлікту;
- розв'язання вузлів конфліктної ситуації та проведення своєчасної роботи щодо можливих шляхів її усунення;
- з'ясування інтересів і цілей учасників конфлікту, їхніх позицій (цілі можуть бути не суперечливими, але тлумачитися по-різному);
- визначити, чи конфлікт пов'язаний із рисами особистого характеру, чи з вирішенням колективних завдань або виконанням обов'язків;
- здійснити оцінку можливих результатів і наслідків протидії та пошук альтернативних варіантів досягнення мети;
- віднайти місця перетину спільних цілей і інтересів конфліктуючих сторін [5, с. 110].

На етапі пошуку шляхів вирішення конфлікту необхідно:

- повністю припинити конфронтацію та досягнути взаємного примирення сторін;
- знайти компроміс – часткове задоволення домагань обох сторін і взаємних поступок, що приведе до взаємного виграшу;
- визначити шляхи вирішення конфлікту на діловій, принциповій основі через задоволення об'єктивних вимог і претензій сторін або шляхом розкриття необ'єктивності претензій, що пред'являються;

- покарати винуватців (ініціаторів) конфлікту;
- організаційно припинити конфлікт (адміністративна заборона продовження конфлікту, розформування одного з підрозділів, звільнення ініціаторів конфлікту з посади тощо, але при вирішенні конфлікту важливо не допускати виникнення екстремальних ситуацій).

За допомогою конфлікту можна подолати перешкоди на шляху економічного, соціального або духовного розвитку колективу. Під впливом протистояння або в результаті його припинення відбувається відома трансформація стану міжособистісних відносин. Правильно врегульований конфлікт «покрощує психологічні характеристики колективу і викликає посилення соціальної активності за рахунок зміни всіх найважливіших характеристик, згуртованості, авторитету, рівня ідентифікації з загальними цілями і задоволеності членством в організації, взаємної довіри і поваги». Конфлікт внутрішньогрупових і міжгрупових відносин знижує соціальну напругу, призводить до зменшення напруженості між конфліктуючими сторонами. Конфлікт виявляє позиції, інтереси і цілі його учасників і цим сприяє збалансованого рішення проблем, які виникають. У стані конфлікту люди зазвичай чітко усвідомлюють як свої, так і ті, що їм протистоять інтереси, повніше виявляють існування об'єктивних проблем і протиріч суспільного розвитку [6, с. 202].

Система управління конфліктами на підприємстві і параметри залежать від багатьох факторів і визначаються розміром організації, характером і типом виробництва, видом діяльності, рівнем внутрішньовиробничої спеціалізації і кооперації, характером і складністю продукції, що випускається, наданих послуг.

При формуванні системи управління конфліктами на підприємстві необхідно враховувати ряд принципів: відповідність структури управління завданням виробничо-господарської діяльності організації та її виробничих ланок; чіткий поділ праці всередині апарату управління і його спеціалізація; скорочення багатозначності управління, наближення оперативного керівництва до виробництва; єдність керівництва всіх ланок управління і виробничих ділянок; оснащення апарату управління оргтехнікою, обчислювальною технікою і засобами автоматизації, збору, зберігання і передачі інформації; створення умов для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Саме від умінь розв'язувати проблеми міжособистісних відносин у керівника залежить, які наслідки матиме конфлікт і яким він буде: функціональним або дисфункціональним.

Україна знаходиться на етапі становлення нової моделі вирішення конфліктів. Особливе місце тут варто відвести посередництву і медіації як альтернативним, або як їх ще називають ефективним способам розв'язання конфліктів. Залучення медіатора гарантує справедливість та безпечність розв'язання розбіжностей, цивілізовані і гуманні засоби для мирного врегулювання конфлікту та збереження трудових відносин. Основним завданням медіатора у процесі медіації є створення для сторін спору можливості для знаходження ними найбільш прийнятної для них рішення. Медіатор не вирішує спір по суті, і не вирішує спір про право, а лише допомагає сторонам самим прийти до узгодження конфлікту. Запровадження у національній практиці такої процедури як медіація має досить багато позитивних факторів: швидкість, гнучкість, ефективність, економічність та інші. Україна наразі стоїть лише на початку шляху запровадження цього інституту (на Заході медіація має 40–річний досвід застосування).

Висновки. В статті розглянуті теоретичні аспекти управління трудовими конфліктами на підприємстві та зазначено, що ефективна система управління трудовими конфліктами дасть змогу не лише уникати дисфункціональних конфліктних ситуацій, а й розв'язати конфлікт таким чином, щоб він мав позитивні наслідки, був функціональним, що в свою чергу може призвести до розвитку підприємства, до нових управлінських рішень. Перспективою наступних досліджень є апробація результатів на конкретному підприємстві, та рекомендації щодо запровадження ефективних заходів, спрямованих на удосконалення системи управління трудовими спорами та конфліктами на підприємстві.

Анотація. В статті досліджені основні теоретичні аспекти функціонування системи управління трудовими конфліктами і методи їх рішення.

Розглянуті етапи і відповідні їм види управлінської діяльності, причини розвитку конфліктів. Предложено особе увагу приділити медіації як дійсному способу рішення конфліктів на підприємстві.

Ключові слова: управління конфліктами, методи розшення конфліктів, система управління конфліктами на підприємстві, медіація

Abstract. The main theoretical aspects of the functioning of the labor conflict management system and methods for their solution are investigated in the article.

The stages and the corresponding types of managerial activity, the causes of the development of conflicts are considered. It was proposed to pay special attention to mediation as an effective way to resolve conflicts at the enterprise.

Key words: conflict management, conflict resolution methods, enterprise conflict management system, mediation

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сокол М. Колективний трудовий спір та конфлікт: відмінності понять. *Історико-правовий часопис*. URL: <http://stattionline.org.ua/histori/113/21129-kolektivnij-trudovij-spir-ta-konflikt-vidminnosti-ponyat.html>
2. Хмурова В. В., Новак О. С. Управління конфліктами на підприємствах сфери послуг. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2014. Вип. 1. С. 106–113.
3. Коваленко Д. В., Шалімова І. М., Керницький О. М. Конфліктологія : навч. посіб. для вузів; Укр. інж.-пед. акад. Харків : Точка, 2012. 221 с.
4. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфліктологія: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2011. 315 с.
5. Прибутько П. С. Конфліктологія. 2010. 130 с.
6. Козер Л. А. Функции социального конфликта. М. : Идея'Пресс, Дом интеллектуал. книги. 2012. 205 с.

УДК 336

КОНЦЕПЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ЗРОСТАННЯ В ЕКОНОМІЦІ

К. В. Сапун, Р. В. Селезньова

Анотація. Екологічні й соціально-політичні виклики сучасності свідчать, що традиційні моделі зростання економіки та методи оцінки, які спираються в першу чергу на фінансову рентабельність, не завжди оптимальні, натомість завдяки 48-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі набуває популярності концепція інклюзивного зростання. У статті сформульовано поняття інклюзії, особливості концепції інклюзивного зростання для України та передумови її виникнення; сформовано позицію щодо доцільності використання в міжнародній статистиці цього показника.

Ключові слова: інклюзивне зростання, міжнародні порівняння, сталий розвиток, соціальна та економічна інклюзія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу приділили політичним і загальноекономічним аспектам економічного зростання та сталого розвитку такі дослідники, як Сімків Л. Є., Оголь Д. О., Червяков І. М., Глуха Г. Я. та інші. Питаннями міжнародної статистики, зокрема міжнародних порівнянь, займалися такі вітчизняні науковці як Сидорова А. В. [8], Лугінін О. Є. та інші. Монографію «Антикризова стратегія розвитку України...» пропонує колектив науковців під загальною редакцією Сидорової А. В. [1]. Проблематику економічного ризику на макrorівні досліджували Чиркова К. А., Єрмолаєва Є. В., Гранатуров В. М., Коновалов А. С., Анісімов В. Г. Оригінальний феномен економічного зростання без розвитку прослідковує Єщенко П. С. [3]

Водночас на сьогодні проблему різних підходів до оцінки рівня економічного та соціального розвитку країни та порівняння показників різних країн вивчено ще недостатньо. Вивчення та систематизація сучасних методів оцінки соціально-економічного

зростання країн з урахуванням викликів сучасності та новітньої концепції інклюзивного зростання потребують подальших досліджень.

У січні 2018 року на 48-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі представлено індекс інклюзивного росту та розвитку. Але нове на сьогодні поняття інклюзивного зростання та його економічний смисл залишається поки що недостатньо вивченим і також потребує подальших досліджень.

Метою дослідження є формулювання поняття індексу інклюзивного зростання та розвитку (IDI); визначення та аналіз основних переваг і недоліків застосування індексу інклюзивного зростання та розвитку як показника для статистичної та аналітичної оцінки рівня та темпів розвитку економіки та покращення соціального та інвестиційного клімату України, як передумова для визначення можливих шляхів усунення загроз сталому розвитку.

Основна частина. Традиційно відомі такі концепції економічного зростання як нульове зростання, сталий економічний розвиток, ноосферний розвиток, інноваційне зростання тощо.

Уперше термін інклюзії було застосовано в 1970-х роках у США, але тоді виділяли лише соціальну інклюзію, під якою розуміли збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, коли кожна людина як індивідуальність сприймається суспільством і має можливість повноцінно брати участь у соціумі. Відмінності та відхилення усвідомлено сприймаються в контексті соціальної інтеграції, але їх значення обмежене. Право участі у соціумі базується на соціальній етиці у всіх сферах життя [9]. Поступово поняття почали поширювати на економіку. Тяжка екологічна обстановка внаслідок техногенної діяльності, низка соціально-політичних проблем свідчать, що оцінка економічних, соціальних чи інших процесів суто з позиції фінансової та матеріальної рентабельності є хоч і показовою, але недосконалою. Людству варто поступитись в певних питаннях в ім'я збереження життя на Землі. Також зростання якоїсь країни чи окремого сектору економіки ізольовано від інших неможливе в силу глобалізації і технічного прогресу.

Інклюзивне зростання – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства. Даний підхід розширює традиційні моделі економічного зростання та включає зосередження уваги на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні [10].

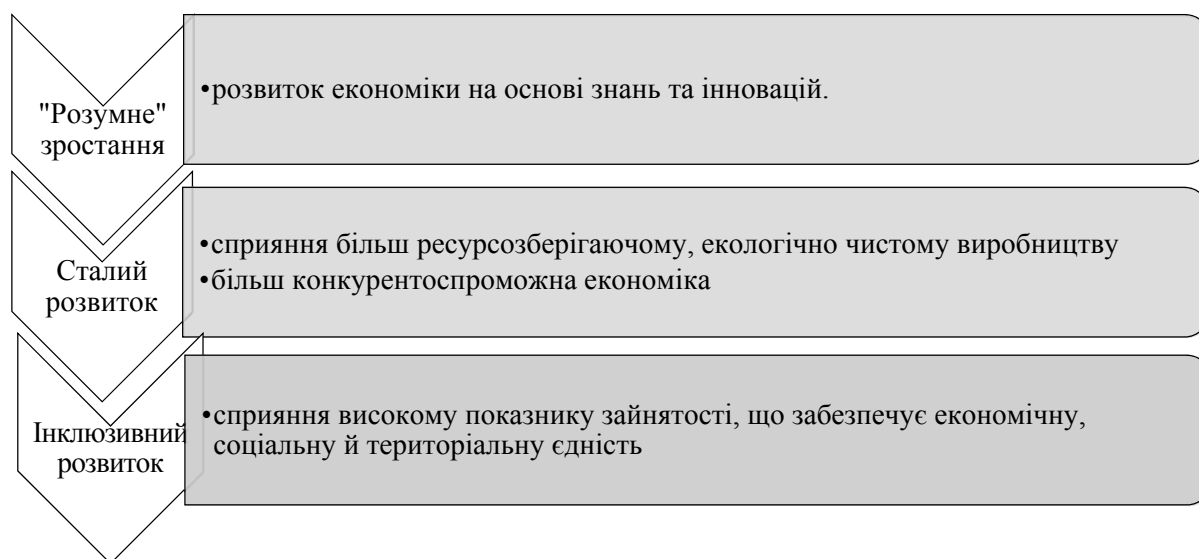

Рис. 1. Місце інклюзивного розвитку в системі основних пріоритетів для Європи згідно зі Стратегією розвитку до 2020 року [11]

Визначення інклюзивного зростання передбачає прямі зв'язки між макроекономічними та мікроекономічними детермінантами економіки та економічним зростанням. Інклюзивний підхід має довгострокову перспективу, оскільки основна увага приділяється продуктивній зайнятості як засобу зменшення розшарування суспільства за рівнем доходів та підвищення рівня життя менш забезпечених верств населення, і в кінцевому результаті збережена екологія і здорове суспільство виправдають зусилля на впровадження інклюзії.

Як зазначає Єщенко П. С. [3], не обов'язково вкладати значні кошти в малоприбуткові галузі економіки: розвиток може відбуватися і за рахунок загального прогресу або покращення мікроклімату.

Вперше методику оцінки інклюзивного зростання було опубліковано колективом науковців у 2013 році за підтримки МВФ. Індекс інклюзивного росту та розвитку (Inclusive Growth and Development Index, скорочено IDI) було запропоновано на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) у 2018 році як альтернативний до ВВП на душу населення показник для загальної оцінки стану економічного розвитку країни. Водночас ВВП на душу населення враховується як одна зі складових при визначенні IDI. Згідно з позицією учасників форуму, рейтинг країн за шкалою індексу інклюзивного зростання та розвитку точніше здатен відобразити справжній стан речей в тій чи іншій країні.

Індекс особливий тим, що враховує одразу 12 різних показників розвитку країни (3 групи), зокрема стан її економіки та соціально-політичну обстановку. Раніше індекс включав від 3 до 7 показників у балах.

Слабким місцем даної методики оцінки є врахування різномірної інформації, що може призвести до не завжди коректного результату.

Таблиця 1 – Показники, що використовуються при розрахунку індексу інклюзивності економічного зростання [10]

Група показників	Показник	Од. вимірювання
Ріст і розвиток	<i>ВВП на душу населення</i>	долари США
	Зайнятість	%
	Продуктивність праці	долари США
	Очікувана тривалість здорового життя	роки
Інклюзивність	Медіанний дохід домогосподарств	долари США за день
	Коефіцієнт Джині – розшарування суспільства за доходами	від 0 до 100
	Рівень бідності	%
	Коефіцієнт Джині – розшарування суспільства за рівнем добробуту	від 0 до 100
Наслідкування поколінь та сталість розвитку	<i>Скориговані чисті заощадження</i>	% (від валового національного доходу)
	<i>Інтенсивність парникового забруднення на одиницю ВВП</i>	кг / долар США
	Державний борг	% (від ВВП)
	<i>Коефіцієнт демографічного навантаження</i>	%

Існують невеликі і небагаті країни, які виробляють мало матеріальних благ, а спеціалізуються на продовольстві, сфері послуг і транзиті, а також експорті сировини. Вони мало забруднюють довкілля не тому, що досягли певного рівня розвитку, а через слабку промисловість. Висока частка сфери послуг здатна «вивести» подібну країну за рахунок низького забруднення, самозайнятості чи інших місцевих особливостей на кращі позиції в рейтингах, ніж якби оцінювання здійснювалося традиційно – передусім за обсягом ВВП на душу населення [8]. Дискусійне також питання, чи коректно вказувати індекс інклюзивного

розвитку з точністю до сотих чи навіть тисячних, оскільки це абстрактна величина, яка не обчислюється в реальних одиницях вимірювання.од

Попри спірність доцільності використання індексу інклюзивного розвитку в статистиці, сама концепція інклюзії досить раціональна для України.

Таблиця 2 – Основні переваги та недоліки впровадження концепції інклюзивного зростання для України

Недоліки	Переваги
Неготовність законодавчої бази	Дає поштох економічному підйому без застосування жорстких заходів
Недооцінює проблему зовнішнього боргу країни	Приділяє увагу диверсифікації економіки (туризм, інтелектуальні розробки тощо)
Потребує фінансових вкладень при запуску	Враховує проблеми екології та соціальної несправедливості
	Підвищує рівень зайнятості

Висновки. Концепція інклюзивного економічного зростання виникла через те, що фінансова рентабельність не може бути єдиним критерієм у низці аспектів соціальної сфери, в екологічних питаннях тощо. Інклюзивне зростання покликане забезпечувати справедливі можливості для економічних учасників під час економічного зростання та рівноправ'я секторів економіки та верств населення, а також зосереджує увагу на рівності здоров'я, людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки.

Індекс інклюзивного росту та розвитку (IDI) було запропоновано на 48-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі як альтернативний до ВВП на душу населення показник. При його розрахунку враховується загалом 12 показників, згрупованих за 3 групами (ріст і розвиток, інклюзивність, наслідування поколінь та сталість розвитку).

Разом з тим, підміна реальних економічних показників таким абстрактним показником, як індекс інклюзивного росту та розвитку може стати шляхом до популізму та часткового спотворення реальної картини у певних регіонах. Тож необхідно обережно впроваджувати цей інноваційний показник у міжнародній статистиці з урахуванням наступних пересторог:

- використання індексу інклюзивного росту та розвитку доцільне не замість, а додатково до ВВП на душу населення, адже IDI – це абстрактний показник, а ВВП на душу населення – це реальний і загальнозрозумілого показника, який можна відслідковувати в динаміці;
- порівнювати окремо фінансові показники, а окремо соціальні;
- некоректно наводити IDI з точністю до тисячних, адже цей показник є не просто агрегатним індексом, а враховує одразу 12 неспівмірних величин із різних сфер, і якогось математичного сенсу настільки точний підрахунок позбавлений;
- IDI цікаво та логічно виглядатиме як підсумок до масиву даних, де наведено усі 12 його основних складових показників.

Водночас, різні концепції економічного розвитку та статистичні показники мають право на існування та дають різний можливість поглянути на ситуацію під різним кутом зору. Методика розрахунку індексу інклюзивного зростання є досить громіздкою математичною операцією, що залишає простір для подальших досліджень.

Анотація. Экологические и социально-политические вызовы современности свидетельствуют, что традиционные модели роста экономики и методы оценки, опирающиеся в первую очередь на финансовую рентабельность, не всегда оптимальны, зато благодаря 48-м Всемирном экономическом форуме в Давосе приобретает популярность концепция инклюзивного роста. В статье сформулировано понятие инклюзии, особенности концепции инклюзивного роста для Украины и предпосылки ее возникновения; сформирован позицию относительно целесообразности использования в международной статистике этого показателя.

Ключевые слова: инклюзивное рост, международные сравнения, устойчивое развитие, социальная и экономическая инклюзия.

Abstract. The ecological and socio-political challenges of the present state that the traditional models of economic growth and methods of valuation, which are based primarily on financial profitability, are not always optimal, while the concept of inclusive growth is gaining popularity thanks to the 48th World Economic Forum in Davos. The article formulates the concept of inclusion, features of the concept of inclusive growth for Ukraine and the preconditions for its emergence; the position has been formed regarding the expediency of using this indicator in international statistics.

Key words: inclusive growth, international comparisons, sustainable development, social and economic inclusion.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антикризова стратегія розвитку України: соціально-економічні, фінансові та глобальні виклики: монографія / Під заг. ред. А. В. Сидорової. Вінниця: ДонНУ, 2016. URL: <http://jmonographs.donnu.edu.ua/article/view/3846/3879>
2. Економічна і соціальна рада ООН. URL: <http://www.un.org>
3. Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України*. 2013. №10 (623). С. 4–19.
4. Жилєнкова М. М. Система показників оцінки соціально-економічного розвитку України. *Статистика України*. 2005. № 4. С. 51–53.
5. Матросова Л. М., Пруднікова Л. О. Аналіз методик оцінки соціально-економічного розвитку регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2008. № 3. С. 69–72.
6. Мироненко Є. В. Трансформаційні перетворення господарської системи в контексті глобалізаційних змін. Центр навчальної літератури. 2017.
7. Найдюк А. С. Міжнародний поділ праці в системі ефективної зайнятості населення України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 4. Т. 2
8. Сидорова А. В., Кіосак Я. В. Міжнародна статистика: підручник. Донецьк: Каштан, 2013. 384 с.
9. Elena Ianchovichina and Susanna Lundstrom, "What is Inclusive Growth?", The World Bank, February 10, 2009.
10. Ranieri, Rafael; Ramos, Raquel Almeida (March 2013). "Inclusive Growth: Building up a Concept" (PDF). Working Paper. **104**. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. Retrieved 13 January 2015.
11. Стратегія розвитку Європи до 2020 року. URL: http://aei.pitt.edu/42633/1/com2010_2020en01_straetry.pdf

УДК 657

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОБЛІКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ

Я. С. Серженік, Л. Л. Гевлич

Анотація. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки нематеріальні активи вже є не унікальними обліковими об'єктами, але й не досить звичними для багатьох підприємств. З урахуванням цього та з точки зору євроінтеграційних процесів України порівняльний аналіз практики обліку в Україні та розвинених країнах світу є цікавим з точки зору удосконалення національної облікової практики. Метою роботи є дослідження особливостей обліку нематеріальних активів у Німеччині та Україні з точки зору удосконалення вітчизняної облікової системи. У роботі проведено дослідження обліку нематеріальних активів у Німеччині та Україні за основними позиціями, зроблені висновки, намічені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: нематеріальні активи, Німеччина, Україна, облікова практика.

Вступ. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки нематеріальні активи вже є не унікальними обліковими об'єктами, але й не досить звичними для багатьох підприємств. З урахуванням цього та з точки зору євроінтеграційних процесів України порівняльний аналіз практики обліку в Україні та розвинених країнах світу є цікавим з точки зору удосконалення національної облікової практики.

Дослідженнями питань визнання, оцінки, обліку нематеріальних активів займалися у своїх роботах такі вчені, як Н. М. Проскуріна, В. В. Сьомченко, О. М. Бондаренко, О. С. Бондаренко, М. С. Гончаренко, А. О. Касич, І. Г. Химич [1–3], але динаміка економічних процесів вимагає осучаснення їх досліджень. З іншого боку порівняльна

характеристика вітчизняного та закордонного обліку нематеріальних активів, відсутня в їхніх роботах, є цікавою, такою, що має практичну значущість.

Метою роботи є дослідження особливостей обліку нематеріальних активів у Німеччині та Україні з точки зору удосконалення вітчизняної облікової системи.

Основний розділ. При організації обліку нематеріальних активів виникають проблеми, пов'язані з тим, що основною їх характеристикою є відсутність матеріального втілення та високий ступінь невизначеності щодо майбутніх вигод, які повинні бути отримані від їх використання.

Методологічні засади формування інформації про нематеріальні активи і незавершені капітальні інвестиції в них у бухгалтерському обліку та її розкриття у фінансовій звітності містяться у П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», норми якого застосовуються всіма юридичними особами незалежно від форм власності (за винятком бюджетних установ) [4].

Відповідно до п. 4 П(С)БО 8 нематеріальні активи – це немонетарні активи, що не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані. До основних категорій нематеріальних активів відносять:

– права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

– права користування майном (земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, будівлею, на оренду приміщень тощо);

– права на комерційні позначення (на торговельні марки - знаки для товарів і послуг, комерційні фірмові найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

– права на об'єкти промислової власності (на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

– авторське право та суміжні з ним права (на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для ЕОМ, копії даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

– інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

В Німеччині Торговельний (Комерційний) кодекс є нормативним актом, що містить інформацію про облік нематеріальних активів, натомість закон про бухгалтерський облік відсутній, що дає можливість вибору найдоцільніших умов обліку нематеріальних активів, індивідуального підходу з урахуванням особливостей компанії, напряму діяльності тощо. В Україні ж нормативна база обліку нематеріальних активів складається з багатьох документів, обов'язкових до використання, що іноді протирічать один одному.

Згідно з німецькими законами (Комерційний Кодекс) необоротні нематеріальні активи, що не придбані ззовні, капіталізувати не дозволяється, а їх вартість слід списати на витрати періоду. Це положення базується на тому факті, що загалом нематеріальні активи не піддаються кількісному вимірюванню грошовими одиницями з достатньою надійністю, тому підтвердження вартості нематеріального активу, придбаного на ринку, необхідне для виконання умов капіталізації.

Порівняльний аналіз німецького та вітчизняного обліку нематеріальних активів представлений у табл. 1 (складено авторами на основі [4, 5]).

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз вітчизняної та німецької практики обліку нематеріальних активів

№ з/п	Категорія	Німецький облік	Український облік
1	2	3	4
1	Нормативне регулювання	1. Торговельний кодекс Німеччини. 2. Нормативні документи Німецького комітету зі стандартів фінансової звітності. 3. МСФЗ	1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». 2. МСФЗ 38 або П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» (для підприємств, які мають застосовувати МСФЗ згідно із законодавством або обрали їх самостійно) 3. П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» 4. Податковий кодекс України.
		У Німеччині, як і в Україні, непублічні компанії ведуть облік, як правило, за національними стандартами	
2	Критерії визнання в обліку	Визнається, якщо є імовірність отримання економічних вигід його використання та вартість можна достовірно оцінити.	Визнання невідокремлених від компанії активів не допускається
		Ідентифікація допускається, якщо активи не є відокремленими від компанії, але виникають з договірних та інших юридичних прав	
3	Відображення пов'язаних витрат	Витрати, понесені у зв'язку з намірами володіти таким активом, визнаються у поточних витратах у періоді їх виникнення	
4	Первісна оцінка	Первісною вартістю є справедлива вартість на дату отримання з урахуванням понесених витрат	
5	Оцінка після первісного визнання	За собівартістю за вирахуванням накопиченої амортизації і накопичених збитків від знецінення або за переоціненою (справедливою) вартістю на дату переоцінки за вирахуванням накопиченої амортизації і накопичених збитків від знецінення	
6	Переоцінка	Після первісного визнання нематеріальний актив слід відображати за його собівартістю або за переоціненою (справедливою) вартістю	Переоцінка може проводитись за справедливою вартістю на дату балансу. У разі переоцінки окремого об'єкта нематеріального активу слід переоцінювати всі інші активи групи.
7	Нарахування амортизації	Амортизації підлягають лише нематеріальні активи з визначеним терміном служби. Активи, термін служби яких не обмежений, регулярно тестуються на знецінення. Нарахування амортизації припиняється на найбільш ранню дату з наступних: дата, коли актив включається до disposalgroup або дата остаточного припинення визнання	Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання, але не більше 20 років, припиняється лише при вибутті активу.
8	Методи амортизації	Законодавчо не передбачені. На практиці найчастіше застосовують прямолінійний метод і метод зменшення залишку.	Підприємство самостійно обирає метод нарахування амортизації нематеріального активу. На практиці можна використовувати всі методи, крім методу зменшення залишкової вартості.
9	Визнання і подальша оцінка гудвілу	Гудвіл визнається за фактичною вартістю і надалі обліковується за фактичною вартістю за мінусом накопичених збитків від знецінення	Гудвіл визнається за фактичною вартістю як результат операції купівлі-продажу підприємства або його значної частки, яка є одним із видів об'єднання підприємств.

1	2	3	4
10	Розкриття інформації у звітності	У фінансових звітах розкривається інформація про: 1) балансову вартість переоцінених нематеріальних активів; 2) дату чинності переоцінки; 3) балансову вартість, яка була б включена у фінансові звіти, якби переоцінені нематеріальні активи відображалися згідно з базовим підходом	У примітках до фінансової звітності за групами нематеріальних активів з виділенням інформації щодо створених підприємством наводиться така інформація: 1) вартість (первісна або переоцінена), за якою нематеріальні активи відображені в балансі; 2) методи амортизації та діапазон строків корисного використання нематеріальних активів; 3) наявність та рух у звітному році: первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації на початок звітного року; первісна вартість нематеріальних активів, які визнані активом, з виділенням вартості активів, отриманих у результаті об'єднання підприємств; сума зміни первісної (переоціненої) вартості та накопиченої амортизації нематеріальних активів у результаті переоцінки; первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації активів, які вибули; сума нарахованої амортизації; сума втрат від зменшення корисності і сума вигід від відновлення корисності, відображені в звіті про фінансові результати в звітному періоді; інші зміни первісної (переоціненої) вартості та сума накопиченої амортизації нематеріальних активів; первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації на кінець звітного року.

Висновки. Отже за результатами порівняльного аналізу можна констатувати співпадіння обліку нематеріальних активів в Україні за основними аспектами з практикою розвинених країн світу. Разом з тим констатована більша деталізація вимог при представленні інформації у фінансовій звітності вітчизняного підприємства.

Пошук шляхів вдосконалення обліку в Україні на основі закордонного досвіду буде напрямом подальших досліджень.

Анотація. На современном этапе развития отечественной экономики нематериальные активы являются уже не уникальными учетными объектами, но и недостаточно привычными для многих предприятий. С учетом этого и с точки зрения евроинтеграционных процессов Украины сравнительный анализ практики учета в Украине и развитых странах мира является интересным с точки зрения совершенствования национальной учетной практики. Целью работы является исследование особенностей учета нематериальных активов в Германии и Украине с точки зрения совершенствования отечественной учетной системы. В работе проведено исследование учета нематериальных активов в Германии и Украине по основным позициям, сделаны выводы, намечены направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: нематериальные активы, Германия, Украина, учетная практика.

Abstract. At the current stage of development of the domestic economy, intangible assets are not already unique accounting objects, but also not enough for many enterprises. Taking into account this and in terms of Ukraine's European integration processes, comparative analysis of accounting practices in Ukraine and developed countries of the world is interesting in terms of improving the national accounting practice. The aim of the work is to study the features of accounting for intangible assets in Germany and Ukraine in terms of improving the domestic accounting system. In this paper, the study of accounting for intangible assets in Germany and Ukraine on the main positions, conclusions, directions of further research are outlined.

Key words: intangible assets, Germany, Ukraine, accounting practice.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Проскуріна Н. М., Сьомченко В. В., Бондаренко О. М. Проблеми та шляхи удосконалення обліку нематеріальних активів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1. С. 115–119.
2. Бондаренко О. С., Гончаренко М. С. Визнання нематеріальних активів у вітчизняній і зарубіжній практиці господарювання. *Ефективна економіка*. 2010. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_7_10.
3. Касич А. О., Химич І. Г. Теоретичні основи оцінки та обліку нематеріальних. *Вісник НТУ «ХПИ»*.

Серія: «Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства». Харків: НТУ «ХПІ». 2013. № 49 (1022). С. 61–67.

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»: наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. станом на 01.04.2018 р. № 242. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.

5. Шрайбер С. Бухгалтерський облік важливих нематеріальних активів у різних галузях економіки: порівняння Комерційного кодексу Німеччини та загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку США. URL: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/1/Мои%20документы/23-45-1-SM.PDF>.

УДК 336.43

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

А. С. Шатківська, Д. В. Біленко

Анотація. Статтю присвячено аналізу та дослідженню рівня інвестиційної діяльності в Україні. Дається характеристика головних ознак інвестицій країни. Виявлені основні джерела впливу на економіку інвестицій. Розкриваються важливі проблеми, що істотно зупиняють розвиток інвестиційної діяльності України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, економічний процес, прямі іноземні інвестиції.

Вступ. У сучасних умовах інвестиції виступають найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, структурних зрушень у народному господарстві, зростання технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності як на мікро-, та і на макрорівнях. Активізація інвестиційного процесу є одним із надійніших механізмів соціально-економічних перетворень.

Крім того інвестиції дають змогу впроваджувати науково-технічні досягнення у виробництво і на цій основі забезпечувати зростання ВВП, продуктивності праці, реальних доходів на душу населення, а також вирішувати багато соціальних проблем.

Питанню інвестиційної діяльності в Україні присвятили свою увагу такі вчені як І. С. Івахненко, Л. В. Лешанич, І. В. Ангелко, Н. О. Коваль, Є. Ю. Мордань, та ін.

Метою дослідження даної роботи є аналіз сучасного стану інвестиційної діяльності в Україні, а також висвітлення основних проблем та необхідності активізації інвестицій на основі вивчення теоретичних та практичних аспектів.

Основний розділ. Розвиток суб'єктів господарювання та економіки країни загалом неможливий без реалізації інвестиційних проектів. Саме інвестиційна діяльність виступає головним чинником зростання економіки, даючи змогу акумулювати тимчасово вільні фінансові ресурси та спрямувати їх на реалізацію різноманітних проектів з метою отримання майбутньої економічної вигоди [1].

В центрі розвитку економічних процесів та економіки завжди знаходилися інвестиції та інвестиційна діяльність. Це пояснюється тим, що інвестиції є джерелом розвитку країни, а інвестиційна діяльність впливає на ефективність функціонування господарської діяльності, на економічні і соціальні перетворення [2].

В економічній теорії поняття «інвестиції» застосовується досить часто. З точки зору фінансової науки, інвестиції – це всі види активів, що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання прибутку. У макроекономіці під інвестиціями розуміється частка ВВП, яка не споживається в поточному періоді й забезпечує приріст капіталу в економіці. В мікроекономіці, інвестиції – це процес створення нового капіталу, тобто засобів виробництва [3].

Загалом, можна сказати, що інвестиції – це те, що «відкладають» на завтрашній день, для того щоб мати можливість більше споживати в майбутньому. Одна частина інвестицій – це споживчі блага, які не застосовуються в поточному періоді, а відкладаються в запас (інвестиції на збільшення запасів). Інша частина – це ресурси, які направляються на розширення виробництва (вклади в споруди, машини та будівлі) [4].

Інвестиції відіграють важливу роль в умовах структурної перебудови економіки країни. За активної інвестиційної діяльності має місце економічне піднесення. Розміри і

структура інвестицій, темпи їх здійснення є визначальним в процесах технологічного оновлення, що забезпечує технологічну безпеку держави і стратегічний успіх розвитку економіки в цілому. За рахунок цього створюються нові потужності й робочі місця.

Найбільшим недоліком інвестиційної діяльності в Україні є надзвичайно високий рівень корупції. Вважається, що коли рівень ВВП на душу населення нижче 8 тис. дол., то така держава не може бути не корумпованою. В Україні ж за всіма підрахунками (враховуючи всі соціальні пільги і виплати), цей показник складає не більше 5 тис. дол. [6].

Для подальшого швидкого та ефективного економічного розвитку нашої країни не вистачає державних коштів та коштів підприємців. Необхідним є залучення іноземних інвестицій, які мають певні переваги перед вітчизняними інвестиціями та державним фінансуванням (рис. 1):

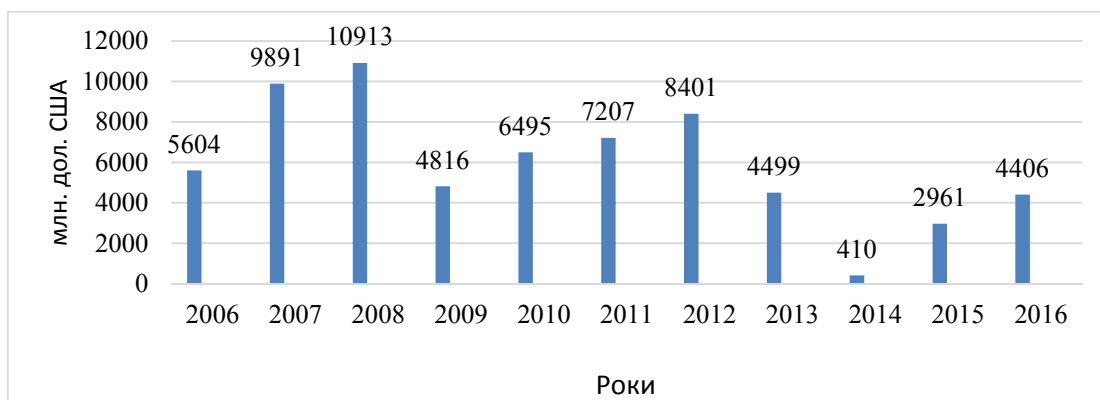

Рис. 1 Прямі іноземні інвестиції, що надійшли в Україну за 2006–2016 рр.

Отже, найбільше надходження іноземних інвестицій в Україну було у 2008 році – 10 913 млн. дол. США, це свідчить про те, що економічний розвиток країни був стабільний і на високому рівні. У 2014 році ПІІ надійшло досить мало – 410 млн. дол. США, зменшення відбулось у зв'язку з політичною ситуацією, яка склалась у державі, падінням економіки, інфляцією, низьким рівнем конкурентоспроможності та девальвацією гривні.

Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну здійснили інвестори з 77 країн світу [7]. У 2016 році в економіку України надійшло 4 405,3 млн. дол. США з різних країн світу (рис.2):

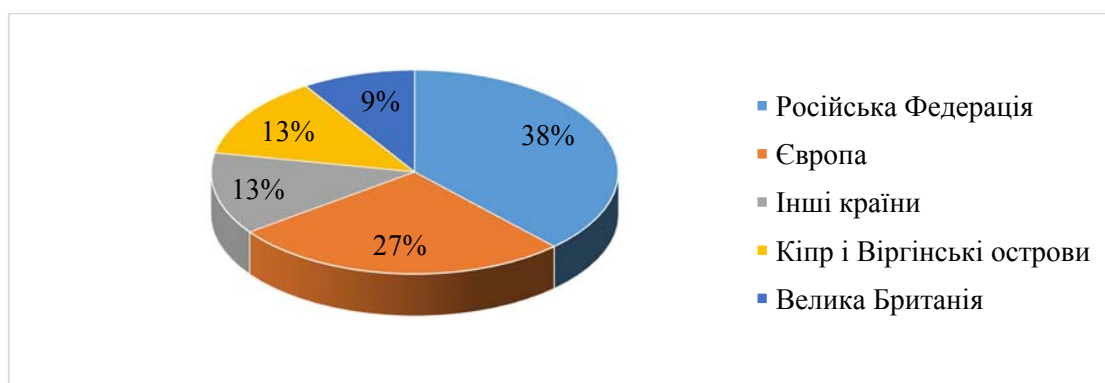

Рис. 2 Прямі інвестиції з країн світу в економіку України за 2016 рік

На сьогодні найбільші обсяги надходжень прямих інвестицій спрямовані в промисловість та металургію. У 2016 році на них припадає відповідно 29,4 % і 39,7 % іноземних інвестицій. На (рис. 3) представлено сфери економіки України в які здійснюється залучення прямих іноземних інвестицій та терміни їх окупності [7], а також надано розподіл цих інвестицій за країнами-інвесторами. Необхідно відмітити, що оскільки достовірної

інформації щодо частки інвестицій кожної країни в галузь України немає, то розподіл інвестицій було здійснено пропорційно частки країни в економіку в 2016 році.

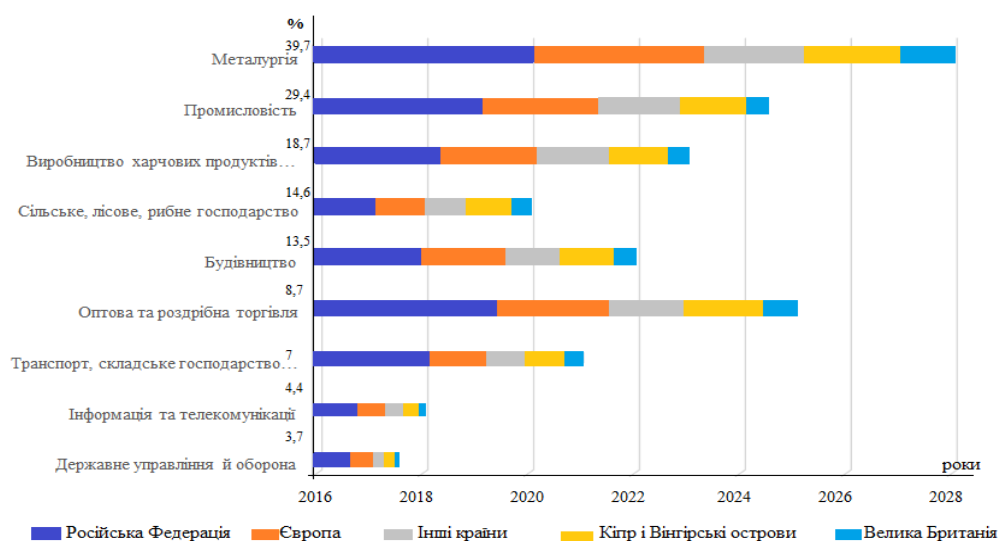

Рис. 3 Термін окупності ІІІ, що надійшли з різних країн світу в галузі економіки України за 2016 р.

Таким чином, найбільший термін окупності ІІІ належить металургійній галузі, промисловості, оптовій та роздрібній торгівлі, на них припадає відповідно 12, 8,5 і 7 років. Найменший термін окупності має державне управління й оборона а також обов'язкове соціальне страхування – 1,5 року, інформація та телекомунікації – 2 роки. Велика частка залучених інвестицій надійшла з Російської Федерації (38 %), Європи (27 %), інших країн (13 %), Кіпру і Віргінських островів (13 %) і з Великої Британії (9 %).

Методи аналізу інвестицій поділяються на:

- технічний аналіз – аналіз зміни ринкових цін за графіками і прогнозування можливих цін на основі минулих даних;
- фундаментальний – застосовується для дослідження фінансово-економічного стану окремих галузей і підприємств;
- аналіз хвиль Еліотта – хвильова теорія Еліотта має на увазі зміни моделі поведінки ринку, які знову повторюються в аналогічних ситуаціях;
- фрактальний аналіз ринку – застосовується, коли об'єкт має кілька варіантів розвитку і стан системи визначається положенням, в якому вона знаходиться в даний час.

Чіткого визначення поняття «фрактальний аналіз ринку» в сучасній економічній літературі немає, адже всі науковці, що досліджували дану тематику, розглядають тлумачення даного терміну з різних сторін (галузей наук). Творцем фрактальної геометрії є Б. Мандельброт, який узагальнив роботи вчених, які вивчають складні, багатоструктурні об'єкти з геометрії Евкліда. Він створив свій підхід для аналізу складних явищ за допомогою фрактальної геометрії, при цьому під фракталом слід вважати структуру, що складається з елементів, в якомусь сенсі подібних цілому [5].

Однією з гіпотез фрактального ринку є те, що частотний розподіл прибутку виглядає однаково на різних інвестиційних горизонтах. Ринковий горизонт стає короткостроковим, коли довгострокова перспектива стає дуже невизначеною – тобто, коли відбувається деяка подія (часто політична), яка робить довгострокову інформацію ненадійною. Стабільний ринок – це той ринок, на якому багато інвесторів з різними інвестиційними горизонтами торгують одночасно. Ринок стійкий, тому що різні горизонти оцінюють інформаційний потік по-різному і можуть забезпечити ліквідність

На сьогоднішній день ринок інвестицій в Україні можна визначити як довгостроковий (рис. 3), але вихід хоч однієї країни в якості інвестора зробить його короткостроковим. Інвестиційна діяльність будь-якої країни визначається стабільністю її

економічної та політичної ситуації, тому цілком зрозумілим є той факт, що Україну визнано однією з найризикованіших країн Східної Європи щодо вкладення інвестицій.

Висновок. Таким чином, інвестиції відіграють центральну роль в економічному процесі. Це пояснюється тим, що без інвестиційної діяльності неможливо здійснити вагомі зрушення в економіці, підвищити соціально-економічний розвиток країни. Обсяг залучення інвестицій є однією з основних характеристик економічної діяльності як окремих господарюючих суб'єктів, так і держави в цілому, з урахуванням того, що інвестиційний клімат визначається перш за все соціальною, правовою, організаційною, політичною та економічною ситуацією в країні. З урахуванням відсутньої чіткої стратегії в країні щодо залучення довгострокових інвестицій можна зробити висновок, що саме держава в особі законодавчої та виконавчої гілки влади є основним гальмом у активізації інвестиційної діяльності.

Анотація. Стаття посвячена аналізу и исследованию уровня инвестиционной деятельности в Украине. Дается характеристика основных признаков инвестиций страны. Выявлены основные источники влияния на экономику инвестиций. Раскрываются важные проблемы, которые существенно останавливают развитие инвестиционной деятельности Украины.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, экономический процесс, прямые иностранные инвестиции.

Abstract. The article is devoted to the analysis and research of the level of investment activity in Ukraine. The characteristics of the main features of the country's investment are given. The main sources of influence on the economy of investments are revealed. The important issues that seriously stop the development of investment activity of Ukraine are revealed.

Key words: investment, investment activity, economic process, direct foreign investments.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мордань Є. Ю., Закорко К. С. Сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. С. 63–67
2. Івахненко І. С. Інвестиційна діяльність в Україні : сучасний стан та можливість її активізації. *Теорія інвестицій*. 2009. С. 7–9.
3. Лешанич Л. В., Гунда С. В. Розвиток інвестиційної діяльності в Україні та шляхи подолання інвестиційної кризи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 43–45
4. Ангелко І. В. Основні джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку. *Економічні науки*. 2015. № 2 (17). С. 893–897.
5. Алмазов А. Фрактальная теория рынка Forex. – СПб: Admiral Markets, 2009. – 296 с.
6. Коваль Н. О., Терпень Л. В. Проблеми та шляхи покращення інвестиційної діяльності в економіці України. *Економічний аналіз*. 2013. № 13. С. 56–63.
7. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

УДК 338.242.2

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

А. О. Щербіна, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність оцінки інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Запропоновано методику проведення такого аналізу на основі показників річної фінансової звітності зовнішніми користувачами за допомогою горизонтального аналізу та розрахунку відносних показників фінансового стану. Методику перевірено на прикладі показників консолідованої фінансової звітності міжнародної холдингової компанії «Метінвест» за 2016–2017 рр.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, аналіз фінансової звітності, горизонтальний аналіз, оцінка фінансового стану.

Вступ. У сучасних умовах господарювання аналіз інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності підприємства грає ключову роль у процесі прийняття

управлінських рішень. Зі сторони внутрішніх користувачів це фактор впливу на подальшу стратегію діяльності підприємства та оцінку потенційних ризиків, для зовнішніх користувачів аналіз інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності є основою для прийняття рішень щодо доречності спрямування власних коштів у підтримку діяльності суб'єкта господарювання у якості інвестицій або позик, оцінки вигоди від вкладення коштів та термінів отримання такої вигоди.

Процес здійснення оцінки інвестиційної привабливості та результатів інвестиційної діяльності підприємства внутрішніми користувачами є більш достовірним, адже передбачає розрахунки на основі показників управлінської звітності підприємства, у той час, як здійснення такої оцінки зовнішніми користувачами значно ускладнюється умовами обмеження в інформаційного забезпечення виключно показниками оприлюдненої фінансової звітності.

Питання дослідження методики оцінки інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності підприємства висвітлено у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців: І. Бланка, Л. Бернстайна, О. Гончаренка, А. Вічевича, М. Зинюка, Г. Клейнер, Дж. Лінтера, А. Філіпченко тощо. Удосконалення практичної складової аналізу інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості, незважаючи на велику кількість досліджень, є необхідним, адже в роботах вищезазначених науковців розглянуто у більшій мірі методику аналізу для внутрішніх користувачів. Тому актуальним залишається питання аналізу інвестиційної діяльності зовнішніми користувачами на основі показників фінансової звітності.

Метою дослідження є оптимізація методики аналізу інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності підприємства на основі показників консолідованої фінансової звітності, яка відповідатиме потребам зовнішніх користувачів, шляхом компонування окремих методів аналізу. Практичне застосування такої методики на прикладі показників діяльності міжнародної холдингової компанії «Метінвест».

Викладення основного матеріалу. Термін «інвестиції» походить від латинського слова «investio», що означає «вкладати». У широкому тлумаченні інвестиції є вкладенням капіталу з метою подальшого його збільшення. Приріст має бути достатнім, щоб компенсувати інвестору відмову від використання цих засобів на споживання в поточному періоді, щоб винагородити інвестора за ризик, відшкодувати йому втрати від інфляції в майбутньому[1].

Станом на сьогодні існує багато методик оцінки інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості, що використовують різні види аналізу. Багато з них є недоступними для зовнішніх користувачів через обмеження в інформаційних ресурсах, потреби в залученні додаткових експертів через існування низки розрахункових показників. Для оптимізації процесу оцінки інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості нами запропоновано проведення такого аналізу в два етапи:

1. Використання загального методу аналізу, а саме, горизонтального аналізу;
2. Розрахунок відносних коефіцієнтів щодо оцінки фінансової стійкості та платоспроможності з визначенням змін питомої ваги показників інвестиційної активності в структурі загальних пов'язаних показників.

У рамках дослідження інвестиційної діяльності підприємства користувачами на першому етапі доречним є застосування горизонтального аналізу динаміки показників фінансової звітності, що стосуються інвестиційної діяльності, для одержання загального уявлення про якісні зміни, які відбувались у структурі, а також динаміку цих змін з метою отримання достовірної інформації про фінансовий стан, платоспроможність підприємства [2].

У таблиці 1 розрахуємо абсолютну та відносну зміну основних фінансових показників результатів діяльності міжнародної холдингової компанії «Метінвест» за 2016 – 2017 звітні періоди [3].

Таблиця 1 – Горизонтальний аналіз показників фінансової звітності міжнародної холдингової компанії «Метінвест» за 2016–2017

Показник фінансової звітності, млн. дол.	2016	2017	Абс відх, млн. дол.	Відн. відх, %
Валюта балансу	9 331	10 083	752	8%
Річний чистий прибуток	118	617	499	423%
Фінансовий дохід	26	29	3	12%
Фінансові витрати	-397	-359	38	-10%
Оборотні активи	2773	3845	1072	39%
Необоротні активи	6 558	6 238	-320	-4,88%
Гроші та грошові еквіваленти	226	259	33	15%
Обсяг здійснених капітальних інвестицій	373	542	169	45%
Придбання основних засобів та НМА	331	465	134	29%
Загальна сума грошових коштів, отриманих від інвестиційної діяльності	15	18	3	20%
Довгострокові фінансові інвестиції	908	1085	177	19%
Короткострокові фінансові інвестиції	28	52	24	86%
Відсотки від наданих кредитів і позик	20	21	1	5%
Чисті активи	811	971	160	20%
Власний капітал	4 028	4 308	280	7%
Поточні зобов'язання	4 517	2 287	-2230	-49%
Отримана частка від фінансових результатів асоційованих компаній та спільних підприємств	205	191	-14	-7%
Довгострокові зобов'язання	786	3488	2702	344%
Обсяг капітальних витрат	4	9	5	125%

За результатами проведеного аналізу показників фінансової звітності можна зробити наступні висновки: за 2017 звітний період значно змінилась загальна картина основних показників фінансової звітності, таких, як валюта балансу – збільшилась на 8 %, величина оборотних активів- збільшилась на 39 %, поточних зобов'язань – зменшилась на 49 %, а довгострокових – збільшилась на 344 %, власний капітал збільшився на 7 %, тобто, на 280 млн. дол, а річний прибуток збільшився з 118 до 617 млн. дол. Аналіз динаміки показників інвестиційної діяльності свідчить про незначну зміну інвестиційного клімату на тлі активного нарощування капіталу та збільшення прибутку. Фінансовий дохід виріс на 3 млн. дол. та скоротились фінансові витрати на 38 млн. дол., на 15 % зросла сума грошових коштів та еквівалентів, підприємство витратило на придбання основних засобів та нематеріальних активів 465 млн. дол., це на 29 % більше, ніж у 2016 році, вартість довгострокових фінансових інвестицій зросла на 19 %, придбано короткострокових фінансових інвестицій на 52 млн. дол., це на 86 % більше, ніж у попередньому періоді. Незначно зросла величина відсотків від наданих позик на 5 %, частка у фінансових результатах асоційованих компаній та спільних підприємств скоротилась на 7 %. Розмір чистих активів компанії збільшився на 160 млн. дол..

Отже, проведений горизонтальний аналіз окремих показників фінансової звітності міжнародної холдингової компанії «Метінвест» характеризує високу інвестиційну привабливість підприємства та активізацію його інвестиційної діяльності в порівнянні з 2016 роком.

На другому етапі після аналізу динаміки показників фінансової звітності суб'єкта господарювання виникає потреба в дослідженні змін відносних показників, розрахованих з метою визначення платоспроможності та фінансової стійкості підприємства.

На даний момент широкого використання набули дві методики оцінки інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання з використанням розрахункових показників:

1) Метод рейтингової оцінки підприємства на основі даних фінансової звітності – оцінка фінансового стану підприємства, при якій оцінюється платоспроможність, фінансова стабільність, прибутковість і ділова активність підприємства. Перевагами використання методу є його застосування без залучення додаткових експертів, доступність інформації. Недоліком використання цього методу є припущення щодо наявності викривлень та недостовірності інформації у звітності.

2) Інтегральна оцінка інвестиційної привабливості - оцінка фінансового стану об'єкта інвестування, визначення вагомості групових та одиничних показників на основі експертних оцінок, визначення частки розмаху варіаційної множини, визначення ранжированого значення за кожним показником, розрахунок інтегрального показника. До переваг методу слід віднести повноту та високу достовірність отриманих результатів оцінки. Недоліком використання є необхідність залучення додаткових експертів для отримання такої інформації, висока трудомісткість аналізу та значні витрати часу, що можуть призвести до втрати актуальності наданих аналітиками висновків внаслідок швидкої зміни ринкового середовища [4, с. 14].

В умовах обмеження інформаційних ресурсів та неможливості залучення експертів до здійснення оцінки інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності доцільним є застосування методу оцінки загального фінансового стану на основі даних консолідованої фінансової звітності міжнародної холдингової компанії «Метінвест».

У таблиці 2 наведено результати розрахунків коефіцієнтів фінансової незалежності, платоспроможності суб'єкта господарювання за 2016 – 2017 звітні періоди з метою оцінки інвестиційної привабливості та діяльності компанії «Метінвест».

Таблиця 2 – Аналіз фінансової стійкості та платоспроможності міжнародної холдингової компанії «Метінвест»

Розрахований показник	2016 р.	2017 р.	Відхилення
Коефіцієнт загального покриття	0,61	1,68	1,07
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,05	0,11	0,06
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,43	0,43	0,00
Коефіцієнт боргу	0,57	0,57	0,00
Питома вага довгострокових зобов'язань у загальній сумі зобов'язань	0,15	0,60	0,45
Питома вага поточних зобов'язань у загальній сумі зобов'язань	0,85	0,40	-0,45
Частка чистих активів у загальній вартості активів	0,09	0,10	0,01
Питома вага грошових коштів, отриманих від інвестиційної діяльності в загальній сумі грошових коштів	0,07	0,07	0,00
Питома вага довгострокових фінансових інвестицій у загальній вартості активів	0,10	0,11	0,01
Частка фінансових доходів у прибутку	0,22	0,05	-0,17

Розраховані значення коефіцієнтів двояко характеризують результати діяльності суб'єкта господарювання. З одного боку значення коефіцієнтів фінансової незалежності та коефіцієнтів платоспроможності не знаходяться у межах рекомендованих значень. Значення коефіцієнту загального покриття зросло з 0,61 у 2016 р. до 1,68 у 2017 р., проте рекомендована величина складає 2, коефіцієнт абсолютної ліквідності збільшився на 0,06 пункта та склав 0,11, рекомендована величина 0,2. Коефіцієнт фінансової незалежності склав 0,43 та не змінився за досліджувані періоди та відхиляється від рекомендованого значення 0,5. Аналогічно, коефіцієнт боргу має значення 0,57 в обох періодах та перевищує рекомендоване значення 0,5.

З іншого боку, слід звернути увагу на своєчасне погашення поточних зобов'язань у 2017 році та зменшення їх величини у загальній сумі зобов'язань на 0,45%, частка довгострокових зобов'язань збільшилась з 0,15 до 0,6, що пов'язано з нарощуванням виробничих потужностей та зростанням масштабів діяльності компанії. Незначно зросла питома вага довгострокових фінансових інвестицій у загальній вартості активів на 0,01 пункти, у той час, як частка фінансових доходів у прибутку скоротилась на 0,17 пунктів.

Результати вищенаведених розрахунків свідчать про активізацію інвестиційної діяльності та зростання інвестиційної привабливості міжнародної холдингової компанії «Метінвест», але на тлі економічного підйому та прогресивної діяльності, фінансовий стан компанії свідчить про відсутність фінансової стійкості та хитку платоспроможність у звітних періодах.

Висновки. Для підвищення якості оцінки інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в процесі дослідження було запропоновано розділення процесу оцінки на два етапи:

1. Горизонтальний аналіз динаміки показників консолідованої фінансової звітності, що у більшій мірі впливають на інвестиційний фон підприємства;

2. Оцінка фінансової стійкості та платоспроможності на основі розрахунку відносних показників з визначенням змін питомої ваги показників інвестиційної активності в структурі загальних пов'язаних показників.

Запропонована методика комплексного аналізу інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності враховує умови обмеженості інформаційних ресурсів, не потребує залучення додаткових спеціалістів/, є зрозумілою для зовнішніх користувачів. Вона дає можливість оцінити реальні зміни фінансового стану суб'єкта господарювання, вплив активізації чи сповільнення інвестиційної діяльності на фінансові результати та допомагає у прийнятті відповідних рішень.

Результати дослідження спрямовані на удосконалення методики оцінки та аналізу інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості можуть бути використані підприємствами для надання зрозумілої, доступної інформації про стан підприємства користувачам та зовнішніми користувачами обґрунтування рішень та суджень щодо конкретного суб'єкта господарювання.

Анотація. В статті обоснована необхідність оцінки інвестиційної привабливості та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Предложена методика проведення такого аналізу на основі показателів годової фінансової звітності зовнішніми користувачами з допомогою горизонтального аналізу та розрахунку відносних показників фінансового стану. Методика перевірена на прикладі показателів консолідованої фінансової звітності міжнародної холдингової компанії «Метінвест» за 2016–2017 гг.

Ключевые слова: інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, аналіз фінансової звітності, горизонтальний аналіз, оцінка фінансового стану.

Abstract. The article substantiates the need to assess the investment attractiveness and investment activity of business entities. The method of carrying out of such an analysis on the basis of indicators of annual financial reporting by external users is offered with the help of horizontal analysis and calculation of relative indicators of a financial condition. The methodology was tested on the example of the consolidated financial statements of the international holding company Metinvest for 2016–2017.

Key words: investment activity, investment attractiveness, analysis of financial reporting, horizontal analysis, estimation of financial condition.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чухно А. А. Основи економічної теорії» Інвестиції: сутність, стимули, детермінанти, співвідношення із заощадженням і доходом. URL: <http://library.if.ua/book/61/4395.html>.
2. Бланк А. І. Управління використанням капіталу. Особливості форми фінансового інвестування капіталу. URL: <http://library.if.ua/book/157/10282.html>
3. Report on the consolidated summary financial statements Metinvest B. V.: Офіційний сайт Міжнародної вертикально інтегрованої гірничо-металургійної групи компаній «Метінвест». URL: <https://www.metinvestholding.com/ua>
4. Семчук Ж. В., Скриньковський Р. М. Система діагностики інвестиційної діяльності підприємства: теоретичні засади та методичні положення. *Науковий журнал «Агросвіт»*. 2015. №3. С. 12–17.
5. Матрос О.М. Аналіз інвестиційної діяльності підприємства за даними фінансової звітності. URL: http://www.udau.edu.ua/assets/files/zbirniki/papers/matros/Matros-stattya-Cherkasi_2009.pdf.